

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

מזכירות המערכת:
הדה בושם

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עמ־הספר בע"מ, רח' ביאליק 15, תל־אביב. דמי חתימה לשנה: 10 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. חוברת בודדת: 3 ל"י; בחוץ־לארץ, \$2.00. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ־הספר בע"מ.

שנה שנייה, חוברת ב', חורף 1960

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב
גלו פות: תגלוף

ה ת ו כ ן :

ת. ס. אליוט	4
אברהם (ב.) יהושע: חתונתה של גליה	5
אברהם הוס: אם לא תרגום (שיר)	22
טוביה ריבנר: תעודה (שיר)	23
אהרן אמיר: פתיחה לעולם שכולו טוב	24
רנה שני: השבעה (שירים)	42
אורי רפ: שערוריה כקנה-מידה	44
ישראל הר: נחמה (שירים)	59
קאן קיקוצ'י: אהבתו של טוז'ורו	60
ששון סומך: פנס (שיר)	75
יהושע גלבוץ: הפשרה וגלגוליה	76
אדם ואז'יק: שרון (שירים)	98
הרברט טינקסטן: אומות תהות על עצמן	100
אורי ברנשטיין: פורטרט (שיר)	113
ז'ק פרוור: ככר קרוסל (שיר)	114
אורסולה וסרמן: אוכל ותמורה חברתית	116
אליעזר: המועצה האויקומנית הכנסייתית	128
יוסף בן-גל: הוד סוסיות (שירים)	134
יחיאל חזק: משל יותם (שירים)	136
סימון לאקוטיר: מארוקו בלי הצרפתים	138
מוחמד שרף: סעודה	150
אדואר סאבליה: עברתי בחמשת גלילות כורדיסטן	152
אנדרה שוראקי: דרכי הכשרתה של עילית	166
בקרות קצרות	173
המשתתפים בחוברת	188

כל איש החושב וחי על המחשבה הכרח שתהיה
לו מידת ספקנות משלו, זו הנעצרת ליד השאלה,
זו המסיימת בכפירה, או זו המוליכה אל האמונה
והמתמזגת, בצורה זו או אחרת, באמונה הנעלה
מעליה.

(ת. ס. אליוט)

אברהם (ב.) יהושע: חתונתה של גליה

מעשה באדם אחד שכפתה אותו אהובתו שישאנה לו לאשה. הלך וכינס את כל מאהביה שקילקלה עמם קודם חופתה, כדי להזכיר לה חרפתה וכדי להתגקם מעצמו שהסכים לשאת אשה זו. כמה מכוער אותו האיש וכמה מכוער אותו מעשה. אבל אני, הביב היה עלי אותו אדם ואותו מעשה יפה היה בעיני.

(ש"י עגנון : הרופא וגרושתו)

זה בא אלי בחשאי, בלא שאכין את עצמי. לא ידעתי מה ואיך, וכבר כרעתי תחת. התפתלתי, הסתבכתי, אך כבר היה מאוחר. הלב נלפת מצער אין-אונים, הדם בכה בעורקים הנבעתים. הכל היה אבוד.

המדועה בעתון היתה זעירה: גליה ודני נישאים. אוטובוס יצא מן התחנה הראשית בשעה שלוש אחר-הצהריים למשק שדוּת־אור שבדרום.

האותיות הן שיצרו את העובדה המרה, לא עינייה העמוקות של גליה. האותיות הן שבאו ונתקבצו באורח סופי, חותמות את הרעה, כשהגליון הלבן של העתון חוזר ומשפיע עליהן אמת בלא סוף. ידי החלו רועדות.

קמתי, עזבתי את הבית, ובדרך הצרות הבניינים החדשים יצאתי אל השדה. טיפסתי ועליתי על הגבעה הקטנה ונעמדתי במקומי הקבוע ליד עץ הזית החרב והבודד. בעיניים כבדות השקפתי על השכונות הדרומיות, שאָד כחלחל של צהריים היה חותל אותן. קרעים של ענני סתיו רחוקים היו מאפירים את עין השמש הנחלשת. באדמה המתקררת היו הגעגועים נעצרים, נשברים חרישית.

שעה ארוכה עמדתי בלא שאחשוב — ראשי נטוי, שפתי משורבטות, ולבי הולם בחזקה — עד שלפתע עצמתי את עיני, שמטתי זרועותי ביאוש לצדדים, פניתי אל העץ השרוף, ופלסתי בקול סתור:

„אדוני אלוהים. זה הסוף“.

רחש קל עבר בצמרת העץ. הוא היה כובש נשימותיו. פסעתי פסיעה קלה אל עבר הזית, ותחבתי ראשי מתחת לסכך הענפים, העמוסים זיתים נובלים.

„כן, אדוני אלוהים. זהו הסוף“.

הוא היה מתחבא מפני יסורי.

נכנסתי אל תוך העץ, ולבי רמוס בחוזי.

„אינני כועס... אינני בוכה...“ נשבר קולי. „רק תדע, אדוני, שאני במדרגה התחתונה לאושר. במדרגה האחרונה“.

הוא חמק, כבש עצמו בזית שחור, מעוות ושותק.

חבטתי ראשי בגזע.

„תאמר לי מה? תאמר לי מה?”

אבל הרוח נשבה על פני והחליקה צעקתי.

התרוממתי על בהונותי, ואת קצות אצבעותי הדקות שלחתי אל הוית. נגעתני בו. צריחה פלחה את השמיים הרפויים. רכבת־הצהריים חזרה העירה והיא טסה צעצועית בבקעה הצהובה. נצמדתי אליה בעיניים נאמנות עד שנעצרה בתחנה. שדות־אור הוא משק קטן בשיפולי הדרום. לפני שנה ראיתי שם את גליה, ומאז לא באתי לשם.

ב

בתחנה המלוכלכת לא ידע איש היכן הוא האוטובוס היוצא לשדות־אור. בזדון היו הנהגים משלחים אותי איש אל רעהו בשביל שלא אדע דבר. תהיתי בין גלגלי האוטובוסים הגדולים שהיו שועטים — באים ויוצאים — אבל בתוך ההמון המצטופף בתחנות לא נראה גם אחד שמבקש היה לנסוע אל חתונתה של גליה.

„אני חולם”, נדלק בי זיק של תקווה. „לא אירע דבר...”

אבל המשכתי להסתובב חלש ואבוד בין ברזלי התחנות.

„מה אתה מבקש?” היו שואלים אותי, מתוך שנכמרו רחמיהם על רגלי ההולכות וסובבות.

„את האוטובוס היוצא לשדות־אור”.

אף אחד לא ידע מה היא שדות־אור.

„אין אוטובוס כזה”, היו פוסקים כנגדי במבינות.

„יש היום”, הייתי משפיל עיני לקרקע.

„למה היום?”

„באופן מיוחד...”

„מה פתאום?”

„חתונה יש שם...”

„חתונה? של מי?”

„של אחד...”

„דני...”

„עם מי?”

„גליה...” לחשתי.

„איזו גליה?”

מבקשים היו לרמוס אותה ברגליהם המשועממות, הממתינות בקוצר־רוח למכוניות הנוהמות. חזרתי לשוטט בתחנה.

השעה היתה שלוש.

החילותי פוסע ביאוש לאורך גדר הלבנים שהקיפה את מגרש־החניה הלבן. לאטי חלפתי על פני האוטובוסים הגדולים שהיו ניצבים וחזיתותיהם לקיר. אוטובוס

כחול ומפואר עמד בין האחרונים בשורה ואבוריו מזדהרים באור החמה. קבעתי עיני בו התחלתי מהלך אליו, מחליק את כפותי הנרגזות על לוחות הניקל הנוצצים.

היצור הדומם היה גבוה על גלגליו הגדולים. טיפסתי בכבודת על מגינו הקדמי, נאחו בראי שבצדו. עתה עמדתי תלוי-ועומד, חובק את חזיתי המרובעת. לנגד פני היה קבוע תבליט אדום של נמר שואג. הרכנתי את ראשי הצמדתי את פי הלוהט והיבש אל דמותו החטובה של הנמר הקטן. כל רעש העיר הפך באזני גוש של המיה אטומה.

לפתע שבתי ונזכרתי, והאימה הולמת בי.

היא שלו! הוא מנשק את פיה. הוא לוחך את שדיה הקטנים.

מי הוא זה?

נשאתי ראשי אל השמיים המעוננים.

אדוני הטוב, מה חטאתי.

משהשפלתי את עיני לאטי, ראיתי והנה על השמשה הגדולה שלפני מושב הנהג, מודבקת המודעה שנגזרה מעיתון הבוקר. עיני נתרווחו בפליאה למראה אותן האותיות הקטנות שנקבצו במרכז מרחב השמשה. הן הולכות אחרי.

התרוצצתי סביב המכונה, אולם איש לא היה שם. עליתי מהסס במעלות הברזל, ונכנסתי לאוטובוס הריק מכה על רצפת המסמרים, עד שבאתי ונתישבתי באחד המושבים האחרונים. החלונות היו סגורים כולם. פתחתי את חלון מושבי, והתבוננתי יגע באוטובוס שעמד לידנו. אט אט צנח ראשי על מוטות המושב.

עברה שעה קלה.

קול רחש העירני. אל האוטובוס זחלה ועלתה מפלצת קטנה.

אישיות מעופרת שנתלשה עם שרשיה המפרפרים מתוך מעבית סלעים. לבושה היתה בגדי מסע ירקרקים עתירי כיסים, פריפות ואבזמים. גדלם המחריד של בגדים מסובכים אלה גרם להם שיסתכסכו ויתקמטו כל-כך עד ששיירי הבד היו משתלחים ומשתרגים מן הגוף השמן, שהיה נושא אותם כגזע עקמומי.

הראש ענק, ומשוררב לפנים, ובפדחת, כענף שנקטם, מצנפת-נהגים ירוקה. על העיניים קבועות היו משקפיים אפלות שמסגרתן קדודה בדמות עלים צרים ומארכים. מן הכתף נשתרך תיק-נהגים גדוש, שעיקר כיוויו — עור חרוך ומפוחם. בכפותיה הגדולות היתה הדמות הפכדה חופנת ערימות זיתים חיים, אותם היתה ממטירה אל פיה הגדול, ובחמדנות היתה יורקת-פולטת את הגלעינים אל עבר השמשה המצוחצחת.

עוד אני נזעק משנתי החמה, מוחה את עיני, וכבר היצור הנתעב מפיל עצמו על המושב הגדול; דלתות האוטובוס נסגרות בנשיפת אוויר נדחס, כשהמנוע רועם בקול-אדיריים. המכונה החלה נעה-קופצת לאטה, מפלסת דרך בחוצפה בין האוטובוסים המסתובבים.

„לשדות אור?" צעקתי ממקום מושבי, מנסה לשווא לגבור על נהמת המנוע. אבל הנהג לא שעה אלי. ביד איתנה הוביל את המכונה והוציאה אל הרחוב הראשי. אט־אט הגביר את מהירותה. יחיד הנני, אפוא.

הנחתי את ראשי הרדום על אדן החלון. רוח הסתיו עטף את עיני. אל חתונתה של גליה... אל חתונתה של אהובתי... אהובתי הנגזלת... אהובתי... עפעפי חזרו ודבקו בפנים הלוהבים. העיר החולפת על פני שקעה אל תוך תנומתה.

ג

נוסעים היינו עם החמה הרוגעת בהרים. אני — ראשי מוטל מנומנם על סורגי החלון, ובזוויות עיני מרפרף האור החם ההולך וגווע אי־שם במרחקים, והמפלצת הקטנה שקועה חרישית במושבה העמוק, טבולה כולה בנוגה הנשבר בשמשה המבהיקה.

יצאנו מדרומה של העיר בדרך המתפתלת בין הרים ירוקים. לידנו בואדי הצר זרמה מסילת־הברזל השחורה, נעלמת ושבה־חוזרת אלינו. הגלגלים הענקיים היו בולעים בלהיטות את הדרך השוממה, הנוטה ועולה ויורדת, מן ההרים אל עבר שפלת הדרום.

חפנתי ראשי בכפות ידי, ונעצתי עיני בדרך הרצה אלינו. טיפות גשם ספורות כבר העירו את חמדת הריחות העוטפים את הסלעים שבמורדות ההרים. הזכרונות המתוקים היו גואים בצעיפי ערפל דקיק, מרחפים אתנו על פני הקרקע הבצקה.

כמה זמן חלף מאז הייתי אני הולך בשדות. כמה זמן ניגר מאז הייתי שב בין הערביים, יחיד במעלה המשק. אל־אלוהים!

הלילות בכרמים. חולמים־הזנים יחידו לאחר יום־העבודה. שרועים על האדמה הלחה, רוויים את השקט — יחידים. ובלב צובטת המיה סתומה — האם זה הבית? האם זה הסוף? בלא טינה, אך באי־מוחה, עוקבים אחר העוזבים, החוזרים לבתיהם שבעיר. הרי שאנחנו נותרים פה נשכחים, נעזבים.

נשארים קומץ, ובאות למשק הכשרות חדשות — מעגל שאין לו סוף. ואתה כבר סופר את הימים האחרונים בבקרים טלולים, מסוגר עם סוד עזיבתך, והנה הכשרה חדשה באה, ובה — גליה. צנומה, כחולה. בגדי־עבודה כחולים, שמלה כחולה, עיני־יקוד כחולות. בודדה, וכל העולם משוקע בתוך כתפיה הצרות. פרועה, רשולה — מתיסרת, ועם זאת שלמה בעולם אחר.

אתה כמופה ברק. פנים־אל־פנים אתה נפגש עם חציין השני, עם חציין הנכסף, שגדל ובשל אפל ונפלא אי־שם ולפתע נגלה אליך.

למענה! למענה המנגינות הנעלמות שהסעירו אותך, קשוב וכבד. הנה למענה הכוכבים בלילות־התאווה הבהירים. היא היתה בגבעולים הריחניים שמוללת בפיך הכמה. כל חייך אליה הובילו.

הדרך במורד ייללה. עתה היינו גולשים במדרון האחרון אל עבר השמש שנגלתה פתאום בפאתי המישורים הגדולים. המפלצת הירוקה היתה מרקדת על ההגה, מקפצת בעליצות עם כל סיבוב. גלגל־החמה אדום ולוהט נוכח פניה, והיא מרדפת אחריו לצלול ולשקוע בו.

... אז בא טירופו של הלב שנתעורר. הדמות הדקה הסתירה את העולם כולו. אי שם — כך אמרו — היה לה אוהב רחוק, ואני לא שחתי מלה אחת עמה. הימים האחרונים נארו בידיים רועדות. עזבתי את הבתים הקטנים, את הגבעה, את חלקות הירוק בלב השטחים החומים. ומשעזובים, אין חוזרים.

שנה של הזיונות. שנה של ציפיות טרופות. נעקד באהבתי ואין־אוניס לזעוק אותה ברבים. מפירוורי דברים הייתי עוקב אחריה לאורך כל נדודי הכשרתה, נאמן בדד לדמות הזרה שצלבה בלא יודעים את דרכי. נועז ומקווה שברתי את שתיקתי לפתע והחלפתי עמה מכתבים תמוהים על ייסורי הרוח. עד שבאתי אליה לשדות־אור, מקום גילגולה האחרון, ואני נישא בוער על גלי אהבתי. תמורה שאלתי לייסורי שלי.

שם בחדרה הקטן והפרוע שתקה מזועזעת.

אני לא הייתי חציה השני.

ד

השמיים היו נקרעים אל השמש השוקעת. מתוך העננים הצחורים החלו נעצבות צורות ארגוניות, שותתות מן הרקיע כחלום יוקד. האוטובוס נמלא צללים ארוכים. הדרנו עתה בין אפרים רחבי־ידיים, המשובצים פה־ושם חלקות חומות וריחניות. חריש הסתיו כבר הגיע. כל ימי החורף הירוקים, כל ימי האביב הפורחים, כל ימי הקיץ הבשלים נשתקעו אל תוך השלף הקמל, הנרדד כשטיח זהוב ומרשרש על פני המרחבים. שנה שלמה תיהפך ותיבלע אל תוך מעמקי התלמים הנשפכים. מה ייותר בחלל החרישי הנרעד?

מה ייותר לי?

במסעף־דרכים רחב, שהיה מוצל כמה עצי־זית גדולים ופורחים, עמדו שקועות בדימדומים היורדים שלוש דמויות שהיו מחוות בידיהן מתוך התרגשות כלפי האוטובוס ההולך וקרב. היו אלה שלושה בחורים שביקשו לעצור את האוטובוס, כשהם צועקים זה אחר זה בבהילות:

„לשדות־אור?”

„לשדות־אור!?”

„לשדות־אור!”

הנהג הדשן הדהיר את המכונה, חוצה בחמדה את צעקותיהם המתמשכות. אך לאחר שחלף כברת־דרך מן המסעף עצר לפתע במכונה, כשהוא מדמים את המנוע תוך כדי נסיעה. רחש הגלגלים המחליקים בשירות תאוצתם הפך שקט דק. המכונית נעצרה. ראשו של הנהג נשמט על ההגה, הוא שקע בשינה כבדה. השלושה ששבו ונתגמדו מאחרינו רצו בכל נפשם אל עבר האוטובוס שנעצר. באו וקרבו אליו בשעטה, ונבהלים התדפקו על הדלתות הסגורות. „האוטובוס הזה נוסע לשדות־אור?” שאל הגבוה שבהם, בעל פנים סכופים, את ראשי הנשקף מבעד לחלון.

„כן...” רחשתי שקט.

„לחתונה של גליה?...” הוסיף מתנשף, והוא בהול לאשר את הדברים.

„גליה...” תהיתי מתנכר.

השנים האחרים היו טורחים אותה שעה אצל הדלת הקדמית הסגורה, מנסים לשווא לזכות בתשומת־לבה של המפלצת האטומה, שהיתה רכונה הווה על ההגה. „תגיד לו שיפתח”, נודעק אחד כנגדי.

אבל אני חייכתי אליהם חיוך מפוזר ורחוק.

עוד הם עוברים לצדו השני של האוטובוס על־מנת לעורר את הנהג שקפא על מושבו, והנה התנוע המנוע והמכונה החלה נעה לאטה לאורך הדרך. השלושה רצו ליד האוטובוס, מתדפקים בעלבים על הדלתות הסגורות. כך רצו כברת־דרך, זועקים ומוחים, עד שלפתע נשמעה שריקת האוויר הנדחס והדלת האחורית החלה נפתחת לאטה. השלושה נשתחלו בזה אחר זה אל תוך האוטובוס, וכבר שבה הדלת ונסגרת מאחריהם. מרגוזים ומבולבלים הביטו על הנהג המזור, שהיה הולך ומריץ את המכונה בהתלהבות חדשה שירדה עליו.

תהו מעט בתוך האוטובוס הריק, אחר נתישבו להם בספסלים סמוכים, הרחק ממני, כשהם שולחים אלי מבטים חשדניים. הם לא הכירוני, אך אני, אף כי מעולם לא ראיתי אותם, ידעתי מי הם.

היו אלה אוהביה של גליה, אוהביה הראשונים.

ה

השלושה היו הולכים ומתמזגים זה בזה, וכבר הפכו צללית אחת מעובה. עיני הלוהטות הבחינו בכל אחד ואחד.

הארכן, הסכוף היה ארדון.

הנמוך, הבהיר היה עידוא.

היפה, האפל היה איתי.

מזור! שלושתם כבר נשאו להם נשים.

מתחילה, כשהיו גליה וארדון צעירים לימים בבית־ספרם המתנשא בחורשת הארנים שבהר, היו אוהבים זה את זה עד לטירוף. אבל נפשה של גליה יצאה אל הכוכבים,

וארדון לא ראה את כולם. משעזבה אותו, פצע את ורידי זרועו, בשביל להגיר דמו עד שימות. מצאוהו שותת דם, והחזירוהו לחיים, אבל גליה לא חזרה אליו. הלך וחיפש אותה בנערות רבות, עד שמצא אחת ולקחה לו לאשה.

עידוא היה מדריך של גליה, חבר משק בצפון. מתוך שיחות נרעשות בערבי-פעולה גשומים היה יורד עמה אל חוף-הים השחור והקר, שם היו נושקים זו לזו באהבתם התמימה. כשחזר למשקו בצפון ביקש לקחתה עמו, אבל היא נותרה לבדה על חוף-הים. עדיין לא הבינה את כל הגלים המתנפצים אל רגליה הצחות. עידוא בא אל משקו, נטל נערה שהיתה מצפה לו, והובילה אל החופה.

איתי בא בסערה. אי-משם נתגלגל לחבורתה של גליה, והוא נאה ונאהב. כבש את גליה באחד הלילות במחנה-עבודה רחוק, והוא מדמה בנפשו שיהיה זה אחד מלילותיו המרובים. אך לעת בוקר נרעד, גוחל באהבה, יפה ואומלל חזר ובא אליה לילה אחר לילה, והוא חסר-אונים יותר ויותר. גליה הרוותה את צמאונה, ונמלטה מפניו אל הכשרה שהלכה אל משק צעיר. שם הייתי אני.

הצללית הגדולה היתה מתבוננת בי בשלושת ראשיה. מבטים אפלים גיששו אלי על-מנת לצודני. צימצמתי כתפי ושקעתי אל תוך הדרך.

עתה היינו מחליקים במרחב אורות של ישובים רוגעים. צינת-לילה דקה היתה מפרכסת על השדות המעובדים. אל תוך האופק החלק נמוגו לאטן בהרות חזרות של שיזרת התכלת בשמיים.

על גבעה רחוקה, מחוץ למעגל הזוהר של הישובים הרבים, הבליתו אורות ספורים ודלים. זאת היא שדות-אור. הנהג הכפוף היה מכוון את האוטובוס לשם, וכל המישור הדולק נתכווץ לפתע להידחק אחר האוטובוס הנמשך אל האורות שבגבעה. נכנסנו לדרכי-עפר מפותלות, ואנו כבר נוטים לעלות במעלה הקצר אל המשק.

המכונית החלה מתאמצת בעליה, אבל הנהג לא הקל עליה במהלך נמוך. המנוע נאק בייסוריו אך הנהג החניקו ברשעות, כשהוא מערה לתוכו דלק נוסף. האוטובוס הגדול ייבב חלושות, כל הכוחות האצורים בו נטרפו בזרנו של הנהג. בטיפשות אטומה המשיך הלה להמריץ את המכונה האומללה שהחלה מנתרת גוססת, עד שלבסוף כתתה באמצע העליה, כשהגוף הדומם נשטט מעט במדרון, בחזרה.

רחש נשמע מאצל ההגה, ואנו כולנו פולחים בעינינו את החשיכה. הנהג הקטן פתח לו פשפש-סתרים ברצפת הברזל, ומיד נבלע אל תוך המוטור שנשתתק.

אורות המשק היו גדולים וברורים לנגד עינינו. קמתי רשול ממקומי ופסעתי בצעדים מהדהדים אל הדלת המתקפלת, באצבעותי תלשתיה ופתחתיה. השלושה באו בעקבותי.

החילונו פוסעים ארבעה במעלה הכביש. הלכנו שותקים עד שלפתע נסמך אלי ארדון, שואל בלאט ופניו מביטים נכחו:

„אתה אל גליה?...“

הרקיע השחור נפל על ראשי. קדרותם של השלושה החליקה על פי הקפוץ בחזקה.

„כן...“ הודיתי בלא קול ונעלי מנקשות על הכביש. הם מדדו אותי במבט של צער עד שרטטו כתפי.

המשק היה דומם. נראה ששעת המסיבה היתה זו, וכולם במקום של שמחה. ריחות הלולים והרפתות נישאו אלינו כגלים משכרים. מרחוק נשמעו קולות קוראים, ואנו כאיש אחד כיננו את צעדינו לשם. נגלו אורות חדר-האוכל, וצעדינו נזדרזו מואצים. קבענו מבטינו באור הצוהל הניגר מן החלונות הגדולים, ואט-אט באנו עליו. הדפנו ברגליים משתלחות את הדלת הגדולה, עברנו בבזק מסדרון קצר, והבקענו אל תוך חדר-האוכל.

האור סימא את העיניים. כל המבטים נפנו אלינו. לובשי-חול, קודרים, קפאנו בפניה, כשהצלחות האחרונות לוחכות את הרצפה המלוכלכת, גוועות לרגלינו. עשרות עיניים אלמוניות ננעצו בנו בחרדה. אף אחד לא ידע מי אני, אך כולם ידעו מי הם השלושה.

גליה עמדה בפניה משוחחת עם חברתה. עצמתי את עיני בחזקה. כל תווי-הפנים שנשכחו, כל התנועות הרשולות הנערצות, חזרו והציפוני עד לאברן הנשימה. אלוהי — בכה לבי — כמה אני אוהב.

עיניה הכחולות גלשו בתמהון מפורז על פני חבריה, כמו הרגישה ששבתה השמחה, עד שצדה בתדהמה את מראה ארבעתנו. המלים נעצרו על שפתיה הדקות, עיניה נתעמקו, נתכהו, וחירורן החל בוקע על פניה. בלאט נעקרה ממקומה, ריחפה על הדממה שנשתררה בחדר-האוכל, וניגשה בלא קול אלינו העומדים יחדיו, איש איש לנפשו. לרגע תהתה, לא ידעה אל מי לגשת. לבסוף נשאה אלי את עיניה ובאה אצלי — הזר מכולם. הרי אני הייתי היחיד שלא נתנה לי חסד מעולם, שאהבתיה ללא גמול. פשטה את ידה הקלה, שנטלתי יוקד ורפה, ובקול גווע אמרה:

„כמה יפה שפאתם אל שמחתי“.

1

גפן ירוקה, סבוכה ועתירת עלים, השרוגה על קירו האחורי של חדר-האוכל, היתה מצנעת בתוכה ספסל צונן עשוי אבן. במחבוא רוחש זה ישבנו ארבעתנו, רואים-ואינם-נראים, כשבגבנו הקיר המרעיד עמומות מחדוות הצוהלים. הסהר היה עולה, בשל ומלא, והוא מציף מעגלי-אור חוריינים במלוא השמיים שנתבהרו, רפים וענוגים. קירקור רחוק ורפה היה מתמיד בחלל האוויר כנטיפות צלולות אל תוך הוויה מאושרת.

השלושה ישבו לידי אילמים ודרוכים. אף שניכר היה שאין הם מכירים זה את זה כראוי, היה דבר סתום מפעים אותם. שלושתם היו אורבים בחשאי כנגד השביל הצר, המשתלשל במורד, מחדר-האוכל אל עבר בתי המשק החשוכים. השעות חלפו ארוכות. כבר נשתררה דממה עצורה בחדר-האוכל, ושירה רכה של מקהלת נערות

עלתה מסתלסלת לאַטה. צחוק טוב של חבורה אחת היה בוקע מפעם לפעם, ושוב דממה, ושירת הערגה החוזרת.

בכפותי ליטפתי את פני.

דממה. קריין היה קורא שירי־אהבה עתיקים לכבודם של השנים. מלים פשוטות, מתמשכות, רוויות קולו החם של הקורא, מילאו את הלילה. נישוח מתוק ומשפר.

עיני לעז. הקולות הסתומים שבקעו מעבר לקיר הדק החלו מכבידים על אזני. מבקש הייתי להבין, אך המאמץ המיואש ליהט את ראשי. עייפות ירדה עלי. בתי המשק הקטנים ניטשטשו כנגד עיני המתערפלות. הזמן היה זוחל בשמיים הפרושים מעלי, והללו לידי, זרים בנשימותיהם הכבדות, בציפיתם השקטה. תנומה החלה לופפת אותי, וראשי נופל על חזי. מבקש להתעורר נעצתי עיני בירח המלא, שהיה שט לו במקום אחד, אבל הנהרה הצהובה סגרה על גולות עיני. הייתי הולך ומדמדם, מתפכח נבעת, וחוזר ונרדם. רגלי נחלשו תחת, ידי נתרפו. ירח גדול הלך בתוך חלומותי, ולא ידעתי אם זה הירח שמול פני או שמא ירח זר, אחר. בעיניים פקוחות הזיתי חלומות של רקיע ושמיים. מכורבל בקורי שינה קרים הייתי מתעורר ומוצא את עיניהם הנוצצות של השלושה. הללו, המתמידים בהמתנה חרישית ועקשנית, התבוננו ברחמים בתנומת. רוח חדשה שניעורה בשנתי היתה מעלעלת בעלוות הגפן המכסה אותנו, כשהעלים הגדולים, המאובקים זעים באפלה כנגד פני כמו בעולם מכושף, צינה רעדה באברי שנתלהטו בתרדמתי הטרופה. ראשי הרפוי גלש אל ירכו של עידוא. כל הזמן הייתי זוקף עצמי — סומא ומנומנם, ושוב נשמט בחרדה אל הירח הגדול.

כמה שעות עוברות עלי? היכן אני? היכן גליה? מאחרי הקיר, שם היא. היכן הוא הקיר? היא נישאה היום. מה לי פה? מה אני שרוע כך? איך נקשרתי אל השלושה? למה הללו ממתנינם פה?

מחוגי השעון הזוהרים ירקרקים כבר עברו את שעת חצות. דלת חדר־האוכל נפתחה, פרץ־אור נשלח, וצהלת־צחוק. דמות החלה יורדת במהירות בשביל העקלקל. השלושה נתרוממו ממקומותיהם, כפופים וחשדניים, והחלו פוסעים־בולשים בעקבות הדמות. מתערסל הלכתי אחריהם.

הדמות חלפה על פני שנים־שלושה בתים, נכנסה אל אחד החדרים והעלתה בו אור. הם הלכו אחר האור, דרכו על המרפסת, וארדון פתח חרש את הדלת. בזה אחר זה נדחקו אל תוך החדר.

בחור צעיר עמד שם, והוא מחליף את חולצתו. משראה אותנו נכנסים קפאו ידיו על הכפתורים הלבנים.

„אתה דני...“ קבע ארדון לאט.

מבטי בלעז אותו. דני הוא אני. אני בחלומותי. עיניו היו גלויות, ארוכות־ריסים. שערו היה נופל על מצחו הקצר, והוא ניערז

כפעם בפעם במשוכבת־חן. תווי־פניו גסים, בריאים, ושלוה עמוקה מילאה אותם. לשווא חיפשתי בו את המופלא שהבדילו ממני.

בעדינות סגר עידוא את הדלת. אט־אט התקרבו השלושה אל דני, הקיפוהו מכל צד, נצמדים אליו בעיניים שוקקות.

„באנו לדעת אותך“, לאט עידוא בדממה העמוקה שירדה בחדר.

שפתיו של דני נפרטו בבת־שחוק של מבוכה, אבל רצינותם הקודרת של השלושה מחקה את חיוכו המהסס. המעגל נסגר עליו.

„ממרחקים נתקבצו שלושתנו, לראות את בעלה של גליה“, החרה ארדון אחר עידוא, וקולו מתנגן.

דני העיף בי מבט תמה, על שום מה הבדילו־ני שם בפינת החדר, קודר וחרב. כמו כולם ידע מי הם השלושה, אולם עלי לא שמע דבר. שכחה גליה אף לספר על אהבתי.

„באנו לראות מי הוא האחרון“, הוסיף איתי בפנים קשות, ויפיו זוהר כאור, „באנו לראות מי הוא שישאר עמה“.

דאגה הציפה לריגע את עיניו של דני, אך מיד חזרה אליו מנוחתו הגדולה. ראינו איך היא נמסכת בחריצי הפנים השחומים. עידוא נע קלות אל דני, הסמיך פניו אליו, וליחש נרגש:

„את ליל כלולותיך תבלה עמנו“, ושהה מעט, „כאן נשב יחדיו כולנו...“

גל של אהבה עבר בי אל דני שעמד שם אפור, מרכיז ראשו בביישנות. הוא לא מחה, רק נשא עיניים ענוותניות אל השלושה המקיפים אותו, ואמר בקול מלא צער:

„עודכם אוהבים אותה...“

איתי נסמך אליו ברוגזה.

„לא“, אמר בהחלטיות, „אותה שכחנו. רק עלבון עזיבתה צורב בנו“.

„לילותיה נתערבבו כבר עם שאר הלילות“, אמר ארדון, „אבל גאוותנו הפצועה...“

עיני צדו את הצלקת המכוערת שבוורועו של ארדון, צלקת התאבדותו.

נפלה דממה בחדר. הם היו נוקבים אותו במבטיהם, והוא משפיל ראשו, אשם.

פתאום, כאיש אחד, שלחו אליו את ידיהם, תפסו במכנסיו, אחזו בחולצתו והרימוהו מעט מעל הרצפה. רגליו נרעדו באוויר אך הוא גשאר בשלוותו, נועץ בהם את עיניו הגדולות, הפחודות. בשקט שקפא בחדר נשמע רק קול חולצתו של דני, הנקרעת בידיהם האיתנות של השלושה. בלאט נטלוהו מרחף והשליכוהו בדומיה על המיטה — מיטת־כלולותיו הרחבה. עתה רכנו עליו, כמו על חולה אנוש, ונתישבו סביבו.

דני חש את מלוא נצחוננו הגדול. הבין בפחד ובגאווה מה היתה גליה בשבילם. מגודל גאותו שכב ללא ניצ, נכנע לגורלו המופלא, ולבו רחב, עולה על גדותיו.

איתי גחן עליו, וסקר בדקדקנות את פניו.

„אינך יפה“, קבע בצער, „תווי־פניך גסים...“

קומתו הגבוהה של ארדון התכופפה מעט מעל לראשו של דני.
 „חכם ודאי שאינך...”

עידוא הקטן גהר על דני, הניח ראשו על חזהו. שומע את פעימות לבו של דני.
 „הרי שאתה פשוט...” אמר בפליאה, „לא מיוחד אתה...”

אותה שעה היה ארדון מעביר ברחמים את ידו המצולקת על שערו של דני.
 „האם אתה רואה את כל הכוכבים שהיא מבקשת לראות?”

פיו של דני נחסם ביאוש.

ראשו של עידוא עדיין מונח היה על לבבו של דני, ומשם היה שואל בסקרנות:
 „האם אתך היא מבינה את כל הגלים המתנפצים אל הים?”

איתי לא גרע את עיניו מקלסטר־פניו של דני.

„איך זה לא נטשה אותך עם אור הבוקר? איך זה לא נמלטה מפניך אל חלומותיה
 המוזרים?”

ארדון העביר על שמורות־עיניו המספררות של דני את הצלקת האדומה, רבת
 התפרים המעוותים.

„אפילו אומלל אינך בשביל שתמצא חן בעיניה. סתם איש־אדמה בריא”, וכאן
 הוסיף בקול חרישי: „ואותך בחרה להיות אבי ילדיה?...”

אצבעותיו הארוכות גלשו אל גרונו של דני, חונקות אותו ברך. עידוא כבר היה
 שרוע כולו על דני, גופו צמוד אליו.

„אי־אפשר שריחמה עליך?” מילמל בחיקו של דני. „היא איננה נוהגת
 לעשות כך...”

עיניו של דני נתמלאו אימה.

כמו נסתמאו לפתע, החלו השלושה מגששים, שולחים ידיהם למושו. אט־אט ירדו
 על הגוף שמתחתיהם, מתפתלים עייפים עליו. הם נהפכו לפקעת אברים אחת,

רוחשת ומתגלגלת על גבי המיטה. ודני נחנק אובד אי־שם מתחתם.

„הם ימיתו אותו...” שמחתי בפינתי.

אך דני קפץ בשארית כוחותיו, זינק מתוך צבת הידיים האוחזות בו באכזריות,
 וברח לו אל מרכז החדר — פרוע־שער, חולצתו קרועה, בגדיו פרומים, ובגרונו

סימני אצבעותיו החונקות של ארדון. הוא הסתכל בשלושה, שנשארו מסוכסכים
 זה בזה על גבי המיטה, ועיניו מתרוצצות.

„ריחמה עלי...” — זכר, והחל פורץ בשחוק רע. „אני הוא שריחמתי עליה... לא
 רציני בה...”

השלושה קפאו במקומותיהם. דמי נדרך בי, עיני רטטו.

הוא משקר!

„היא האוהבת... היא החושקת...” המשיך הלה, מתנשף ונסער. „אני הנבחר...
 אני הנאהב...”

קרבתי אליו אט־אט.

סירוף שכרונו גאה בו.

„היא כפתה עלי להינשא לה“, היה מוסיף בתרועת־נצחון.
 באתי ועמדתי כנגדו. עיניו נתבלבלו למראי הזור לו. נרתע החל ממלמל:
 „מי... אתה?...“

וגולש אל אבדנו, הוסיף בליגלוג:
 „גם אתה מאלה הזורקים?... גם לך נתנה כמה לילות, ובמלטה?...“
 ירי גשלוה להרגו. היא היתה לפתע חזקה, מיאשת. סטרתי לו בכוח על פיו עד
 שנדלק כל־כולו. באגרופים כבדים החיליתי מפה בו. הוא לא ביקש להתגונן, הוא
 הבין. מעוצם המכות השתוחח, כרע על ברכיו, ואחז באַלם ברגלי. הוספתי והיכיתי
 על הפנים הפצועים שלפני, הבוכים חרש, עד שנפל לרגלי, ודמם.
 השלושה התבוננו בי בעיניים חולמות.

גליה פרצה אל החדר. גלים רוטטים באוויר קראו לה לעזרה. היא נעצרה כמאובנת
 בפתח ועיניה נכמרות על בעלה המוטל לרגלי, מופה ומגואל בדם. עיניו שלו היו
 נשואות אליה מן הרצפה, ובת־צחוק רכה עלתה על פיו השסוע. הוא מחה בכבדות
 את הדם הזב מפיו, ניסה להזדקף, אך כוחותיו לא עמדו לו. שפתיו רחשו אליה:
 „כמה אהבים אותך...“

הם החליפו מבטים חרישיים ומלאים, עיניהם נדבקו באהבה. לפתע ראיתי בעיני
 את אותו המבט השקוע שלה, את הזיק החדור, הזור. הוא שלה. היא שלו. כבר
 היו מזוגים זה בזה בהוויה קודמת, אחרת. הם רק מצאו זה את זה, לשוב ולהתחבר.
 איפה הייתי אני באותה הוויה?

ביקשתי להימלט. הפכתי את פני בבהילות אל עבר הלילה הנשקף מבעד לדלת
 הפתוחה. כולם התבוננו בי ברחמים. דני ניסה לקום מרצו, והשלושה חשו
 לעזור לו.
 ואילו גליה באה אחרי.

ח

יצאנו שנינו אל הלילה ההולך ומצטלל. הלכנו דמומים. מבקש הייתי לדבר, אך
 שתיקתה היתה סוכרת את פי. היא הובילה אותי אל מחוץ למשק, איתנה ותקיפה
 רצתה לשימני באמצע השדה, לשלח אותי.

שמלתה הכחולה היתה רפויה עליה. שערותיה הפשתניות היו גולשות כגלי תשוקה
 פרועים בצדי פניה היפים, הלא־נתפסים. גרביה הלבנות הבהיקו באפלה, עולות
 ויורדות עם מדרך רגליה המתוקות, הדורסות את צלי. הוציאה אותי אל דרך־עפר
 שמעבר לגדר המשק, עצרה במקומה, הורידה את ראשה ופטרה בשקט:
 „מפה ישרה הדרך אל הכביש“.

לא זעתי ממקומי.

„שלום“.

פנתה ללכת. צעדיה הרשולים, האטיים, החושבים.

רימונה : רישום

אני עומד שותק, נטוע במקומי. היא התרחקה ממני לאטה, אך פתאום הסבה ראשה לאחור לראותני, ומשראתה אותי מוסיף ועומד לפני אליה, נכמרו רחמיה והחלה חוזרת אלי, כשעיני מתמלאות דמעות. היא באה ועמדה לפני.

„לך. למען השמיים“.

„אני אוהב אותך...“

בעיניה היה כאב.

„אני אוהב אותך...“ שניתי בעקשנות. „אני אוהב אותך...“

היא נסוגה ממקומה.

האימה החלה תופסת בי. הדם נשפך לבארות הריקות של נפשי ואבד שם בתהומות. קפצתי משתולל אל מעבר לדרך, אל שדה הקוצים, ולחשתי:

„פה אבנה לי אוהל...“

בידיים מטורפות הראיתי לה שיעור גדלו.

„לא גדול, גליה, אבל אני אגור בו“.

רצתי בצעדים סהרוריים, הבאתי אבן גדולה והטלתייה בפתח האוהל.

„על האבן אני אשב. יומם ולילה אני אשב שלוב־ידיים, ואסתכל בגבעה“.

ישבתי על האבן, שילבתי ידי זו בזו, והתבוננתי באורות המתנוצצים.

„האבן תעלה אזור, האזור יהיה ארוך ודק. הוא יכסה אותי, ישתרג עלי,

ממני יצמח“.

לפתע הטיתי גופי אליה, ומילמלתי:

„אף אחד לא יאשים אותי, אף אחד לא יאשים את אהבתי“.

הדמות הדקה כרעה תחת סבלה.

חיבקתי את גופי בזרועותי, הכנסתי ראשי לבין כתפי:

„הוא ימות, דני... בתאונה... ממחלה... שלא באשמתו... ואת — תישארי לי“.

פיה היה קרוע, עיניה מעולפות.

„אני אמתין לבשורה. סבלן אהיה, עד שעיני תהפוכנה אבנים לבנות. ואז יבראו

להגיד לי: גליה אהובתך באה אליך. בעלה מת, כל אהביה עזבוה. היא יורדת...

היא הולכת... היא באה...“

„יום חתונתי היום...“ דובבו שפתיה לעצמן, „יום חתונתי...“

קמתי ממקומי, תחבתי כפות־ידי במכנסי המהוהים, ניגשתי אליה בצעדים מתנודדים,

עיני טורפות את הפנים היפים.

„אני... טוב הייתי תמיד“.

היא אישרה אילמת בראשה המתולתל.

„אני מעולם לא תבעתי את אשר אינו שלי“.

קרבתני אליה, ונשמת תאוותי לוטפת את הקלסתר האהוב.

„לא שלחתי ידי אליך אלא לומר שלום“.

שלחתי שתי ידי אליה, ולפתתי את מתניה. הגוף הדק פירפר בכפותי, לוחט ורך.

הרכנתי ראשי וליחשתי:

„לא באת אל שפתי אלא בחלומות“.
 הטבעתי את פי בגולות עיניה העמוקות.
 היא החלה מתמוטטת בזרועותי.
 „אחי... אחי...“ נחנק קולה, ואצבעותיה חורשות בטירוף את שערי. גטלתי את ידיה
 ונשקתי. טבעת־הקידושים זהרה על אצבעה. בשניים עייפות נשכתי את חישוק
 הזהב הדק, משהו גדול ממני פעה בכל נשמתי.
 „גליה, ילדתי... הם שלושתם יכרסמו את נשותיהם המחכות להם. אבל אני אשוב
 למות ליד עץ־הזית החרב“.
 פניה היו שטופים דמעות. היא יצאה מפתפיה הזפות, האסורות אינ־אונים באהבתי.
 חולשה נוראה נמסכה פתאום באברי. שמטתי ידי ממנה, חזרתי והטלתי עצמי על
 האבן הגדולה.
 „לכי...“ חתמתי בקול קמל. עצמתי את עיני, ומשקחתין ראיתייה עומדת אצלי.
 שבתִי והרכנתי ראשי.

ט

דמותה הפפופה של גליה נעלמה במעלה הגבעה המתנוצצת באורותיה, ואני
 נותרתי מתחת לאורות הפוכבים.
 עד עולם. עד עולמי עולם. עד יתם עפרי היבש.
 רוח קרה היתה חולפת הומה על פני המישור. ישבתי רועד על האבן הגדולה
 שמתחתי. לא ייתכן שלעולם לא אנשום באלה השדות הקרובים אליה!
 שדה השלף לא נשא לי רחמים. בדד רישרשו רגלי בין הקנים הכמושים. ביקשתי
 לתעות, לחוג במעגל בתוך המרחב הזר, שהסהר החיור היה מאיר אותו — חלומי
 ורופס. אובד בקויו הרפים.
 משהו השחיר כנגדי בשביל. מחיתי את עיני הדומעות להבין, ואז ראיתי את
 האוטובוס הגדול שהביאני. רגלי בגדו וחזרו לטרוף נרגזות בעפר הקמחי של
 הדרך. מבלבל החישותי צעדי אליו, וראשי כבד וסחרחר. כך הלכתי זמן־מה, אך
 המרחק בינינו לא התמעט. נפתע הבינותי כי האוטובוס היה נע כל הזמן לאטו —
 אפל לאורך דרך־העפר.
 החילותי רץ להשיגו. עכשיו כבר הלכתי וקרבתי אליו, נבלע בנהמת מנועיו,
 שהיתה נשרכת כנתיב מאחוריו, קורעת את דממת המישור. ניכר היה שגם
 האוטובוס הולך ומגביר אט־אט את מרוצתו. הויעה החלה שוטפת את מצחי,
 נוטפת על הדמעות המתבישות. רגלי החלו נעצרות מעייפות. התחלתי צועק וצעקתי
 נושרת אחרי, אובדת במרחב.
 „אדוני הנהג! אדוני הנהג!“
 אך הגוש האפל שלפני השיב לי במטח עשן לבן אל תוך פני הרטובות.
 „עצור!“ זעקתי לשמיים, ובכל חמת הלב הנשבר זינקתי ונתליתי בסורגי אחד

החלונות האחרונים. האוטובוס החל דוהר. גופי מתוח, רגלי מתנודדות, מכות על גבי שלד הפח הכחול — בכיתי שנוק.

„חכה... חכה...”

ניסיתי להעלות את עצמי לתוך החלון, אך ידי נשברו עייפות ופחדות. כל יגיעת היום פרצה לתוך עיני העששות. ידי חישבו להיקרע. העליתי את ראשי, ובסנטרי תליתי עצמי במוט הברזל. את ידי הכואבות תחבתי פנימה, מגשש אל עבר ידיעות המושב. וכך נכנסתי בחלון, ראשי לפנים ורגלי משתרבות החוצה. האוטובוס המתנדנד היה נלחם סוער כנגדי, אך פני צנחו כבר אל המושב ושפתי הלחות החליקו על עור הספסל.

האוטובוס הגביר מהירותו.

„אדוני...” לחשתי מיוסר ומהופך מן הספסל האחורי.

הדם ירד אל ראשי, ורגלי נאחזות במוטות החלון. בעמל שיחררתי אותן, נופל על הכסא הרך, נושם ומתנשף.

האוטובוס היה חשוך כולו; רק נורה אדומה וקטנה הבהיקה בין השעונים המבריקים שלפני ההגה. הדמות האפלה ישבה שם כבדה, איתנה, חסרת־רחמים, ומצנפת־הנהגים שמוטה לה על ראשה הגלות. צלליות העצים שבדרך היו חולפות מסתוריות על פניה, כשהן אובדות בשלטי המודעות הצבעוניות שלאורך האוטובוס. קמתי על רגלי הכושלות והתחלתי מהלך, מתנודד דרך רבה לאורך הכיסאות היריקים. באתי ועמדתי אילם מאתרי גבו הרחב והמלא, שהיה מתדלדל ונשפל מבעד לרשת מושבו הגדול.

הוא לא הראה אף סימן קל שחש הוא בי. עיניו במשקפיו הכהות היו נעוצות בדרך האפלה. רק עתה ראיתי שפנסי האוטובוס היו כבויים ואנחנו מחליקים במהירות גוברת על דרך משובשת. צעקה נחנקה בגרוני.

אל־נכון היטיב להכיר את הדרכים, שפן היה טס באפלה, מוכן לכל עיקול וסיבוב. אבל אט־אט היה מאבד את שליטתו, וזכרונו בוגד בו. כפעם בפעם היה מסתובב שלא־לצורך, נשמט לצדדים, והאוטובוס הגדול מקפץ על תעלות ומהמורות, עומד להתפרק.

„אתה תהפוך אותנו”, קראתי אליו בחרדה מעל לראשו.

אך הוא לא ידע אם קיים אני.

שמתי יד נפתת על גבו, אך הוא לא חש מאומה. מרוצו היה בנהיגה, וידיו לופתות בחזקה את ההגה הלבן והמבריק.

„לא תמשיך!” אחזתי בבהלה בידו העבה והחלקה. אך הוא לא זע. שמן ואטום הוסיף להדהיר את המכונה. החילותי שורט ביאוש בידו הלהטת, צובט בערפו הכבד, אך הוא ניער אותי בתנופת־יד אל הרצפה.

„נהג, אתה תהרוג אותנו”, לחשתי במר־רוחי.

ידי נחבטו בתיבת־ההילוכים, ביקשתי למשוך במנוף, אך הוא לא נשמע לי. זחלתי אל הדושות שמתחתיו, אך רגליו היו כמטילי ברזל — קצרות ואימות על מכונת.

נשכתי אותך בשני, אך הוא לא חש מאומה, רק הוסיף להריץ את המכונה הרועשת הנחבטת בצדי הדרך.

„אדוני הנהג...“ ייבבתי לרגליו, מתגולל עייף בחושך. „רחם...“

דעתי נסתלקה.

כשהתעוררתי היתה המכונה הגדולה עומדת דומם, מוצפת אור כולה. ראשי דבוק אל רצפת הברזל, ראיתי את כל הגורות הלבנות דולקות לארכו של האוטובוס. מחיתי את עיני הנשרפות באור החזק.

הנהג השמן עמד מפסאו, בכל קומתו הגמדית, והיה מתבונן בי. בלאט פשט ידו והסיר את משקפיו הכהות, לגלות את פניו אלי. עתה היו הם לנגדי — פני־תאווה שמנים ואדומים, שעייניים חומות וענקיות קבועות בהם, בולטות בלזבן הנחשף עד לשרשיהן הצבים. פני אליל קדמון שפה קטן קרוע בהם. זכרון עץ־הזית החרב שליד ביתי.

הוא מדד אותי בעיון. המיס אותי לפירורים, ושאבני אל תהומות עיניו המתגלגלות, עד שפלטני קטן ורחום. לפתע באה חמלתו אלי. כבד רכן עלי, תפסני בזרועי הצנומה ונשאני, נבהל ומלוכלך, מן הרצפה. עתה קירבני אליו, מסמיך את מצחו העצום, החרוש אלפי מעגלים פרוצים של קמטים אדומים וקטנים. שעה ארוכה תהה עלי, עד שפתח לבסוף את פיו הזעיר, והגה בקול עמוק, מרוסק:

„חתונתה של גליה תמה...“

המלים יצאו מפיו מזרות, בלתי־צפויות.

החזרתי מבט דבק בפנים הגדולות שלפני.

„כן,“ רחשתי מופה, רצוף בצערי.

בעיני העצומות נדלק אור.

„להמשיך לבסוע?“ שאל את רשותי ברצינות נכנעת.

פילבלתי בעיני, חולם סביבותי. האוטובוס עמד זוהר בלב מישור שחור וענקי.

הדרך לפניו מוארת עד למרחוק בפנסים החזקים — כביש־אספלט שוקט.

פניתי אליו, ושפתי דבוקות אילמות בעייניים הממתינות לי.

„להמשיך?“ שנה, והוא עוצר את בכי.

הפלתי את ראשי על חזהו הגדול, וההתרגשות חותכת את שפתי:

„אנא...“

אברהם הוסי: אם לא תרגום

אם לא תרגום אותי באבן הקשה
לא ישרם עורי קרן ולא אצצק.
וקצף באתי הקרשע
ינשם-ישף באפרורית-אבק
אדישויות כהות שלשעה
ללא כל עמק וללא מרחק.

אם לא תרגום אותי. אם לא תשלח
בי שן סדה אמת. אם לא תצולם
את שומעתי שלי — אז למרום
בעיני המהפרקת לא תקלח

ולא תפרק בתקף בצשה
את המסך בין הצפון והצפון.
אם לא תרגום אותי באבן הקשה.
אל נא תרגום אותי באבן הקשה.

טוביה ריבנר: תעודה

אני קנים קדי לומר

בית זה לא בית.
משטח חרמים, צחים סלע, פסד
שם ליד הקבר, אמרתי בקרז
ציה מרצפת.

אני קנים קדי לומר

דרך זו לא דרך.
לקחתו ארחהותיה, יצלו בהלדת חלום
מן היצר, מר החול
אני הולך, שם, מי הולך? שהייתי
הולך בשעלי ילד, בשמש
חדלון, בפשט ימים, שואל.
הולך שואל פני אבי ואמי

אני קנים קדי לומר

קורות אבותי, סהם,
אפר, רום
אחותי בשערי הנושב
אחור, אחור, רום לילית

קיומי אני קנים קדי לומר
לקולם הלילי בן, בן לבקנים, בן
לאובד בבית אינומם, לנזפל מצל קירותי
צל פסד קולי לומר בן
בשטח הקריק.

אהרן אמיר :

פתיחה לעולם שכולו טוב

פרק ראשון: מלמעלה ובאלכסון

ביקשתי שישרפוני לאָפּר.

ביקשתי שישרפוני לאָפּר ואת האָפּר יתנו בצנצנת ואת הצנצנת יטמנו במקום היָאָה לדבר. אף־על־פּי־כן רואה אני שאין רצוני נעשה והחיים מבטלים את רצוני מפני שרירות־לבם. גם אני בחיי לא הייתי גותן דעתי הרבה על שאינם חיים, אך לפחות זהיר הייתי בכבודם ובמשאלותיהם האחרונות. „אין נוהגים בי כדרך שנהגתי אני בזולתי“, אני מהרהר לי מתוך הרגשה של קיפוח ועלבון.

אילו חי עודני כי אז היה דמי פורץ ומציף את לחיי. עתה לא כן עמדי, ומה־גם שכאזרח ממושמע ושומר־חוק מאז־ומעולם מקפיד אני על ההוראות שקיבלתי בבסיס־הקליטה, שבהן נצטוויתי על אורך־רוח, הבנה וסליחה.

מילוי ההוראות כרוחן וכלשונו, או העבירה עליהן, עשויים להשפיע במידה ניכרת על שיקוליה של ועדת־המיון. דבר זה לא הוגד בבירור בטופס־ההוראות, המבצבץ מכיס־החזוה שלי ואשר מדי־פעם אני שולפו וחוזר ומעיין בו בתשומת־לב, אבל סמל־המלאכים לחש לי זאת כאשר נתן את הטופס בידי, עוד בשעה שעמדתי בתור לקבלת מספר לוועדת־המיון. בקול נחר כלשהו לחש לי זאת ואחרי־כן גרף את חטמו גריפה רבה וקרץ לי קריצה כבדת־משמעות בעינו והתקין מעט את הכנפיים הקטנות הצמודות אל שכמו. ריח של מין יין־שרף נדף מפיו וסבר של אינטימיות צינית, גסת־רוח אך עם זאת גם ידידותית ונעימה, היה לפניו, ושיבב של ערמומיות שובבה ולמודת־דבר היה בעיניו.

העומדים בתור לפני נסבו להביט בנו וגיחכו. ניכר בהם שפבר שמעו מפיו אותה אינפורמציה ונדמה היה שהם שותפים אתו במהתלה הזאת. רוח של בדיחות־דעת היתה נסוכה על כל אלה. רגע היתה בי הרגשה שכולנו חברים ומודעים משפבר, שכולנו תלמידי בית־ספר המחכים לרפבת שתבוא ותקחנו למסע־טיול של ימים אחדים ואותו סמל־תורן הוא פקיד ותיק וטוב־לב של מסילות־הברזל, או מוטב לומר, אחד מן המורים המעורבים עם תלמידיהם, שבהזדמנות זו עמס תרמיל־מטיילים אף הוא. פשט מעליו כל הליכות של שררה ומרות והריהו מבקש להיות כאחד מחבורתנו.

אבל כשבתוך הלך־רוח כללי זה של קלילות ומשובה ניסיתי להוציא ממנו עוד

אי־אלה דברי הסבר או עצות מועילות, הרצין פניו פתאום, במאמץ־מה, ואף כי בעצם לא הספקתי להוציא הגה מפי, נתן אצבעו אל שפתיו כאומר: „יד לפה וי־לאמיתו של דבר נראה היה בעליל כי כל הניצבים בזה ניטל מהם קולם — על־כל־פנים, לפי שעה — ומאז הגעתי לספירה הזאת לא שמעתי אלא את קולות שלוחיה ופקידיה של הרשות העליונה.

אכן, כאן עלי להזכיר גם את השירים והמנגינות שהיו בוקעים לסירוגים מרמקולים נעלמים. התקליטים היו משובחים ביותר, כיאה למקום מכובד אשר כזה, והמבחר היה גדול. גדול כד־יכך, כפי הנראה, שהממונה עליהם היה בא במבוכה ומתבלבל ולא ידע להחליט בנפשו איזה מהם ינגן ע־תומו. אפשר גם שהיו מופרים לו ע־ד־לזרא, כד־יכך שכמעט לא עמדה לו סבלנותו לשמוע אף אחד מהם עד סופו. אף כי מתוך כך נוצרה ערבוביה שהיה בה כדי לצרום ולהעמיד את העצבים במבחן מענה, ברי היה לכאורה כי המנגינות מכוונות להרגיע ומלותיהם של הפזמונים כמו גם קולותיהם של הזמרים והזמירות היו מסוג מה שרגילים לכנות „שמימיים“ או, בלשון של משהו קלות־ראש, „שמנ־זית וז“. אחד מאלה, מושר מפי מקהלה, חזר אפילו כמה וכמה פעמים, כמעט בשלמותו, והבית החוזר בו היה לערך כך, אם אין זכרוני מטעני עד מאד:

צ־ל־ק־נוֹם :

אִישׁ ת־ש־פֶּחַ

יִצְטַף ק־ב־ד־ס־דִּין.

צ־ל־ק־נוֹם :

רֵאש־אֶפְרַח

קֶלֶק בְּדַת וְדִין.

לפרקים נשמעו גם, בין תקליט לתקליט, מעין סיסמות או הנחיות, מובעות בחרוזי־חידודים שנונים בדומה לאלה שמזדמנים היו לי בראש־חוצות ועל אס־דרכים בארץ־מכורתי ואשר היו ממש חלק מן ההווי היומיומי שלי, כדוגמת:

מַצֵּל, מַצֵּל, קֶן־קֶלֶצֶל —

נְתַקְדָּה שֶׁל־שֶׁצֶל !

או, בנוסח תמוה מעט יותר:

נְבַח, נְבַח, צֶלְמוֹנֶע —

תְּאוֹנָה אֶסוֹן תְּקִנֶע !

ע־מִהרה הורגלתי בהמולה הזאת ומוכנית הייתי מתפף ברגלי לקצב הנגינות. בהפסקות שבין התקליטים, שלפעמים היו ממושכות למדי, בלי שום סיבה מתקבלת־על־הדעת, חשתי משהו אי־נוחות ושעמום. אטיות התקדמותם של העומדים בתור,

ההרישול הבולט בטיפול בתקליטים, עוררו בי אפילו מעין תרעומת. לרגעים אמרתי בלבי: „לפחות כאן ראוי שיהיו הסדרים מתוקנים יותר“, ופעם אחת אפילו הרהבתי עוז לחשוב: „אילו ניתן לי לארגן את הדברים האלה מחדש...“ אלא שלא הספקתי להגיע עד לסיימה ההגייוני של מחשבה מחוצפת זו. מלאכת אחת צנומה, קצרת-רואי, עוטה שמלה סגולה של אריג גס ולראשה הילה מסנוורת של אור-קדושה, כפי הנראה בעלת דרגה גבוהה במנגנון, נעצרה אותה שניה סמוך מאוד אלי בפנים חמורים ונתנה בי מבט יורד-חדרי-בטן, ואם גם זגוגי כלשהו. הבינותי כי נבעו מצפוני וכי נוקשתי בהרהורי. שפתי התרפטו בחיוך מתחטא ומתנצל. השתדלתי להבטיחה כי לא אשוב לחשוב עוד בכלל, ועל-כל-פנים לא אשוב להרהר אחר סדרי המקום הזה, אבל תוך כדי כך זכרתי שממילא אין קולי נשמע. מגודל המבוכה הרתבתי חיוכי כדי גיחוך ומוללתי באצבעותי. היא העמיקה בי עוד מבט של תוכחה ופרחה לה. בינתיים התחדשו הנגינות ובאנחה קלה של הרווחה שיפלתי זרועותי על חזי ושבתי לתפף ברגלי לפי הקצב.

כל אותה עת לא זו התור כמעט כלל. את תחילתו לא ראיתי וגם סופו כבר נעלם מעיני. רבים, רבים נתוספו מאחרי. שיערתי כי זמן רב מאד עבר עלי בעמידה זו, אבל לא יכולתי אף לנסות לקבוע בביטחה אם זמן זה מסתכם בשעות או בימים. מתוך כך ניחשתי שניטלה ממני תחושת הזמן. נדמה לי שלא פחתה שלוות-רוחי אף במאומה, והתנהגותם של שאר הניצבים העידה עליהם שגם סבלנותם שלהם לא נפגמה. לא היה מי שיטרח לכבדנו במאכל או במשקה. אף-על-פי-כן לא חשתי לא רעב ולא צמא ואין צריך לומר שלא ביקשתי לפרוש ולעשות את צרכי. בהסחך הדעת הייתי מציץ למטה מפרק-לפרק ולא תמהתי כלל לראות את עירי, את רחובי ואת בני-ביתי וחברי עלי-אדמות. כאן במקום שעמדתי לא חל שום שינוי בתאורה, שדמתה במידת-מה לתאורה פלואורסנטית אלא שאי-אפשר היה לדעת מאיזה מקור היא שופעת ובאה. למטה, מכל-מקום, נתחלפו כבר כמה פעמים דמדומי-בוקר בדמדומי-ערב ואורו של יום בחשכת לילה. מתוך עצלות, מתוך אדישות או מתוך קהות-המחשבה לא התאמצתי לעשות את חשבון היממות שעברו לפי החשבון הארצי. רק פעם אחת הבריק בי הרהור שהואיל וכבר חזיתי בטכס קבורתי הרי מן-הסתם עברו לפחות יממה אחת או שתיים משעה שנתבקשתי לשיבה-של-מעלה, כפי שנהוג לומר בלשון נקיה. עוד כמה יממות, שתיים, שלש, ואולי ארבע, עברו מאז אותה קבורה.

פרט לאותו ניד של חימה שעלה בי שעה שראיתי כי אין מתחשבים שם למטה ברצוני להישרף לאֶפֶר, ניד-חימה שהזדרזתי לכבשו, כאמור, חייב אני להודות כי החזיונות אשר נגלו שם לעיני כפעם בפעם לא עוררו בי תגובות-רגש מיוחדות. ראיתי את בני ואת בתי נושאים ילקוטיהם עם-בוקר בדרכם לבית-הספר. מתוך כך נרמזתי שוודאי אִמם מכסה מהם את דבר הסתלקותי כדי שלא להכאיב להם יותר מדי ולפחות כלפיהם היא שוקדת לנהוג כאילו לא אירע דבר. ודאי אנוסה היא להזדקק לכל מיני תחבולות ולהטוטים של אחיות-עיניים, הירחרתי לי. תמר

המסכנה! לא יכולתי שלא להוקיר את גבורת־התאפקותה. הרגשתי אפילו שאילו אני עתה מדרי־מטה כי אז נקוו דמעות חמות בעיני. אבל מיד אחרי־כן עלה בדעתי שאולי באמת־זכותמים כזונתה לעבור, בלי כל דיחוי, „לסדר־היום“. באמונה, לא יכולתי להתרעם עליה בשל כך.

כשהסיעו את גופתי אל בית־הקברות היתה השעה שעה של אחר־הצהריים. כעשרים וחמישה, פחות משיעור קיבולו של אוטובוס אחד, היה מספר המלווים. ראיתי בתוכם, כמובן, את אשתי, את הורי, את אחותי, שני דודים מצד אבי, את חותני, ועוד קרובי־משפחה אחדים. כל זה היהו בטבע־הדברים ובהתאם לנהוג, אמרתי בלבי, אבל נעים לראות כאן דווקא אחדים שלכאורה לא היו צריכים כלל לעשות עצמם שותפים בגילוי של צער על מאורע זה. כך, למשל, ראיתי בחבורת המלווים את החייט הזקן מרחובנו, שלעתים הייתי מתעכב ליד פתח חנותו ומחליף אתו קצת דברי שחוק ושומע מפיו משלי־חכמה ישנים וחווית־דעת ספק תמימות ספק ממולחות על ענייני־השעה ועל הוויות־העולם. אף שזקן האיש וכבר אין לקוחות צובאים על דלתו ואת מלאכתו המעטה הוא עושה בנחת ובעצלתיים, קרוב לודאי שגרם לעצמו חסרון־כיס בסגרו את חנותו. מלבדו רואה אני בקהל גם את יוכבד ואליהו גבעון. אליהו עומד כאן כמי שפפא שד אבל יוכבד שפתיה רוטטות ומעט־מעט היא עוקרת וזזה מעלי־ידו וקרבה והולכת אל המקום שפורים בו את קברי. תמר רעייתי מושלת יפה ברוחה, אולי משום שכך נאה ואולי משום שבימים הקשים שעברו עליה באחרונה השלימה בנפשה לראותני בין שוכני־עפר ואפשר גם חשה היא מעין הקלה על שסוף־סוף תמה הפרשה ועתה, לפחות, יודעת היא היכן רגליה עומדות. כך אולי הלך־רגשותיה של תמר רעייתי, אבל יוכבד גבעון לא כך היא מרגישה. הכרת־טובה מתעוררת רגע בלבי כשאני זוכר איך התנדבה לעזור לתמר לסעוד אותי בחליי האחרון ואיך היתה עושה ימים כלילות ליד מיטתי, למורת־רוחו הגלויה של אליהו בעלה. זוכר אני לטובה גם את האהבה הפמוסה אשר הגתה אלי שנים על שנים, את אגרות־ההשתפכות שהיתה תוחבת לידי בהיחבא ובחטיפה, וכן אותו ערב רחוק כשהייתי יושב לבדי בדירתי והיא התפרצה אלי והחלה לגפפני גיפופים לזהטים ולא עמד בי לבי לא להפסיקה ולהרחיקה מעל פני אף לא להשיב אהבה אל חיקה. אם כה ואם כה שמחה בי אותו ערב שמחה גדולה ובדי־עמל עלה אז בידי לשדלה לבסוף שתחזור אל ביתה ואל בעלה, מגוחכת ומכוזרת מעט נראתה לי אז בשמחתה ובהתרוממות־רוחה אבל עכשיו שהיא אבלה ושפתיה רוטטות והיא קרובה להתיפת, עכשיו יפה היא בעיני עד מאד.

מידת סקרנותי לא הספיקה לי לעקוב אחר מעשה הקבורה עד תומו, גם בושתי מעט בהתעניינותי המופרכת באחרייתה של התגלמותי הארצית. נדמה היה לי שאיז היא הולמת לא את כבוד המקום שבו אני נמצא עכשיו גם לא את נימוסיו. לפיכך הסיבותי מבטי מעט לצדדים. ליד חומתו של בית־הקברות רואה אני את האוטובוס שהסיע את מלווי. בינתיים נוספו עליו עוד חמישה אוטובוסים. כפי הנראה התרבו המלווים, אבל החדשים לא אותי באו ללוות אלא מישוהו חשוב ממני שעומדים

לטמנו בטבורו של בית-הקברות, כפי שעיני רואות. „חשוב ממני“, חזרתי ואמרת בלבי בהיתול. „עוד מעט נראה מי חשוב ממי באמת“. אבל מיד נכלמתי בהרהורי. שהרי כל זמן שלא עמדתי לפני ועדת-המיון אין לי שום יסוד ליהרהר או לזחיתות-הדעת.

ששת הנהגים, האחד שלי וחמשת האחרים, התישבו על כמה אבנים מסותתות-למחצה המוטלות אצל חומתו של בית-הקברות. אחד הוציא מנרתיקו כריך עטוף בנייר-צלופן והחל ללעוס. אחד העלה מכיסו האחורי עתון של-אחר-הצהריים והחל לקרוא. אחד הוציא ממקטרונו קופסת סיגריות מעשה-כסף וכיבד את עצמו ואת חבריו. רחבי-שת היו ובעלי-בשר ובהרתבת-הדעת ישבו באור השמש החרפית החביבה. „הנה מה-טוב ומה-נעים שבת-אחים-גם-יחד“, ביקשתי לפזם לעצמי. ונדמה היה לי כי ברצון רב אהיה מוכן לשבת בחברתם של אלה. מוזר, זו פעם ראשונה מאז התמורה קם בי אז חשק כלשהו לבוא במחיצתם של דרי-מטה.

הייתי אוזן להקשיב לשיחתם. נגינת התקליטים אמנם הפריעה, אבל במאמץ כלשהו הצלחתי לקלוט שהם מדברים על ידיעות שנתפרסמו בעתון של-אחר-הצהריים. הם דיברו על איזה חנווני שזכה בסכום-כסף גדול בהגרלה („אני מכיר אותו את ההוא. אף פעם לא היה לו מזל בגרוש!“ העיר אחד מהם בתנופת-יד של ספק-פליאה וספק-קובלנה). על נסיון-אונס שענשה בעיר לפנות-בוקר („היא בעצמה בטח זונה, שמעו מה שאני אומר לכם“, חזר והעיר אותו אחד יודע-כל). על הסיכויים במשחק-גומלים בין שתי נבחרות-כדורגל לאומיות העומד להיערך היום בבגראד, ועל אשה אחת מן הפיליפינים שילדה חמישיה.

„פה קוברים, שם יולדים!“ זרק אחד שב-שער מן החבורה, כפי הנראה הקשיש שבהם, ומולל בנעלו את בדל-הסיגריה שהשליך.

היה בי חשק לשרבב ידי וללחוץ את ידו בחמימות ובתודה, משל כאילו בדבריו אלה ביקש להטיף צרי-ניחומים על לבי שלי. אף כי לא חשתי כל צורך בניחומים. הכרתי לו טובה ומשהו מתוק וחם, אנושי כמעט, חילחל בגרוני. אותו רגע עלה בדעתי שאולי טוב היה אילו הותקן שירות מהיר של מעליות יורדות-ועולות בין מקומי למקומם של הללו. מיד נזפתו בעצמי על משאלה זו. שהרי געגועים אלה למקומות אחרים יש להם ריח ארצי מדי ועלולים הם להפריע את התאקלמותי בספירה רוממה זו שאני שרוי בה עתה ובספירות המעותדות לי אחריה. ותהיינה אשר תהיינה. על-מנת להיחלץ מיד מן הלבטים הללו חשתי להשעות מבטי מחבורה זו של אנשי-חיל. הבחנתי בחטיפה שכבר סתמו עלי את הגולל. מלווי עמדו דומם כאחוזי-שיתוק. רק ליד הקבר הרענן גופו הבחנתי ביוכבד גבעון הכורעת תחתיה כמו בעלפון-חושים, אליהו בעלה ותמר רעייתי תמכו בה מזה ומזה וטרחו להעמידה על רגליה. פני אליהו היו אדומים ופניה של תמר חיורים היו ושניהם היו נושכים את שפתיהם.

כשהגיעה עיני הסוקרת אל הסיעה שבטבור בית-הקברות שוב לא יכולתי לכבוש את חיוכי למראה קשיש אחד כרסתן העומד ליד ארון שחור המונח על שפת הקבר

הפרי והוא נושא מידברותיו בקול גדול ובליווי תנועות־יד נמרצות, ליתר־תוקף־הדגשה. דיבורו היה רועש לאין־ערוך יותר משיחתם המתונה של הנהגים ולכן התקשיתי הרבה יותר לעמוד על כוונת דבריו. מסתבר, כמובן, שביקש לתנות את שבחיו של אותו איש הנתון בין הלוחים המשוחים שחור, שעוד מעט ימתקו לורגבי העפר כדרך שכבר הם מתוקים לי עצמי. מתוך הברות קטועות שהגיעו אל אזני הסקתי שהוא עומד בדבריו על סגולת־היקר של מסירות־נפש, הקרבה־עצמית, נכונות לפקודה, אהבת־הזולת, חיבה לחי ולצומח, רגישות המצפון ונאמנות לדגל. מתוך הברות אחרות שקלטתי ניחשתי גם שאותו איש־מעלה הקדיש את חייו להשפחת גזע־בקר ולמלחמה בתחלואי הבהמות. כמה מן המלווים היו מניעים ראש דרך אישור והסכמה, אחרים היו מבליעים פיהוקם, וכמה נשים מזקנות היי ממשמשות בממחטות את אפן. רק בחור אחד תמיר ושחרחר שעמד סמוך מאד אל הארון, מן־הסתם בנו של שוכב־הארון, הביט בעיניים רצחניות בדרשן הנלהב ונדמה לי כי במסיבות נוחות יותר עשוי היה לקרעו כדג.

פרק שני: נאומה של הרשות העליונה

כאשר השעייתי עיני סוף־סוף מן המראה ההוא ראיתי והנה קצין־מלאכים אחד שאבקת־זהב זרויה על שולי כנפיו הצחורות־מצחור בא ועומד על ידי. בסבר של אדישות שאין למעלה ממנה נתן בי מבטו ורשם מה שרשם בפנקס שבידו. מתוך דרך הסתכלותו שיערתי שהוא אומד, פחות או יותר, את מידות גופי על־מנת להביא לי מלבושים חדשים. וכאן שאלתי את עצמי אם לצורך מעוט־חיבות זה היו שולחים אלי מלאך בדרגת קצין, וכן מה טעם ראו לזכות דווקא אותי ביחס מיוחד מעין זה, שהרי לא ראיתיו בודק ככה לא את העומדים לפני ולא את העומדים מאחורי, אלא שמיד נתתי אל לבי כי: א) כל אותה שעה שעקבתי אחר המתרחש בבית הקברות למטה לא היתה דעתי נתונה למתרחש פה למעלה ואפשר מאד, אפוא, שפל חברי עדי־אחד כבר נבדקו בדיקה דומה; וב) שתכליתה של בדיקה זו חשובה יותר, אל־נכון, מהתקנת מלבושים ההולמים את גופי, ומהגם שנוח וטוב לי למדי בבגדים שעלי עתה. הנה כך נמנית־וגמרת־י שוודאי הוא עושה בשליחותה של ועדת־המיון, והתחלתי להתברך בלבבי שאולי בכל־זאת שוגר במיוחד אלי. כבר ציירתי לעצמי שוועדת־משנה מיוחדת עסקה בניפוי תיקיהם של המתיצבים וכיון שהגיעה אל תיקי שלי התרשמה מאד מתיאור מידותי התרומיות והתנהגותי הנאותה לשעבר, עד כדי כך שהחליטה לורו את הטיפול המשרדי במקרה זה שלפניה. אף־על־פי שפל אותה עת לא פקדתני תחושת הזמן ובשום־פנים אין לומר כי קצרה רוחי בהמתנה הזאת, מכל־מקום חשתי רגש של תודה על מנהג זה שנוהגים בי לפנים־משורת־הדין. „אין זו סתם ערבוביה מקרית ונטולת־הגיון, כפי שיוכל להניח משקיף שטחי החסר כוח־הבחנה“, אמרתי בלבי. „יש יד מכוונת, יש חוק ויש סדר“. בשמחה נכנעת, אם לא בהערצה, התבוננתי בקצין־המלאכים שלצדי. אותו

רגע חדל מרשימותיו, הרכיב קולמוסו על אונגו, ובטרם יפרח ויתעופף לו הציץ בי הצצה אחרונה. משוכנע הייתי שקרא את מחשבות-לבי. עיניו התכולות, הזפות כעיני-כרוב, הפיקו פתאום לעג גורא. לולא מורא כבודו של המקום עלי, כי אז אמרתי תיכף-ומיד כי מרושע היה הלעג ההוא.

לא הספקתי לתת לעצמי דיך-וחשבון על האיום המתרמו ממבטו זה של קציץ המלאכים ועל הספנות המתבשרות ממנו לעתיד-לבוא, כי הנה מיד אחרי-כן הופסקה בפתאום נגינת התקליטים ומרשת הרמקולים הנעלמה יצאה בת-קול שהכריזה בבהילות ובקוצר-נשימה, כביכול: „האלו! האלו! הקשיבו! הקשיבו! הקשיבו לדבר הרשות העליונה! הקשיבו לדבר הרשות העליונה!”

לאחר הפסקה קצרה למדי, רצופה טירטורים משונים מתוך רשת הרמקולים, נשמע קול כקולו של מדריך-ספורט צעיר שאינו מצטיין בעודף בטחון-עצמי: „הקשב! טור, טור, דום! חזור! טור, טור, דום! לריצה קלה במקום הייכון! ריצה קלה במקום — רוץ! 'חת-שתיים! 'חת-שתיים! 'חת-שתיים! במרץ, במרץ! קצת יותר במרץ שם האחרונים! 'חת-שתיים! 'חת-שתיים!”

חשתי שריצה קלה זו במקום מביאה טובה מרובה לי אף לוולתי, ושלא-מדעת עלה חיוך של קורת-רוח על שפתי, בתוך כך אמרתי בלבי: „אבל אי-אפשר שזהו קולה של הרשות העליונה! תרגיל-התעמלות זה ודאי אינו אלא הקדמה, והכוונה היא שנהיה מוכנים לשמוע את דברה של הרשות העליונה במצב-רוח של עלומים, של עליצות, של התפרקות.”

נשמע קול:

„לריצה קלה היפון! קדימה — רוץ! 'חת-שתיים! 'חת-שתיים!”

מעל גבי תקליט חדש החלה להישמע מנגינת-לכת קצובה, מעוררת ומחיייה. הייתי כנישא על גלים קלים של אושר בריצתי. זכור לי הרהור שחלף בי תוך כדי ריצה: „אכן, כנראה זהו שהיינו קוראים לו פעם שמינית-בשמינית-מטעם-גן-עדן. דיברנו ולא ידענו מה אנו מדברים!” סמוך אחרי-כן הצצתי בחטיפה כלפי-מטה וראיתי חושך על פני הארץ. „אצלם לילה!” אמרתי בלבי וצחקתי. „הם ישנים, או יוצאים לגנוב, או מתמכרים לאהבת-בשרים עלובה. מה הם יודעים, מה הם יודעים!” ומתוך מין נטיה להכללות חפוזות אף הוספתי ואמרתי בלבי: „אם זוהי שמינית-בשמינית, צא-וחשוב מהו טעם-גן-עדן לאמיתו!”

כאשר שמענו לבסוף את קול האחר, ידעתי מיד כי אמנם לא טעיתי בסברתי ואותו קול שזירנו בריצתנו לא היה כלל זה של הרשות העליונה. עתה שמענו קול כבוש, מאופק, ועם זאת אומרי-כבוד-ומרות, נגיד ומצווה. יכולתי לצייר לעצמי את בעליו בדמות איש לבוש חליפה משרדית כהה מאריג משובח, ממוצע בקומתו, יושב אל שולחן רחב הטעון טלפונים וכפתורי-קשר, שערו מקליש מעט ושיבה זורקת בצדעיו ובאצבעו הוא מזה אפר מעט מסיגר עבה וריחני.

„טור, עמוד!” פקד הקול החדש, צרוד קמעה, בנחת, עניינית.

עמדנו מריצתנו. רשת הרמקולים פסקה מנגינותיה.

„יפה!“ אמרה הרשות העליונה והוסיפה מעין נהימה של שביעות־רצון. ואחר, כמי שיוצא ידי חובה ואין גינונים אלה של שיגרה חשובים בעיניו: „עמד נוח... עמידה חפזית!.. ובכן, אנו מקווים שאתם מרגישים את עצמכם רעננים יותר, מה?... הִיִּהָה... אתם מרוצים עכשיו, מה?“

רגע אחד־יחיד חשנו פתע כולנו כי ניתן שוב קול בגרונו, וכעת טירונים עליזים המצפים להכרזה על איזה פרס מיוחד בתום תקופת אימוניהם, נעינו כולנו בתרועה גדולה: „כן!“

„יפה, יפה“, אמרה הרשות העליונה. „גם אני צריך לומר לכם שאני מרוצה. כן, בהחלט. אני מרוצה מכם.“

לאחר שיעול קל המשכה הרשות העליונה בדבריה, בנעימה של מעשיות גלית־לב, פטרונית, בקולו של מי שדיבורו דיבור ואפשר לסמוך עליו שיעשה כל כמה שידו מגעת:

„אני צריך להגיד לכם שלפעמים יש לנו כאן מחזורים שאינם כלי־כך בסדר... כן, לפעמים יש לנו בעיות של משמעת וכו'... לא אסתר מכם, זה קורה גם אצלנו. כמובן, יש לנו אמצעים מספיקים לטפל במקרים כאלה, חֶהֶחָה, אבל, האמינו לי, זה לא נעים. בהחלט לא נעים. אין אנו ששים לאחוז באמצעים תקיפים, במקל־חובלים, כמו שאומרים... 'כי אם בשוֹבו מדרפו', חֶהֶחָה... כן, ודאי יש בכם כאלה שהיו יודעי־ספר, והם מכירים את הצהרותינו הקודמות בנדון, מה?... טוב, לא חשוב. ובכן, מה שאני רוצה להגיד לכם הוא זה: עד עכשיו הייתם בסדר, ואנו רוצים להאמין שגם להבא... אתם תשתדלו, ואנחנו נעזור לכם להשתדל, וביחד זה יהיה בסדר.“

„כן, עוד דבר. ודאי יש בכם אחדים שהם סקרנים לדעת את הנוהל בוועדת־המיון. כמובן, זהו דבר הנוגע לכל אחד ואחד מכם. ובכן, בהתאם למקובל אצלנו יסרו לכם הממונים על כך במישרים את הידיעות הנחוצות במועד הנכון. מצדנו יכולים אנו להעיר כי הרשויות המוסמכות פועלות בהתמדה, בלי הפסק, מתוך שיקול־דעת שאין בו מקום לא לטעות ולא למשוא־פנים, ועל פי כללים שנקבעו כאן מלכתחילה ושבדרך־כלל יש לומר שעד עכשיו לא נתנו מקום לשום אי־הבנה. בכל־אופן, עליכם לדעת שכאן יש סדר... לא תמיד אנו יכולים לקבל על עצמנו אחריות למה שמתרחש למטה, אבל כאן יש אצלנו סדר ומשטר... אמנם אנו עמוסים עבודה, והטיפול נמשך לפעמים קצת פחות זמן או קצת יותר, אבל גורם הזמן הוא אחד הגורמים שאין אנו יכולים בשום אופן להרשות לעצמנו להתחשב בהם... על־כל־פנים אנו עושים תמיד כמיטב יכלתנו, ויכולת יש לנו, תאמינו. הפעם ניתנו הוראות מיוחדות להחיש את הטיפול והקצתה תגבורת רצינית לצוות־המיון, אבל צריך להתחשב בעובדה שהטיפול הוא אינדי־בי־דרא־לי... כן... בכל־אופן, כל אחד יגיע תורו. אף אחד מכם לא יישאר באוויר, כמו שאומרים, בין השמיים ובין הארץ, חֶהֶחָה.“

רשת הרמקולים השמיעה געית צחוק מתרפסת, ואוטומטית, כהד, געינו אף אנחנו אחריה פה־אחד.

„ובכן“, סיימה הרשות העליונה בשוויון-קול, „בינתיים, זה הכל“.

וכמו לאחר הרהור-משנה הפטירה עוד:

„להשתמע“

היה רגע של דממה כללית, ומיד לאחר-כך נשמע שוב קולו של אותו מדריך-ספורט נעלם:

„טור, טור, דום! אף תנועה! לא לזוז שם!“

אי-מזה בקע פתאום באדיר קול לגלגני, מעובה:

„יש שאלות?“

כמה וכמה תקליטים של נגינות ופזמונים החלו להישמע בעת-ובעונה-אחת. אי-מי פקד בצווחה: „להפסיק!“ מדריך-הספורט התיז, בעצבנות בולטת: „לניתורים קלים במקום — היפון! ניתורים קלים במקום — החל! 'חת-שתים! 'חת-שתים! 'חת-שתים! לשמור יפה על הרווחים שם בהתחלה! 'חת-שתים! הפסק — ודי!“ קול דק, נשיי כמדומה, הזדמר בסלסולי-קודש. בלוית מעין טנבור עמום חזר הקול פעמים אי-מספר על הבית:

הַקָּרִים? הַקָּדוֹ, הַקָּדוֹ קְאֵלִים

וְנִקְצוֹת קְבִי-צֵאן.

בסתירה בולטת לכך, ובה ובאותה עת, הרעימה רביעיה של קולות-בס עמוקים, בהתלהבות-שיפורים ובליווי מצלתיים:

צַל מִי-מְנוּחוֹת? בְּהַגְלִי.

בְּנֵאוֹת-דָּשָׁא? פִּפְפְּצֵנִי.

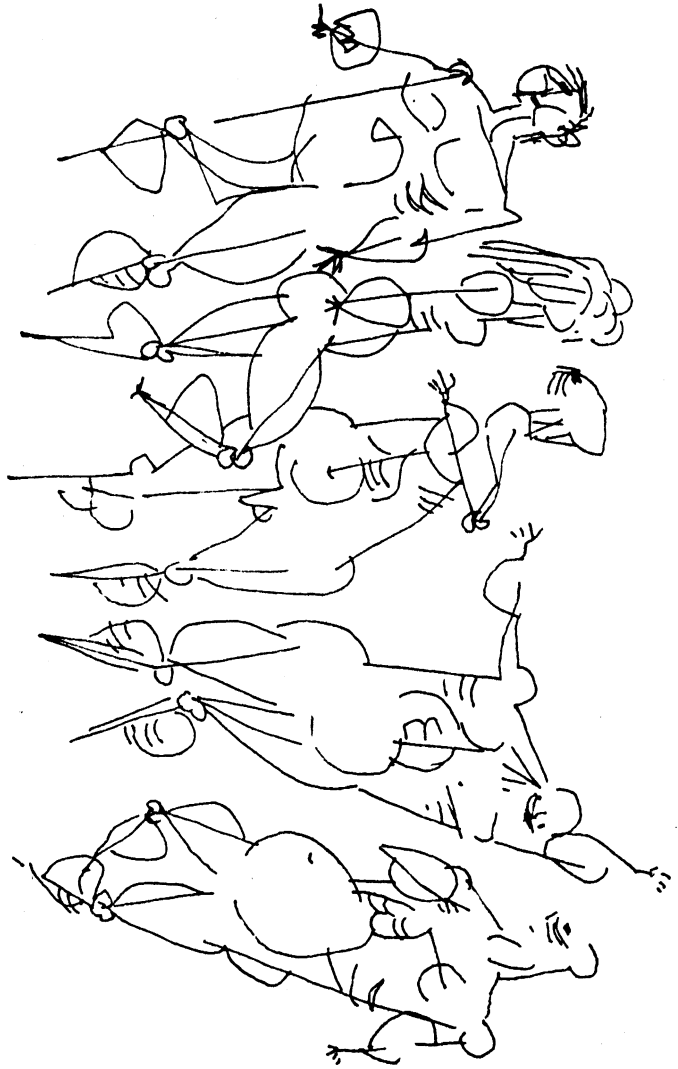
נִפְשֵׁי שׁוֹפֵף —

יו — הו — הו! יו — הו — הו!

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי: הַתּוֹדוֹת

אין פלא שבסיומו של פרק זה היינו נבוכים מעט. אפשר לומר אפילו שהיינו המומים ומבולבלים בתכלית. על-כל-פנים, ודאי שיכול אני להעיד כך על עצמי. כמי שתר אחר איוו נקודה של משען ואחיזה, הגנבתי מבט כלפי-מטה. אף כי לא נשמע כל איסור מפורש על כך, הנה זאת הפעם היתה בי פתאום הרגשה סתומה שאני עובר איוו עבירה. הספקתי להבחין שאור כאורם של צהרייזים שפוך על הארץ ותנועה עסקנית ניפרת בכבישים וברחובות. וכי כל-כך ארכה המהומה הזאת שהיינו נתונים בה? או אולי התהפכו סדרי-תבל ושם למטה חרג הזמן ממסגרותיו? או אולי אין פירוש הדבר אלא זה שאין כאן כל מקום להשוואות ואין להקיש ממידות-הזמן בתחתונים על מידותיו בעליונים? „ראש-תבן שכמוך?“ ביקשתי לנזוף בעצמי. „מתי תתפוס סוף-כל-סוף שכאן פשוט אין כל זמן, אין — וחסל! כאן הזמן עומד ואינו יודע שטף מהר“. אלא שעתה התעוררתי אני עצמי לערער

ראובן ברמן : תיקור

1/33 >

כנגד עצמי: „כיצד! אבל הרי מתרחשים כאן דברים בלי הרף, ובקצב קדחתני ממש, והתרחשות הרי פירושה זמן, פירושה שטף!“
 עוד אני מתנצח עם עצמי והנה נתתי אל לבי כי חרף הריצה הממושכת שרצני דומה כי עומד אני באותו מקום שבו עמדתי בתחילת כל המאורעות המסעירים שנתרגשו עלינו באחרונה. אלא שבנקודה זו לא התקשיתי לישב את תמיהתי שלי, כי על כן נראה היה בעליל שמלוא כל סביבי אין שום ציון להיאחו בו והיטב זכרתי שאף מקודם לא היה שום ציון כזה בנמצא ולפיכך הרי כל המקומות דינם אחד, דינם כדין מקום אחד.

כדי שלא להניח שום מקום לספק ביקשתי להציץ בשכני הקרובים לתור מלפנים ומאחור כדי לראות אם לא השתנה מעמדם של הללו. רק אז תפסתי שעד עתה לא נתתי דעתי כל-עיקר על טיבם של העומדים לפני ואין צריך לומר שלא נתתי דעתי על העומדים מאחורי. החלטתי להתפנות בלי שום דיחוי לתיקון המעוות הזה. כמבקש לכפר על חטא שחטאתי בגבהות-אף, הבטתי תחילה לאחורי. ברגע שהסיבותי ראשי לאחור חפו גם העומד מאחורי והסב ראשו לאחור וכמהו, בזה אחר זה, מעשה-שרשרת, כל העומדים מאחורי, ככל שהיתה ראייתי מגעת. דומה היה כאילו פגע מין הלם חשמלי קל בכלנו. אימה סתומה צבטה את לבי: שמא גם אני לא הסיבותי ראשי אלא משום שאימי העומד בראש התור ראה משום-מה להסב ראשו לאחור ואחריו הסבו כל היתר, מעשה-קוף או מעשה-מוכני, את ראשיהם אף הם?! שהיתי הרהרתי רגע קל וגמרתי אומר לחזור ולהטות ראשי לפני בחתף כדי שאספיק להבחין לפחות בצדודייתו של העומד לפני, אם אמנם גם הוא ראשו מוסב עתה לאחור כראשי. הרהרתי ועשיתי, אלא שלא הספקתי. אף העומד לפני חזר והטה ראשו לפני הטיה חטופה ונמרצת. פעמים אחדות חזרתי על הנסיון הזה והייתי מסב ראשי לאחור ולפנים וחזר-חלילה, והתוצאות היו תמיד כבפעם הראשונה. אבל תחת שתחזק עלי האימה הרי, בסופו של דבר, התקררה דעתי דווקא, וזאת משני טעמים, כמדומה: ראשית, משום שראיתי בעצם הניסוי הזה הוכחה לפעולת שכלי הטוב ולחריפותו, ושנית משום שראיתי בתוצאותיו הוכחה למציאותה של חוקיות מסוימת, שגם אם נפלאה היא מהשגת השכל הפשוט טבוע בה חותמו של הגיון-ברזל.

עתה שנגרעתי מעט או הרבה החלטתי לעשות, בתחומים המצומצמים שתחם לי טבעו של המקום הזה, נסיון ניעו מסוג אחר ולהתבונן בכוונה עזה באיש העומד נכחי. גם אם לא אראה אלא את צדו האחורי, מכל-מקום אכיר לדעת את שיעור-קומתו, את ערפו, את גבו, את רגליו, את לבושו, את רוחב כתפיו ועבי צווארו והקף מתניו. על פי כל הנתונים האלה אוכל גם, במאמץ מסוים של מחשבה, לצייר לעצמי, במידת דיוק מתקבלת-על-הדעת, את גילו, את עברו, אף גם את סגולות רוחו ותכונות אפיו, ואין צריך לומר — את מינו; על-כל-פנים ימצא לי בכך ציון-מקום להיסמך עליו לקראת הבאות, נקודה של אחיזה בשטח, או, אם תרצו, בחלל. אף כאן תכפתי עשיה להרהור ובלי היסוסייתר נעצתי מבטי בכוונה עזה בדמות

הניצבת לפני, בריחוק פסיעתיים לערך נכחי. אכן, זאת הפעם היה שכר לפעלי, כי הנה עדימהרה נתחוויר לי, כמעט בלי שום צל של ספק, שהעומד לפני גבר הוא, זכר, בן-גילי בקירוב. נמוך היה כשיעור ראש אחד ממני, שערו החום דהוי כלשהו, וקרחת מבצבצת בקדקדו. לבוש היה חולצת-כותן ירוקה פשוטה, קצרת-שרוולים, ומכנסיים חומות ופשוטות. זרועותיו עטו פלומה של שער רך, בהיר יותר משערות ראשו. עמידתו היתה נינוחה אך יציבה, שקטה אך בוטחת. הוא קנה לו באחת את חיבתו, בלא שיחשיב את הדבר ובודאי אף בלא שיידע על כך. לאחר שהעבדתי את מוחי הגעתי לכלל מסקנה שבזמנו היה ברנש זה מן-הסתם איש-עבודה הגון וישר, בן אחת מארצות הים התיכון, צנוע בהליכותיו ושמרן במידותיו. צירפתי תו לתו וסברה לסברה עד שהצטיירה לפני דמותו כולה, פנים ואחור, ובהירה נראתה לי יותר מאשר לו התבוננתי בה שעה ארוכה מקרוב ומכל צדדיה. הנה כי כן ברי היה לי שאדם זה שלפני יש לו עיניים חומות, חמות, מפיקות תבונה וטוב-לב; שהוא מצוין בכושרה-סתכלות אלא שמעולם לא היה מרבה-דברים; שלימד עצמו לקבל דברים בקור-רוח, אם לא באהבה, אלא שמרוב קבלת-דין והשלמה, הן במעגל חיי-המשפחה הן מחוצה לו, הצטבר בנשמתו משקע עכור וכבד של מרירות ועייפות, עד שאולי חש אפילו רגש כביר של הרווחה כשהזמן לבוא לכאן. „ולא זו בלבד“, אמרתי בלבי, גאה על חכמתי, „אלא שמן-הסתם אף טרף נפשו בכפו כדי להגיע הלום“.

כל הפרטים האלה הזכירו לי כל-כך את חברי הטוב נחום משפבר-העתים עד שביני לבין עצמי החלטתי לקרוא לו נחום. בהרגשת הצלחה ונצחון גם הוספתי ואמרתי בלבי: „לאמיתו של דבר לא אתפלא אם יודע לי שאמנם שמו נחום“.

כמעט ביקשתי לפשוט ידי ולגעת בו, להניחה בזהירות על כתפו החמה, ואחר-כך, כאשר יסב אלי את ראשו בתמיהה שקטה, לחייך אליו ולהאיר לו פנים. אף כי ידעתי שהדבר אסור, ומכל-מקום הריהו בגדר הנמנע, ובין כך ובין כך ייבצר מאתנו לשוחח אפילו שיחה קלה-שבקלות, נתתי דרוור למחשבותי ובדמיוני הפלגתי בתיאור המשכה ותולדותיה של אותה נגיעת-ידי, כולל השיחה שנקשורה, תחילה במורך ובפקפוק ואחר-יכן בגילוי-לב ובהרגשת-אחאה-מאור-מקדם, עד שלא יהיו כאן עוד לא בסיס-קליטה ולא ועדת-מיון ולא רשות עליונה, לא תור של מצפים ולא ציפיה לתור, לא עבר שכבר איננו ולא עתיד שעדיין לא בא, אלא רק שמחתה של ניישה שהתמהמהה וחמימותה של הפרות מחודשת, רק ידידות בהירה ומאירה בין שני ידידים-בלב-ונפש — נחום ואני, אני ונחום.

כשהיתה אמי לוקחת אותי לשפת-הים היתה מרכיבה משקפיים על עיניה ועלה-עץ ירוק על חטמה ומורחת את פניה במשחה העשויה לדבר ומתפרקדת על כסא-נוח ומתמכרת לקרני-השמש. מדי-פעם היתה פוקחת את עיניה להשגיח עלי. מצנפת-קש כתומה ומצחיקה היתה חובשת לראשה ואת בגדי היתה מפשיטה מעלי וערום-בתכלית הייתי נוכר באת קטן בחול התחוח והרווה והמגויד שבגבול המים ממש. זכור לי שפעם אחת בבואנו מצאתי פעוט שזוף בן-גילי נובר אף הוא בחריצות

בחול התחוח. גם לו היה אָת קטן, אבל את החול הלח שהיה חופר היה מטיל ומגבב בסמוך לגומתו, ובתבנית קטנה, מסולסלת־שפה, שהיתה עמו היה מגבל לו שם עוגיות של חול שאחר־כך היה חוזר ומטילן לגומה לסתמה. וחלתי אליו ובלי אומר דברים התחלתי לעזור לו בכריית החול ובגיבובו והוא לא מיחה בידי. דבר לא דיברנו גם לא הסתכלנו זה בזה ושעה ארוכה שקועים היינו יחד, עד לשיכחה־עצמית, במלאכה שנעשתה משותפת לנו. לפרקים היתה אשה אחת, ודאי אמו, קוראת אליו להודיעו שמספיק וכבר צריך ללכת והוא לא ענה לה, עד שלבסוף ניגשה אליו והפסיקתו. אז הביט בי היישר, בפעם הראשונה. עיניים שחורות היו לו כמו זיתים שחורים זיוותנים והוא חשף כנגדי שניים מלבינות בכת־צחוק ובתנועה נדיבה והחלטית הניח את תבנית־הפח שלו על־ידי כאומר: „קח. לך היא“, ואני הוצפתי גל חם של אושר שלא נשכח ממני מאז. מעולם לא שבתי לראות את הקטן ההוא אבל אותה שעה מאושרת של התעסקות שקדנית, שתקנית ומשותפת בחול־החוף התחוח לא נשכחה ממני מעולם, אף כי כאשר נותרתי אחרי־כן לבדי בא גל ושירבב לשון ארפנית ומיסמס את העוגיות ומילא את הגומה מים ואני נתתי קולי בבכי מר עד שחשה אלי אמי ועקרתני משם בחוֹק־ידי.

עם שהוספתי ונתתי עיני בגבו של נחום זה העומד כאן לפני בתור, עם שבניתי לי את דמותו פרט לפרט, ועם שנכמרו בי רגשות נאמנים של חיבה וידידות אל אדם זה, שוב פקדתי בחריף אותה הרגשה ממש של אושר, של שיתוף ותברות־אינ־אומר, תחת השמש הלוהטת ולנוכח הים הצונן. רעש התקליטים נתחלף באזני בהמיתם הקצובה של הגלים וברחש ליחוכם, האור האדיש והאלמוני נתחלף לי באור־שמש חי ומוחשי וקרוב לאי־שיעור יותר, וכאשר גרעתי רגע עיני מנחום ופיזלתי מבט כלפ־מטה לא ראיתי אלא את שפת־הים של עירי לשעבר. החוף, השרוי דווקא באפלולית של דמדומי־ערב, היה שמם לגמרי, להוציא צברים של כסאות־נוח ערוכים זה על גבי זה וכפותים יחד בשרשרות־ברזל, מפני החמדנים. רק על הרציף נראו כמה אמהות מאחרות המוליכות את ילדיהן בעגלות־טיול ופניהן, מן־הסתם, הבייתה. ניירות התעופפו ברוח המתנשאת לנשוב. אכן, אין לי אלא לפסוע פסיעה אחת קדימה ולפשוט ידי והריני נוגע בכתפו של נחום. מי זה אמר שאסור הדבר, מי אמר שהוא בגדר הנמנע? ואפילו באשר לקשירת שיחה, מניין לי שבאמת לא תיתכן? לכאורה אמנם כולנו ניטל קולנו מאתנו, אבל מי יכחיש כי ברגע אחד של חסד, או אולי מוטב לומר — של גילוי־שכינה, הושב לנו הקול, ובלי שום סימן של התאמצות ענינו כולנו אך לא מכבר בתרועה גדולה „כן!“ לשאלתה של הרשות העליונה. האם בהשתדלות מסוימת לא נוכל לחזור על השג זה גם בלי זירוהו, או סיועה, של הרשות העליונה? וכי מתקבל הוא על הדעת שמגע קל מעין זה בין שנים מן הניצבים בתור, שיחה של כלום לחידושה של הפרות ישנה, הם בגדר „בעיות של משמעת“ מסוג אלו שעליהן רמזה הרשות העליונה בפתחת דבריה?

אף־על־פי־כן יש לנהוג זהירות בכל סטיה מן השיגרה הנוהגת כאן, כפי הנראה

בעליל, שמא בכל־זאת עבירה ייחשב הדבר על פי איזו פסקה, על פי איזה סעיף־קטן באיזה חוק־עזר של התקנון המחייב בספירה זו? נסיוני לשעבר כאזרח וכאיש העוסק בעניינים ציבוריים, עם כל צמצומו, די היה בו ללמדני כי אי־ידיעת החוק אינה יכולה לשמש צידוק להפרתו; אין היא יכולה להיחשב אפילו מסיבה מקילה. ואם אמנם יהיה בכך משום עבירה, כלום יכול אני לשער בנפשי אפילו אפס־קצה של הפורענות הנוראה שאוכל להביא בזאת על ראשי, ולא על ראשי בלבד אלא גם אולי — מִי־ודע! — על ראשו של נחום ועל ראשם של רבים ורבים מאנשי ה„מחזור“ הזה, כפי ביטויה של הרשות העליונה?

איני צריך אלא לשאול. אין דבר פשוט מזה. אפילו נניח שלא ישוב קולי לשמשני לצורך מיוחד וחד־פעמי זה של פניה ספונטנית אל פקידי־הרשות, הגקל יהיה לי לבטא את שאלתי בהעוויות וברמזים והללו ודאי יירדו בלי קושי לסוף דעתי. השאלה עצמה ודאי אין בה משום עבירה כלשהי, אף לא טכנית. אדרבה, אם יתברר, כפי המסתבר, שעצם מבוקשי שרִי־ומותר לי, אפשר תיחשב שאלתי לי לצדקה, סימן מיוחד של חסידות, גילוי מובהק של משמעת אזרחית, ואז אף יירשם הדבר לזכותי בדפתריה של ועדת־המיון. לכל היותר יש כאן צל־חשש של אי־נעימות מתוך גרימת טורח־תינם, כי על כן קרוב לוודאי שלא יחיד אני ולא ראשון, לא במחזור הזה וכל־שפן לא בכלל המחזורים שעברו, המטריד את פקידי הרשות בקושיית של־מה־בכך הנובעות מפורות או סתם מאינפורמציה לקויה. אבל שאלה זו, שבעיניהם אכן תהיה דבר־של־מה־בכך וחלק מופר ונדוש משיגרת־התפקידם, לגבי יש לה חשיבות עצומה, עקרונית, חיונית כמעט, הייתי אומר. מכל־מקום הרי זו שאלה לגיטימית בהחלט, ואם נעיין בדבר היטב נמצא שמחובתם של פקידי־הרשות לענות עליה, עליה ועל שפמותה, וכי לא לצורך זה, בראש־וראשונה, הופקדו עלינו? אף כי לכאורה שיכנעתי את עצמי שאין זכותי מוטלת בשום ספק, לא בלב קל הרימותי ימיני להצביע, כדרךך בכיתה של בית־ספר המבקש להודיע כי שאלה בפיו, מכובד השרעפים היה לבי מפרפס בחזי כציפור בכלוב, מחנק היה בגרוני, וכאשר הזדקפתי על בהונותי, כמי שמושבו על הספסל האחרון בכיתתו כביכול, חשתי פיק־ברכיים. פעמים אחדות התרוממתי על קצות בהונותי ומיתחתי את זרוע ימיני ככל אשר אוכל, ולא נעניתי. בינתיים עברו על פני כמה וכמה מלאכים וקדושי־עליון, בעלי דרגות שונות, מהם בהילוך ומהם בתעופה. אף אחד מהם לא שם לבו אלי, אף כי הטיתי זרועי לעומתם בהדגשה מפורשת. אחדים עברו כשקועים בהרהורים ואחרים כאצים לדרך בשליחות דחופה שאינה סובלת דיחוי. רק אחד, והוא כמדומה אותו קצין־מלאכים שפבר פקדני פעם, הוא המלאך שעיני־

כרוב לו תכולות וזפות ואבקת־זהב זרויה על שולי כנפיו הצהורות־מצחור, רק הוא התעכב על ידי כאילו חש במיוחד לשמוע לי ולטפל בי, אבל בטרם אספיק לבאר לו ברמז או בהעוויה כלשהם מה חפצני השיק כנפיו ופרח כלעומת שבא. רפו ידי, נואשתי, כתפיו של נחום גראו לי שחוות עדי־לחמלה וקרובות עדי־

להסעיר. כמה הוא עצוב, וכמה חשוב לו להרגיש כי יש לו כאן במחיצתו, מאחוריו

ממש, ידיד-אמת, ידיד-נעורים כמעט, בלי גזומה. פשוט ירך ותמושנה, שלח ירך ותצהיל רוחו. הרי זה בתחום השגהידי. ממש אין קל מזה. ואף-על-פי-כן אין הדבר פשוט כל-כך. גם התעלמות זו שהתעלמו הכל מזרועך הנטויה לאות-שאלה אומרת משהו, בפרט התנהגותו המשוונה של קצין-המלאכים. בתבונה יש לכלפל את המעשה. יש להכשיר את הקרקע, ואם אי-אפשר להכשירה, יש לבדקה לפחות. ואולי, אולי אין המנגנון מתפנה לשאלתך משום שאי-פעם, אי-שם כבר ניתנה לך תשובה עליה. בטופס-ההוראות שקיבלת, למשל. כן, בטופס-ההוראות. וכי עלה כלל בדעתך לשוב ולעיין בו, שוטה-שבעולם!

אכן, ראה זה פלא! לכאורה פעמים אין-ספור קראתי את ההוראות מאז הגיעי הלום, עד שסבור הייתי שאני בקי בהן על-בורין וזוכרן על-פה. עתה שנתתי דעתי על כך, התברר לי שאינני יודע אף אחת מהן. רק במטושטש זכרתי איזה משפט שעניינו „אורך-רוח, סליחה והבנה“. פרט לכך, מאומה. אבל לדבר הזה הרי באמת קל למצוא תקנה.

אני תוחב אצבעותי לכיס-החזה שלי. כן, הריהו פה. אנה הייתי בא אילו אבד לי! יפה עשיתי ששמרתי עליו. מנעורי לומדתי לשמור כל פיסת-נייר רשמית: הודעה, התראה, חזור, קבלה, אישור חשבון, ושובר; בתיבה של פלדה הייתי שומרם, תיבה העשויה תאים-תאים ומחיצות-מחיצות. מסי ממשלה לשמותיהם לחוד ומסי עיריה לחוד ודמי-חבר לחוד. וכן מים וחשמל וגז וטלפון וראדיו וחינוך וביטוח ושטרות. שנפרעו ושטרות העומדים לפירעון ועניינים שביני לצבא ושביני למשטרה ושביני לבנקים ולשאר מוסדות ואיגודים וחברות והתאחדויות. בתחילה כשבאה תמר לגור אתי היתה צוחקת לכל אלה; ברבות הימים עמדה על חשיבותם של אותם הרגלי שימור. לאחר שנוכחה לדעת כי אין נייר רשמי שאין לו שעה.

בנחת ובשביעות-רצון מעלה אני אפוא את הטופס מכיס-החזה. כבר הוא ממושמש כהלכה. רגע נדמה שאין הוא מודפס על נייר סתם, ואף-על-פי-כן הרי אין זה אלא נייר, נייר משרדי מצוי ביותר, העתק מודפס במכונת-הכפלה. כיון שהפשרתיו ופרשתיו לפני כמות, רואה אני אפילו שקצת מן האותיות הזדהמו או דהו או התעמעמו מרוב חיפוף ומישוש. עם כל זאת אינני חושש. יכול אוכל לקרוא אל-נכון. אות פגומה פה-יחשם אין בה כדי להכביד על ההבנה או להביא לידי טעות מכשילה באמת. וגם אם פה-יחשם גופי-הדברים כחדשים הם בעיני, הנה הסגנון פשוט הוא ומוכר היטב.

מערכת הסילוקים הכללית

בסיס-קליטה

אגף הדרכה והסברה, פ.ג.

הוראות-קבע

קליט!

ההוראות הבאות מחייבות אותך בבסיס־הקליטה ובמחנה־
המעבר, עד להתיצבות לפני ועדת־המיון ועד בכלל. פרט לכך
אין להן תוקף אלא בהתאם לפירוש סביר ובאישורה של רשות
מוסמכת.

1. נהג באורך־רוח, בהבנה ובסליחה.
2. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך.
3. שים לב לחצי־כיוון. המעבר לרוחב רק במעברי־חציה.
4. אל תהיה בהול לעשות, והקדם מחשבה למעשה.
5. התנועה היא חד־סטריית, אלא אם כן ניתנה הוראה מפורשת.
6. יש פנאי.
7. דע לפני מי אתה עומד.
8. אין לך אלא מה שעניך רואות.
9. אל תלך אחרי עיניך.
10. אל תשא את שמך לשוא.

קליט, זכור!

אחת הדרך, אין אחרת.
שיתוף־פעולה, תנאי להצלחה.
כולנו מעוניינים בהשארת־הנפש. בכוחנו המאוחד נוכל למשימה.

(חתום)

ראש־סגל־תיאום,

מיבצעים,

אגף־הדרכה־והסברה, פ.ג.

(בשם)

קצין־תפקידים־מיוחדים,

פיקוד־משטר־ונוהג,

בסיס־קליטה.

לעיון חוזר.

(העתק מאושר).

לא. עתה שאני נותן דעתי על כך, אין זה מן המסמכים המחכימים. אין ההוראות מצטרפות בסיכומן לכלל מסכת ברורה של התרים ואיסורים, של ארחות התנהגות ומעשה. ודאי שאין בהן כדי להאיר את עיני הרבה בבעיה הפואבת והדוחקת שאני מתחבט בה זה־כמה: האם, וכיצד, רשאי אני לקשור שיגרושיח עם נחום, חברי הטוב, ידידי־כאח־לי, או לפחות להודיעו על קירבתי, לשוב ולהתודע אליו.

שוב קיפלתי את טופס־ההוראות וחזרתי ונתתיו בכיס־חזי. תוך כדי כך חשתי בפתק נוסף התחוב שם. זכרתי שזהו ה„מספר“ שלי בתור לוועדת־המיון. חזרתי והעליתיו משם. כן, ודאי: 7323. כעין כרטיס ירוק ועליו, באותיות־דפוס שחורות וברורות: 7323. בתוך שאר דברים אל לי לשכוח לבדוק אצל נחום אם אמנם מספרו שלו הוא 7322.

הרגשתי שמישהו עומד מימיני, מישהו שלא עמד שם קודם, כמובן, חשדן. זהיר ומתון הסיבותי עיני להביט בו. אכן, הכרתיו. היה זה אותו סמל־מלאכים שנתן את הטופס בידי עוד בשעה שעמדתי בתור לקבלת המספר לוועדת־המיון, הוא הסמל שהזהירני אז בלחש על מילוי ההוראות „כרוחן וכלשונן“. עתה היו ידיו נתונות לו מאחרי גבו, צווארו רכון מעט, וגבותיו מוזקפות כתוהות: „נחוץ לך משהו?“ לחייו היו סמוקות מאד, ברדס אדום היה לו עתה לראשו, וזקנקן־שיבה קלוש. נידלדל מסנטרו. במראהו הזכיר לי הפעם מיד את הציור העממי של ניקולאוס־הקדוש. האבנט הלבן שלמתניו והמגפיים האדומים הקצרים שלרגליו חזקו את הדמיון עד שממש לא נותר ספק בלבי כי אכן זהו בכבוד־רוב עצמו. תמיהה אחת התעוררה בי, מפני־מה אין לו כאן אלא דרגה של סמל־מלאכים בלבד, אבל משזכרתי את טוב־הלב, החביבות והענווה שמקובל ליחס לו במדינות־המערב נתישבה לי תמיהה זו מאלה.

„ידיד“, הגה לבי, שהתפעם בחזקה. הנה, עיני הוראות שאין מניחים לי כאן להגיע לכלל הרהורים של יאוש. ולא סתם ידיד אלא אחד שהוא, קרוב לוודאי, גם בחזקת „רשות מוסמכת“. כלום לא דובר בטופס־ההוראות על „פירוש סביר“ ועל „אישורה של רשות מוסמכת“? אני נותן את הפירוש הסביר וסמל־המלאכים הנה הרחום והמבין נותן את אישורו, ומיד אני פוסע אותה פסיעה ונחום ואני נופלים איש על צווארי רעהו.

עשיתי לו סימן שרוצה אני לשאלו דבר־מה.

קרב אלי מעט וציידד ראשו וכרה לי אוון. ריח עז של יין־שרף גדף מן הקשיש הנחמד.

עשיתי לו סימן שקולי בטול ממני.

גומות של צחוק נגממו בלחייו הסמוקות והוא משך בכתפיו כמתנצל על שנשכח ממנו דבר זה, שהוא בבחינת מובן־מאליו. אחרי־כן חזר וזקף עלי גבותיו כתוהה על מבוקשי.

פשטתי רגל אחת וכופפתי ברפי לרמו שרצוני לפסוע פסיעה ואחרי־כן שלחתי יד והצבעתי על העומד לפני, לרמו שרצוני להתקרב ולגשת אליו.

הוא עקב בדריכות אחר תנועותי. כיון שהבין לכוונתי, הצהיל פניו ופירש זרועותיו כאומר: „אדרבה! הרי שלך לפניך“

אף כי מראש חזיתי כי יתן את הרשאתו, הייתי כממאן להאמין. כלום אפשר שפל אותה תוחלת ממושכה לא היה בה הכרה, שאילו נקלע לכאן זה בתחילת-הדברים כי אז מכבר נתמלאו משאלות-לבי הלוהטות?

מיצמצתי כנגדו בעיני, שדמעות-גיל-וריתחה עמדו בהן.

הרחיב חיוכו וחזר והחווה בידיו פעם ופעמיים לאות הטעמה וזירונו.

הבטתי נכחי לאמוד את המרחק ולכלכל מעשי כראוי. פלג-גופי העליון כבר היה ניטה והולך קדימה. ידי התרוממה לאטה, כמהססת. לבסוף אזרתי את מלוא עוז-ההחלטה שיכולתי לשאוב ממעמקי פנימיותי, פסעתי פסיעה אחת גסה קדימה והנחתי את כל כובד כפי השלוחה על כתפו של העומד לפני. מיד אחרי-כן,

כמתחלחל מפני גדול ההעזה, נרתעתי אחור וחזרתי לעמידתי הקודמת.

וכאן קרה דבר שבתוך-דעתי, ולאמיתו של דבר, לא יכולתי להאמין בו תחילה.

נרעש ונבהל, כנשוך-נחש, הסב הלז באחת פניו לאחור, אלי.

ראשית-דבר ראיתי שאין זה כלל נחום ידידי. לא, בשום-פנים-ואופן. אחר ראיתי שחבורה ממוגלת, בולטת כמין קרן קטנה, יש לו במצחו. אחר ראיתי שאחת משתי עיניו מנוקרה וזולגת ועפעפיה וכן גבתה חרוכים כליל. אחר ראיתי שפניו כוויזות ועור אין עליהן כאילו עתה-זה ריבצון בליטר חומצה גפריתית. אחר ראיתי שאפי פחוס וממועך. אחר ראיתי ששפתו התחתונה שמוטה ומשוררבת וכפיו שתי שניים יתומות, רעועות, שחורות, מרקיבות. לבסוף ראיתי שרירו נוטף ועיניו מזרות אימה וסברו כשל כלב שוטה ממש.

אחרי-כן נשמעה חריקה עזה ונוקבת ברשת-הרמקולים ויצאה פיסת-יד ותקעה צפרניה בעלוב ההוא ונשאתו כחתף ממעמדו בעוד ראשו מוסב ועינו האחת נעוצה, נעוצה, נעוצה בי.

ניקולאוס-הקדוש עמיתי משך בכתפיו כאומר: „מה אפשר לעשות?“

רשת הרמקולים הרעימה בהול:

„טור, טור, דום! סגור רווחים — צעוד!“

הרווחים נסגרו.

ינה שני: השבעה

הָכֵם.

בֹּא מִפְּנֵיהֶם

וְאַל תַּסֵּת מִבְּנֵיהֶם.

וְקָם.

וְקָם אֶת אִי-הַיְכָלָת

חֲרוּבַת הַמִּלְחָמוֹת

אֵל תִּשְׁעָה לַמַּעֲנָה הַרְבִּי.

עֲלֵה עַל הַגּוֹזֹת

וְלֶחֶם לִירֹם

שִׁים יָד לְשִׁתְּיָקָה

בֵּין כַּף וְעֵזֶן וְמִצַּח

וּבֹא

בֹּא מִפְּנֵיהֶם

הַפָּצִים

אֵל תֹּאמֶר

מַעֲנָה רַבִּי

מרתף

צוית קטנה

בפנתה האפלה של חצוצרה נשפכת

אכן העלבונות של הרגעים הקטנים

השניות השכוחות-כאלו

בין המדורות הנעות

קהות צפון

קהוח קולות

צגולי-הכאב של האבן שנוקתה

פרוט בךדקני, חסר-חנינה

בין התנועות הצפות בקלל

בלי שרשים

בלי גוף

בין הציגים הנכבות לאשן

בלי בכי או

וציר-חיוך

סביבוגי-הרצון של רגע גדול

הנמחק מהר

בין המלים ללא-מיון

בתא האפילי

אולי האחרון.

אורי רפ: שערוריה כקנה־מידה

הרהורים בעקבות „לוליטה“

„העובדה שבני־אדם נדהמים היא ההוכחה הטובה ביותר לכך שנחוצה להם תדהמה“
(אלדוס האקסלי, במאמרו על ד. ה. לורנס)

בשנים האחרונות נתארעו כמה שערוריות ספרותיות, גם בעולם וגם בישראל. לעתים הספר המעורר סנסאציה שמעבר לתחום הספרות הוא עצמו איננו בעל רמה ספרותית, והמהומה הקמה סביבו אינה אלא גילויי לבעיה חברתית־תרבותית שהספר נגע או פגע בה — ואז ראויה הפרשה לדיון סוציולוגי או פסיכולוגי, המקבל את הספר עצמו כעובדה מבלי שיושפע מתכנו ומשמעותו האמנותית. אך אם יש לספר ערך אמנותי והגותי בפני עצמו (בלי קשר לשערוריה שקמה סביבו — כגון „ד״ר זיוואגר“), יעמיק חקר הפרשה ויחדור למשמעויות הנמתחות כחוטים נעלמים מעולמו הפנימי של הספר אל העולם החיצון, שבו הוא מופיע כגורם ספרותי וחברתי כאחד. ואם הספר עצמו בא להדהים, אם עצם תכנו ומובנו האמנותי הם גרעין לשערוריה שמסביבו, הרי נוכל להתברך בהזדמנות נדירה לבחון את בעיות ההווה ובעיות האדם והתרבות בכללן לאור הקשר שבין הספר והחברה שנודעזעה על־ידו. ספרים כאלה (ויותר מהם נתמלא תפקיד זה על־ידי מחזות, בהזדמנויות היסטוריות שונות) לא תמיד הם מן המעולים ביותר, לא תמיד הם מן היצירות הפיוטיות והאפיות הגדולות העומדות לדורות; אך מהיותם שייכים לדרגת הביניים של יצירה בעלת ערך אמנותי ופוטנציה של פופולאריות הכרוכים יחדיו, יש בהם משום רקע להתעוררות חווייתית ומחשבתית פוריה, אומץ שבחידוש ועומק שבזעזוע־הרבים.

היצירה הספרותית ה„מדהימה“, המעוררת סלידה ומיאוס, עשויה לשוות משמעות לקריאתה ולקליטתה הרבה יותר מן היצירה המוסכמת, המקובלת והנראית־לכל. אם תהיה יצירה כזאת בעלת ערך תרבותי ממשי, הרי אך עול נעשה לה ואך נזק נביא להשפעתה האפשרית בקהל אם ננסה לטשטש את המדהים שבה, אם ננסה להוכיח כי „אין השד נורא כל־כך“, כי בעצם המרגיז הוא תמים למדי והסוטה — מובן (ונסלח) למדי. מוטב להחריף את הנקודה השנויה במחלוקת, להדגיש את הניגודים, ולהעמיד את עומק החוויה שבהתרשמות חיובית מול כל עצמתה של הסלידה בקרב השוללים. או אז השערוריה הציבורית אינה נזק לספרות אלא היא נעשית חלק משמעותי מעניינו של הספר.

ספר כזה הוא „לוליטה“, שזכה להיות „רב־מכר“ (ואפשר שלא מן הטעמים

הנכונים) בתקופה האחרונה. השערוריה המוצדקת שנתעוררה סביבו יכולה לשמש קנה-מידה הולם לכמה מבעיות עולמנו והקסם העולה מן הספר הזה (כנגד הסלידה שהוא מעורר אצל אחרים) מעמידנו על הצורך העמוק והדחוף של התברה המודרנית בליבון בעית הנורמה והנורמליות הטמונה במבנת. לכן ראוי פרשה "לוליטה" לעיון לא פחות מן הספר "לוליטה", ורק הקישור ביניהם יתן לנו תמונה נכונה ממכלול החוויות וההגיונות המסתתר מאחריהם.

א. פרשת "לוליטה"

המחבר, ולאדימיר גאבוקוב, הוא רוסי, בן למשפחה מיוחסת, שגדל מלידתו ממש בשלוש שפות. אחרי המהפכה הרוסית ברח משפחתו לחוץ-לארץ, והוא עצמו, לאחר שנים רבות של טלטולים באירופה, הגיע לארצות-הברית והשתקע בה. הוא מומחה לספרות אירופית ומשמש פרופסור למקצוע זה באוניברסיטת-קורנל. כן ידוע הוא כסופר טוב בשפה הרוסית, ובשנים האחרונות החל לפרסם מיצירותיו גם באנגלית. העובדות החיצוניות של חייו מלמדות על תנאי משפחה וחיים נורמאליים. תחביבו הוא ציור-פרפרים, והוא ידוע בין אנשי-המקצוע כלפידופטריסט (מומחה לפרפרים) מעולה; הוא שגילה כמה מינים נדירים של פרפרים המצויים במוזיאוני טבע בארה"ב, במסעות-הקיץ שלו על פני הארץ.

בשנת 1954 השלים רומאן בשם "לוליטה", המתאר אהבה של איש מבוגר לילדה בת 12 בשם זה — ואדם זה, גיבור הרומן, הוא פרוורטי שאינו מסוגל לחוש משיכה מינית אחרת אלא זו. הספר הוצע בזמנו לבתי-הוצאה אחדים בניו-יורק, וכולם שללו אותו וסירבו לפרסמו, מנימוקים מוסריים או מחשש התגובה הציבורית וחוקי הפורנוגראפיה. לבסוף נתקבל הספר לפרסום על-ידי הוצאת "אולימפיה" בפאריז, הנוהגת לפרסם בשפה האנגלית ספרים האסורים בפרסום בארצות האנגל-סקסיות, ובהם אף ספרים של פורנוגראפיה סתם. כמוהו כספרים אחרים שיצאו בהוצאה זו, נתגלגל במזודותיהם של תיירים לאנגליה ולארה"ב. בראשית 1956 כלל הסופר האנגלי גראהם גרין את הספר הזה ברשימת שלושת הספרים הטובים ביותר של שנת 1955, בסקירת ה"טיימס" הלוונדוני. עברו על הספר גלגולים שונים ומזורים; בתוך השאר נאסר לתקופה קצרה בפאריז במהדורה האנגלית (כנראה בלחץ השלטונות הבריטיים), אף שמוותר היה לפרסמו בצרפתית. האיסור בוטל כעבור זמן קצר בלחץ דעת-הקהל בצרפת. לאחר שהגיע מספר ניכר של טפסים לאמריקה, נתפרסמו שם בכתבי-העת האינטלקטואליים בעלי התפוצה המצומצמת בקרות שונות, רובן חיוביות; לבסוף פירסם גם "טיימס" (ב־17 למרס 1957) מאמר מעניין שסקר את כל הפרשה וכתב-העת "אנקור רביו", המופיע בתבנית ספר-כיס, פירסם חלקים מן היצירה עם מבוא ארוך ומפורט מאת אחד המבקרים הספרותיים החשובים, כרגיל בספרים הנודעים כפורנוגראפיה או ניבול-פה או כבעלי סטיה מרגיזה כלשהי, גרם הוויכוח פירסומת, והדעות השליליות עוררו סקרנות. לאחר שמשרה-הדואר האמריקאי הודיע שאין לו התנגדות להעברת הספר בדואר (זהו

אמצעי הצנזורה העיקרי בארה"ב) החליטה הוצאת "פוטנס" המכובדת והמהוגנת לפרסם את הספר, והוא נעשה רבי-מכר בזמן קצר ביותר. חדשים רבים היה ראשון ברשימת הספרים הנמכרים, או שני אחרי "ד"ר זיוואגו"; והזיכרון, הסערה — ואף הדיון והעיון הרציני — לא שכחו עדיין שנה לאחר הופעתו בארה"ב. מסביב לבעית פרסומו בהוצאה בריטית נתעוררה כעין סערה פוליטית, שלא כאן המקום לעמוד על פרטיה. הוא הופיע זה-מקרוב באנגליה ולפי-שעה בלא תוספת רעש מיוחדת.

כמה נקודות בפרשה זו ראויות לציון מיוחד: אין בארצות-הברית צנזורה היכולה לאסור פרסומם של ספרים; אפשר לערוך משפט נגד מ"ל לאחר הופעת הספר, אם הוא פוגע בחוקים שונים; וכן יכול משרד-הדואר לסרב להעבירו ממקום למקום, ושלטונות-המכס יכולים לסרב להכניסו למדינה (באנגליה החוקים חמורים יותר, והיו מקרים שסופרים ומ"לים נדונו למאסר). אי-פרסומו בארה"ב בתחילת הפרשה נבע מחוסר אומץ-הלב אצל המו"לים, אף-על-פי שמתפרסמים בארה"ב שפע של ספרים בעלי אופי מיני גס ובוולט. הספר, "לוליטה" היה בלתי-רגיל בכך שפגע באחד האיסורים החמורים המעטים שנשתיירו בשטח המיני: פיתוי גערות צעירות למגע מיני. לא זו בלבד שהדבר צפוי בארה"ב לעונש חמור ביותר (עד למאסר-עולם), אלא שכאן גם מזודהה דעת-הקהל לחלוטים עם האיסור הרשמי. עצם הרעיון מעורר סלידה בקרב רבים, מסתבר אף אצל רוב בני-אדם. מ"ל אחד הציע לנאבוקוב שיהפוך את הנערה לנער, והיה מוכן לפרסם ספר מפורט על תאוה הומרוסקסואלית, ובלבד שלא להסתכן בנושא המקודש של טהרת הנערה הצעירה. קיימת, כמובן, ספרות גדולה ומסועפת על נושאים פרוורטיים שונים, על סטיות מיניות, התלבטויות נפשיות, פשעים וענשם (וסוף-סוף גם בספר זה נענש העבריין בענשים שונים באופן שהיה המוסר החברתי יכול להירגע); חלק גדול מספרות זו נתקל בהתנגדות דומה, וגם בהחרמות, איסורים וענשים (ספרי דה'סאד רובם אסורים עד היום בפירסום בצרפת ובשאר ארצות). לאחר-מכן הותרו רבים מאותם ספרים ואף הופרו כיצירות אמנותיות בעלות-ערך, כפי שקרה לא מכבר ל"מאהבה של לידי צ'טרלי" של ד. ה. לורנס. החוקים נגד פורנוגרפיה מעולם לא היו מדויקים ומוגדרים ביותר, והממונים על ביצועם, במשטרה ובמערכת השיפוט, לא היו מן המוסמכים ביותר לדון בענייני אמנות ותרבות. עם זאת מסתבר שבת-הדין מיציגים בדרך-כלל את דעת-הציבור ואת הלך-הרוח המקובל כמוסרי; כלומר, לא את מה שבני-אדם עושים אלא את מה שהם חושבים שראוי לעשותו. הלך-רוח זה, ובעקבותיו החוק ואופן הגשתו, משתנים באטיות יותר מן הנהוג החברתי עצמו (לפחות בדורותינו), ועל כן הריהם גורם כובל ומגביל ביחס לנסיגות לפרוץ תחומים, לפלס נתיבות חדשים ולהעלות בעיות סמויות לליבוך. על כן גם קשה להבחין בין סטיות (בחיים ובספרות) שאינן אלא עבירות על המקובל והמוסכם לבין סטיות שהן בבחינת מרד ושאיפה מהפכנית, כעין ערר על המוסר הקיים כמיצג את המשטר החברתי ואת מגבלותיו. ספרות האהבה של סוף ימי-

הביניים וראשית הזמן החדש (כגון טריסטאן, אות'לה, ייסורי ורתר — ואל נא יחשוב החושב כי הללו הדהימו פחות בשעתם מאשר „לוליטה“ כיום) היתה סטיה מנהג־חיי־המשפחה ומתפיסת־המין של הכנסייה והחברה השלטת — אך סטיה מהפכנית שהצביעה לעבר האינדיבידואליזם החדש ושיקפה תפיסת־עול־חיים חדשה. גם דמויות רבות־סטיה כדון ז'ואן, פאוסט וכיו"ב שימשו קריאת־תגר על המוסכם וערעור של המוסר המקובל.

בדרך־כלל יצאה החברה המאורגנת בשצף־קצף דווקא נגד אותן תופעות בספרות שהיו בבואה לבעיה ממשית מאד בחיים, ובייחוד יצא הקצף על תיאורי חוויות שהפיתוי בהם גדול ביותר משום שהחוויה קוסמת ביותר. אולי כאן אחד השרשים העמוקים ביותר של „קומדיית השגיגות“ הנקראת צנזורה: „הרי אלה האנשים בעלי המשיכה הנסתרית לפיתויים שונים, שטרודים כל־כך בהסרת הפיתויים האלה מדרכם של אנשים אחרים; למעשה הם מגוננים על עצמם בתואנה שהם מגוננים על אחרים, משום שבסתר־לבם מתיראים הם מפני חולשתם שלהם“ (ד"ר ארנסט ג'ונס). הדבר נאמר בצורה פשוטה יותר בקאריקטורה שהופיעה לפני עשרות שנים בעתון היתולי בגרמניה, בתקופה של השתללות הצנזורה נגד ספרות, ציור, פיסול ועוד. בקאריקטורה נראו הצנזור הממשלתי ועוזרו כשהם מתבוננים בגוש־שיש היולי, והאחד אומר לחברו: „תאר לעצמך כמה חזירות אפשר לעצב בפסלים מן השיש הזה.“ אם טוענים מתנגדי הצנזורה, ומתנגדי המוסר הקיים, ל„טבעיות“ בשטח המיני (וטבעיות ממש הרי אינה קיימת למעשה בתרבות האנושית), כוונתם להתנהגות הנראית טבעית למי שמיצג את השלב המוסרי המתקרב־ובא, בניגוד לסייגים ולפבלים של המוסר הישן הנראים עכשיו מלאכותיים וחסרי־הצדקה. הגדרה מדויקת בשטח זה היא כה קשה, משום שהמושגים פורנוגרפיה וניבול־פה טיבם משתנה בהתאם למה שאסור — ובהתאם למה שמושק! — ברגע מסוים ולגבי קבוצת אנשים מסוימת. בכל חברה יש ניבול־פה, אך בכל חברה הוא שונה.

כי תמיד הוא מוגדר על־ידי מה ש„נאה“ ו„מהוגן“ באותה חברה ובאותה שעה. משמע, דברים רבים שנחשבו ניבול־פה או פורנוגרפיה אפילו לפני שנים לא רבות מקובלים הם היום, מתפרסמים בספרים, נאמרים בחברה וכיו"ב. מחוץ לפורנוג־ראפיה רגילה, שאינה אלא גירוי וליבוי יצרים פרטיים כדי לעורר הזיות ודמיונות בלי אובייקט של ממש (וכל תיאור של חיי־מין יכול לשמש למטרה זו), נותרו דברים מועטים שיכלו לעורר בימינו תדהמה וסלידה; ולמרבה־הפליאה פרשת „לוליטה“ היא אחת מאלה (מדוע „למרבה־הפליאה“ יתברר להבא). אחת הטענות העיקריות שהושמעו נגד ספר זה היא שהוא נזקק לבעיה פרטית לגמרי של אדם חולני (עם זאת, אגב, שחצני ובלתי־סימפתי לכל הדעות, כולל דעת עצמו המובעת בספר) ואין לציבור ענין בה. אשר לעניינו של הציבור, כולל אותם אנשים הגונים ואיסתנסיים עצמם, באו העובדות וטפחו על פניהם. מסתבר שגם הסלידה העזה מעידה על פיתוי עמוק שבספר. מסתבר גם (ועוד נחזור לכך) שהמשיכה המינית לנערה צעירה ובלתי־בשלה קיימת אצל רבים (אפשר באופן בלתי־מודע), ולכן

פגע הספר במקום-תורפה מסותר. בוודאי אין הסלידה באה בשל היותו פורנוגרפי ראפי. אין הוא מרבה בתיאורי עירום או משגל, והתיאורים הבאים בו הם כה מסובכים, ספרותיים, רוויי אסוציאציות ומובעים במלים קשות וזרות, עד שאין המוח הפשוט או הפשטני יכול להתגרות עלידם. אם אבן-הבחון היא זו הנהוגה באנגליה: „ספר העלול להשחית בני-אדם הנוחים להשחתה“ (אגב: הגדרה זו דומה להגדרה המבדחת על פורנוגרפיה, שהיא „מין דבר שכזה שמשפיע על מין אנשים שכאלה שמין דבר שכזה מוצא חן בעיניהם“), הרי אין „לוליטה“ ספר פורנוגרפי; אם אבן-הבחון הנוגדת לפורנוגרפיה היא ערך ספרותי, רמה אמנותית, „טראנספיגוראציה לאמנות“, הרי אין ספק ש„לוליטה“ ממלאת גם תנאים אלה. ניבול-פה יש כאן, ברמה אינטלקטואלית גבוהה; פורנוגרפיה אין כאן. סוג האנשים המסוגל לקרוא ולהבין ספר זה עלול להתפתות לאהבה העבריינית שבו רק אם עצם הענין קוסם לו מכבר. ואז השאלה היא האם ספר זה משחית, מדהים, מגעיל — או שמא מטרה, נותן פורקן, ממלא את תפקיד הקאתארזיס הקלאסי.

וכאן נעמיד שאלה נוספת, הנובעת מן הפרשה האמורה. התגובה בלתי-האדושה, העירינית-התוססת, על הספר — התלהבות מכאן וסלידה מכאן, קסם ההומור והאירוניה מזה, מיאוס המזוהם והעכור מזה — מוכיחה כי הספר פגע בנקודה רגישה של תברת ימינו. גם לולא היה זה ספר אמנותי משובח, היתה תגובה זו ראויה לעיון; ומה-גם שבתוך הספר עצמו מגיעה לליבון חווייתי והגותי אותה נקודה רגישה שבזכותה נוצרה השערוריה. וכי מה היא אותה נקודה? האם סטייה מינית מיוחדת זו: האהבה לנערה הצעירה ופיתויה; או הסטייה המינית בכלל, כלומר בעית המוסר המיני; או סטייה כלשהי, בכלל, כלומר בעית ה„אבנורם“ בחברה של היום? ואולי שלושה רבדים הם, זה על גבי זה, המהווים יחדיו את משמעות הספר והשערוריה כאחד? ועוד: האם נאבוקוב בא לתת פתרונות, או לפחות להתקומם נגד הקיים — או שמא בא רק להציג את הטרגדיה האישית של אדם המתנגש עם חוקי-החברה ונהגה ללא מוצא?

לשם עיון בשאלות אלו ראוי לסקור בקצרה את תכנו של הספר ולעמוד על גולותיו הספרותיות.

ב. הספר „לוליטה“

גיבור הספר, הומברט הומברט, הוא אירופי ממוצא גזעי מעורב, בן לבעל בית-מלך בריביירה, אדם משכיל מאד שכתב ספר על נושא ספרותי, בילה חלק ניכר מחייו בצרפת ועבר אחר-כך לאמריקה. אדם זה אחוז תאוה עזה, בולמוס ללא-שבעה, יצר בולעני וסוער, לילדות מגיל 9 עד 14, שהוא קורא להן „נימפס“ (נימפה קטנה, נימפונית), לא כל זאטונית כזאת היא נימפונית, והוא מתאר בפרוטרוט את מראיה והליכותיה של נימפונית, את קסמה המתוק והעדין, מה שמושך אותו, מבחינה גופנית ונפשית, הריהו הילדותי, הבסרי, ועם זאת החינני, החמקני, רווי-החמדות, שבנימפוניות אלו.

„מחלת-אהבה“ זו, שהוא קורא לה „נימפולפסיה“ (במקורה זו אקסטאזה ושאפיה עזה למה שאינו ניתן להשגה) מביאה אותו במצוקה קשה, לפי שהוא חי בחברה אירופית-אמריקאית מודרנית, שבה חשודים אפילו המבטים, ועל-אחת-כמה-וכמה המגעים, של אדם מבוגר כלפי נערות אלה. הספר מלא תיאורי נסיונותיו לספק תאוותו זו, על-ידי זונות ונערות מהוגנות (וכשלונו ההכרחי), לברוח ממנה על-ידי נישואים (ואף זה כשלוך), ולרוות את צמאנו כלשהו על-ידי מבטים חטופים בגנים ציבוריים והזיות-בהקיק. לבסוף הוא מתחתן בעיירה צפון-אמריקאית קטנה עם אשה שיש לה בת בגיל המתאים (12, בראשית המעשה). כאב-הורג ניתנות לו הזדמנויות להתקרב אל הנערה מבלי לפגוע בתמימותה, הוא אף חושב להרוג את אשתו, אך לבסוף מתה זו בתאונה והוא נעשה אפוטרופוס יחיד על הבת, היא „לוליטה“.

מכאן ולהבא בא תיאור עלילת האהבה האסורה, מסעותיו של הומברט עם לוליטה ברחבי ארצות-הברית (כי הוא חושש להכניסה לבית-ספר ולגור בין שכנים, שמא יתגלה הענין), נסיונו לתת לה חינוך, עד שהיא בורחת ממנו בגיל 15 עם גבר אחר. ליל העיניים והמשוגה, שבו הוא מנסה להרדימה ולבעלה, עובר ללא הצלחה, ועם בוקר היא היא (בת השטים-עשרה!) המפתה אותו, שכן נתנסתה כבר בנסיונות מיניים עם נער בן 15 בשעה ששהתה במחנה-קיץ. אהבתו אליה גוברת והיא עזה ממות, וכל מעייניו נתונים אך ליחסים עמה — ואילו היא, שבתחילה מצאה ענין בכל הפרשה מתוך סקרנות והרפתקנות, מואסת עתה בחברתו ואינה להוטה אחר מה שמלהיט אותו. על כל מגע וכל תענוג חייב הוא לשלם לה, וחייהם הם כעין מיקח-וממכר מתמיד של אהבה אומללה, עזה ולוהטת, אך אסורה ומוחרמת, אל נערה וולגארית וחסרת-תרבות, ריקנית וחיננית כאחת, האוהבת „לבלות“ לפי אורח-החיים האמריקאי.

לאחר בריחתה ממנו עוברות למעלה משנתיים עד שהוא מצליח למצוא אותה, כשהיא נשואה והרה. בעלה הוא בעל-מלאכה פשוט וטוב; ורק עכשיו מצליח הומברט לשמוע מפיה מי הגבר שאתו ברח. עדיין הוא מאוהב בה, על אף היותה בת שבע-עשרה, אשה בשלה, „ארוך-מתים של הנימפונית“, לפי דבריו; הוא רוצה לקחתה עמו ולשאתה ולדאוג לה כל חייו. לאחר שהיא מסרבת, הוא הולך ורוצח את האיש שעמו ברח בשעתה, אף שעובה אותו מזמן. בשבתו בבית-הסוהר, לפני משפטו, הוא כותב את זכרונותיו, וזהו הספר „לוליטה“. הוא מת משבץ-לב, ולוליטה מתה בשעת לידה. אחד דוקטור-לפסיכולוגיה מוציא את הספר, בליווי מבוא משלו.

סיפור-מעשה קצר ויבש זה אינו נותן תמונה נאמנה של הספר ומעלותיו. תוך כדי דיונון בשאלות שהעלינו עוד נוכל לעמוד על כמה וכמה מסגולות הספר, וגם על פרטים נוספים מתכנו. נעבור אפוא עתה להערכה כללית.

קודם-כל, ודבר זה לא השתקף מסיפור העלילה, זהו ספר הומוריסטי. ההומור המהלך בו הוא לעתים בדחני סתם, לעתים קרובות יותר אירוני, ועל הרוב — סאטירי-קטלני. אולם טעמו של הומור זה אינו ערב בנקל לקורא הרגיל, לפי

שלשנו האנגלית של נאבוקוב כה רוויה אסוציאציות וכה מסורבלת. זהו הומור לאינטלקטואלים מערדני-טעם. הוא הדין גם בניבול-הפה הליצני שלו. הנה, למשל, מחליט הומברט להינשא בפעם הראשונה כדי להימלט ממארת הנימפולפסיה שלו. „עלה בדעתי שיהיה בהן בשעות הסדירות, בארוחות הבישול הביתי, בכל מוסכמות הנישואים, בשיגרה הפרופילקטית של עיסוקי חדר-המיטות, וכן, מי-יודע, בפריחתם של ערכים מוסריים מסוימים, של תחליפים רוחניים מסוימים לעת-מצוא, כדי לסייע בידי, אם לא לטהר את עצמי מתשוקותי המשפילות והמסוכנות הרי לפחות להחזיקן תחת משמר שקט ושליך“. הרי לכם, במשפט מסורבל מאד, תיאור קטלני של חיי הנישואים, באירוניה חלקת-הפרצוף של מי שמבקש כאילו להיעזר בהם כאמצעי-החלמה. או התיאור של אשתו השניה, אמה של לוליטה (כל הנשים המבוגרות מתוארות אצלו בשנינות ארסית קורעת-אשליות), שאת יפיה הוא מכנה „תמיסה דלילה של מארלן דיטריך“. על עצמו הוא אומר שהיה לגבי לוליטה „מפלצת פנטאפודית“ (בעלת-חמש-רגליים); המלה לקוחה מתורת הספרות (משקל מחומש של שורת השיר), הולמת יפה את כינויה של מפלצת, ומבטאת יחד עם זאת בעדינות מרגיזה גסות מינית מן החריפות שבספר. כשהוא רוצה לחנך את לוליטה הוא עושה מה שעושה כל אב אמריקאי וקונה ספרים על פסיכולוגיה של בנות ועל דרכי חינוכן. והנה לפתע מתגלגל לידינו ספר „בעל השם התנ"כי שלא-במתכוון, דע את בתך“ — ושוב, סאטירה על שמותיהם של ספרים כאלה, עם ניבול-פה תרבותי-גבוה. כשהוא מבקש את לוליטה שלא לעזוב אותו ולא ללכת עם אחר, והוא מתחנן לפניו, הריהו קורא לה לפתע, כאילו בלי-משים, בשם „קארמן“ ו„קארמצ'יטה“. וכשהוא נוסע במהירות מטורפת במכוניתו כדי להוביל את לוליטה החולה לבית-חולים, הוא אומר: „דהרתי כאילו היה איזה אַרלקאָנגי הַטְרוֹ-סקסואלי רודף אחרי“. תמה אני אם מי מקוראי „אַרלקאָנגי“ לגתה העלה בדעתו כי מלך-היער שם הוא הומו־סקסואלי; אך תגלית-הפתע ושימושה המהופך — וכל זאת כדי להגדיר את הסיטואציה של נסיעה מהירה — מגוחכים ביותר.

תיאור הרצח, כששני שיפורים, הרוצח והנרצח, ששניהם אינם מבינים בנשק, רודפים זה אחר זה על פני בית גדול, מכתמים את כל המדרגות והחדרים בדם, מתווכחים ומשתוללים חלפות, וכל זאת בשעה שבקומה התחתונה מתחילה מסיבה של כמה מחברי בעלי-הבית (הנרצח) — תיאור זה לא די שהוא מגוחך; זוהי פארודיה נבזית ביותר (אם ביטוי זה מתאים לכאן) על כל סצינות הרצח של ספרי הבלשים הברוטאליים שבדורנו — הרצח שבסוף כל הרצחים, ההבאה-עד-אבסורדום של מיקי ספיליין ואנשי-סוגו, כעין „פורנוגראפיה של המוות“ המקבילה ל„פורנוגראפיה של המישגל“.

והנה מודעה מודבקת בחדרים של פונדק-דרכים: „שאיפתנו היא שתרגיש את עצמך כמו בבית בזמן שהותך כאן. כל הציווד נבדק בקפדנות לפני בואך. מספר המכונית שלך רשום אצלנו. השתמש במים החמים בחסכנות. אנו שומרים לעצמנו את

הזכות לסלק ללא הודעה מוקדמת כל אדם בלתי־רצוי. אל תשליך פסולת מאיזה מין שהוא לקערת בית־השימוש. תודה רבה. בקר אצלנו שוב. ההנהלה. נב. אנו חושבים את אורחינו לבני־האדם הנפלאים ביותר בעולם. (תרגומנו אינו אלא נסיון למסור את רוח המקור — א. ר.). או הנה, למשל, ליל־הכלולות של הומברט ולוליטה, שצריך היה להיות רומנטי מאד (בבית־המלון „הציידים המוקסמים“), וכולו מלא קולות של מעליות וצעדים־על־מדרגות ורחשי שכנים, ובעיקר הורדת מים בבתי־השימוש.

הקטע המצחיק ביותר, אולי, הוא שיחתו של הומברט עם המנהלת של בית־הספר לנערות בנות־טובים, שאליו הוא מכניס את לוליטה למשך שנה. המנהלת מדברת אליו בנוסח פסיכואנליטי, כמבינה בכל נבכי הנפש ובכל פרטי ההתנהגות המינית, אך ללא כל הבנה לילדה שבפיקוחה; והיא מטיפה מוסר להומברט שאינו נותן ללוליטה חינוך מיני מודרני, כולל כל האינפורמציה הדרושה לכך, והיא יועצתו, במקרה שהוא עצמו כבול מדי במושגי המוסר המיני הישן, שיפנה לרופא ויבקש ממנו לתת לה את ההסברה.

אך החלק העמוק יותר שבהומור של הספר אינו במשפטים ובקטעים בודדים אלא בסאטירה השנונה על חיי אמריקה ותרבותה. על רקע הנוף האמריקאי הנפלא, המעורר את נאבוקוב להשתפכיות ליריות נהדרות, מתרקמת לעינינו תמונה של תרבות־הדרכים האמריקאית; הכבישים והמכוניות, הקיסקים והשירותים שבצדי הדרך, העיירות והמחנות, בתי־המלון והפונדקים; המלונות ומחנות־הקיץ, מגרשי־הטניס והמראות־לתיירים — כל השפע הסגוני, ועם זאת מונוטוני עד־לעיפה, של אומה־בדרכים, של תרבות עקורה, תלושה מקרקע צמיחתה. געה־גדה בלי הרף, תוך חיפוש מתמיד אחר סנסאציות חדשות ותענוגות חדשים. הומברט ולוליטה, אותו חבר־אנשים קטן, אירופי־אמריקאי ממוזג, הנהנה מן החיים מבלי ליהנות, הנודד למען „עשיית כסף“, מבטאים את הרגשת הריקנות וחוסר־הטעם שבחיים אלה. כשהוא אומר לה, בבית־החולים: „בואי נסע, אין טעם להישאר כאן“, והיא עונה לו, „אין טעם להישאר בשום מקום“ — הרי זו הליאות המוקדמת של בת־14, שכבר ראתה הכל ואין לה מה לבקש בחייה.

גם לוליטה עצמה, הילדה הנימפונית, אינה אלא אמריקאית וולגארית קטנה, גסת־רוח ורדודת־מחשבה (עם היותה בעלת „מנת־מישפל“ גבוהה), לא הנוף ולא התרבות אינם מעוררים בה ענין; האירופי המלומד שלה, הומברט, מנסה בדרכים שונות לשתפה בעולם הרוח שלו, להביאה אל הספרים והאמנויות; אך לא — ספר רציני משמע לימוד, עבודה, עמל. היא הרי „בחופש“ („חופש“ מלימודים, שהוא חלק מן הסחיטה בתמורת סיפוקו המיני). תחת להתעניין בנוף הנהדר היא מתעניינת בפתבות המצחיקות־כביכול שעל גבי קירות בתי־השימוש; ובדרך־כלל מוונה הרוחני הוא כתבי־עת מצוירים וכל הכרוך בקולנוע וכדומה. בגרותה המוקדמת — שאינה פרי יחסיה עם הומברט, שהרי כבר עברה קודם לכן את חנופתה לחיי־מין ולעולם המבוגרים — עם האינפנטיליות החווייתית שלה, הם

מצד אחד בבואה נלעגת של אורח-החיים האמריקאי בכלל, אך מצד שני זהו הצירוף של ילדות או נערות עם יכולת היענות, ולא פיוזת בלבד, שהומברט זקוק לה לשם מילוי תאוותו. כפי שעוד נראה, אין הומברט מבקש ילדה צעירה בשלה בגוף וברוח, כעין בת-13 טרופית, שהיא אשה מושלמת; הפרוורסיה שלו היא בבקשת הנעורים, חוסר-הבשלות, הנביטה, בקיבעון המרתקו לצורה אחת דווקא ואינו מניח לו למצוא סיפוקו בשום דרך אחרת. זהו לא רק רומן של אהבה לנערה קטנה אלא גם רומן של אהבה לאמריקה, לא למרות מגרעותיה, אלא בשל "מגרעותיה" אלו, בשל צעירותה וריקנותה והוולגאריות שלה, המלאות קסם מזר ומצודד.

ולא בהומור בלבד מצטיין הספר כי אם גם בעמקות ובצלילות לירית, שהיא מפתיעה ממש לנוכח המסגרת הכללית. תיאורי הטבע משובחים הם; אך לשיאי השתפכות לירית מגיע המחבר בדברו על הנימפוניות שלו, בתארו את קסמיהן, ובמיוחד בדברו על לוליטה. תיאורה של לוליטה המשחקת טניס, תיאור שפולר רווי ארוטיקה מעודנת, ההופכת אפילו את מכשירי המשחק למלאי-הבעה, שייך למיטב הספרות הלירית-הרומנטית. הכרזות האהבה המגוחכות שלו אל לוליטה ש-"הזדקנה" (והיא בת שבע-עשרה) שופעות רגש ועמקות-חוויה, רוויות זכר ספרותי-אהבה של כל הדורות, אך המוטיב הלירי העיקרי שלו שאול כולו מעטו של משורר אחר ועובר כחוט-השני בכל פרקי הספר, עד לשלוש שורותיו האחרונות ("אני הוגה בשורייבר ובמלאכי-שרת, במסתריתן של רקמות-עור בנות-קיים, בסונטות נבואיות, במקלט שבאמנות, וזו הנצחיות היחידה המשותפת לנו, לך ולי, לוליטה שלי").

מוטיב זה מופיע בראשיתו של הספר, כשהומברט היה כבן שלוש-עשרה והי בריביירה. שם פגש בנערה בת-גילו, הנימפונית הראשונה שלו, והשנים התאהבו זה בזו אהבה עזה. הם לא הצליחו לתת ביטוי מלא לאהבתם; נסיונותיהם המגששים הראשונים למגע מיני, רווי אהבה רכה ועדינה, הופרו וסופלו עלידי מבוגרים ואירועי אקראי (הכל בקרבת חוף-הים ובחולותיו) ונסתיימו באי-סיפוק ואף בבושה צורבת. זמן קצר לאחר-מכן נאלצו להיפרד, ואחר-כך מתה הנערה. אהבה זו היא כעין הסבר לקיבעון של הומברט אל טיפוס הנימפונית. ההנה — נערה זו שמה אנאבל-לי (כתיב השם "לי" שונה מזה של אנאבל לי בשירו הנודע של א. א. פו, אך הרמז ברור ושקוף). שיר נפלא זה של פו, המתאר אהבה בת אלמוות אל נערה צעירה שמתה בנעוריה, אהבה הקשורה ב"ממלכה שליד הים", קשור באהבתו של פו אל אשתו, שהתאהב בה כשהיתה בת ארבע-עשרה ונשאה זמן לא רב אחרי-כן. אהבת-נעורים זו, מלות השיר של פו (וכל המתעניין בלוליטה מן הדין שיחזור ויקרא שיר זה), "ממלכה שליד-הים" ועולם הדימויים הכרוך בכל אלה, חוזרים בכל הספר ומשויים לו משהו מן הגון והנימה של האהבה הרומנטית והספרות הרומנטית המובהקת, בלבושה האמריקאי דווקא.

ואף שלא מיצינו באלה את מלוא תכנו של הספר ואת שפע ענייניו ופשריו, די

בנאמר כדן לעבור אל השאלה הכללית של הסטייה המינית כפי שהיא מתעוררת
 בן ובאמצעותה. הערה: המונחים "הסטייה המינית" ו"הסטייה המינית" הם מונחים שנויים במחלוקת, ויש להשתמש בהם בזהירות.

גיבור הספר „לוליטה“, הומברט הומברט, ידע היטב שהאהבה לבנות שתיים-עשרה עד
 ארבע-עשרה איננה כלל מן הדברים הנדירים. כמה מסיפורי האהבה והתאה
 הגדולים שבהיסטוריה נתרקמו מסביב לבנות בגיל זה, גם אם מאהיהן היו
 מבוגרים מהן בהרבה. יוליה של רומיאו היתה בת ארבע-עשרה; הלנה היפה נישאה
 הרבה לפני כן ונגולה מבעלה בראשונה בגיל 12 (והיא בשלה וקוסמת ממש כבימי
 טרויה); דנטה התאהב בביאטריצה שלו כשהיתה בת 8; מיניון שב „ווילהלם
 מייסטר“ אף היא צעירה בראשית התבגרותה; אהובתו של א. א. פו היתה בת
 ארבע-עשרה. וחשוב יותר: משך תקופות ארוכות, וברוב חברות-האדם, נישאו
 נשים או קיימו מישגל ראשון בחייהן בגיל שלוש-עשרה או אף כמה שנים לפני כן.
 גם במדינת-ישראל יש כמה מאות נשים תימניות שכבר היו אמהות בגיל ארבע-
 עשרה או חמש-עשרה. הדברים ידועים. ולא רק באיי פוליניזיה ובארצות-החום
 המזרחיות נהוגים הדברים; נזכיר, למשל, דוגמה מסקוטלנד, שבה הוצא בשנת
 1600 חוק האוסר נישואים בגיל צעיר וקובע כגיל-מינימום לנישואי בערה
 את גיל השתיים-עשרה. גם כיום, בחברה המודרנית היוצאת חוצץ כולה נגד חיי-מין
 מלאים של נערות בגיל זה, מצויות אלפי נערות צעירות (ד"ר קינסי מציין אחוז
 ניכר) שידעו מגע מיני, קצתן עם בני-גילן אך רבות גם עם גברים מבוגרים. ולא
 זו בלבד. ראוי לציין תופעה שכבר רמזנו עליה, בקשר לצנזורים הממונים והממנים
 את עצמם; המשיכה אל גיל זה נפוצה מאד אצל גברים רבים, אם משום שיש בו
 קסם טבעי, אם משום האהבה אל הנביטה, אל הציץ, אל הראשוניות, ואם מטעמים
 אחרים. רופאים ופסיכולוגים וסופרים יודעים לספר על כך רבות, והמתבונן
 בעולמו בעין פקוחה יכול להבחין בכך היטב.

אין, כמובן, שום פגם בעצם המשיכה הזאת, אף אין בה כל דבר בלתי-טבעי.
 אדרבה, אפשר להעלות נימוקים רבים בזכותה של אותה משיכה (בין ביולוגיים,
 בין נימוקים מסוג אלה של „המשתה“ לאפלטון, בין נימוקים הלכותיים מן הפסיכר
 אנאליות); אין זו המשיכה האֶ-סוציאלית או הפסולה ביותר מבחינה מוסרית. מובן
 מאליו שאדם „נורמאלי“ מסוגל לרסן את עצמו, לסלק משיכה זו או לעדנה, והן
 זה מובנה של „נורמאליות“ — כושר הסתגלות לדרישות החברה. אילו היה
 הומברט אדם „נורמאלי“ היה מתגבר על נטייה זו ומוצא את סיפוקו בנשים
 מבוגרות יותר (ולו בשנים מועטות), או מוצא לעצמו זונות מסוג ה„דירנדלי“
 הווינאית. יוצא-הדופן הוא האופי הפפייטי (הקומפולסיבי) שבנטייתו, חוסר-
 יכלתו למצוא סיפוק אחר.

אך הדברים מסובכים יותר. גם לנטייה חולנית-כפייתית לבנות שתיים-עשרה אפשר
 היה למצוא פורקן; אדם בעל אמצעים כספיים וחופש-תנועה כהומברט יכול היה

ללכת בעקבות גוגין או ריצ'רד בורטון ולמצוא דרכו אל האוקיינוס השקט או אל המזרח המסתורי, לשאת אשה כלבבו או לתנות אהבים עם נערות בגיל האהוב עליו. אלא שנטייתו של הומברט היתה אל האסור, אל המוחרם, אל המסוכן. ועוד, כפי שרמזנו למעלה, לא הנערה הבשלה שבגיל הצעיר היא שמשכתו, אלא הנערה שאינה בשלה, שעצם נעוריה הם תכונה גופנית ונפשית חשובה לקסמיה — בקיצור: הנערה האמריקאית בת ה־13, תלמידת בית־הספר הצעירה, הוולגארית, הפסרית. ובכך, בעצם, הוא סוטה מן הנורמות האישיות והחברתיות ופוגע בהן, בכך הוא מעמיד בסימן־שאלה את הנורמות והדרישות של החברה. שכן אם במקרה של הומרוסקסואליות יכול הטוען לבוא ולטעון כי הנטייה היא נגד הטבע (וגם דבר זה טעון עיון ובדיקה!), אם במקרה של סאדיזם או מאזוכיזם אפשר לטעון על סתירה בין נטיות ויצרים של אותו אדם עצמו ועל חוסר האפשרות של סיפוק אמיתי, הרי במקרה של „נימפולפסיה“ זו אין שחר לכל הטענות האלו. בת־13 הרי למעשה הגיעה לפרקה, וחברות רבות מאשרות את הדבר במנהגיהן; הסטיה היא חברתית מובהקת, חברתית בלבד. אין הדבר אסור משום שהוא „סוטה“; הוא סוטה משום שנאסר. שאלה אחרת היא מדוע נאסר. כל בניינה של תרבותנו המודרנית הוא הגורם שבנות בגיל זה זקוקות לנעורים, לאי־בשלות, וכל הנוטל מהן את אלה גזל מהן גזילה שאין להשיבה (וזאת יודע הומברט היטב, ובכך המקור היחיד לחרטתו ולמוסר־כליותיו).

אכן, זהו הקוסם של הדבר האסור מצטרף כאן לאחת הנטיות הכמוסות שבאדם ומעמיד אדם אומלל אחד מול חברה שלמה, בלא ניחומים ומשען של ערכים משלו שיתנו לו בסיס לעצמאות ולעצמיות בטוחה בעצמה. אך כשתופעה זו הנפוצה כנראה בחיי יום־יום יותר ממה שאנו משערים, נעשית רומן בעל עומק לירי והקף תרבותי, נעשית השערוריה שבו אבן־בוחר חדשה ומזורה לבחון בה את עצם מושגינו על נורמליות ואי־נורמליות, ואת עצם משמעותו של האיסור החברתי. או אז מתגלה הדיאלקטיקה של התרבות, שבתוקף צווי היצירה והיעצוב שלה, וכן בתוקף צביונה השלטוני־הדפאני משך דורות רבים, היא מדכאת את יצרי האדם, משעבדת את פוטנציות האושר שלו, כובלת את גופו ומסרסת את נשמתו: מול זהרו המקסים של כל דבר אסור עומד האיסור המוטל על כל דבר זוהר בקסמו. לא רק כל „מים גנובים ימתקו“ אלא כל „מים מתוקים אסורים בגניבה“. חברת השלטון והדיכוי (ובעצם אין אנו מכירים עד היום שום חברה אחרת) צומחת ועולה בכל דור מחדש מן הכבלים והשיעבודים שהיא מטילה על כל יחיד ויחיד, מרגש־האשמה העמוק שהיא מטפחת בכל יחיד ויחיד על־ידי המאסת גופו והשפלת יצריו והפיכת נטיותיו ושמוחתיו לפרוורסיות. המזעזע שפרוורסיה (להוציא במקרים של פגיעה ממש בזולת, שבהם קנהי המידה המוסרי הוא ההתחשבות בערך הזולת) הוא העקרות החברתית־התרבותית שלה, בדיותה בעולם החברה. הפרוורסיה אינה אנטי־טבעית — היא אנטי־

תרבותית, היא הטבע הגלמי שאינו מצליח להיעשות יצירה ועיצוב אנושי, היצר המעורטל המצמצם את האפשרויות האנושיות במקום להרחיבן. חוסר האפשרות לאובייקטיבאציה תרבותית הוא המוריד את פעולת היצר לדרגת פרוורסיה, ואם יש „אשמה“ בכך הרי זו אשמתה של החברה, שמסוגלת להתקיים רק על-ידי שיעבוד הפוטנציות היצריות של האדם. אומללותו הגדולה של האדם בחברה, כפי שאנו מכירים אותה, היא באותה כבילה כפולה: תרבות הדיכוי מקרישה ומאבנת את הפוטנציות האנושיות ומביאה לאבדן הפלסטיות שלהן על-ידי אובייקטיבאציות קפואות, המחייבות מדור לדור ומשעבדות את האדם לפריעמלו וליצור-כפוי — למוסדות החברה.

הספרות, ובעיקר „ספרות השערוריה“, היא אחת האובייקטיבאציות המועטות האפשריות שבהן הדבר העקר ביותר שבאדם, היצר חסר-התרבות, זוכה להיות פורה ולסייע ביצירת תרבות. האידיאל החברתי הכביר (והרחוק מאתנו לעת-עתה יותר משאפשר היה להניח בשעתו), שהעמיד לנגד עינינו קרל מרקס במאה הי"ט — חברה שבה התפתחות הכלל זהה עם התפתחות היחיד והתפתחות היחיד זהה עם התפתחות הכלל — אידיאל זה משמש כיום לחשיפת הסתירה והמיתח הטראגי בעולם תרבותי שבו התפתחות היחיד סותרת את צרכי הכלל והתפתחות הכלל באה על חשבון מאוייו ואפשרויותיו של היחיד.

טראגדיה זו, שמצאה בספר „לוליטה“ ביטוי בשרטוט-קצוים חד וגרוטסקי, התגלמה מכבר, משך דורות רבים, (בחיים ובאמנות) בתופעה של האהבה הלוהטת, של האמור פאסיון. אהבה זו (אשר נקרא לה בקיצור ולשם נוחיות הניסוח בלבד „אהבה רומנטית“) היא החתירה והמאבק של נשמת היחיד לאובייקטיבאציה תרבותית במגע עם הזולת, עם נשמת-יחיד אחרת, מבלי לוותר על מלוא האינדי-בידואליות והתפתחותה. האהבה הרומנטית, הן בתקופה שהיה בה צביון של מרד חברתי הן בתקופה שהפכה יסוד חיי-הנישואים המאורגנים, היא יצירה תרבותית מובהקת, המבטאת את כיסופי היחיד לייחודו בדרך של עיצוב חברתי. וכלל לא ייפלא שהספר „לוליטה“ משמש ביטוי אחרון בדורנו לאהבה רומנטית זו בצורתה האסורה והמתוקה-במרירותה, כפי שהיא אפשרית עוד בימינו.

ד. „לוליטה“ והאהבה הגדולה

המבקר הספרותי האמריקאי הדגול לאיונל טרילינג קרא למאמרו על „לוליטה“ בשם „המאהב האחרון“. הוא טוען (בעקבות מהלך רעיונותיו ומחקריו של דאגני דה-רוומון בספרו „האהבה ותרבות המערב“), כי האהבה הגדולה („הרומנטית“) עברה את כל גילגוליה ההיסטוריים בעולם המערבי, מימי טריסטאן ואיזולדה, והגיעה לסיימה במאה העשרים. תחילה היתה זו ההתקוממות הגדולה נגד העולם המוסדי הישן, נגד המוסר המיני ונגד המשפחה. אחד האלמנטים הבולטים שבה (כפי שהכיר בצורה שנונה גם האקסלי ב„עולם אמיץ חדש“) הוא „מירוץ המכשולים“; האהבה הגדולה היא רגש המתנגש במכשולים חמריים וחברתיים,

נאבק עמם, מתגבר עליהם — ונתקל באחרים. מקור יניקתה ודסתמציתה הם הטראגיות שבריוחוק, האיבה החברתית, ההקרבה למען האהבה, הטירוף שבה — בעצם כל אהבה גדולה היא אהבה אומללה, והמכשולים הפיזיים אינם אלא סמל; גם ההצלחה הפיזית עדיין אינה מילוי האהבה וגישומה, המחיצה שבין בני-האדם מלבה את השלֵהבת ומוזינה אותה בעצם האומללות שבאיהחדירות האינדיבידואלית.

כאשר הפכה האהבה בדורות האחרונים רקע מוסכם של הנישואים, נעשתה במשך הזמן באנאלית יותר ולבסוף קיפחה את טעמה המרהמתוק, את עומק הזעזוע שבה ואת משמעותה המטאפיזית, לגבי נשמת היחיד בעולם של שיגרה. יותר ויותר הופכת האהבה המינית בימינו ענין של שיגרה ונורמאליות, של „היגיגנה נפשית“ ושל מוסכם חברתי. המהפכה המינית (כביכול!) של דורותינו חותרת לסילוק המיתח, להסרת המחיצות, להשגרה ולאיפוק, לסובלנות שבהתעלמות מן הנבכים, לאושר שאינו אלא שביעות ממושטשת וחסרת-קסם; היא מסלקת את ערכו של דבר שאין צורך להיאבק עליו, ובמקום הערך היא משאירה מחיר בלבד, קשה לתאר היום גבר שכל חייו תלויים בכך אם אשה מסוימת אחת תיענה לאהבתו. ובלי להעריך כאן הערכות של טוב ורע, יפה ומכוער, מותר לציין כי בכך אבד לעולמנו ערך גוסף, אלמנט „דתי“ או „ערכי“ גוסף, מבלי שהשכלנו ליצור ערכים דינאמיים חדשים. (ניתוח מצוין של בעיה זו יכול הקורא למצוא בספרו של יוסף ווד קראץ, „המזג המודרני“, בפרק: האהבה — חייו ומותו של ערך).

כל אהבה גדולה בחיים ובספרות של שש-מאות השנים האחרונות היה בה משום מרדות, ולפחות משהו בלתי-כשר, „איליציטי“; והסופר המבקש לו כיום נושא של אהבה גדולה, של מאבק אישי אינדיבידואלי על אושר שאינו ברהשג ועל עומק חוויה שטראגיותה מתנשאת מעל לעולם הקיים והשיגרתה, חייב לתור אחר כל שהוא בלתי-כשר, מגודה, אחר הפינות האפילות של המזעזע, השערורייתי, הפסול. בעצם היה כל „חולה-אהבה“ פרוורטי (ולו בדרך הפרת הנישואים החוקיים בלבד), ויש בפרוורסיה קסם זוהר של חריגה מן התחום הקבוע, שהופך אותה לקרקע נוחה לאהבות אומללות ועזות-מבע.

מאהבה של „לוליטה“ הוא מאהב אומלל כזה, במובנה הכפול של המלה: מצד אחד הוא מתנגש עם החברה ועם דרישותיה, עליו להסתיר את מאוייה, לרסן את שאיפותיו, לותר על מילוי, אפילו להרגיש מוסר-כליות וסלידה מפני עצמו בשל היותו יוצא-דופן שפזה; מצד שני מתנגש הוא עם אהובתו עצמה, עם אישיותה ותכונותיה, היא אינה אהבתו, היא אינה מסוגלת כלל להיענות לו (אילו, בתנאי החברה הקיימת, היה מוצא נערה המשיבה לו אהבה במלוא „נימפוניותה“, הרי הפועל-יוצא היה שיר לירי ו/או נישואים אומללים, לכשתבגרו, ולא רומן טראגי-המסתיים בהליכה מפופחת לקראת המוות), ועליו למצוא את סיפוקו הנפשי על ידי רכישת היענותה הפיזית באמצעי שוחד וסחיטה. (כש„לוליטה“ מהוררת והומברט מנסה לחדור אל עולמה, הוא אומר לה בנוסח אמריקאי

„פרוטה בעד מחשבותיך“, בתקווה שתספר לו את מחשבותיה; ואילו זו, תגובתה המיידית היא: הושטת יד לקבלת הפרוטה). לוליטה זו לעולם היא האהובה האכזרית, הנשמה השניה החוקמת, ה־ belle dame sans merci, שאין לייצב את היחסים עמה, שאין להסיר את המחיצות האמיתיות (לא הגופניות-המיניות) המקיפות אותה — ומשום כך מתלבה האהבה אליה בלי הרף ומתעלה לשיאים של טראגיות וליריות, לגבי הכפוף לה, ולשיאים של גיחוך וגרוטסקיות — לגבי המסתכל. והומברט כאוטוביוגרף הוא גם מסתכל: האירוניה-העצמית שלו, גיחוכו על עצמו, מוסיפים על הטרגדיה של אוהב שאינו יכול עוד להתחס ברצינות אל העומק המטאפיזי של אהבתו. המאהב האחרון הזה אחרון הוא לא רק בזמן ובפרק-העלילה אלא גם בהפרכתה של האהבה הגדולה, בהורדת קדושתה של אנאבל-לי אל ביב־השפכים של פונדקיה-הדרכים האמריקאיים.

ועוד נותר לנו להוסיף כאן נקודה אחת, שלא עמדו עליה מבקרים אחרים של לוליטה (ככל שידוע לנו), משום שאולי שקלו את הבעיה מבחינתה הסוציולוגית. כשהומברט חוזר ומוצא את לוליטה שלו והיא בת שבע-עשרה, נשואה והרה, חוזר אליו הגל הלוהט של אהבתו ואין לו בחייו אלא משאלה אחת (שהגשמתה גם תציל אותו מן הגורל הגוזר עליו להיות רוצח): שלוליטה תבוא עמו ותינשא לו והוא יאהבנה כל ימי חייה. קשה להגיע כאן לכלל מסקנה אם בכך פקע הקיבעון הכללי שלו אל נערות בנות 12 עד 14, שדבק בו מילדותו, ותחתיו בא קיבעון אינדיבי-דואלי (משמע: אהבה אישית מן הסוג ה„נורמאלי“) אל לוליטה, גם לאחר שאבדו לה נעוריה ויפיה המיוחד; או שמא הוא עושה זאת מתוך רגש-אשמה, מתוך הצורך הפנימי לכפר על הנעורים שגזל ממנה ושהם נכס יקר כליכך לפי תפיסת החברה של ימינו. הספר נותן מקום לשני הפירושים כאחד.

אך בעיה אחרת, כללית יותר, מוצאת את ביטויה בשאיפתו זו להתחתן עם לוליטה ולהתמיד ביחסי אהבה עמה, לאחר שחדלו מהיות מה שהיו במקורם: ריתוק אל נימפונית, הרי זו סאטירה שנונה על הנישואים המודרניים, המתמרים להיות התקשרות-של-קבע מתוך אהבה רומנטית, בעוד שכל הרומנטי שבאהבה זו קשור בתכונות אישיות ובסיוטאציות דר־אישיות האפייניות לרווקים חפשיים, לבני-אדם צעירים ורעננים, ולפגישות מחוץ למסגרת הבית, העבודה והשיגרה היומיומית. משמע: אידיאל הנישואים המודרניים הוא התקשרות של קבע בגלל תכונות ותנאים שיתמידו שנים מועטות בלבד, ביסוס קשר של חיים על מגע ועל רקע שאותו קשר עצמו הורסם עד-מהרה.

חלק גדול מן ההרס של חיי-המשפחה המודרניים אפשר לזקוף על חשבון מיקח-טעות זה, לפי שהתכונות הדרושות להשגת בן-זוג שונות לגמרי מן התכונות הדרושות כדי לעמד בתנאי החיים עמו. אירוניה גורלית זו, שהיא גילגולה האחרון של האהבה הרומנטית, מתבטאת בשאיפתו של הומברט לשאת את הנימפונית שלו לאשה ולהישאר עמה גם לאחר שחדלה להיות נימפונית, ואולי לאחר-מכן „יראה את הלֵנה בכל נקבה“, יחפש את לוליטה שלו לא באשה הנשואה החיה

לצדו אלא בנערות מתחדשות־לבקרים? ברור שלוליטה עצמה, בדומה לרוב הבחורות בנות תקופתה וחברתה, מחפשת את השטחי, הבאנאלי המקובל שבחיי אשה ועקרת־בית — ואולי את הנורמאליות שנגולה ממנה בנעוריה, את האנושי־סתם שנמנע ממנה בעטיו של אדם שחייב היה להעניקו לה מבעוד מועד? כאן רגש־האשמה העמוק של הומברט, שעליו הוא מכפר במותו. שום נורמה חברתית כללית, ושום הרהור־חרטה דתי, אינם מטרידים אותו. כאבו וייסוריו הנוקבים באים לו משום שחטא לאדם אשר אהב, משום שלא נתן ללוליטה זו להיות ילדה בין ילדים, תלמידה בבית־ספר, בת למשפחה. משפחה גול ממנה, ואיש לא מצא עדיין תחליף ראוי לדבר זה, לצורך אנושי זה. הוא היה למעשה אביה, לאחר שנתימתה מאמה האלמנה. אך תפקיד של אב אין למלא תוך כדי פניות צדדיות. האב הדרוש לנערה לא יוכל להיות אדם התלוי בחסדיה, המבקש ממנה דבר.

לבטי מצפוניו של הומברט הם גולת־הכותרת של הטרגדיה שלו. תאוותו הרסה את אהבתו משום שלא נתנה לו להפוך את אהבתו לגופה ולדמותה של לוליטה לאהבה אל אישיותה; משום שאהבה זו נשארה אנוכית במהותה, ומתוך כך — פרוורטית במהותה. ואלה דבריו של הומברט עצמו:

„האה, לא הייתי מסוגל להתגבר על העובדה האנושית הפשוטה שפל נחמה רוחנית אשר אמצא, כל נצח דתי שאולי יותן לי, לעולם לא יוכלו להשכיח מלבה של לוליטה שלי את התאוה העכורה שפיתתי עליה. ואם לא יוכלו להוכיח לי — לי כפי שאני היום, עם לבי ועם זקני, ועם רקבוני — שבממדי הנצח אין זה חשוב כלל שילדה־נערה צפון־אמריקאית אחת המכונה דולורס היינו נגולה ממנה ילדותה עלידי מטורף, אם לא יוכח דבר זה (ואם יוכח, הרי החיים אינם אלא מהתלה), איני רואה כל מזור לאומללותי פרט למלנכוליה ולתרופה הלוקאלית מאד של אמנות הנותנת־מבע. כדבריו של משורר משכבר הימים:

The moral sense in mortals is the duty

We have to pay on mortal sense of beauty.

(בתרגום פרוזאי מאד: התחושה המוסרית בבני־תמותה היא המס שעלינו לשלם על התחושה בת־התמותה של היופי).

אין נאבוקוב מעמיד בספרו מוסר אחר או ערכים חברתיים אחרים מול המוסר הערכים השוקעים בעולם שבו נתאפשרה עלילתה של „לוליטה“. אך מבעד לנפתולים ולערפל של בקרתו ושנינותו, הלעגתו והדהמתו, מגיע אלינו הד רחוק של ערך אנושי ראוי למאבק, ראוי לחתירה: האחריות לזולת. מנקודת־התצפית של ערך זה הומברט הוא פרוורטי משום שהעולם בו הוא חי הוא פרוורטי; והמודעזע מן הסטיה ומן הדוחה והמאוס שבה — מעצמו, מעולמו שלו, הוא מזדעזע. השערוריה היא הראי העקום של בני־אדם נורמליים שאינם בריאים, של עולם מהוגן שאיננו הגון.

ישראל הר : נחמה

לא ממני יקרע לך זרע
ובנה לא אלי ישא ציניו
וקרא: אבי!

לו יהי כן —
סיי שלי בין פה וכה קבר ריקים.
נגמרים.

חפן צפר ראשון קבר גננה
לתוך ציני.

נאני רק ממתין לגולל הסותם.
(והו הנדאי האחר.

קבת-הקול ארבעים יום לפני לדתי).

שעות. שנים קוואו

ונקל רבי-כפות

פורץ א. השמים.

או ברוש חום.

נצלה ויצמח מרקבובית-לבי

וילדים קטנים. אחרים. ישמקו

בצל צנפי.

מצב

ושמא לא קדאי — —

השמש שוקע בן-ריחחו —

אין גם לו מפתח ולא אפק.

אורו — הלכנה לא תחזיר.

והכוכבים (אף הם) פסקו מקרוץ.

שקלי-נלים חורטים את שמי

בחול. טפות שבות אל הים

וחונרות ורוחטות —

הים אינו יודע כי שמי החלף.

האגדות קלן קבר נהיו.

רק אני — עודי קדיה.

קאן קיקוצ'י : אהבתו של טוז'ורו

המחזה המוגש בזה נכתב על-ידי קאן קיקוצ'י, מסופרי יפאן המודרניים, ונעשה אחד המחזות הפופולריים ביותר בארץ זו. גיבורו הוא דמות היסטורית, שחקן גאון, טוז'ורו סקאטא, שחי בזמנו של גדול הדראמתורגים היפאנים במאה הי"ז, מונזאמון צ'יקימאצו. אבל המעשה עצמו אין לו ולהיסטוריה ולא-כלום. התרגום נעשה על פי הנוסח האספרנטי של יושישי שיממורא (בודאפשט, 1934).

עברית : איתמר אבן-זוהר

[שמאל] קאצוקאוהו שונשו : השחקן מאצומוטו קושירו בתפקיד סאמוראי. (לערך 1780)
[ימין] שונרו : השחקן סגאוה קיקוג'ירו בתפקיד אשה. (לערך 1784)

הדמויות :

טוֹזֵרוֹ סקאַטאַ — שחקן ראשי בתיאטרון מיאקו מאנדאיו, מכונה בפיו העם „רבי־האמן המופלא של שלושת הנמלים“.

סנוֹזֵ קירינאַמי — שחקן צעיר ויפה־תואר, שחקן ראשי לתפקידי נשים.

שחקנים באותו תיאטרון.	{	שירוגורו נאַקאַמוראַ
		סאַנוֹזֵרוֹ אַראַשי
משחקי תפקידי בחורות באותו תיאטרון.	{	צ'וֹזֵרוֹ שאוואַמוראַ
		גנזי סודזאקי
משחקי תפקידי בחורים באותו תיאטרון.	{	אויֹזֵ קירינאַמי
		איצ'ייאַ סאַקאַטאַ
		קוהאיֹזֵ הוֹיטאַ
		אוגנזי אונגאָוואַ

יאגושיצ'י סנדאי — קומיקן באותו תיאטרון.

זירואַמון האַטורי — משחק תפקידי נבל באותו תיאטרון.

קיצ'יזאַמון קאַנקו — מחבר מחזות של אותו תיאטרון.

מאַנדאַיֵרוֹ וַקאַדַאיֹזֵ — בעל התיאטרון.

מנהל הבימה.

שנים או שלושה פועלי בימה.

שחקנים בתפקידי גברים ונשים.

מלצריות (משרתות) בבית־התה מונקיו.

אוקאַזֵי — אשת בעל „מונקיו“, אשה יפה־תואר כבת ארבעים.

שנים או שלושה ניצבים.

הזמן — בשנה העשירית, בערך, לתקופת גנרֹקו (1697).

המקום — נאַקאַזֵימַא בשירוגאָוואַרַאֵ שבקֵיוֹטוֹ.

תמונה ראשונה

(אולם נרחב, בפונדק מונקיו, השייך לתיאטרון מיאקו מאנדאיו בנאקאז'ימא שבשֵיוֹ. ערב כסופו של ירח פברואר. מסיבת שחקנים לדין ראשון במחזה, שיוצג במרס, נערכת על־ידי השחקנים של תיאטרון מאנדאיו. פמוטי־כספ רבים עומדים בשורה נורות גדולים דולקים בהם. לפני השקע שבירכתי־האולם יושב טוֹזֵרוֹ סקאַטאַ בניחות על כר רקום משי־דמשק. תארו נאה, פניו בהירים ושערותיו עשויות בצורת מבחשת־תה של חורן. פלג־גופו התחתון עוטה יריעת קטיפה אפרפרה והעליון גלימה, שקרויה „הארֹזיה“, עשויה משי חלק ובעלת עיטור־יסמלים שאינם אלא בוכות קטנות מאד, דר־פרצופיות, מצוירות בצבעים בהירים. הגורה רחבה חוגרת את מתניו, בצבע חום סיני. לימינו של טוֹזֵרוֹ יושב סנוֹזֵ קירינאַמי, שחקן ראשי בתיאטרון לתפקידי נשים. לובש הוא יריעת קטיפה כפולה בצבע ארגמן על גבי משי לבן, גלימה סגולה וכובע ארגמן, והריהו כאשה יפה לכל דבר. לימינם ולשמאלם יושבים בשורה שירוגורו נאַקאַמוראַ, סאַנוֹזֵרוֹ אַראַשי, צ'וֹזֵרוֹ שאוואַמוראַ, גנזי סודזאקי, אויו קירינאַמי, איצ'ייאַ סאַקאַטאַ, אוגנזי אונגאָוואַ. קוהאיֹזֵ ז'י הוֹיטאַ, יאגושיצ'י סנדאי, זירואַמון הטורי וקיצ'יזאַמון קאַנקו. בקצות השורות יושבים אותם צעירים יפה־תואר המשחקים בתפקידי בחורות ובחורים. מאנדאיוֹרוֹ וַקאַדַאיֹזֵ מסתובב בין הצלחות והגביעים ומשמש את החוגגים.

עם עלות המסך מפה שחקן צעיר בטנבור־שלייד, והמישה אחרים מזמרים זמר זה :

אם תִּשָּׁבַע אֶהְקֶה,
 אַל תַּעֲמִיק הַשֶּׁבַע, אַךְ אָהֵב צד-תָּם.
 רְאֵה אֵת צְלֵי הַשִּׁקְמָה —
 הַיְשָׁרוּ הַצְּלִים הַקְּמוּשִׁים
 אוּ הַצְּלִים הַקְּהִירִים ?
 הַקְּמוּשִׁים יִשְׁרוּ רְאשׁוֹנָה.

כתום הומר מוחאים השחקנים כפיהם. דלת של קרטון שבצד שמאל נפתחת ומשרתת של פונדק מונקיו נכנסת ומביאה מעטפה חתומה בחותם אדום).

משרתת: איגרת למר טוז'ורו.

ואקאדאיו: (נוטלה בדרך) מן-הסתם ענין דחוף הוא. (מעביר את המעטפה לטוז'ורו).

טוז'ורו: (עם שנוטל את האיגרת) הו, מן-הסתם ענין דחוף. מיד אקרא. הואיל-רנא לסלות. מה, מה! "מר רנשי מסורין". אין זאת אפוא אלא איגרת ממר צ'יקימאצו! (קורא במלמול ובסוף מרים קולו). "לפי שאף אני חרד לגורלו של המחזה הבא. הריני משגר לך שורות אלו בידי רץ מהיר. אם יעלה עליך מר שוצ'ו, יהיה משמעו של דבר לא רק מפלתך שלך, אלא גם בזיון הדראמה של קיטו, הדראמה המקורית. הנני מבקשך בכל לבי שתהיה משתדל השתדלות מיוחדת לעבד את תפקידך..." (שוקע לרגע בהרהורים וקורא שוב) "...בזיון הדראמה של קיטו..." "המ... לעולם לא יעלו עלי! (צוחק) אלא חרדה גדולה זו שבלב מר צ'יקימאצו מלאה אהבה לטוז'ורו זה.

סנז'ו: (כאשה אף בדיבור של חול) אכן, אמת, הבריות אומרים שאף צ'יקימאצו הגדול בכבוד-רוב-עצמו יגע את מוחו על מחזה זה שלושה ימים ושלושה לילות. אכן, אי-אפשר לנו שלא לתת דעתנו על טוב-לבבו.

יאגושיצ'י: (בתנועה מוגזמת של קומיקן) הרי לכם מדוע מחזה זה הוא מחזה-אהבה יחיד-ומיוחד שבכל הדורות. מנוי-וגמור הוא לעשות לרודף-עגבים את מר טוז'ורו. אותו הולל גדול של הבימה היפאנית, בשינוי-רוחות מוחלט. אם אהבה ליצאנית היא אהבת ליל-קיץ, אהבה זו — אהבת יום-שרב. כל כך לוחטת היא עד שעשויה להצית אף את הגוף.

שירוגורו: ויותר משהיא אהבת יום-שרב הריהי אהבת ליל-חרוף וזעם. אהבה מנפצת-חיים היא.

סאנז'ורו: אמת שמנפצת-חיים היא. אם יכרע הפוכב תהיה זו אהבה נוראה, מנפצת-חיים; אדם תכפה על צלבו של אטאגוצ'י.

גנזי: אתמול נשאוני רגלי על פני מיאגווצ'ו, ושני סוחרים, כנראה מוכרי-בשמים, הלכו לפני ודיברו בקול גדול. מסיחים היו בהתלהבות כי מר טוֹזֵרוֹ, שמקורב לכל תככי האהבים העשויים להוציא נשים מכליהן, ודאי יהיה מפתיע את המבקרים בתפקיד איש-עגבים.

צ'וז'ורו: גם האצילים, האומרים כי אף למעלה מן המידה הוא לראות את טוֹזֵרוֹ אחת לשנה בבגדי הנייר של הפורן, ודאי יהיו מופתעים ממחזה חדש זה.

ז'ירואמון: ואני שמח אני כשעולה בי המחשבה כי אפשר יהיה להעניק במחזה זה מנה אחת אפיים לסיציסאבורו נאקאמורא, המשחק לפני אולם מלא בבית-תיאטרון של האנזאמון כבר מתחילת האביב. וביותר גדולה שמחתי למחשבה כי אפשר יהיה לשוב ולמשוך אל מאנדאיו את ההמונים שנוהרים להאנזאמון.

שירוגורו: ואף-על-פי-כן, חרדתו של מר טוֹזֵרוֹ למחזה החדש אינה מן הרגילות. מעשיה-מחזה הנושנים, העוסקים בנואפים, ביציאות, בקורי-אהבה וכיוצא באלה עניינים שבשיגרה, עתה יהיו נהפכים על פיהם במעשה-המרכבה החדש של מר מונזאמון. ונוסף לזאת, הואיל ומצויים שם אותם חלקים על תולה-הניירות, שמפורסם בקיוטו ומונח במחזה כדרך שהוא בחיים, כיצד אפוא יוכל המחזה להיפשל?

ואקאדאיו: (מתנפח) ממש כדברי מר שירוגורו. (נוטה אל טוֹזֵרוֹ) הוא-ל-נא ליטול עוד גביע לכבוד הצלחתך הקרובה. ראש-וראשון אתה לתפקידי הוללות בארץ ניפון, ובלי ספק צצו בראשך רעיונות מובהקים גם על פתלתלותיה של האהבה הגנובה, לא כן? (צוחק).

(טוֹזֵרוֹ, המקשיב לשיחתם של השחקנים, סופו שמתחיל להרגיש עצמו שלא-בנוח. נוטל את הגביע המוגש לו בידי ואקאדאיו ומריקו בדומיה).

סנז'ו: (מרגיש בהרגשתו של טוֹזֵרוֹ ומדבר בחנפנות של כלום) אכן, כדברי ואקאדאיו, ברי שיש לו למר טוֹזֵרוֹ אי-אלה רעיונות שמונחים בלבבו כבקופסה. אילו רק תלינו עצמנו בו ועשינו עצמנו כבובות, היה הדבר מסתיים בכי-טוב.

ואקאדאיו: (כמו נתעודד מדברי סנז'ו) לעומת המחזה החדש, הנה חזיון כ"אסאמאגאטאקי היצאנית", המצודד בכל יום ויום בריות הרבה, אינו אלא מעשה-אווילות ילדותי ועלוב. איש מחוץ למר מונזאמון לא היה מעלה על דעתו לחבר מחזה על רודף-עגבים. ומר סקאטא ודאי שמנסה כבר בסוג אהבה מיוחד זה. (צוחק).

טוֹזֵרוֹ: (המתקדר וחש עצמו יותר שלא-בנוח מרגע לרגע, נעלב, כנפגע מדבריו האחרונים של ואקאדאיו): מעולם לא; איש-תאווה אני מנעורי, אך מעולם לא קרבתי לאשתו של אחר.

(ואקאדאיו, הרואה כי מה שאמר לשעשועם של המסובים נענה בועף. מתפכח ומדמים).

סנוז': (מהורהר שוב) לאמיתו של דבר, כדברי מר סקאטא כן הוא. אפילו סנוז' זה מעולם לא קרב לאשתו של פלוני. (כל השחקנים צוחקים).

יאגושיצ'י: וכך הדבר לגבי כולנו. אלא לא כך היה הדבר אילו היה מחסור בנשים; אבל תחת שתהיה מתוודה אהבה לאשתו של פלוני, תחת שבטו האיום של אותו פלוני, מוטב שתמצא לך גיישות במיאגווצ'י, אלמנות צעירות ממורומאצ'י ובנות-אצילים שנוטות חסד לשחקנים, הרבות ככוכבי השמיים.

גנז'י: נכון, אלה אומרים שמתוקה מכל האהובה הגנובה, פחות ממנה הפילגש, פחות ממנה המשרתת, והאשה — פחות מכולן. מים גנובים ימתקו, ועל כן אשתו של פלוני הריהי ענין שאין אתה יכול להסיח דעתך ממנו בנקל.

צ'וז'ורו: הריהו, נראה שמנוסה אתה בכך.

גנז'י: כלל וכלל לא. ואף-על-פי-כן, שמע: אילו פחדו הבריות מצליבה, היה סוף שמו של רודף העגבים לעבור מן העולם מזמן, אלא שהללו חיים הם, כפי המוכח מאוסאן וממואמן שבמחזה זה. הו, אין אתה יכול לרדת לסופה של דרך אהבה. (צוחק).

ואקאדאיו: (בנסיון להסתיר את קהותו) מה לרוח-נכאים ולמשתה? בואו, בחורים! רקדו ריקוד בצוות!

שנים או שלושה שחקנים צעירים: כן! (קמים ומתחילים לרקוד).

(סוז'ורו שותק ודומה שהוא מנסה להתייחד עם עיבוד המחזה החדש; ועד שהמסובים נותנים לבם לריקוד הוא קם בחשאי, פותח את הדלת שבפרכתיים ויוצא בשלווה אל הפרוודור. השחקנים הצעירים מוסיפים לרקוד. ההקשה על אותו סנבור-שליד נעשית שוצפת ומהירה. גם בשחקנים נכנסת רוח עליצות).

יאגושיצ'י: (קם ומעווה עוויה קומית) גם אני אצטרף למחוללים.

שירוגורו: בחורים יפיתואר עם מר יאגושיצ'י הקרח! הרי לכם צירוף מעולה. אני אקיש בטנבור.

(יאגושיצ'י מחולל עם הבחורים וכולו אומר לו צצות. בצחוקם הנקהל במפוזר נבלע המראה והתמונה טובת).

תמונה שניה

(טרקלין בפונדק מונקיו. משמאל נראה לעין קטע מפלג הנהר קאמו. מימין — פרוודור ארוך המוביל לבניינים הראשיים. אור עששית־לילה מפיץ נגוהות־קסם על תבליטים. טוֹז'ורו, זרועותיו כפופות, מהלך בפרוודור. כפעם בפעם הוא עומד ושוקע בהגיגים. הוא תומך עצמו בעמוד ומהרהר. שוב מפסיע שתיים־שלוש פסיעות ומנסה לקבוע פוזות פשוטות. לבסוף הוא מגיע לטרקלין. בפתחו את הדלת הוא מתבונן אם אין שם איש ונכנס חרש. שולף מתוך חזה הקימונו שלו כתב של המחזה).

טוֹז'ורו: (מגביה את הכתב ומנסה פוזות שונות) „כיון שהגעתי עד הלום, אפילו ניטל עלי להתיסר באש ובמים...” (משליך את הכתב ביאוש, כובש פניו בזרועותיו ושוקע במחשבות עמוקות. לפתע מחליט, קם ומנסה להלך כה וכה בלא אומר. כמי שאינו יכול להעלות תנועות בדמיונו, הוא יושב וסומך ידיו על כרי מושבו מאחור וממלמל מלמול של־כלום שנכבש באנחה קלה. לבסוף, כמוותר על הנסיון לזמן־מה, הוא פושט ידיו, נוטל לו מסעד משקע הירכתיים, מניח עליו את מרפקו הימני ושוכב.

שעה קלה אין דבר מתארע. ההקשה בטנבור־שליד ובטנבור הגדול נשמעת במעומעם מן האולם הגדול. טוֹז'ורו עוצם עיניו בכבדות. לפתע נשמע קול פסיעות בפרוודור. טוֹז'ורו פוקח עיניו קמעה, מניח את הכתב על פניו ומתראה כישן. בפרוודור מופעת אוקאז'י, אשת בעליו של פונדק־מונקיו. היא מתקרבת בפסיעות חפוזות, ובלא לבשר את בואה היא דוחפת קלות את הדלת. משהבחינה עינה בטוֹז'ורו היא נפתעת).

אוקאז'י: הו, אתה הוא, מר טו? בחוסר־נימוס נהגתי. הוא־לנא לסלוח לי. (עד שהיא עומדת להסתלק, אומרת כאילו הרגישה בפתאום): באמת, משרתי אין עינם פקוחה כלל וכלל. אסור לך שתצטנן בשכיבה במקום קר כל־כך. מוטב, אכסה אותך בשמיכה. (הולכת ליטול שמיכה מפונגית שבפינת החדר).

טוֹז'ורו: (כשמרגיש כי באה אשת בעל הפונדק, יושב ומתקין את מראהו) הו, את היא, בעלת־הבית. אדיבה את מאד.

אוקאז'י: כלל לא. מוטב, שכב ונח.

(טוֹז'ורו מתבונן לפתע באוקאז'י. עקבות גפותיה הגלוחות יפים להפליא על פניה הצחים והנאים. עיניו של טוֹז'ורו, המוקסמות בתחילה, מתחדדות והולכות. אוקאז'י אינה מרגישה כלל בשינוי המזור שחל בטוֹז'ורו ובכבדות היא מניחה עליו שמיכה).

אוקאז'י: ובכן, הוא־לנא לנות. כשאחזור אצווה למשרתת לשאת מיב. (עומדת ללכת).

(עיניו של טוֹז'ורו מבהיקות עוד ועוד. מתבונן הוא בתשומת־לב דרוכה באוקאז'י העומדת ללכת, וכמתוך דחיפה פתאומית הוא קורא אחריה).

טוֹזוֹרוֹ: מרת אוקאזי, מרת אוקאזי! המתנינא.

אוקאזי: (מופתעת מעט, אך בתמימות) היש לך דבר אלי? (כורעת על ברכיה).

טוֹזוֹרוֹ: (מסלק את השמיכה לאחוריו) מתאוה הייתי לשמוע את דעתך בענין אחד, הלא תואילי אפוא לקרב מעט?

אוקאזי: (מהססת כחרדה קצת ואינה קרבה ביותר, אך מדברת היא בתמימות כמקודם) מה הדבר שרציני הוא כל-כך? (מחייכת במתיקות).

טוֹזוֹרוֹ: (בקול חרישי אך מוצק) מעשים יש, הקשיבינא, הקשיבינא. קרבינא עוד מעט.

אוקאזי: מר טו, אם לבשת פנים רציניות, אין זאת כי אם זדון בלבבך. (נגררת קרוב יותר) קרבתי אפוא, מה רצונך?

טוֹזוֹרוֹ: (בכובד־ראש גמור) מרת אוקאזי, כלום לא תיאזתי לשמוע הערב לוידויו של טוֹזוֹרוֹ? דבר כמוס לי אליך זה עשרים שנה. חייבת את לשמעני הערב. אם זוכר אני, מעשה ישן הוא. סתיו היה. את היית בת שש־עשרה ואני בן עשרים; אלא שאולי לא שכחת איך רקדנו יחד לכבוד הג'גיון במועדון־שלא־רעי על גדת הנהר. (נועץ מבט בפני אוקאזי).

אוקאזי: (בהזיה של כלום, כהוגה בימים עברו) הו, או!

טוֹזוֹרוֹ: אז ראיתך בראשונה. עוד קודם־לכן שומע הייתי את הבריות מסיחים באוקאזי, הזמרת ממיאגווצ'ו, שאין שום שחקן יפה־תואר המשחק תפקידי נשים יכול להשתוות אליה. אלא כשראיתך בראשונה יפה היית פיי־כמה ממה שאמרו בך. אף אני, שגאה הייתי ביפיי, חשתי עצמי מועם בצלך, כאשר רקדתי עמך. (כובש מבטו ברצפה).

(אוקאזי, פניה סמוקים כאש, משפילה ראשה ואינה אומרת דבר).

טוֹזוֹרוֹ: (בחוסר־תקוה דרוך) מאז אמרתי בלבי כי אין אשה יפה כמוך בכל העולם כולו.

(אוקאזי, מבטה כבוש, מוסיפה להשפיל ראשה ורוטטת).

טוֹזוֹרוֹ: (נותן עיניים קרות ושלוות באוקאזי, שאינה יכולה לשאת פניה. אין מבטו דומה כלל למבט של מאהב, ורק קולו בלבד מרעיד בתאוה לזהסת) אחרי שהתאהבתי בך במבט ראשון, התאויתי תמיד להתוודות לפניך על אהבתי, אך לפי שצער במשחקים הייתי, ובגלל חוקיו החמורים של ראש־המשחקים, לא יכולתי לעשות כלבבי. ועד שאני מסתגל לרעיון שאיני יכול לעשות מאומה אלא לחכות

לשעתי, לחכות בלב בודד, נשרף באש אהבתי, קמת את, אף לא בת עשרים שנה, ונעשית אהובתו של סיבוי, בעל הבית הזה, וכאב-לבבי שבאותה שעה, אפילו אני נזכר בו עכשיו, גדול הוא כלי-כך עד שמרגיש אני כאילו נקרע לבבי לגורים. (עם שהוא מדבר כך הוא מוזה: את גופו נטול-מנוחה, כביכול, כמי שאינו יכול להוסיף ולשבת. רק עיניו בזהקות בקור והוא נועץ את מבטו הנורא באשה, על-מנת לחדור לרוחה).

(אוקאזי מרימה מעט את פניה, רגועה כלשהו. החוריה, והסמיקה מאד. עיניה יוקדות כאש).

טוֹזִירוֹ: (ממשיך, קולו בלבד מרטיט מתאווה לזהטת) ואף-על-פי שריסנתי את לבי בכל כוחי, כי ידעתי שרע הדבר לאהוב אשתו של אחר, לא יכולתי לדכא את אהבתי. כשראיתך ושמעתי מדברים בך לא שכחתיך אף יום אחד כל אותן עשרים שנה. (נעלה הוא מן המתרחש על הבימה, ועם שמערבב אימה וחרדה, המצויות במאהבה של אשת-איש, הוא מתקרב לאשה, המפוחדת כצפורת קטנה) אולם, אף-על-פי שמשולהב אני, הצנתי את לבבי הלוהט יומם ולילה, על-מנת של אפשר להטא אהבת אשת-איש, אבל בן ארבעים-וחמש שנה אני היום, חיי שעל האדמה עתידים לכלות. וכשאני תוהה לפני מי אוכל להתוודות על אהבתי ובאיזה עולם אוכל לחשוף אהבה זו, שנישאה בחובי עשרים שנים ארוכות, אם לא אומר לך אפילו מלה אחת, הרי לבבי מבולבל כל כך עד שדעתי קרובה להיטרף עלי. הקשיבי, אוקאזי; אם רחמים בלבך לטוֹזִירוֹ, אמרי מלת-רחמים אחת! אוקאזי! (נטול-מנוחה, כטרופ-דעת, הוא מיטלטל אליה. עיניו בלבד בהירות ונוצצות כתערה של חרב. אוקאזי פורצת ביללת-בכי ונופלת אפיים ארצה).

טוֹזִירוֹ: (מתבונן היטב באוקאזי המוטלת בבכיה. הבעה קרה מרחפת על פתחי פיו, אף על-פי-כן קולו ותנועותיו רוויים תאוה ואהבה) הקשיבי, מרת אוקאזי. כיון שנגלה לך לבבו של טוֹזִירוֹ, האם אין רחמים בלבך לאהבתי? האין רחמים בלבך לאהבה שנישאה שנים ארוכות-ארוכות? ואם אין, אין רגש-אשה בלבך. (אוקאזי בוכה בכי שנוק ואינה עונה. שניהם שותקים וכך חולפת שעה קלה. זמזומם של מיני פרפרים הנמשכים אל האור, כקול חיתוך מספריים של כסף, נשמע בסמוך כמלגלג. טוֹזִירוֹ מחייך בעצבות) דיברתי בגסות יתירה. אבל באמת אשה חזקה את אם יכולת לראות בקור-ירוח את אהבתו הלחטת של טוֹזִירוֹ זה. אפילו אני, המאהב שאין משלו על הבימה, נדחיתי מפניך כאיש אוויל ולא-יצלח. (צחוק).

אוקאזי: (נושאת לפתע את פניה. ההבעה האחרונה משוכה עליהם. בקול חרישי וחלוש מאד) ובכן, מר טו, בכנות דיברת, לא כן?

טוֹזִירוֹ: (בניגוד לכל עצמותו, חיוור מאד) איך עשוי הייתי לשעשע עצמי בך? אל אשת-איש אני מדבר, ואהבתי אהבה שמנפצת חיים. (הוא נרכן למחצה וברכיני

מרטטות ברפיון. אוקאזי כנראה גמלה החלטה בלבה. מעיפה היא מבט על פניו בעיני־להבה, נושפת ומכבה בפתאום את עששית־הלילה שלצדה. הססנות גוראה ודממה כבדה שורים ביניהם בחשכה. אוקאזי, מרעידה בכל אבריה, ממתינה לו שיבוא. טוֹזֵרוֹ עצמו עיניו מרותקות למעלה וקרסוליו רועדים. לבסוף הוא קם. פוסע אל אוקאזי, כולה ציפיה ודריכות, אך טוֹזֵרוֹ חולף על פניה ומגשש דרכו אל הפרוודור).

אוקאזי: (תופסת שהוא עתיד ללכת) מר טו! מר טו! (עם שהיא קוראת כך, בקול חרישי מאד, היא נגררת אחריו, אומרת לעצרו. טוֹזֵרוֹ, כיון שראה מה כוונתה, סוגר את הדלת אחריו. אוקאזי נצמדת אל הדלת וצונחת באנקות יבבה. טוֹזֵרוֹ, מבולבל, בורח כחיה נרדפת. קולות הפרפרים נצנפים בערבוביה עם אנקות בכיה של אוקאזי).

תמונה שלישית

(יום: שבוע לאחר המאורע בתמונה השניה. מאחרי הקלעים בתיאטרון מיאקו מאנדאיו. מימין נראות הפניסות לחדרי־ההלבשה של השחקנים. הבולט שבהם, חדרו של טוֹזֵרוֹ וזילון לו. בתווך נמצא מחסן האבורים. משמאל דלת המובילה אל בימת התיאטרון. מסך כחול־בהיר תלוי שם. על הבימה דומה שלא התחילה עדיין ההצגה ומעת לעת נשמעים קטעי מוזיקה של טנבור וחלילים. עם שעולה המסך נחפזים ששה שחקנים לכאן ולכאן בעסק מרובה. פועלי־בימה הולכים אל חדרי השחקנים ונושאים אבורים שונים.

מאנדאיוֹ וקאדאיוֹ יוצא מחדרו של טוֹזֵרוֹ. כמעט שמתנגש במנהל־הבימה, וכראותו אותו הוא מברכו לשלום).

מנהל הבימה: ברכות, ברכות! הבוקר, עוד בטרם יצלצל הפעמון שש לאות פתיחה, שוב צבאו המונים על המבוא.

ואקאדאיוֹ: שפירוֹמוֹשופר. תהילה לטוֹזֵרוֹ! נשי הפרוורים העליזים אומרות כי רודה־העגבים שיצר אין בו דופי, כולו מחמדים.

מנהל הבימה: בריות שבתיאטרון האנזאמוֹן יישארו פעורי־פה. לא זו בלבד שנוכל להציג מאה ימים אלא אף מאתיים בלי ספק.

ואקאדאיוֹ: מכל־מקום, שפירוֹמוֹשופר. הכל יישארו דרוכים מאחורי הקלעים. אַל נא יקרה כל רע, אומר אני. דווקא בתיאטרון מלא עשוי להתרחש בנקל כל אסון שבעולם, כגון גניבה או אש.

מנהל הבימה: כדברייך.

(הם נפרדים ונושאים רגליהם ימינה ושמאלה. פלוני, מן־הסתם פקיד, בא עם שוליה בפתח השמאלי).

פקיד: (קורא למנהל) הו, יסלחנא מר. היכן חדרו של מר טוֹזֹרוֹ?

מנהל הבימה: מניין אתה? חדרו בדיוק ממול.

פקיד: פקיד אני בביוניה, במורומאצי, שיוֹ.

מנהל הבימה: הו, כלום נשלחת מטעם המושל הגדול של מורומאצי? כך! הואל-נא להיכנס! הרי זה החדר השני משמאל.

פקיד: ודאי! אותו בעל-יולון, הלא כן?

(הפקיד נכנס לחדרו של טוֹזֹרוֹ. שירוגורו נאקאמורא, לבוש בתפקיד תולה-הניירות אישון, וגנזי סודואקי, בתפקיד המשרתת אוטאמא, יוצאים מחדר זה שסמוך לחדרו של טוֹזֹרוֹ).

שירוגורו: (אוחז בשרוולו של גנזי ומצטעצע מעט בפוזות) אותו קטע שבי אני מחזר אחריו, אין אני יכול לשחקו כהלכה. עברו כבר שלושה ימים ועדיין אין אני יכול לקבוע לי פוזה. אתמול, כשביקשתי את מר טוֹזֹרוֹ לסייעני, אמר שחייב כל אחד ואחד לעבד בעצמו את תפקידו. ובכן, כלום לא תיאזת לחזור עמי על התפקיד לפני עלות המסך?

גנזי: ברצון רב. הריני לשרותך. מר טוֹזֹרוֹ גוער בנו תמיד בחומרה כשאנו מבקשים ממנו סיוע בתפקידינו. „חייב כל אחד ואחד לעבד בעצמו את תפקידו“, זו תשובתו הנצחית.

שירוגורו: אכן, כשבא קיואמון יאמאשיטא לפני שנה להיפרד ממר טוֹזֹרוֹ, בדרכו לאָדו, אמר: „עשיתיך דוגמה לעצמי, ועל כן יכולתי להתקדם באמנותי“. אבל מר טוֹזֹרוֹ כדרכו הקדיר פניו, ובחפזה, בכובד-ראש, בלא חיוך, אמר: „המחקה את רעהו לעולם לא יוכל להשתוות אליו. וגם אתה השתדל בכל מאודך ללכת בדרכך שלך“. צערו של קוואמון לשמע הדברים הללו אונסני עד היום לצחוק, כלאימת שאני נזכר בו.

גנזי: הבה נעבד את תפקידינו בטרם תבוא על ראשינו גערתו של מר טוֹזֹרוֹ.

שירוגורו: (רוח של בימה נכנסת בו) הרהו, הנח לא אניח לך ללכת. הקנאה מתלוזה לאשה כפלפל לאטריה, על כן איני דואג. ואילו נצבטתי בכל גופי עד היותי שחום כתה, שלא לדבר על צבע ארגמן, ואילו היה הדבר למענך, לא הייתי נטרד בשל כך.

גנזי: (ברוח כניל) עשה כאשר עם לבבך. ממילא אומר לגברת אוסאן. הו, הגברת אוסאן, הגברת אוסאן!

שירוגורו: (משחק) הו, רעשנית את. וחוק מוה, אוסאן — פה של תנין לה, ועד

שאנו מדברים בפיות, פיות פיות... (חוזר פתאום לעצמו) חלק זה בלבד איני משחק כהלכה.

(משמאל מגיחה נערה צעירה, מובלת בידי משרתת של פונדק התיאטרון).

משרתת: הו, מר גנזי. שיחקה לנו השעה. הבט-נא. הנה ביתו של בעל אואיה בהיגאשינו טוין; דיברתי אתך עליה לפני זמן לא רב.

גנזי: (מסתכל בשירוגורו בצער) המסך יעלה מיד, הואילי-נא להמתין לעת אחרת.

משרתת: אכן, בלא לב תדבר. הואל-נא להחליף עמה לפחות מלים מספר, לפי שניאותה לבוא אל מאחרי הקלעים.

גנזי: (אל הנערה, בעצבנות) אכן, יפה עשית שניאות. (הנערה משפילה ראשה בביישנות).

משרתת: מוטב, בוא אל בית-התה לרגע. לרגע קט, שאין צורך בזמן רב.

גנזי: אינני יכול, מיד יעלה המסך.

משרתת: עדיין לא יעלה. בוא, בוא, כך; (נוטלת את ידו של גנזי ומובילה אותו שמאלה עם הנערה).

(יאגושיצ'י סנדאי, בתפקיד סוקאואאמון, בא מימין בחבורת שנים או שלושה שחקנים נוספים לבושים כפקידים).

שחקן א': הנערות של הזמן האחרון צריכות לפיקוח מדוקדק. מתאהבות הן בשחקנים ויש בהן עוז לבוא אף אל חדרו של שחקן.

שחקן ב': מכל-מקום, מר סודזאקי בר-מזל הוא. מן-הסתם אין כל רע באהבתה של בתולה בת-כרך כזו. (צוחק).

שחקן ג': הרהו, התיאטרון הומה מאדם, עד שדומה עלי שהוא עתיד להתמוטט.

שירוגורו: אמת-יוציב. לעומתו של זה הרי חזיון כמעשה אסאמאגאטאקי אינו אלא דבר של ילדות.

(סנזו קירינאמי בתפקיד אוסאן היפה יוצא בשלוח מחדרו. משרתת מלווה אותו).

יאגושיצ'י: שמועה שמעתי במקרה אתמול שלאחר מאמצים גדולים בעיבוד המחזה ענב מר טוֹזֹרו על אשתו של בעל בית-התה וסיגל לעצמו את רגשותיו ואת תנועותיו של המאהב. אך היש אמת בזה?

הוקוסאי: האמן מתבונן ביצירתו

שירוגורו: איני יכול לומר אם יש או אין, אבל אפשר שמע מר סנוז'. הנכונה השמועה?

סנוז': גם אני שמעתי כזאת וכזאת מפי הבריות. מר טו שם מחסום לפיו ושותק כדג. אבל אותו ליל המשתה שבפונדק מונקיו התיסר במחזה ייסורים גדולים ועזב את מקומו בעיצומם של השחוקים. ואחרי שיצאתם כולכם מבוסמים, פנה לחדר אחר וחזר אל אולם המשתה חיור וחסר-נשימה, הריק שנים או שלושה גביעים גדולים של יי"ש בזה אחר זה ואמר: „מר סנוז', הסר דאגה מלבך. עלה בראשי רעיון למחזה". הבעה נוראה היתה שרויה על פניו ושינתה אותו כמעט לבלי הכיר, ואותו לילה... (כשמרכין סנוז' את ראשו הצדה הוא מרגיש באוקאז'י ממונקיו, שבאה בגניבה בעד הפתח השמאלי, ופוסק מדיבורו).

יאגושיצ'י: (כדרך קומיקן) הרהו, הרי מרת אוקאז'י היא זו! שלום! הרשיני-נא לשאול אם לא את היית אותה אשה שנתנסתה בתפקידו החדש של מר טו'ז'רו?

אוקאז'י: (במתחוחות, אך בענוה) מה? אינני יורדת לסוף דעתך.

יאגושיצ'י: (כקומיקן) אומרים כי מר טו'ז'רו, שצריך היה לעבד את תפקידו, גילה אהבת-תרמית לאשת-איש, וכאשר ראה אותה נוטה אליו, נשא רגליו ונס. האין את יודעת מי היא?

אוקאז'י: (בענוה ובנחת) ואפילו תרמית, זכייה באהבתו של מר טו'ז'רו הריהי השאיפה הנעלה ביותר בחיי אשה.

יאגושיצ'י: דברים כדרבנות! (צחק).

סנוז': (בחנפנות של-כלום) באמת, לולא את היא שיצא לך שם על טוהר מידותיך, היה החשד חל עליך ראשונה. היש לך ענין כלשהו בחדר השחקנים? היפנסי בבקשה.

אוקאז'י: כן, דברי אורח אני נושאת למר סאנוז'רו אראשי.

סנוז': הו, היפנסי-נא אפוא.

(אוקאז'י קדה קידה קלה ועוברת על פניהם. עד שהיא הולכת לעבר חדרי ההלבשה היא פוגשת פנים-אל-פנים בטו'ז'רו היוצא מחדרו. שניהם נרתעים לרגע. אוקאז'י מברכת אותו בעיניה בחטף ועוברת. טו'ז'רו משהה מבטו אחריה שעה קלה).

שירוגורו: (רואה את טו'ז'רו היוצא) עתה-זה היינו מסיחים בך. האם שמעת שמועה על מחזה זה, שעשתה לה כנפיים על הבימה ובכמות העיר?

טו'ז'רו: (שומר על מעמדו כראש החבורה) לא ממנה ולא מקצתה.

יאגושיצ'י: אכן, מוזר שאתה, מקורה של השמועה, לא שמעת אותה.

סנז'ו: מוטב שלא לומר למר טו.

יאגושיצ'י: ואפילו לא אומר, סופו שישמענה אי־פעם; שמעני, מר טוֹדֹרוֹ. הבריות מספרים שעל־מנת להעלות רעיונות למחזה עגבת על אשתו של פלוני.

טוֹדֹרוֹ: (צוחק צחוק נמרץ) שאלת־כסילים! כשהייתי עוסק באיש־הצבא הפצוע של סאנגורו אראשי מספרים היו בקולי־קולות שהייתי זריז מדי, וכי חייב הייתי לדעת את אמנות הניתוח. אמנותו של שחקן להתראות כבעל נסיון, אחת היא אם יש לו ואם אין. שעה שהוא משחק את מוכר־השמן, חייב הוא להציג את דמותו של מוכר־שמן, ואחת היא אם יש לו נסיון בשמן ואם אין. וזה עיקר אמנותו. אילו אי־אפשר היה לשחק את העוגב בלא נסיון העוגב, אי־אפשר היה לשחק את הגנב בלא נסיון גנב. אי־אפשר היה לשחק אציל בלא להתנסות בחיי־אצילים. שמועה אווילית היא. מלל־פיהם של הולכי־שערוריות בקיוטו! שוו בנפשכם איזו אי־נעימות תגרום השמועה לנשיהם של כל הנמצאים במחיצתי. אל תשכחו להכחיש את הדבר.

סנז'ו: בלא ספק, כדברי מר טו כן הוא.

יאגושיצ'י: ודאי, הצדק עמך, טוֹדֹרוֹ. שאם יש צורך בנסיון של ממש לכל תפקיד ותפקיד, שוב לא יוכל השחקן להיות שחקן, אלא אם כן נעשה בפעם אחת כל העולם כולו, ממלך ועד שפחה חרופה. אכן, אמת, אמת!

פקיד: (בא מחדרו של טוֹדֹרוֹ) הרשני־נא אפוא ללכת.

טוֹדֹרוֹ: מודה אני לך על טרחתך. הוא־לנא למסור את תודתי העמוקה למושל.

(הפקיד נפטר עם השוליה. המסך עתיד כנראה לעלות במהרה; פועלי הבימה ושאר משמשים חופזים לכאן ולכאן).

טוֹדֹרוֹ: (פונה אל סנז'ו) מר־מרת סנז'ו. בתמונה זו שבחשיכה, בשעה שאנו נוטלים לראשונה זה את ידי זה, הוא־לי־נא לגלות מעט יותר רטט התרגשות, לפי שבמקרה כזה נעשית אשה טרופת־רגשות פ־י־כמה־י־וכמה מגבר.

סנז'ו: (בציטנות) שפיר. אני מבין. הואיל ומחבר המחזה יהיה נוכח, אשקיע בכך את כל לבי.

טוֹדֹרוֹ: יפה, מיד יעלה המסך.

(נוטל את ידו של סנז'ו ונושא רגליו לצעוד. לפתע קמה מהומה בחדר־השחקנים. פועלי־בימה ופרחי־שחקנים פורצים אל החדר בצעקות: „איבוד־לדעת! אשה איבדה עצמה לדעת!“).

מנהל הבימה: (רץ בהתרגשות) הו, חדלו לכם להרעיש. אם תאחו חרדה בקהל, אוי לתיאטרון. דומו דומו! (יוצא אל מאחרי הקלעים).

יאגושיצ'י: (עדיין בבדיחות-הדעת, כקומיקן) הו, מוזר הדבר. איבוד-לדעת של אשה? אף חתולה של-כלום לא יכלה להימצא מאחרי הקלעים.

סנז'ו: (מופתע) אשה איבדה עצמה לדעת?! מה? אשה איבדה עצמה לדעת!

(טו'ז'ורו, כמו ניחש את האמת, מחוויר מעט ושותק. פועלי-הבימה ומשמשים באים ונושאים את גוויתה של אוקאז'י. מכל עבר עולות המלים: „הרי זו אוקאז'י ממנוקיר“).

סנז'ו: (פורץ נדהם) מה! בעלת מונק'יו! (פונה לטו'ז'ורו, כמי שניחש לפתע. טו'ז'ורו משעז עיניו כמבקש להשתמט ממבטו של סנז'ו).

יאגושיצ'י: ודאי, בעלת מונק'יו היא זו! פגיון נעצה תחת חזה.

שירז'ורו: הלא לפני שעה קלה דיברה עמנו, ועתה, עד שלא הבחנו בין ימין לשמאל, בא סופה. הבט, מר טו'ז'ורו, הבט; אין אני יודע מה טעמו של דבר, אבל סוף יפה הוא לאשה.

(כנמשך בכוח סמוי מפסיע טו'ז'ורו אל הגוויה וכובש פניו בפניה. אינו אומר מאומה).

ואקאדא'יו: (חש פנימה במרוצה, מתנשם ומתנשף כולו) מה הדבר? מה, אשה איבדה עצמה לדעת! הו, בעלת מונק'יו היא זו. אפשר יש סיבה לדבר, אבל, בכל זאת, מה טעם ראתה לאבד עצמה לדעת בתיאטרון מאנדא'יו דווקא?

סנז'ו: באמת, אין צורך לבוא לכאן למות. (מבטו פוגע בפני טו'ז'ורו והוא משתתק).

יאגושיצ'י: אם יהיה ענין רע זה נפוץ ברבים עלול הוא לפגוע במחזה שלנו.

ואקאדא'יו: אכן, ירא אני יראה רבה. שמרו פיכם, אפוא.

טו'ז'ורו: (מתבונן בגוויה בדומיה, אך לפתע מתנער) וכי מה סיבה יש כאן לחרוד? וכי עשויה אמנתו של טו'ז'ורו להיפגע ממעשה כמו איבוד חייה של אשה פשוטה? (נוטל את ידיו של סנז'ו) בוא, מר סנז'ו, אל הבמה.

סנז'ו: (בנימוס, כאשה ממש) טוב, אבוא.

(טו'ז'ורו נחפו לעלות על הבימה, אך חוזר, מתבונן בגוויה, ולבסוף, כמחליט החלטה נחושה, יוצא. בו בזמן נוקשות כפות-העץ כאות לתחילת החזיון והמסך צונח לאטו).

ששון סומך: פנס

אולי נרדם?

שקא לטפו זנבות-פויכב

שפם-הלומו?

אולי לחש במו

אזניו אמיר נקאב

שלהד"ם?

שקא נרם?

אם בכה

הך

אם בך

צפצף צד קו האסק:

„תם“

צקר בל הנקעות קהן

צקר

בעט קהן ונשליבן

רחוק, קהם.

בל צנורי קארץ טל

בד, בך

ואל תוכם

השפף-נא סילוני בנות-קול.

השג צמה

רצפון של פספסי סמטה

קפיצים חורקים שלמטה

יגשוף רנש

ילקוט של תקליטי „אולי“

ברק ורצם וכולי,

וגעש.

אחר...

צכשו ספס פויכב אחר

קרוב נחם;

הדלק מהר

פנח של בים

ומול השמש, להכזיס

סגור.

אחר...

אני בבר צר.

יהושע גלבוע : הפשרה וגלגוליה

המפלגתיות בספרות הסובייטית

בתופעות ספרותיות סובייטיות — כבתופעות מתחומי־חיים אחרים — מן הראוי להתבונן בעיניו של אדם סובייטי. והנה, משכיל סובייטי ממוצע בן־ימינו יראה חידוש מהפכני ממש בגילוי ספרותי מסוים שהוא דבר של מה־בכך ב"מערב". המשכיל הסובייטי הממוצע לא יבחן אותו גילוי לפי האופנות המהלכות בעולם, לפי זרמים אוואנגארדיים או אקספרימנטאליים מחוץ לגבולות ארצו. בהערכת "ספרות־מחאה", המעוזה לחשוף נגעי מציאות ולהוקיע עיוותי־דין, אין האדם הסובייטי ההוגה נוטה — אף אינו מסוגל — לדון על־פי יצירותיהם של "נון־קונפורמיסטים" או "זועמים" בארצות שונות, אלא רק לפי מה שהיה רגיל למצוא בספרות הסובייטית מתמול־ששום.

אמות־מידה סובייטיות־פנימיות ננסה גם אנו לנקוט, בבואנו לדון בגילויים אחדים של הספרות הסובייטית מאז מות סטאלין. מה הפשרה בה ומה עומד בקפאוננו — או הוחזר לקפאוננו? מה נתרכך, ומה עומד בנוקשותו? היכן הותרה הרצועה, והיכן חזרה ונתהדקה? מה מידת הליבראליזציה בעולם־היצירה הסובייטי ומה גבולותיה? לשאלות אלו נתאמץ למצוא תשובה מנקודת־ראותו של האיש היוצר והמשכיל בברית־המועצות.

מפלגתיות — עולם ומלואו

העקרון המנחה והקובע בעולם־הרוח הסובייטי, עקרון מקודש ביותר, שאין לערער עליו ואין אפילו להרהר אחריו — הוא עקרון ה"מפלגתיות". למונח זה, שהוא תרגום מלולי מ"פארטינאסט" (партийность; באנגלית נהגים לתרגם מונח זה כ־party-mindedness), יש בעברית — בהתיחסו ליצירה ספרותית־אמנותית — צליל מלאכותי וצורם, אך בז'רגון הסובייטי הוא שגור ומקובל וכמו אין טבעי ממנו. הנוסח החוזר עשרות פעמים ביום — בכל דיון ספרותי, בכתב ובעל־פה, בהערכת סופרים וספרים, בבקורת ובמחקר, בבתי־אולפן ובאסיפות, בכל כלי־הביטוי בשבעים לשון — משנן להמונים כי ה"מפלגתיות" היא יסוד־היסודות, עיקר־העיקרים של הספרות והאמנות.

ה"מפלגתיות" מלווה את הספרות הסובייטית מראשיתה. בלשון־ההסברה הסטירי־אוטיפית־כמעט נהוג לומר: בכל שלבי הבנייה הסוציאליסטית קבעה המפלגה, קבע הוועד־המרכזי שלה, בבהירות את תפקידי הספרות והאמנות; המפלגה עקבה בדאגה ובעירנות אחר התפתחותן והדריכה את היוצרים בהתאם לרעיונות המאקסיניז־

לניניזם; בהדרכת המפלגה ובהנהגתה הגיעו היוצרים הסובייטיים להשגיהם הגדולים והם אסירי-תודה לה על ההדרכה הנבונה והעזרה הנדיבה. אלא שה"מפלגתיות" איננה רק ביטוי לקשר-גומלים בין המפלגה הקומוניסטית ליוצרים. היא משמשת נקודת-מוצא למערכת השקפות ומושגים, החופפים את כל הגילויים של חייה-רוח בעולם הקומוניסטי. מעקרון ה"מפלגתיות" מסתעפות העמדות והמסקנות לגבי כל הבעיות הספרותיות והאמנותיות הנדונות בברית-המועצות. עקרון זה הוא קנה-המידה לקביעת גדולתם וחשיבותם של סופרים סובייטיים ושל יוצרים-מבחוץ. ה"מפלגתיות" משמשת עתה הדגל של המלחמה ב"רביזיוניזם". בשמה נטוש המאבק נגד גילויי ניהיליזם ודקאדאנס. היא החומה הרוחנית בצורה נגד האימפריאליזם-מבחוץ, המבקש לפרק את הפרולטאריזם המהפכני מנשקו, והיא המחסום בפני "רצידיבים" של לאומנות-מבפנים. לאורה של ה"מפלגתיות" מונחים ומתנהלים הדיונים הספרותיים הקונקרטיים בדבר תפקידו של הסופר, הנושא בן-זמננו, הסיפור ההיסטורי, יסוד הקונפליקט בעלילה, הגיבור החיובי, חובת הבקורת, כתבי-העת למיניהם, משמרות ודורות בספרות, מבנהו של שיר, ספרות-ילדים וכל מה שאפשר להעלות על הדעת. ה"מפלגתיות" חובקת עולם ומלואו. אף-על-פי שמעיקרה נועדה לשמש צרכים אידיאיים-חברתיים ופוליטיים-חינוכיים, משתמעות ממנה תפיסות אסתטיות-צורניות ומסקנות לגבי דרכי עיצוב ספרותי, טכניקת-כתיבה וכו'.

מרוב הדגשת ה"מפלגתיות", המחייבת את כל גילויי האמנות, עלול המעיין בפרסומים הסובייטיים הספרותיים לקבל את הרושם כי עולם-היצירה הסובייטי בימינו אינו נבדל הרבה מזה שקדם למותו של סטאלין; שהספרות הסובייטית כמעט ויתרה על חתרנותה לשיחרור מהתערבות-מבחוץ, מפפייה תימאטית, מתכתיב-מגבוה, מהחובה ליצור לפי הוראות וה"הזמנות סוציאליות" — אותה חתירה שנסתמנה (תוך כדי נסיגות קלות) בשנים 6—1953.

אבל רושם זה הוא שטחי, ואף כי אין כבר זכר גלוי וקולני לרעיון של אוטונומיה בתחום היצירה; אף כי גם גדולי ה"מתמרדים" שרים כבר שירי-הלל ל"מפלגתיות" — אין לומר כי מבחינת חירות היצירה וההבעה חזרה הספרות הסובייטית לתנאים בהם היתה נתונה משנות-השלושים המאוחרות ועד 1953.

לנין — אבי ה"מפלגתיות"

אחד הסימנים האפייניים לשינון ה"מפלגתיות" בימים אלה הוא שתבונתו, חשיבותו וקדושתו של עקרון זה מסתמכות בעיקר על לנין. אמנם, למבט ראשון אפשר לראות בכך רק אישור לביטול פולחן-סטאלין ולמגמה "להשחיל" את תקופת כרושצ'וב, במישרים, בימיו של לנין הגדול. אך עיון נוסף יגלה כי לעובדה זו יש משמעות רחבה ומשמית יותר.

ההזכחת החוזרות כי אבי ה"מפלגתיות" היה לנין עצמו, לא די שהן מעניקות

יתר תוקף אידיאי ומוסרי לעקרון זה; מכאן מסתברות גם מסקנות מעשיות חשובות לגבי דרכי הפעלתו. אמנם, הצמדתה של ה"מפלגתיות" ללנין פירושה זכותה בלתי-מעורערת של המפלגה הקומוניסטית לכוון את החיים הספרותיים, להדריך את היוצרים, אך פירושה גם הכוונה והדרכה מתוך הבנה וסבלנות, ביתר עדינות ומתינות. אף ה"מפלגתיות" הלנינית אינה מותירה אפשרות של אי-הסכמה לקו של המפלגה מצד הסופרים והאמנים, אך היא מאמינה באמצעים החינוכיים ואינה ששה לנופף במקל-חובלים כנגד היוצרים. אמנם, גם לפי ה"מפלגתיות" נוסח לנין אין להעלות על הדעת כפירה בזכותה של המפלגה לעצב את התהליכים הספרותיים, או איזה אי-ציות להוראותיה, אך מצד שני אין מוקיעים כל סטייה וטעות כבגידה.

אפייני הדבר שאפילו בסוף 1956 ובראשית 1957 — כלומר: מיד לאחר מאורעות פולין והונגריה, שנתנו את האות לאופנסיבה מוגברת נגד גילויי ה"רביזיוניזם" בחיי-הרוח הסובייטיים — אפילו אז, שעה שנקל היה להצביע על התוצאות החמורות של "יד רכה", הטעימה ההסברה הסובייטית-המפלגתית את ההכרח בצורה עדינה ואדיבה של פיקוח על הספרות והאמנות, בהתחשב באפיים המיוחד של תחומים אלה וברגישותם המיוחדת של הפעילים בהם. לאור מאורעות פולין והונגריה — וכן לאור הכפירה ה"רביזיוניסטית" בארצות קומוניסטיות אחרות — אמנם הוסבר לאן מוליכה החלשת העירנות הפוליטית בספרות, אולם גם הודגש הצורך להתהלך עם הסופרים והאמנים, כולל אף אלה המעורבים בתסיסות השונות, בדרכי-נועם בלבד. וכך נאמר בכתב-העת התיאורטי של המפלגה הקומוניסטית-הסובייטית "קומוניסט" מפברואר 1957 (מספר 3), במאמר "המפלגה ובעיות ההתפתחות של הספרות והאמנות הסובייטית":

"האידיאות הסוציאליסטיות הבורגניות אין לישבן הדדית. אי-אפשר להן להתקיים יחד בשלום. החלשת החזית האידיאית בצד שלנו תנוצל מיד ע"י היריב. משום כך אין המפלגה יכולה להישאר אדישה ושוות-נפש להתפתחות הספרות והאמנות, אינה יכולה שלא להפעיל עליהן את השפעתה האידיאית. אלא שכל ענין יש לו ספציפיקה משלו, ביוחד ענין מורכב ודק כליכך כספרות ואמנות. לכן גם צורות ההנהגה, הנקוטות כאן ע"י המפלגה, מעובדות מתוך התחשבות בספציפיקה זו. לנין הגדול עיבד גם בשטח ההדרכה של האמנות עקרונות-יסוד העומדים בתקפם עד היום הזה. ולאדמיר איליץ' [לנין] הביא בחשבון את כל הדיאלקטיקה המורכבת של הבעיה. מצד אחד הוכיח כי בתחום הספרות לא תיתכן השוואה מכאנית, יישור, שלטון הרוב במיעוט; כי כאן יש הכרח להבטיח מרחב ליזמה פרטית, לנטיות אינדיבידואליות, לצורה ולתוכן. כל אמן, הדגיש לנין, כל הרואה עצמו אמן, זכאי ליצור דרך חירות, בהתאם לאידיאל שלו, בלא להיות תלוי בשום דבר. מצד אחר הורה לנין בפירוש כי הספרות והאמנות

אינן ענין פרטי של אמנים בודדים כי אם חלק חשוב בעבודה המפלגתית; כי הקומוניסטים, אינם צריכים לעמוד בחיבוקידיים ולהניח לכאוס להתפתח באשר יחפץ, (אלא) צריכים לכוון תהליך זה בתכניתיות מלאה ולעצב את תוצאותיהם."

המובאה הארוכה הזאת — ומשפטים דומים מצויים לאלפים בחומרי ההסברה הספרותי הסובייטי — מוכיחה, שההסתמכות על גנין אינה רק ענין של שיגרת הערצה לאבי המשטר הסובייטי ומיסד המדינה הסוציאליסטית הראשונה. יש בה משום עדות לחיפושי ההשלמה והמזיגה בין הפיקוח המפלגתי המלא למידה מסוימת של חירות-יצירה. להבא ננסה להראות מה מעלים החיפושים האלה: האם נמצאה בממש איזו דרך להשלים בין הניגודים האלה, או שנמצאה רק נוסחה מילולית מפשרת-כביכול?

הערכת הקבוצות הספרותיות משנות העשרים

מאלפת ביותר, מבחינת חיפושי ההשלמה בין פיקוח לחירות, היא ההערכה לקבוצות הספרותיות משנות העשרים, המקובלת כיום על הבקורת הסובייטית. לאחר מות סטאלין, בשנות התסיסה הספרותית הגדולה, נשמעו קולות כי ספרות אמיתית, חפשית ונועזת היתה בברית-המועצות רק בשנות העשרים; ואכן, היה זה פרק-זמן משופע ב„רהאביליטאציות" של סופרים מוחרמים שנשאר ב"חיים וסופרים ש„טוהרו" במיבצעי-החיסול השונים. בהתקפה הנגדית של המפלגה על גילויי הכפירה וה„רביזיוניזם" נסתמנו הרהורי חרטה על ה„רהאביליטאציות": המפלגה, שחידשה את מלוא מרותה על עולם-היוצרים, חזרה וקבעה את חטאיהם הרעיוניים של רבים מאותם המוחרמים וה„מטוהרים". אלא שלא היתה חזרה אל הנוסח המקובל מימי סטאלין ביחס לחוטאים ולסוטים הללו. אמנם הודגש כי הבקורת הסובייטית בזמנו צדקה בדחותה את הקונצפציות האמנותיות הפסולות של הסופרים המוחרמים והקבוצות המחוסלות, אך עם זאת הוטעם פעמים הרבה, שאותם אנשים וקבוצות ביקשו בכנות וביושר לשמש את הספרות המהפכנית — לפי מיטב הבנתם, מצפונם ויכלתם. בימינו יודעת אפוא הבקורת הסובייטית להבחין בין הרצון ה„סובייקטיבי" הטוב של אותם מוחרמים ומחוסלים ובין התוצאות ה„אובייקטיביות" הרעות של דעותיהם ופעליהם; בין יושר-לבם האינדיבידואלי ובין הנזק הציבורי שגרמו שלא במתכוון.

לא די שהבקורת הסובייטית בימינו אינה להוטה להגדיש את תיאורי הסטיות של סופרים מהעבר, אלא שהיא אף מביעה את מורת-רוחה מן הלהט המופרז, שסופרים מהפכניים ופרולטאריים גילו בימים ההם כלפי סופרים בלתי-מפלגתיים והסנטיים, אשר לא התיצבו מיד, בלא שיוור, לשירות המהפכה והמפלגה. לעתים תכופות נשמעים כיום בעתונות הספרותית הסובייטית גינויים „רטרואקטיביים"

לדעות ולשיטות שהפיצה ונקטה קבוצת הסופרים של „ראפֿ” (התאחדות רוסית של סופרים פרולטאריים 1925—1932), אשר התייחסה בשלילה גמורה לכל מי שיצירתו אינה חדורה „אידיאולוגיה קומוניסטית במאה אחוה”. כ־25 שנים לאחר פיזורו של „ראפֿ” מוצאת הבקורת הסובייטית לנכון לחזור ולציין את הפסול שביחס אותם סופרים „פרולטאריים” אל ה„פופוטצ'יקים” („בני־לווייה”), כלומר אותם הסופרים הנאמנים למשטר הסובייטי, שעדיין נמנעו מקיום מצוות המפלגה בדרך יצירתם. ובעיקר מטעימה הבקורת הסובייטית הנוכחית את חוסר הטעם והנזק בהחדשות הכוללניות כלפי סופרים בלתי־מפלגתיים מאותם הימים, בנסיגות ההפחדה ובשימוש באמצעים אדמיניסטרטיביים ובירוקראטיים גסים. הנה מה נאמר באותו מאמר של „קומוניסט”, שממנו כבר ציטטנו, ביחס ל„ראפֿ”:

„אי־אפשר שלא להזכיר (גם זאת), איך בתקופת „ראפֿ” גידעה המפלגה את רצונם של אי־אלה אדמיניסטרטורים זרזים (בתוך הספרות) לנופף בצֶ'לה ולמחוך את כל הסופרים שאינם רצויים להם. המפלגה ניהלה עבודה חינוכית סבלנית עם פלג הסופרים, שנקראו אז „פופוטצ'יקים”. עבודה זו הבשילה תוצאות נהדרות. רוב־רובם של הסופרים, שהיססו במידה זו או אחרת, או שבשנים הראשונות לאחר המהפכה עדיין לא תפסו את משמעות המאורעות וחשיבותם — נתיצבו באיתן לצד השלטון הסובייטי ונתנו כשרונותיהם לשירותו הנאמן של העם.”

פה ושם מצאנו גינויים חריפים יותר לאנשי „ראפֿ” ושיטותיהם. נאמר לא אחת כי אלה שהתימרו בומנו ליצג באורח „מונופולי” את „קו המפלגה” נקטו אמצעים „שגבלו עם חוליגאניזם פוליטי מפורש”. והרי ברור שלא רק למען האמת ההיסטורית מספרים בשנות־החמישים המאוחרות לעתים תכופות כלי־כך על ימי ה„ראפֿ”. דומה כי הד למובאה האחרונה אנו מוצאים בדבריו של המשורר סמיון קירסא־נוב — שהוא דוקה אחד מאלה שספגו מנות גדושות של בקורת על סטיות ו„רביזיוניזם” — בישיבת־המליאה (ה„פלנום”) ה־4 של הנהלת איגוד־הסופרים־הסובייטיים (פברואר 1958):

„הודות לאותו שילוב של עקרונות וזהירות, יכלה המפלגה למשוך לצדה סופרים כאלקסיי טולסטוי, בלוק, בריוסוב, פרישוין, וייסאייב ועוד רבים. המפלגה חיסלה במועד הנכון את החלוקה הטפלה בין סופרים פרולטאריים ולא־פרולטאריים, איחדה את כולנו, פתחה אפשרויות ליצירה רבגונית ולחירות אמיתית של האינדיבידואליות היוצרת בהתאם לאינטרסים של העם...”

בשעה שאנו מציינים את הגינויים הנוכחים ל„ראפֿ” ואת משמעותם האקטואלית,

כדאי להוסיף שאותה קבוצת סופרים „פרולטאריים” היתה נגרעה לא רק בקשיחות אדמיניסטרטיבית-בירוקראטית כלפי כל בלתי-המהימנים מבחינה פוליטית אלא גם בתיכונן מופרז של היצירה הספרותית ובמגמות סטאנדארדיזאציה — הן בתימאטיקה הן בדרכי המבע והעיצוב. פרט זה חשוב למדי להבנת ה„מפלגתיות” של הימים האלה.

מנוסה לנין — לנוסה כרושצ'וב

טעות היא לחשוב, על יסוד האמור בזה, כי בשדה הספרות והאמנות מופיעה המפלגה בדמות אחות-רחמניה, הנהגת רפות וסלחנות מטבעה. ה„ניאר-מפלגתיות” חוזרת ומדגישה את חשיבות ה„טאקט” בהדרכה הרעיונית-פוליטית, את הצורך לטהר את העירנות האידיאלית מהיסטוריה, את ההכרח לשמור על נעימה חברית-ידידותית גם בבקורת חריפה ותקיפה. אך עם זאת אין ה„ניאר-מפלגתיות” נרתעת מלרמוז, לעתים, כי במצבים מסוימים אין להפריז בהתחשבות ב„ספציפיקה” המיוחדת של הספרות והאמנות. אמנם, כפי שכבר צוין, את ה„ספציפיקה” הזאת קבע לנין עצמו, אבל מפיו גם למדה המפלגה להבחין בין סופרים תועים, שבאורך-רוח אפשר להחזירם לדרך-הישר — לבין אויבים, שהם בבחינת „מקרים אבודים”. „אורח” בלתי-נדיר על דפי העתונות הסובייטית-ספרותית הוא לאחרונה אנאטולי לונאצ'ארסקי, מי שהיה הקומיסר-להשכלה הסובייטי הראשון. לעתים קרובות מוזכרות זכויותיו בקירוב האינטליגנציה הליברלית-ההססנית לרעיונות המהפכה והפרולטאריון הלוחם. אבל אפייני הוא גם הציטוט התכוף של משפטים מסוימים מפרקי-זכרונותיו (שהופיעו באחרונה) על שיחותיו עם לנין בענייני ספרות ואמנות. כך אנו מוצאים למשל, שלנין אמר ללונאצ'ארסקי: „עלינו לדעת היכן מצויות מורסות, שאותן צריך לחתוך ולשרוף, והיכן מה שאפשר לרפא”.

ואפשר למתח קו מן ה„מפלגתיות” נוסח-לנין עד ה„ניאר-מפלגתיות” מימי כרושצ'וב. עדות לכך אנו מוצאים בנאומו של כרושצ'וב בועידה האחרונה (השלישית) של הסופרים הסובייטיים (מוסקבה, 18—23 במאי 1959). השליט הסובייטי הנוכחי „שוחח” עם אנשי-העט ברוח טובה, בלבביות; בנעימה אינטימית, חברית ואבהית. ברוב עונה הטעים את יחס-הכבוד האישי שלו ושל המפלגה הקומוניסטית אל ציבור היוצרים, אף לא היסס להפגין מידה של „התבטלות” בפניהם. ושעה שנגע בסטיות ובמשגים של סופרים מסוימים, דחה בתוקף כל נוסח עוקצני ועקנני של בקורת. הוא מצא לנכון להזהיר מפני נטיות לנקמנות ולנטיר-איבה כלפי חוטאים ומתמרדים מאתמול. אבל כרושצ'וב לא הותיר ספק בכך כי מי שלא ייכנע לקו המפלגה לא ירוחם. כך נשתבצה באותה „שיחה” של כרושצ'וב „נקודת-המבט הקלאסית” של מאקסים גורקי, כי „אם האויב אינו נכנע — משמידים אותו”. המנהיג הסובייטי לא גילה שום נכונות לסבול סימנים של כפירה, אבל קרא לגלות נדיבות-לב כלפי מי ששב מדרכו הרעה:

„אם היריב נכנע במאבק אידיאי, אם הוא מודה שהוא מנוצח ומביע נכונות להתיצב על עמדות נכונות — אל תפנו לו עורף... הושיטו לו יד, שיוכל לעמוד בשורה, יחדיו לעבוד“.

כרושצ'וב הדגיש במפורש כי אין לסבול מה שהרשו לעצמם סופרים שונים ביצירותיהם לפני שנים־מספר: לחטט בליקויי החברה הסובייטית, לחשוף נגעים וצללים, להבליט מומים, והוא שיבח כל אותם סופרים, שיצאו למערכה נגד החטטנים הרביזיוניסטיים הללו. אלא שעתה, לדבריו, נגמרה המערכה (בנצחון גמור, כמובן, של הקו המפלגתי הנכון) ויש, אפוא, צורך

„להקל על החברים האלה את המעבר מהשקפות מוטעות לעמדות עקרוניות נכונות. לא צריך להקניטם במלה רעה, להדגיש את טעויותיהם הקודמות. אין צורך להורות עליהם באצבע כל הזמן...“

אבל בנשימה אחת הוסיף כרושצ'וב:

„להזכיר זאת (כלומר: את הטעויות והחטאים — י. ג.) אין צורך, אבל גם לשכוח אין צורך. כמו שאומרים, בכל מקרה צריך, קשר לקשור, כדי להתבונן בו בשעת הכרח ולזכור כמה קשרים יש שם ולמי שייכים הקשרים האלה“.

לשון אחרת: ה„מפלגתיות“ בימינו אינה להוטה להזדקק לעקרבים, אך גם אין היא מתחייבת לנהוג בכל המקרים בכפפות־משי. וה„ספציפיקה“ של הספרות והאמנות איננה תריס נצחי בפני רמזי־איום כלפי מי שיעזו להתקומם נגד קו המפלגה.

בעיני סופרים ב„מערב“ יכולה גם „מפלגתיות“ כזאת להיראות כעול כבד והם יבטלו סימנים אלה של „ליברליזם“. אבל כאן אנו חייבים להזכיר שוב את הצורך לבחון את התופעות הספרותיות־האמנותיות שבברית־המועצות בעיניים סובייטיות. מה שיכול להיראות ב„מערב“ כ„אותה גברת בשינוי אדרת“ עשוי להביא הרוחה גדולה לאנשי־רוח בברית־המועצות. מה שנראה במקום אחד רק כתבדל־גוסס חסר־משמעות, הוא במקום אחר, לעתים, שאלה של חיים ומוות.

דרך־משל, הבקורת והמחקר הספרותיים־הסובייטיים בימים אלה מדגישים חוזר והרגש שמן הצד העקרוני לא נתישנו ההחלטות המפלגתיות המפורסמות בענייני ספרות ואמנות משנות 8—1946 — אותן החלטות הקשורות לבלי הפריד בשמו של ז'דאנוב, עד כדי טביעת המונח „ז'דאנוביזם“. ביסודן — שומעים אנו תכופות — „נשארות אותן ההחלטות־התעודות פרוגרמאטיות גם עכשיו“. כידוע, נאומי ז'דאנוב וההחלטות מאותן שנים נתנו את האות לא רק למערכה רעיונית נגד „קוסמופוליטיזם“ ו„סגידה למערב“ אלא גם לציד ממשי על „קוסמופוליטים“. לפיכך לא דבר ריק הוא, למשל, למלחין דמיטרי שוסטאקוביץ

אם מציינים עתה את חוסר־הטעם וחוסר־התועלת הן בהאשמות הכוללניות שהוטחו בזמנו כלפיו וכלפי חברי־לסתיה (ס. פרוקופייב, א. חאצ'אטוריאן, ו. שבאלין ואחרים) והן בנסיונות להגביל או להפסיק את ביצוע יצירותיהם.

סיוט ה„אנארכיה“

קשה להימנע מן הרושם כי ה„ניאר־מפלגתיות“, המנסה למזג תקיפות רעיונית חסרת־פשרות עם דרכי־נועם של הנהגה והשפעה, היא לעתים קרובות בבחינת הליכה על חבל מתוח. נראה כי הבקורת והמחקר הסובייטיים עצמם מרגישים שזמיגה זו אינה מסתברת בקלות — ולפיכך אינם חוסכים מאמצי־הסברה כדי להוכיח שבספרות ובאמנות הסובייטית חירות־יצירה ופיקוח מפלגתי דרים בכפיפה אחת מתוך שלום והרמוניה גמורה.

אבל מתוך ההוכחות הללו מתברר כי בכל הזמנים כמו עוררים על עקרון ה„מפלגתיות“, וה„רביוזניזם“ משנות־החמישים אינו, בעצם, חזיון מקורי. דומה שמן הדעות ה„אנארכיות“, שהופצו לא מכבר בכרית־המועצות, פולין, הונגריה, יוגוסלאביה ומקומות אחרים — נמתח קו ישר לא רק אל התיאוריות ה„קאפיטר אלנטיות“ שרווחו בברה״מ בשנות־העשרים אלא גם לאופורטוניזם נפסד, שמצא לו ביטוי בפי הוגי־דעות של הפרולטאריון הבינלאומי עוד הרבה שנים לפני המהפכה הבולשביט. כך מביאים אותנו מגיני ה„מפלגתיות“ עד לקארל קאוטסקי, שבחוברתו, „למחרת המהפכה הסוציאליט“ (שתרגמה, אגב, לרוסית ע״י לנין והופיעה בעריכתו בשנת 1902), ניסה „לבסס את חוסר־האפשרות וחוסר־הצורך בהנהגה כלשהי בתהליך ההתפתחות של האמנות“. קאוטסקי התנבא, כי מיד לאחר המהפכה ישתררו סדר מופתי ותכניתיות בייצור — ואנארכיה מלאה בתחום היצירה האמנותית. הוא אף טבע נוסחה למצב שיתהווה, לדעתו, „למחרת היום“: „קומוניזם בייצור וחמרי, אנארכיזם — באינטלקטואלי...“ מכאן ניתן להבין את תכליתה של ההפלגה הזאת אל העבר טרום־המהפכני. היא דרושה למגיני ה„מפלגתיות“ כדי להוכיח שהתחליף ההגייוני היחיד להנהגה פוליטית באמנות הוא אנארכיה; שסוף כל פריקת־עול של הדרכה מפלגתית הוא רק אנארכיה. ועצם המונח הזה הוא מן המחרידים והבוזיים ביותר בטרמינולוגיה הסובייטית...

למדים אנו, כי אותו סיוט של „חירות אנארכית“ צפוי היה מן ההטפות וההשקפות של זרמים ניהיליסטיים־פורמאליסטיים שונים בספרות הסובייטית משנות העשרים, לולא ידעה המפלגה לקדם פני הסכנות בעוד מועד. את חידקי האנארכיה אפשר היה למצוא, דרך־משל, ברעיונות של „האחים סראפיון“ (שביקשו להפריד את האמנות מן הבעיות והמאבקים החברתיים והיו נלהבים לאקספרמינטליזם). חידקי האנארכיה נמצאו בדעותיו של בוריס פילינאק, שקבע את ה„חוק“ כי אי־אפשר לכוון התפתחות כשרונות ספרותיים, כי לא תיתכן שום „רגולאציה“ בשדה האמנות.

הספרות והאמנות הסובייטית התגברה, כידוע, על „מחלות-הילדות” שלה וביערה מקרבה מגמות אפוליטיות-אנארכיסטיות. אלא שבעקבות הבקורת על „פולחן היחיד” של סטאלין, ובעידוד כוחות עוינים למשטר הסובייטי, נתעוררו המגמות המסוכנות הללו מחדש, והחזית המאוחדת של ה„רביזיוניזם” משנות-החמישים היא שהפכה עתה נושאת חיידקי האנארכיה.

חירות-יצירה — בורגנית וקומוניסטית

„אנארכיה” היא אמנם מונח איום בלקסיקון הסובייטי. אף-על-פי-כן נראה כי ההצבעה על התוצאה האנארכית, הצפויה מאי-התערבות המפלגה בתהליכים ספרותיים-אמנותיים, לא הספיקה להרתעת הרביזיוניסטים. מכל-מקום לא היה בה כדי לישב את הניגוד בין חירות-היצירה, שאליה ערגה האינטליגנציה בארצות הקומוניסטיות, לבין ה„מפלגתיות”.

אך מכל סתירה תיחלץ הדיאלקטיקה. וההסברה הדיאלקטית הסובייטית מנסה להוכיח כי, בתנאי המשטר הסובייטי, כל הניגוד הזה הוא מדומה: לא היה ולא נברא אלא במוחותיהם של אויבי ברה”מ, או בדמיונם של יסודות נחשלים, שרידים זעיר-בורגנים, בתוכה.

להפרכה זו של הניגוד בין חירות ל„מפלגתיות” דרושה קדם-כל הטעמת ההבדלים היסודיים בין תנאי היצירה הספרותית-האמנותית בברה”מ לבין התנאים בעולם הרכושני. ואחד הדברים החביבים על דובריה של הספרות הסובייטית הוא אמנם חישוב ה„צביעות” שבחירות-היצירה המערבית המהוללת: אין חופש-רוח סתמי, כשם ש„שקר ארסי” היא ה„דמוקראטיה הטהורה”; שניהם אינם משמשים אלא חיפוי רעיוני לקונטר-רבולוציה הגסה — מאז מלחמת-האזרחים ועד להתקוממות ה„פאשיסטית” בהונגאריה.

במאמר „על חופש היצירה האמנותית” („קומוניסט”, אוקטובר 1956) מציינים שני מחבריו, מ. קוונציוב וי. לוקין, כי תולדות האמנות העולמית הן גם „תולדות המאבק של האמנים למען הזכות לבטא ביצירתם, באורח חפשי ובלתי-תלוי, את האידיאלים שלהם. אמנם, „ערגה להטת לחירות אמיתית מהדהדת בהרבה מהדברים שהשמיעו גדולי האמנים של העבר”, אבל ממה הם רצו להשתחרר? —

„...מהדיכוי הפוליטי והדתי, מהמוסר המזויף והצבוע, מהתלות החמרית המשפילה, מההתבזות של קבלת, חסדים’ משולחן-האדונים של שלטון-העשירים, מההחנפה לטעמה השפל של הצמרת השלטת — מכל מה שהפריע לאמנות לשרת את האידיאלים הרמים של האנושות”.

מאליו ברור, כי כמיהה כזאת לחירות אינה יכולה להיות נחלתם של האמנים במשטר הסובייטי, באשר הם משוחררים מפבר מכל הבזיונות והעלבונות הללו.

ומחברי אותו מאמר ב"קומוניסט" מרבים בנימוקים לחישוף הצביעות שבחירות היצירה הקפיטליסטית, שהרי "אפילו האמן הבורגני האולטרא-אנארכיסטי איננו חפשי מקהלו הבורגני, מן המו"ל שלו, מן האמרגן וכיוצא בהם", המכתביים ל"בן החורין המדומה" את דרישותיהם וטעמם. המאמר אף מפרט שורה של טראגדיות בהיסטוריה של האמנות, שמקורן בחוסר-חירות, כגון השמדת אוצרות אמנות בשרירות-לכם של שליטים ריאקציוניים, מותם של היוצרים בלהבות האינקביויציה, על הגרדום, בגלות-גזירה, או פשוט ברעב ובעוני.

ואולם יסוד-היסודות של הסברת ה"מפלגתיות" הוא בהוכחה שדווקא ההדרכה והפיקוח המפלגתיים הם המבטיחים חופש מלא ואמיתי של יצירה. שהרי המפלגה הקומוניסטית איננה משהו כפוי על אנשי האמנות אלא היא מגלמת בעיניהם — כבעיני כל העם — "את התבונה, המצפון והכבוד של תקופתנו". וכך באה ההסברה הדיאלקטית לשכנע כי חירות-היצירה, שבה מתפאר ה"מערב", אינה אלא גילוי של שיעבוד עמוק, ואילו ה"מפלגתיות" של האמנות הסובייטית היא הערובה הנאמנה והבטוחה לחופש-היוצר. וכה טען העתון "סובייטסקאיה קולטורה" : (27.8.57)

"חירות היצירה בתפיסתה הבורגנית אינה אלא צורה מוסווית של מפלגתיות בורגנית, ובמקרים רבים — דרך להסוות התלות הממשית של האמן בשלטון הממון ובמדיניות הריאקציונית האנטי-עממית".

כנגד זאת קם הסופר ליאוניד סובולוב, בנאומו בוועידת-היסוד של איגוד-הסופרים של ר.ס.פ.ס.ר. (מוסקבה, 7 בדצמבר 1958), ומגדיר את ה"מפלגתיות" כביטוי עליון של חופש, שלא די שצריך להשלים עמו אלא יש גם להתגאות בו :

"מודים אנו בקול רם ובגלוי כי אנחנו, אנשי הספרות והאמנות של הארץ הסובייטית, קיימים בתוך העם. כן, אנחנו עם העם, ופירושו של דבר — גם עם המפלגה הקומוניסטית, שפן היא המוליכה את העם הסובייטי בדרכי ההיסטוריה. זו גם משמעותה של מפלגתיות הספרות. — — — מפלגתיות הספרות — זה המבנה הטבעי למחשבותיו ורגשותיו של הסופר, הקשור ביושר בגורל עמו. מפלגתיות הספרות — זו היכולת האורגנית של האמן לראות את החיים באותה התפתחות היסטורית המבוססת ע"י הפילוסופיה של הקומוניזם. מפלגתיות הספרות — זו משאלתו של הסופר לחום, בכל אמצעי הכשרון והתבונה, בגלוי ומתוך הכרה, למען נצחון המטרה הנעלה המבוססת במצע המפלגה: בניית חברה חדשה..."

במובאות מסוג זה אפשר היה למלא הרבה כרכים עבים. כי רעיון "המשולש הטבעי", שילוש האמן-העם-המפלגה, חוזר בלי הרף — בניסוחים דומים ובמאות

ואריאציות אחרות — בעתונות הספרותית הסובייטית. נסתפק אפוא, בסיכום פרק זה, בהבאת עוד קטע משל כרושצ'וב, לקוח מתוך חיבורו „למען קשר הדוק של הספרות והאמנות עם חיי העם“, שפורסם ב„קומוניסט“ מאוגוסט 1957 (19 עמודים) ומשם הועתק כמעט בכל היומנים וכתבי־העת. החיבור הזה, שבעצם הוא סך־הכל של כמה מנאומי כרושצ'וב, מוגדר בברה"מ כאחת התעודות המפלגתיות החשובות ביותר בענייני ספרות ואמנות. אומר שם כרושצ'וב:

„בתנאי החברה הסובייטית, שבה העם חפשי באמת, אדון לגורלו ויוצר חיים חדשים, (הרי) לגבי האמן המשרת בנאמנות את עמו אין בכלל שאלה אם הוא חפשי או לא חפשי ביצירתו. לאמן כזה שאלת הגישה לתופעות המציאות ברורה בתכלית. הוא אינו צריך להסתגל, לאנוס את עצמו. הארה אמיתית של החיים מנקודת־המבט של המפלגתיות הקומוניסטית היא צורך נשמתו...“

בקורת ו„בקרתיות“

אכן, הדיאלקטיקה מסוגלת למצוא נוסחות גואלות. אלא שנראה כי אין בכוחה להפיג את כל הספקות בהרמוניה שבין חירות ו„מפלגתיות“ — ויש הכרח במאמצים שכליים וניסוחיים נוספים ליישוב הסתירות. אחת הסתירות הבולטות לעין נוגעת בבקורת — ביצירה ספרותית — על גילויים שונים של המציאות הסובייטית. באותו חיבור שכבר הזכרנו, „למען קשר הדוק של הספרות והאמנות עם חיי העם“, ליגלג כרושצ'וב עוקצנית — עוד לפני הגיעו לבעיות קונקרטיות של הספרות — על „השמרנים“, המפחדים מפני חידושים בתיכנון המשק; על בעלי „השגות סכולאסטיות“, להטוטני־ציטטים, המשננים פראזות מן הקלאסיקנים המארקסיסטיים במקום ללמוד מן החיים. אמנם, את החצים החדים האלה כיון כרושצ'וב בעיקר כלפי „הקבוצה האנטי־מפלגתית“ של מאלנקוב־מולוטוב־כגנוביץ־שפילוב, אבל היה בהם, בכלל, משום המרצה לחדשנות, להעזה, לחיפוש־דרך. „תלמודיסטים“, „תופים“ ו„זוללי־אותיות“ כינה כרושצ'וב אותם „תיאורטיקנים“, הנאחזים בגישות כלכליות מיושנות. ואילו ב־8 לפברואר 1958, בדבריו אל נציגי האינטליגנציה, קרא כרושצ'וב במפורש:

„מה היית רוצה לאחל לסופרים שלנו, פעילי התיאטרון, הקולנוע, המוסיקה, האמנות הפלאסטית? יותר אומץ־לב בחיפושם, יותר שימת־לב לחיים, לאנשים!“

כיצד מתישבים הדברים האלה עם הדבקות תו של „רביזיוניזם“ וניהיליזם על כל

נסיון ספרותי חדש, על גילויי בקורת-המציאות ביצירה ספרותית? איך מתישבת הקריאה לאומיקל-לב עם המת-הזעם הניתבת זה כשלוש שנים על ה"בקרתיים" ("קריטיקנים"). "אבירי הבקורת" ביצירה הספרותית?

קודם-כל מסתבר שעקרון ה"מפלגתיות" מסמיך לבקורת-המציאות בעיקר את המפלגה. שהרי הנסיון מלמד: מי כמוה יודע לחשוף ליקויים, למתוח בקורת חסרת-פניות? מי כמוה מעז להורות על נקודות-תורפה בחיים הסובייטיים? מי כמוה מחונן באומיקל-לב להלום בנושאי-השלילה? באורח ציורי ביותר — ועם זאת גלוי וגס למדי — "העניק" סמכות-בקורת יחדנית-כמעט למפלגה הקומוניסטית הסופר האוקראיני מ. באז'אן. בדבריו בישיבת-המליאה (ה"פלנום") השלישית של הנהלת איגוד-סופרי-אוקראינה-הסובייטית (מאי 1957) כרך את בעיות הספרות ברפורמה של מינהל התעשיה (שיוזמה היה כרושצ'וב):

"מהלומה על ראשי האנשים, שניתקו עצמם מהעם, מהלומה על ראשי הביורוקראטים — הנה זה פירוש האירגון-המחדש של הנהלת התעשיה. זוהי מהלומה על ראשי הדרודובים והשוטיקובים, שאין להשוותה עם הנשיכות של הלופטקינים הקטנונים והממורמים, שכאן רוצים להציגם כאיזה לוחמים למען האמת בארצנו..." (דרודוב, שוטיקוב ולופאטקין — דמויות בסיפורו של דודינצב, "לא על הלחם לבדו". שני הראשונים מתוארים כטיפוסים שליליים-מושחתים. לופאטקין הוא הלוחם לאמת וצדק).

כלומר: אם מצויים ליקויים ותופעות שליליות בחברה הסובייטית — לא דודינצבים וארנבורגים דווקא הם החייבים לחשפם. יש מוסמכים ומוסגלים יותר לכך — וזהו ענינם. ברוח זו השמיע דברים גם בעל הסמכות העליונה, כרושצ'וב, בנאומו "שיחתו" בוועידה האחרונה של הסופרים הסובייטיים, בתקפו את מחפשי-המומים בתוכם:

"...ובכן, שמעו, חברים יקרים, אם מישוהו כבר מגלה וחושף חסרונות ומומים, ומי שאצלו עם זאת, לא תרעד היד — הרי זאת (עושה) המפלגה, זה (עושה) הוועד המרכזי שלה".

ה"מפלגתיות" לא הוציאה את הבקורת התברתית לגמרי מתחום תפקידיה וסמכויותיה של הספרות. להלכה רק יצאה למערכה נגד חדצדדיות באותם תיאורי-חיים המבליטים את השלילה. היא רק יצאה נגד הפרזות והכללות, ה"משחירות" ללא שיוך כל מה שיצר העם הסובייטי. מכאן נחלצה להגנה על אותם סופרים שציירו את יפי החיים הסובייטיים ואת אצילותו של האדם הסובייטי ולפיכך זיפו אותם בכינוי-הגנאי "לאקירובשיציק" ("מורח-בלכה", כלומר: מיפה את המציאות). מדרך-הטבע נתבקשה כבר התביעה להרכות בצבעים בהירים בתיאור החיים,

התביעה להעלות את הטוב היפה. נשמעה הקריאה אל הסופרים: „הבו יותר אופטימיזם!“ הצעד הבא היה דיאלקטי: האמן לא גדרש להרחיק מיצירתו כל טיפוס שלילי אלא רק לצייר אותו כמבודד, כיוצא־דופן, כשריד הישן והגוסס — לא כמשהו טיפוסי אלא כשרוי בבידוד מוסרי גמור מן החברה הסובייטית הנלחמת בו וגוברת עליו. הסופרים הסובייטים נקראו לתת עיניהם בהתרחשויות ההיסטוריות הגדולות שבזמנם ובארצם ולא ביוסקטנות זעיר־בורגני, המערפל את הראיה ומשבש את הפרספקטיבה. ואם האמן נתקל במציאות באיזה ליקוי ומרגיש צורך להעלותו ביצירתו, עליו לשבצו כראוי במערכת ההתפתחות ההיסטורית. חובה אחרונה זו הגדיר באורח ציורי — ופרימיטיבי למדי — סופר אזרבייזאני אחד, ר. ראגימוב, בדבריו ב„פלגום“ השלישי של הנהלת־איגוד־הסופרים־הסובייטיים (16 במאי 1957), שהוקדשו ל„בקרתנות“:

„יש ואתה נוסע במכונית ואתה רואה בדרך אספלט מקולקל. אתה מתלונן: איזו דרך! אתה חושב: איזו נבלה! אין ספק, כל זה רע, בלתי־נסבל. אך כלום אפשר, בבקורת החסרונות האלה, שלא להביא בחשבון כי קודם היו במקומה של אותה דרך שבילים מעוקמים, שבקושי נעו בהם אנשים ופרדות?“

כמה להתבונן?

אחות לסתירה בין עידוד־בקורת למסע נגד „בקרתנות“ היא ההתנגשות בין קריאת המפלגה אל הסופרים, לצאת מן ה„קבינטים“ שלהם ולהתבונן בהתרחשויות הממשיות ובאנשים החיים, לבין ההגבלות על הבעת הרשמים והרגשות האישיים הכרוכים באותה התבוננות בלתי־אמצעית. במלים פשוטות אפשר לשאול: מה טעם בהתבוננות במציאות אם מראש יוגד לך כי מציאות זו היא בהירה ושופעת אופטימיזם, כמעט ללא פגם? אלא שהדיאלקטיקה של ה„מפלגתיות“ מנסה להקנות גם את עקצה של ההתנגשות זו ע״י הפנייה והכוונה נכונות; וזו בעצם אחת מאבני־היסוד הדיאלקטיות של ה„ניאוריאליוזם הסוציאליסטי“: יש לדעת כמה להתבונן ומאיין לשאוב רשמים.

ל. סובולוב אמר במפורש (בוועידת־היסוד של איגוד סופרי ר.ס.פ.ס.ר., שכבר הוזכרה למעלה), שאופי כתיבתו של הסופר מושפע מאד מן הסביבה שממנה הוא שואב את „רשמיו“. אין בכך, כמובן, משום גילוי מרעיש. אולם אמירה שגרתית כגון זו יש לה חשיבות לאור העובדה שההסברה הקומוניסטית מציגה את החברה הסובייטית כגוף מונוליטי. איך לפרש, אפוא, את ההבחנה בין סביבה „טובה“ ו„לא טובה“?

מסתבר כי העיקר הוא שעל הסופר להיצמד לדרך־המלך של החיים וההיסטוריה ולא לתופעות קטנוניות בירכתיהם. את ההבחנה הזאת אמנם מקנה ה„מפלגתיות“,

והיא המפנה את הסופר אל הטיפוס המתקדם ולא אל המקריי המפגר. כי יש ואמנם ילך הסופר הסובייטי, כמצוות המפלגה, לתוך תוכם של החיים, אולם — כדברי סובולוב (באותה ועידה) — „באין לו מצפן — מפלגתיות הספרות — ייקלע לביצה ולא לחורש, ואחר־כך יישען על רשמיו האישיים“. ובכן, ה„מפלגתיות“ בספרות היא המכוונת את צעדי הסופר בדרך הנכונה — וממילא היא קובעת את שדה הראיה. „מצפן“ זה ודאי ידריך את הסופר להסתכלות ב„ספוטניקים“ וכיוצא באלה כיבושים והשגים, ולא לטפל בעינויו הזעירים של אחד לופאטקין; היא תניעו לראות את מיליוני ההקטארים של אדמות־בור שהופרחו, ולא להיצמד לתככים ביורוקראטיים פה וללבטים משפחתיים־בעל־ביתיים שם. בקיצור: בכוח מצפן המפלגתיות תופיע ביצירה הספרותית אמת־החיים ההיסטורית במלוא זהרה.

„לאקירובקה“ — השחרה — „דוזירובקה“

בספרות הסובייטית מימי סטאלין היתה תופעה, שלאחר מותו כונתה, כאמור, בשם־הגנאי „לאקירובקה“. עם גינוי ה„לאקירובקה“ החלה להשתרש תופעה הפוכה, שבהתקפת־הנגד של המפלגה וה„מפלגתיות“ על הרביזיוניזם כונתה בשם „השחרה“. וכאן גציין גילוי פיקנטי, בעקבות המערכה נגד ה„רביזיוניסטים“: ה„משחירים“ הקנאיים ביותר, מגדישי הצבעים הקודרים, באו דווקא — כך טוענים (ובמידה רבה של אמת) אלה שנחלצו למערכה נגד ה„רביזיוניסטים“ — משורות ה„לאקירוב־שצ'יקים“ החרוצים ביותר לשעבר. עובדה זו, הטראגית במהותה, מעניקה יתרונות תעמולתיים קלים וזולים ללוחמי ה„ניאר־מפלגתיות“. נדגים פרשה זו בדברי ליאוניד נוביצ'נקו ב„פלבום“ השלישי של הנהלת איגוד־סופרי־אוקראינה (ינואר 1957), בהסתמכו על הסופר ואמן־הקולנוע אלקסנדר דוב'צ'נקו (אגב, דוב'צ'נקו עצמו היה בין המוחרמים בימי סטאלין):

„בקרב אנשים בלתי־יציבים מסוימים אפשר עתה לשמוע דיבורים בעל־ב־תיים, שהנה עד כה כאילו כתבנו לא־אמת ואילו עתה נכתוב אמת טהורה. א. דוב'צ'נקו, שעכשיו כבר איננו בחיים, העיר באחת משיחותיו הפרטיות, בסארקאזם הקטלני שלו, לענין זה: ראשית, מכובד, איש לא ביקש מפם לשקר; ושנית, אם שיקרתם קודם — מי יאמין לכם שאינכם משקרים עכשיו?“

מהותיים יותר הם גילויים הנוגעים למבנה העלילה של יצירות ספרותיות. מסתבר, כי מאותה תיזה של „לאקירובקה“ ואנטי־תיזה של „השחרה“ נצטמחה סינתיזה מלאכותית, שאף לה כבר הומצא שם־גנאי: „דוזירובקה“. משמעותו של מושג זה: מעין „קיצוב“ של שלילה וחיוב בתיאור המציאות, שמירה על איזה שיווי־משקל בין דמויות שליליות לדמויות חיוביות. כביכול שם הסופר — כפי שמלגלים

בעתונות הספרותית-הסובייטית — מנות של טוב ורע, של צבעים בהירים וקודרים, על אצטבות מיוחדות, הוא נוהר מאד לשמור בעלילתו על מידות נכונות, שלא ייתפס ל"לאקירובקה" ושלא יואשם ב"השחרה". יש שה"דוירובקה", כלומר "מינון" השלילה והחיוב, מתיחסת לא לסיפור כולו אלא לגיבור אחד של העלילה, שהטוב והרע מעורבים בו במנות שקולות היטב. בוועידת-הסופרים הסובייטית האחרונה ליגלג ניקולאי גריבאצ'וב:

"מאז (באה) התיאוריה של האדם החי מקובל כי גיבור חיובי בספרות נחשב אדם טוב, אולם בהכרח בעל חסרונות, וגיבור שלילי הוא אדם רע, אולם בהכרח בעל מעלות. לפי הגיון זה אפשר שיהיה, כנראה, גיבור חיובי-למחצה ושלילי-למחצה — וכן הלאה, עד כדי אבסורד. אולם למי מועילה, דוירובקה? כזאת חוץ מאשר לנאמני הסכמאטיזם?"

הגיעו הדברים לידי כך — התאונן אחד המבקרים — שסופרים יוצאים מכליהם כדי להדביק משהו שלילי לגיבורם החיובי. ואם הגיבור הוא, למשל, יר-רקולחוז מתקדם, ישר-דרך, רב-אחריות ורב-פעלים, אוהב-בריות ואהוב על האנשים שבמחיצתו — מנסה הסופר לתקוע לתוך התמונה איזה קו צורם ודוחה: לעשותי שיפור-קצת, לגלות איזה סיכסוכים בחייו המשפחתיים — ואולי אפילו למצוא איזה ספק המכרסם בו...

הנסיגנות האלה להראות "אובייקטיביות" ביצירה הספרותית, החיפושים העצבניים אחרי "קונפליקטים" ו"קונטראסטיות", שלעתים אמנם מצטיירים הם באור מגוחך — אף הם תולדת הסתירות שה"ניאור-מפלגתיות" מטילה לתוכן את הסופר הסובייטי.

רעיונות — בלא סיפה...

אין ביכלתנו למצוא את הספקות והלבטים שהצמיחה ה"ניאור-מפלגתיות". נעמוד רק על עוד התנגשות אחת יסודית: בין חובת הנאמנות למפלגה מזה — לבין הדרישה המתמדת לשכלול העיצוב האמנותי מזה. כאן כאילו ניצבת שאלה מעשית: מה תועלת ברעיוניות צרופה אם לא תרתק את הקורא? מה טעם בהטפה, אם היא משעממת? ומסתבר, הגשת המזון הספרותי-המפלגתי בצורה מושכת את העין והלב אינה מן הדברים הקלים.

באסיפה המפלגתית של סופרי מוסקבה (לפי "ליטראטורנאיה גאזטה", 3 במרס 1959) אמר א.י. פיסאר'ובסקי: "הנוער מחפש יצירות, שבהן יסופר באופן נבון ומעניין (ההדגשה שלי — י. ג.) איך לחיות באורח קומוניסטי". הנואם הטעים את התועלת בספר "שהיה מפיץ באופן כשרוני (ההדגשה שלי — י. ג.) את האידיאלים המוסריים של איש-המחר". הקושי הוא אפוא, כנראה, במציאת המזיגה בין הנבון למעניין, במציאת הכשרונות האמנותיים להפצת האידיאלים המוסריים.

אכן, זו אחת הדילמות הגדולות של הספרות הסובייטית בימינו. למודת-נסיחן היא מבקשת להלביש את „המפלגתיות” בבגדי מתח, לעטוף אותה בעלילות מרתקות. כל איש יודע שבכוחה של ברה”מ להתפאר בנתונים סטטיסטיים גראנדיזויים משדה המ”ולות ולגלגל במיליונים ומיליארדים של מספרי טפסים מודפסים. אולם חוזר ומכרסם אותו חשש, שבימי התסיסה הגדולה, לפני מאורעות פולין והונגריה, התריע עליו כתב-העת „קומוניסט” (גליון אוגוסט 1956, מאמרו של נ. מיכאילוב: „לתנופה מחדשת של מפעל המו”לות”):

„כיום הזה מונחים בבסיסים ובמחסנים של קניגוטורג” (מוסדה-השיווק הסובייטי המרכזי לספרים — י. ג.) עדפי ספרים בשווי העולה על מאתיים מיליון רובל. מצב כזה בהחלט אין לשאתו”.

ימים יגידו אם דרגה גבוהה של עיצוב אמנותי יכולה לשמש בת-לווייה ל„מפלגתיות” צרופה בשדה הספרות והאמנות, או שמשאלה זו היא בבחינת שאיפה ליריבע העיגול. מכל-מקום, ההתלבטות בין שני היסודות האלה והנסינות למזגם הם מאותות הימים האלה בספרות הסובייטית. עד כמה חשובים הנסינות האלה (למפלגה ולספרות כאחת) תעדנה הערותיו של כרושצ'וב, בנאומו-שיחתו בוועידת-הסופרים האחרונה, לספרו של דודינצב „לא על הלחם לבדו”, שחצי הבקורת הסובייטית כבר עשוהו ככברה. עם כל ההערכה השלילית של הספר הזה, שאותה ביטא כרושצ'וב בהודמנויות אחדות (ואף בנאומו זה שאל בביטול: „מי עתה קורא יצירה זו? למי היא נחוצה?”), מצא לנכון לחלוק מחמאה גדולה לדודינצב: „אני קראתי ספר זה, ויש לומר — בלי סיפה קראתי”. דומה כאילו ביקש כרושצ'וב לומר למאזיניו הסופרים: הנה, דודינצבים כאלה דרושים לנו — כלומר למפלגה — שישרתו אותה ואת רעיונותיה בכשרונותיהם וביכלתם לעצב עלילה מרתקת ומותחת מובן, איש מן הסופרים-המאזינים לא העז להעלות על דל-שפתיו את המחשבה וההרגשה, כי כל המרתק והמותח בספרו של דודינצב נובע, בעיקר, מחירות-הבקורת שנטל לעצמו. אולם בינתיים עשתה לה כנפיים „אימרת-הסיפה” של כרושצ'וב (שאדם צריך, לעתים, לדקור עצמו תוך קריאת ספר, כדי שלא יירדם) — והיא משתגרת מאד על דפי העתונות הסובייטית. בכל מקום מהדהדת הקריאה הכפולה: הבו לנו יצירות בעלות רעיוניות עמוקה ובעלות אמנותיות גבוהה!

האשמות אורתודוקסיות ותמורות מהותיות

עמדנו על שורה של גילויים המאפיינים את ה„מפלגתיות” בחיים הספרותיים הסובייטיים של ימינו. יש להוסיף כי העוקב אחר החיים האלה — באמצעות העתונות הסובייטית — מוצא בהם עתה דריכות קרבית, עמידה עירנית מול איזה

אויב סמוי. ועצם ההתמדה והעקשנות במערכה נגד ה"רביזיוניזם" מעידות כי לא כל נושאי־דברו כבר הרימו ידיהם בהכנעה מלאה. נראה, כי עדיין קיימים — מנקודת־המבט של ה"מפלגתיות" — קנייה־התנגדות וזרמי־מחאה, מיעוטם על פני השטח ומיעוטם תת־קרקעיים. עוד לא בוערו שרידי ה"הפשרה". פה ושם עוד מהבהבת, בשארית־כוח, התסיסה הנון־קונפורמיסטית, החותרת לשמור על שיירי "אוטונומיזם" של ספרות ואמנות.

אולם התמונה הכללית שונה כיום שוני רב ממה שהיתה בימי סטאלין. הנה כי כן, בצד ההצלפה על פאתוס של "בקרתנות" מוצא אתה לא מעט לעג ל"לאקירובקה" (מריחה־בלפה), ובעיקר ל"תרועתיות" ("פומפייזנוסט") — אותו סגנון־הוד נשגב מליצי שנוקטים סופרים מסוימים בתיאורי המציאות הסובייטית. מכל־מקום, מגמת ה"לאקירובקה" רוסנה. שוב אין פחד מסתורי מפני ציון איזה נקודות־צל. ואין זה דבר של מהדבכך שמתר לו לגיבור סובייטי־ספרותי להתלבט קצת, לטבול מעט... אפשר לומר שנתערעה בספרות הסובייטית השליטה הדומינאנטית כמעט של הרצוי ורשות ההופעה ניתנה גם למצוי, אף אם לא תמיד הוא בהיר.

עם כל המסע נגד "מחפשי־מומים" לא נסתם הגולל על ספרות של מחאה והוקעה. אמנם, המפלגה כשלעצמה נשמרת בכל קדושתה הפנסייתית, אבל כוהניה הבודדים שוב אינם אסורים בבקורת. הוסר ה"טאבר" לא רק מה"אפאראטציק" (אי־ש המנגנון) הממשלתי־האדמיניסטרטיבי אלא גם מן ה"אפאראטציק" המפלגתי. יש גם עסקני־מפלגה קשוחים ובלתי־סימפאטיים (אף כי, על הרוב, עודם מצטיירים כסמל הטוב). ואילו "שומר־החוק", הממונים על הבטחון הפנימי, לא די שאינם מחוץ לתחום הבקורת אלא שתכופות הם מופיעים כדמויות שאינן נטולות כיעור וניווול. כמובן, בעיקר מופיעות באור קודר זה — בספרות, על הבימה ובסרטים — דמויות של אנשי משטרה חשאית וחוקרים מימי סטאלין־בריה; אך אין לזלזל בחשיבות עצם ההצבעה על ה"פגיעות בחוקיות הסוציאליסטית", על עיוות־דין וטרור. כלום דבר פשוט הוא, בעיניים סובייטיות, למצוא ביצירה האמנותית, הספרותית או הבימתית קרבנות־רדיפות חפים־מפשע מזה — ומלשינים מושחתים מזה? וכלום אין בכך גם משום אזהרה אקטואלית, אף־על־פי שהתיאורים נוגעים לעבר?

היצירה הספרותית הסובייטית של ימינו (לאחר "הפשרת השלגים" של ארנבורג ו"לא על הלחם לבדו" של דודינצב וכיוצא באלה) אינה נרתעת מלגלות רקבון וניוון ב"חברה הגבוהה". אמנם נוהרת היא ביותר שלא יתפרשו הדברים כרמו לסדר־החיים הסובייטי בכלל, אבל יש שמהתיאורים האלה מצטייר "מעמד עליון" רבי־תרונות, משופע באפשרויות וטובות־הנאה. וגם אם גילויי השלילה מתיחדים, בעיקר, לליקויים קטנים, לעיוות־דין מקריים, לעולות הניתנות לתיקון על־נקלה, אין התעלמות ספרותית ממציאותם של בירווקראטים, נצלנים, בזבזנים, הולכי־בטל, מועלים, "קומבינאטורים", "פאראזיטים" וגו'.

אחד מסימני ה"הפשרה" הקיימים־עומדים הוא שמתר לסטות מאידיאליזאציה כוללת של גבורת־מלחמה סובייטית; כמו בטל האיטור על גילוי פחד באיש־צבא

בשעת קרב. נתגלה כי מידה מסוימת של פחד היא דבר טבעי ולגיטימי גם אצל גיבורי-מערכות, ולעתים מרשים סופרים סובייטיים לעצמם לתת סימנים בלתי-אהודים במפקדי-צבא מהוללים.

פוחתת והולכת פשטנות הניגודים של שחור-לבן בספרות הסובייטית ומופיעים בה — בתיאורי אנשים ומעשים — הרבה גוני-ביניים. „מתאנסות” גם הדמויות האידיאיות הנעלות בעלות-הכרה הן וידועות-דרך, אבל הן הרבה יותר חיות, טבעיות; ארציות יותר ולא כל-כך טהורות-שמימיות. בשרודם ולא מלאכים. חלה נאטורליזציה ביחסים שבינו-לבינה, הוכשר האָרוֹס. תיאורי אירועים ארוטיים, אף מחוץ למסגרת המשפחתית, אינם בבחינת סטיה מסוכנת. והרי זו ממש הפיכה לאור הפורטיאניזם משנים עברו, כשנאהבים היו מרבים לדבר על מילוי מכסות-העבודה...

אמנם, היו נסיגות תלולות מרביזיות שונות ומהערכות מחדשות לגבי סופרים ויצירות נרדפים, אסורים ומוחרמים; צומצם הקפן התוכני של „רהאביליטאציות” למיניהן. אבל שוב אין זכר כמעט לנוהג של חרם אדמיניסטרטיבי — ויש גישה ל„ספרות-החטא”, הן משנות-החמישים והן מעשורים קודמים.

אמנם, משתרש והולך בחיים הסובייטיים „פולחן-יחיד” חדש של כרושצ'וב — ואף הסופרים אינם מושכים ידם מטיפוחו. העתונות הספרותית מלאה שבחי-הערצה לכרושצ'וב ומשופעת בתמונותיו ובציטאטים מדבריו. אבל פולחן זה, ככל שהוא מתפשט בכלל, אינו נושא (בשעה זו) את הסימנים הפרימיטיביים-האליליים ואינו מדיף את ריח-הקטורת כבימי סטאלין — ואילו ביצירה האמנותית גופה אין הפולחן מצוי (מכל-מקום, בשעה זו). יש שפע דברי-הלל למנהיג הסובייטי הנוכחי בדיונים ספרותיים, באספות של אמנים ובמאמרי-עתונות. ניכרת אפילו ריגשה סנטימנטלית-פאתטית עם הזכרת שמו, אבל משוררים אינם רואים חובה לעצמם לחבר שירים לכבודו, ציירים אינם אצים להנציח דיוקנו על בדיהם, פסלים אינם מזדרזים לגלף דמותו בעץ ובאבן. יש ביטוי רב להערצה, אך הוא רחוק מליחוד-פינכה ספרותי.

מוצא אתה שניויים חשובים בסגנון הרפורטאז'ה הספרותית והראיונות העתונאיים עם סופרים. מסופר בהם יותר על החיים הפרטיים-האינטימיים, שבימי סטאלין היו עטויים מסך כבד. תקרא ותדע איך נראית דירתו של הסופר, מה לבושו, מנהגיו (ללא קשר עם פוליטיקה וספרות), חובותיו וכו'. מה שהותר קצת לגבי מנהיגי העם והמפלגה — גילוי שמץ מחייהם הפרטיים — בא לידי ביטוי נרחב יותר לגבי היוצרים.

בימי השליט הסובייטי הקודם היה פחד לא רק מפני סטאלין הגדול. הטילו אימתם על הציבור — והדבר היה ניכר גם בספירה האמנותית — גם „סטאלינים קטנים”, שאף דרודוב כזה (הביורוקראט המושחת בסיפורו של דודינצב) היה אחד מהם. אימה זו, דומה, נעלמה.

ה„מפלגתיות” עומדת על המשמר, דואגת שחיפושי סופרים, הן תוכניים הן צורניים.

לא ירחיקו לכת, אבל בשום פנים אין לדבר על תהליך חוזר של האחדה. נשאר מרחב ניכר לגילויים של אינדיבידואליזם יוצר. לא דופאה הפמיהה לחידושים. ניכרת סקרנות אינטלקטואלית, מלווה משהו ספקנות. מורגשת תשוקה לחילופי דברים בין הסופרים הסובייטים לבין עצמם — ובינם לבין סופרים ב"מערב". מתבלטת נכונות לספוג מחשבות חדשות.

יש לציין במיוחד את שינוי היחס וההערכה לגבי הספרות והאמנות של ה"מערב". אמנם, הנוסח המקובל כיום רחוק מהנוסח שבימי ה"הפשרה הקלאסית", אלא שבכל זאת בוטלה השלילה הכמעט-טוטאלית והמידית של היצירה הקאפיטאליסטית. מכל-מקום, נשמעות משאלות מפורשות שלא ייאסר המגע עמה. ואף שעדיין רחוקה האמנות הסובייטית מהושיט יד-אחוזה לאמנות המערב, הרי אין ספק שמבצבצת בה ערגה מחודשת לפלוראליזם תרבותי. ה"מפלגתיות" המקודשת לא חנקה את הפמיהה לרבגוניות, שמגע חפשי עם אמנות המערב עשוי לתרום לה תרומה נכבדה.

נעילות ישנות וחדשות בוועידת-הסופרים

כמה פעמים הזכרנו את הוועידה האחרונה (השלישית) של הסופרים הסובייטים (18—23 במאי 1959) ועלינו לחזור לדיוניה ביתר עיון. תהיה זו טעות לומר כי רוחם של דברי ז'לינסקי, למשל (שהובאו בפרק הקודם), היא שריחפה על הוועידה. דומה כי אפשר אפילו לקבוע שהרוח נישבה בכיוון הפוך. הנה דוגמה מתחום היחס לאמנות המערב. נעילות-זלזול נשמעו מפי איוואן אניסימוב (הוא, כעורך הירחון "אינוסטראנאיה ליטראטורה" — "ספרות חוץ-לארץ" — נראה מוסמך-טעם יותר מז'לינסקי):

"הספרות הבורגנית לא הוציאה מתוכה שום דבר חשוב. ממנה גם אי אפשר היה לצפות למאומה. — — — הספרות הבורגנית בשנים הללו, שנים גדולות לכל האנושות, אף כשהשיגה את הקוסמוס, לא ביטאה את רוח התקופה בשום דבר ובשום צורה. גם אין תימה בדבר: היא איבדה את תחושת הזמן".

באשר לבעיות הפנימיות של הספרות הסובייטית ודאי הידהדו באלם-הוועידה צלילים ישנים, שהזכירו ימים שמלפני עשר ועשרים שנה. עשרות נואמים חזרו והטעימו את הצורך להחדיר את ה"מפלגתיות" בכל תאיה וגילוייה של הספרות. חזרה ונשמעה הדרישה שהספרות תהיה אידיאית-מפלגתית לפני-לפנים, כניסוחו של ואלנטין קאטאיב (ואחרים כמוהו): "המפלגתיות — זו נשמת הספרות, וספרות חסרת-נשמה אינה דרושה לנו". אולי יש גונצ'אר זילזל באלה הסופרים שביקשו "לחפות על חוסר-הכשרון שלהם באומץ-לב מדומה של השחרה". ואילו הדין

החשבון של אלקסיי סורקוב (ששימש מזכיר כללי של איגוד-הסופרים עד לוועידה האחרונה) ודאי היה חדור רוח-קרב נגד אופוזיציונרים גלויים ומוסוים, רביזיוני-ניסטים שאינם מניחים נשקם. הוא אף השתמש לא רק בהרבה ביטויי-גנאי כלפי סוטים וחוטאים כי אם גם ברמזי-איומים. אולם על כל אלה מאפילה העובדה האחת, שבכל-זאת לא נשמעו הנעימות הללו במקהלה מאוחדת.

לא הועיל לסורקוב להטו הניארו-דאנובי. רבים לא חששו למתוח בקורת חריפה על הדין-וחשבון שלו, שהיה מלא מספרים ופירוטי-שמות, ציינו הן את רוחו הפוגענית הן את אריכותו ומבנהו המשעממים. אף הופעה בגלוי המשאלה שוועידת-הסופרים שלעתיד-לבוא תשוחררנה בכלל מאותו עומס מיותר: דין-וחשבון המזכיר-הכללי...

סורקוב אף לא נבחר מחדש לתפקידו, ואת מקומו ירש הסופר הקשיש והמתון-ביחס, קונסטנטין פ'דין. חילופי-אישים מעין אלה הם רבי-משמעות. כאן נציינו רק את העובדה כי לא די שפ'דין נמנה בזמנו על קבוצת „האחים סראפיון“, אלא שבספרו „הסופר, האמנות, התקופה“ (קובץ-מאמרים בבעיות ספרות, שהופיע לא מכבר) אף מוצא אתה הערכה אוהדת-למדי לאותם „האחים סראפיון“ (שדגלו, כפי שציון כבר, בהפרדת האמנות מחובות חברתיות-מוסריות), ואפילו מלה טובה למיכאיל זושצ'נקו (שהיה, כידוע, התגלמות כל הרע והפסול לפי התפיסה ה'ודא-נובית). יצוין גם כי יחד עם סורקוב הורחקו מעמדותיהם ה„פיקודיות“ המבוצרות עוד מספר סופרים-קנאים — ולעומתם נבחרו למוסדות המנהלים של איגוד-הסופרים אחדים מהמתמרדים בעבר הקרוב, כמו מארגריט אָליגר, יאשינו ועוד. בקשר לחילופי האישים אֶפִיניים הם דבריו של אלקסנדר טווארדובסקי בוועידה:

„...הצורה העליונה של אחריות קולקטיבית בתחום שלנו היא הכרה נאותה של אחריות הסופר כלפי עצמו — לא כלפי הספרות בכללותה, ושימו לב שאין אצלנו כל-כך הרבה אנשי-עט המסתדרים' עם אותה צורה של אחריות. אדרבה, מרובים יותר אלה הנכונים ליטול אחריות, לספרות בכללותה, לנהל אותה, לנהוג בה, לכוון אותה“.

טווארדובסקי הוסיף ודיבר נגד ריבוי מופרו של „מיבצעים ארגוניים“ בספרות, והדברים משתמעים אפילו כקריאה גלויה למדי נגד „קומיסאריות“ בספרות. מן ה'ודו'ח, שפורסם ב„ליטראטורנאיה גאזטה“, אנו למדים שהדברים המצוטטים כאן מפי טווארדובסקי הופסקו פעמים מספר במחיאות-כפיים. ובאותה ועידה נגע הסופר וסיבולוד איוואנוב בשאלת המשמרת הצעירה בספרות (שממנה יצאו לא מעט „מתמרדים“); הוא עמד לא רק על הצורך לנהוג בה אורח-רוח אבהי, בקורת ללא חריקת-שן, אלא גם על הצורך

„להרשות, ולעזור, לסופרים הצעירים לנסות נסיונותיהם, לחפש סגנון

משלהם, דרך-כתיבה משלהם. זה חשוב מאד! איש לא יעלה על דעתו להכחיש כי התקדמות במדע לא תיתכן בלי ניסויים. עם זאת, הרי הניסויים בספרות אינם מוצאים אהדה, ובעל-הנסיגות מסתכן בכך שיגדירוהו כפורמאליסט. זהו לדעתי, דבר-הבל!...

„עירנות“ מסוג חדש

בתחילת מאמרנו רמזנו על החשיבות המהותית-היסודית של שינויים בפרטים קטנים, לגבי המשכיל הסובייטי. אף אמרנו: עתים יש בפרטים זעירים אלה כדי להכריע גורלות, שאלות של קיום. אי-אפשר, אפוא, שלא לחזור ולהדגיש את התמורה היסודית שחלה באווירת החיים הספרותיים-האמנותיים בברה"מ. עוד יש בהם הרבה אתמוספירות של לחץ, אבל שוב אין פחד פיוזי מוחשי וסכנת גירוש, עינויי-חקירה ובתי-כלא. הרי אפילו פסטרנק יכול היה באחרונה לקבל עתונאים מתחוץ-לארץ, או לבוא למוסקבה ולהתנשק בפומבי עם ליאונארד ברנשטיין... חלפו הזמנים שבהם היו סופרים „סוטים“ בבחינת נעלבים-ואינם-עולבים בלבד. ראינו „מתמרדים“ שונים העומדים זמן רב במריים, אף משיבים לתוקפיהם דבר ומתגוננים בלא הרכנת-ראש. הדוגמה של ארנבורג מלפני חדשים מספר, כשהגן בפומבי על „הפשרת השלגים“ שלו, זכתה לפירסום רב בעולם רק בגלל היותה קשורה ביוצר בעל-שם. כמו שניתן במערב פירסום נרחב למאמרו של בעל-שם אחר, קונסטנטין פאוסטובסקי, בימי ועידת-הסופרים („ליטראטורנאיה גאזטה“, 20 במאי 1959, „מחשבות מוסכמות ושנויות-במחלוקת“), בו תקף בלשון חדה ועוקצנית כל מיני קוניונקטוריסטים-קארייריסטים המתעטפים בטליתות „רעיוניות“. אבל גילויים נון-קונפורמיסטיים מסוג זה אתה מוצא בשפע גם אצל אנשי-עט משורה שניה ושלישית — הן בדיונים ספרותיים הן ביצירות הספרותיות עצמן. ואחת התופעות המבורכות היא שמתפתחת „עירנות“ חדשה בקרב הסופרים: שהמלים הנאות והמצלצלות — „מפלגתיות“, „אידיאות“, „אהבת-העם“, „מולדת“, „חברה סוציאליסטית“, „קומוניזם“ וכיו"ב — לא תשמשנה חיפוי לחוסר-כשרון, עזר להתקדמות בסולם-הקאריירה, הסוואה לנקמנות אישית, רדיפות, איסורים וחרמות. המפלגה, עם כל ההכרה בשגיבותה ובסמכותה, שוב אינה יכולה לשמש חממה מוגנת למעוטי-כשרון, לאפסים אמנותיים. כיום אין לאדם תקוה רבה לזכות בפרסים ע"י הלשנות והשמצות, ע"י גידופים ונידוים, אף לא ע"י חנופה והתרפסות לצד אחר... הפראזה הפאטיריטית והדביקות המוצהרת בקו המפלגתי שוב אינם מקלט בטוח למשמיצים.

מה צופן העתיד?

מה תמורה מברשים לאמנות הסובייטית אותם סתירות והתנגשויות, ניגודים ולבטים פנימיים, שלא הוארו בדפים אלה אלא בחלקם? לשון אחרת: עד היכן יגיע כוחה

של פשרה בין „מפלגתיות“ וכל המשתמע ממנה לבין מידות מסוימות של עצמיות וחירות־היצירה?

אם תתמיד הארגעה שנסתמנה באחרונה ביחסים הבינלאומיים, יש לצפות להתרת־רצועה נוספת בחיים הספרותיים־האמנותיים בברה"מ. הנסיון מלמד כי מידת הלחץ והפיקוח היא, לא במעט, פונקציה של המצב המדיני־החיצוני. אין לשכוח כי ראשיתו של ה„ז'דאנוביזם“ חופפת את ראשיתה של „המלחמה הקרה“.

עם זאת אפשר לשער כי העמקת ההפוגה במתיחות הבינלאומית עתידה להחריף את המתח בין חירות־היצירה להדרכה פוליטית־מפלגתית. ראשית, התאווה לחירות — כתיאבון לאכילה — גדלה והולכת עם קבלתה וכיבושה. שנית, המגע ההדדי בין משכילי העם הסובייטי ומשכילי המערב, שיתרחב וילך בזמנים של רוגע, בהכרח יעמיק את הפמיהה לניסויים, לחידושים ולחיפושים, שהעולם מלא אותם. ואפילו תישמר אצל הכופרים הסובייטיים הרגשת עליונות לגבי עמיתיהם במערב, אי־אפשר שתוך כדי מגע הדוק יותר עם המערב לא יימשכו אחר אסכולות וכיוונים זורמים שעד עתה הם בבחינת פירות אסורים. ושלישית, ההשכלה הרחבה־למדי, ההופכת נחלת המונים בברה"מ, יחד עם הכיבושים הסובייטיים הכבירים במדע ובטכניקה — יש בהם כדי לעודד ספקנות אינטלקטואלית. הספוט־ניקים, מצד אחד, אמנם ממלאים את האדם הסובייטי, וביחוד את השכבה המשכילה, גאווה ובטחון — אך אותם ספוטניקים מעוררים גם סקרנות מוגברת, לא בתחומם של חוקי פיזיקה בלבד כ־אם גם בתחומם של חוקי־חברה.

לאור חזות בהירה ואופטימית כזאת אולי יקשה להינבא איך יישמר בספרות ובאמנות הסובייטית עקרון ה„מפלגתיות“. אך שמא לא יהיה בו צורך כלל?

אדם ואזיק : שׁעון

הוּ בַמִּנְקָן אֲשֶׁר בְּשָׂמִים-צְשָׁרָה יִשָּׁן
בְּגֹן עַל אוֹקְרִינָה הַכַּפַּאי נִגֵּן
שָׁרוּ יְלָדִים שְׂמִים-צְשָׁרָה אֶת
בְּשִׁיר בְּשִׁיר קֹלֵעַ יָד בְּיָד

בְּשָׂמִים בַּחֲלוֹן נָשִׁים וְמָרוּ בַּסֶּף
עַל הַצֵּלָם צָמַד בְּקֶרֶן קִיר
בְּשֵׁלֶשׁ בְּשִׁבְצוֹתָיו נִגְלָה כְּמִסְךְ
שָׁמְעוּ הַכֹּל קְרִיאַת שְׁכוֹי מִצִּיר

בְּאַרְבַּע הִנֵּה שָׁם אֵינָה אִישׁ
לֹא אִישׁ קָטָן-לְבָלָרִים עֲלוּב נְבִישׁ
הַלְבָּלָר הַמֵּת בְּעַל-פִּיהָ הַשְּׂמִיעַ
שִׁירֵי-צָבָא עַל מְוֹת וּמוֹשִׁיעַ

בְּחֶמֶשׁ דְּמָמָה

שְׂמֵשׁ-שָׁזוּ בְּשֵׁשׁ
עַל עֲצָב רַךְ מִצְבִּיעַ הַשְּׁעוֹן
כְּבֵר פֶּלֶג-יוֹם הַלּוֹם אֵלֵי-עַד פּוֹרֵשׁ
עַת הַרְדָּם לִישׁוֹן

הָרֹאשׁ מְכַאֵיב כְּפָצַע
שְׂמִחָדָשׁ הִנֵּה נִפְצֵר
עַל הַשְּׁעוֹת עַד שְׁמֵר
אֲחַד הַדְּרָקָן צָבֵר.

על נושא הזרקורים

בסתו השני למלחמה הלכתי בקרוב היה ערב
העצים מגרו את עליהם ואלה מאנשי השיח
הקה צרי רפאים שאף תמול היו על מפת אירופה
רפאי צרים שאינן
תסת בגלי זרו אפרן
בשפתע בשמים הזרקור הגיה:
הריני כרן משנינת
צנה של רשת המגן
זרקור שני צלב בה את זרועו ושמק אין-ניצ

ההוא באלכסון היה מיטר דרוף שלשמים
ונה היה חרב המורמה לכת
קשרי המלחמה

בין העצים בעלונה אשר נשרה כאפר
שני זרקורים גלחמו לחם
עם רפאי צרים שלא היו
שני זרקורים גלחמו לחם
התכופף בונוק והנושא
הבקיץ לצמקה של היבשת
עד שהניחו קרניהם במאון
צלי כחפי

נדממו זמן רב
ועל קרישי הגשר מחמר קל-משקל
במצבר המצור תמם
שגרו נשימתם השוהרה מכל
לכגי-אדם
לכגי-אדם

(מסולגית : בן-ציון תומר)

הרבט טינקסטון: אומות תוהות על עצמן

בכמה מחוזות מרוחקים עדיין קיימים מושגים שאנו יכולים לראותם כאפיניים לכפר ולקהילה; אנשי העדה הקטנה מיחסים לעצמם ולקבוצות מקומיות שכנות, ה"זרים", איאלו תכונות פסיכולוגיות מובהקות. בגלילות הפסיכולוגיה הקיבוצית מפותחת יותר. אפשר להניח שהרבה שוודים יש להם תמונה ברורה לפחות של עשרה "אפיים גליליים"; מקובל לדבר אצלנו על הגוטלנדי, הדלקארלי והסקאני, משל כאילו היו שלושה פרטים בעלי קווי-אופי נבדלים ומוגדרים. ההכללות מופלגות עוד יותר במה שנוגע לאזרחיה של מדינה, האומות. בספרות-מסעות, בעתונאות וביצירות בעלות יומרות מדעיות מוצאים אנו תמיד תיאורים מפורטים ומגוונים ביותר של טבע השוודים, הגרמנים, הצרפתים והרוסים. בעשרות השנים האחרונות גם השתגר המנהג לבקש לקבוע קווי-אופי גזעיים. מניחים שקיימים אי-אלה גזעים מוגדרים וכי ההבדלים הפיזיים ביניהם מקבילים לווריאציות פסיכולוגיות מסוימות. נעשו אפילו נסיונות ליצור פסיכולוגיה של יבשות. לטעון שקווי-אופי מיוחדים מציינים את האסיאתים, האירופים והאמריקאים.

בדברים הבאים מבקש אני לטפל רק במושגים של תכונות לאומיות — ורק מצד אחד מסוים. קרוב-לודאי שבכל התקופות ניסו כל העמים ליצור לעצמם פסיכולוגיה לאומית; אפשר להתקל בנסיונות אלה בקרב פראי-אדם כמו גם בקרב אומות-התרבות המפותחות ביותר. ואולם הפסיכולוגיה הלאומית לא היה בה ענין היסטורי ומדיני בעל-משמעות עד למאה ה"ט, שבה עשוה תכופות יסוד למחקר היסטורי ולאידיאולוגיות מדיניות כאחד. נקודת-מוצא אחת לדיון היא תורת ההתפתחות (אבולוציה) של האומות, שקנתה לה חשיבות על רקע התגובה נגד המהפכה הצרפתית ואשר אפשר למצוא את ראשיתה בכמה יצירות פילוסופיות: דעותיו של רוסו על "הרצון הכללי" של האומה המפותחת במלואה, האמונה בקידמה, האסכולה ההיסטורית והרומנטיקה בגרמניה, תפיסת הלאומיות. לפי תורה זו מופיעות האומות כחשיבות מובהקות בייחודן, שמקוריותן באה על גילוייה בהתפתחותן ההיסטורית. כך מצטייר האופי הלאומי מאחרי מהלך המאורעות ההיסטוריים, והוא הקובע את המאורעות האלה; מניחים שבכל מדינה שולט כורח פנימי, המתגלה במשטרה החברתי המיוחד ובתרבותה המיוחדת. תפיסה זו עמדה תחילה במרכז המסורתיות המדינית ואחרי-כן במרכז השקפת-החיים הכללית של האדם המודרני. ואולם מעט-מעט השפיעו עליה ונוספו עליה רעיונות אחרים. כיום מכירים בחשיבותם של המאורעות ההיסטוריים לגבי האופי הלאומי, בכוחם לשנות את האופי הזה במידה ידועה. עם המחקר הגזעי באה נטיה להסמך סימנים לאומיים מובהקים להבדלי גזע, ואפילו להדגיש את הבדלי הגזע או, בעצם, את עירובי

הגזע, כגורמייסוד. התורה המקורית של קווי־אופי לאומיים נעשית יותר ויותר סתם רקע לפראזות כלליות שאינן נשענות על שום בנין עיוני־כללי. מושג האופי הלאומי, הנבדל בבירור מרעיונות ישנים יותר, בעיקרו נתקבל על הכל בדיון המדעי המודרני. אין כופרים בכך שקיימים הבדלים מסוימים בין האומות, אך טוענים שהבדלים אלה הם תכונות שטחיות, הניפרות במנהגים ובהתנהגות. מתוך כך גורסים שאופי לאומי, במידה שעדיין אנו נוטלים רשות לעצמנו לדבר עליו, אינו צומח מתוך איזה מערכי־יסוד — מטעמים שכל עמיי־המערב הם „חדשים“ והטרונגיים מבחינה גזעית — אלא מתוך תנאים היסטוריים, מתוך נסיונו ומסורותיו של העם. הנה כך לא האופי הוא הקובע את ההיסטוריה אלא להפך. יכולה אפוא אומה לשנות את אפיה; משטר חדש, מלחמה, סכסוך פנימי יכולים להשליט תכונות שונות מאלו שנתגלו קודם־לכן. על סמך הנחות אלו ספק אם מותר להשתמש במונח „אופי“; לפי המקובל מרמזת המלה „אופי“ על סגולות־יסוד מסוימות, שלפחות במידה ידועה אינן תלויות בסביבה. סופרים אמריקאים נוקטים ברגיל את המונח „דפוסי התנהגות“ לציון סגולות ונסיות מסוג זה.

מטעמים ברורים הפסיכולוגיה הגזעית היא אחד הנושאים המעוררים וממריצים את העירפול האינטלקטואלי. בדיקה ממשית של הבעיות כרוכה בקשיים יוצאים־מגדר־הרגיל. עם זאת הרי כל נוסע או קורא־ספרים יצרז מפתחו לקבוע לעצמו השקפה על טבע העמים השונים. השקפות מעין אלו מיוסדות על התרשמויות בודדות. על כמה דברים שנשמעו מפי הנוסעים ואנשי־השיחה הרבים־מסופר שפבר פעלו בשטח זה; מאורע היסטורי, מדינאי, סופר, או אפילו פלוני שהפדת אותו באקראי ברכבת, באים לשמש בוחן להערכה כללית. שוב ושוב הודגש כי המושגים הפופר לריים על עמים שונים משתנים בלי הפסק. במאה הייז נחשבו האנגלים האומה הפרועה, הגחמנית וההפכפכת ביותר באירופה; לאחר־מכן נתקבלה תמונה הפוכה לגמרי. בימי המאה הייט נהגו לראות בצרפתים את המהפכנים והדקדנטים של המערב. לאחר־מכן מקובל היה לראות בצרפתים אנשים שיגרתיים, כפתי־מסורת, קטנוניים, בורגניים. לעתים קרובות מאד מיסדים הפסיכולוגים־של־הגזע את תצפיותיהם על קבוצה חברתית מסוימת; למעשה, אפוא, הם נותנים סימנים בקבוצה זו ולא באומה בכללותה. אף־על־פי־כן הרי הכללות נטולות־מעצורים, מבוססות על מהלך מאורעות היסטורי מסוים, הן דרך האפיון העיקרית.

כאן אטפל רק בשאלה אחת מצומצמת מאד, וגם זאת בצורה חלקית. אני אעמוד על כמה דוגמות של תיאור־עצמי לאומי, במידה שהן נוגעות, ראשית, בקווי־האופי הנחשבים יסודיים באומה הנדונה, ושנית, בעמדתה של האומה כלפי העמים האחרים. יכולתי למצוא חומר בשפע רק ביחס לארצות אחדות. מובן שאין חומר זה ממצה כלל וכלל; הצהרות על אפיו הלאומי של עם אפשר למצוא בכתבים שונים־ומשונים ביותר, ואני אסתמך בעיקר על דברים שנתקלתי בהם תוך כדי קריאה בספרות מדינית ותוך כדי עיון בחיבורים נדעים על פסיכולוגיה גזעית.

הואיל והנקל יהיה לבחור את המקורות באורח שרירותי במקרה מעין זה, רוצה אני להדגיש שלא נתקלתי בשום אפיון-עצמי לאומי המנוגד לאלה המובאים כאן; לעומת זאת פסחתי על כמה ציטטות החופפות את אלו המובאות כאן.

*

ב„אנציקלופדיה לילדים“ שפורסמה בשטוקהולם ב־1803 נשאלה השאלה: „מהם מנהגיה ומזגה של האומה השוודית?“ התשובה היתה: „לשעבר היתה אומה זו מורמת על כל זולתה בכוח גבורתה, אורח-חייה הנמרץ, ישרה ואהבתה לחופש, למולדת ולמושליה. לוואי ולא היו קווים אלה באפיה מקפחים עדיין את כוחם וטהרתם מלשעבר, ואולם אנוכיות שפלה, קנאה בין מעמדות שונים של אזרחים, נטיה למותרות, משקאות חריפים ומנהגים זרים, כל אלה הם קווים המתחזקים והולכים, לרועה-המזל, באופי הלאומי.“ מבחינות רבות אלו הן טענות טיפוסיות לדעות שנשמעו בשוודיה על האופי הלאומי השוודי, ובדברים כיוצא באלה העידו עמים רבים על אפים שלהם. האומה מורמת על שאר אומות, וסימניה הם בראש-וראשונה אומץ-לב ואהבת-החופש; לעתים קרובות נשמעת הטענה כי סגולותיה המשובחות של האומה ניפרות היו ביתר-תוקף בשפברגיהמים. על החסרונות גמנים קנאה, ריבות-מבית וחולשה למנהגים זרים.

עוד במאה הי"ח הביעו סופרים כדוגמת יעקב ואלנברג וי. ה. קלגן צער על אהבתם של השוודים לכל הבא מחוץ-לארץ. לדבריו של זה האחרון, אין למצוא בשוודיה „שום אופי לאומי מיוחד וקבוע, רק חיקוי שטחי לעמים זרים.“ הרעיון חוזר ומופיע ביצירותיהם של הרבה סופרים מאוחרים. הפילוג הפנימי והקנאה גם הם מיוחסים לשוודים. „אם התכונות בלתי-השוודיות באומה לא די שתתקיימנה אלא גם תתגברנה, כפי שמאמינים כה רבים, או אז יגדל הרקב כל-כך עד שתהיה המדינה עלולה להתפורר“, אמר אלמקוויסט בספרו, „משמעות העוני השוודי“. בצד זה קיימת גם הדעה שהשוודים הם עם יחיד-במינו, שקשה לתת בו סימנים והוא מצוין בסגולות סותרות. „עם מוזר הוא העם הזה אשר בו תמשול, ניגודים השרויים במאבק-נצח“, קרא טגנר בשירת-שבחיו לקרל הי"ד ב־1842.

כמה פסיכולוגים גזעיים הקרובים אלינו יותר בזמן העמידו בנין שלם ושיטתי מתוך הדעות שהועלו בקצרה על-ידי כמה מן הסופרים הראשונים. מהרבה בחינות, המצוין שבכל אלה הוא חיבורו של היידנשטאם, „על טבע השוודים“ (1896). מצד סגנונו המזהיר, הקף תפיסתו, סתירותיו העובדתיות וטבעו יוצא-הדופן אפשר לראות בו את הביטוי הטיפוסי האידיאלי לאפיון-העצמי הלאומי. כתבים דומים מצויים בהרבה ארצות, אך ככל שידיעתי מגעת אין בשום מקום דבר מסוג זה. החיבור מבוסס על אמונה באופי הנשגב, המופלא והיחיד-במינו של השוודים. אולם דבר זה מתבטא גם, לא בשורה האחרונה, בעובדה שהאופי השוודי הוא רב-סתירות, שהוא מכיל תכונות מנוגדות, שפל אחת מהן מחריפה עד לקיצוניות. „בר-בזמן שלעתים קרובות אפשר היה לאפיין את שכנינו במלים אחדות, הנה

הפסיכולוגיה של האופי השוודי היא מגוונת ורב־ת־הפכים כלי־כך עד שלא הצליח איש לצרפה לכלל תמונה שלמה וממצה... על אף אֶפיו הנעלה ועתיר־הגונים, חסר השוודי בטחון־עצמי ויש בו הערצה מופרות לכל הזר והנכרי. השוודים הם „הקוסמופוליטיים והמודרניים ביותר בבני הגזע הטבטוני... שוודיה אינה מעודדת ואינה מטפחת את הכשרון אלא מחניקה אותו בחששנות, בצרות־העין ובביורוקרטיה שלה. נגע הזילזול־עצמי פושה בה. בשום ארץ אחרת באירופה אין אהבת־המולדת מוטלת מתה כלי־כך מאחרי מליצות נבוכות כמו בשוודיה... העולם החיצון הועלה לדרגת דוגמה עילאית, ועם זאת יודעים אנו כולנו שבעיני זר ודאי יהיו חיינו הפנימיים שטחיים ביותר, ובמיוחד גילוייהם באמנות ובספרות”. בהקשר אחר אנו נמצאים למדים שצניעותו של השוודי משווה לאֶפיו נופך מיוחד מאד של אצילות. „אין לך דבר בעולם שהשוודי מתירא מפניו יותר מאשר מפני היוהרה. בעולם המודרני כולו אין תכונה גזעית נאצלה ומצודדת יותר מן הליגלוג־עצמי הלאומי הזה”. היידנשטאם מסיים את מסתו בסיכום זה: „אֶפיו של השוודי, כפי שהתפתח, הוא האופי העשיר והמעניין ביותר בסקנדינביה — אף כי האומות השכנות אינן מעריכות אותו כראוי והוא עצמו מתכחש לו”.

הדוגמה המפורסמת השניה לאֶפיו־העצמי השוודי היא ספרו של גוסטב סונדברג, „האופי הלאומי השוודי” (1911). חיבור זה נתפרסם בראשונה כנספח לדין־וחשבון על ההגירה משוודיה, ומטרתו הקרובה היתה לחקור את קווי־האופי הלאומי השוודי שאפשר להניח שהם ממריצים את ההגירה. החיבור הופיע אפוא כביכול כביקורת על המנטליות השוודית. הנימה העוברת בו כחוט־השני היא שהשוודים חסרים רגשות לאומיים לאמיתם. הם מזלזלים בכל דבר שוודי ומעריצים את הנכרי. יש בשוודיה התעניינות בכל דבר נכרי, „שבגללה היה השוודי נוטה בכל הדורות להפריז בהערכת הבא מן החוץ ולהקל בערך כל מה שהוא שלו. במקרים רבים הביא דבר זה זואה על עמנו ומנע את התפתחותה המלאה של עצמיות לאומית שוודית”. השוודים רבים ביניהם לבין עצמם; הם מקנאים ומצרים עין איש ברעהו. אך כשהדברים אמורים בנכרים או אז הריהם נכנעים, נדיבים ומסורים. הרבה ראיות יש לכך: לא ניהלנו למעשה מעולם מלחמת־התקפה, ויתרנו לנוורוגיה, אנו נמנעים מלהעניק את פרס־נובל לשוודים.

המחבר מעמיד את האופי השוודי בניגוד לזה של השכנים הסקנדינביים; הוא טוען שהדנים בפרט מצוינים בגאוה־עצמית שהיא מעודנת וגסה בעת־ובעונה־אחת. ואולם הנעימה הבקרתית בדיון באופי השוודי אין בה כדי להסתיר את המחשבה היסודית שלאמיתו של דבר הננו עם משובח להפליא. עם מחונן, אציל ועליון, אומה של אצילים — על־כל־פנים אם ההשוואה מצטמצמת בתחומי סקנדינביה. הוא מיחס לשוודים במפורש סגולות של אומץ, טוב־לב, כשרון ארגוני ודמיון חי.

מסתבר מאד שחיבורו של סונדברג — ובפרט טעותיו על היעדר הגאוה־העצמית אצל השוודי — היתה לו השפעה ניכרת על תפיסת האופי השוודי. בתוך שנה אחת נמכר ספרו ב־5,000 טפסים. בסך־הכל פורסמו שלושים־ושנים אלף טופס והספר

אזל מפבר (המהדורה האחרונה הופיעה ב־1921). היה זה אפוא אחד הספרים המצליחים ביותר בשוק הספר השוודי. מעטות היצירות, מחוץ לרומנים, שזכו למהדורות גדולות כל־כך. הבקורת היתה נלהבת בכללותה. אף אותם שחלקו על המחבר בכמה מובנים, דומה שנתנו תמיכה ללא־סייג לנקודות שנדונו כאן. אפילו בשנים האחרונות צוטטה יצירה זו לעתים קרובות לתוספת־תוקף לדעה זו או אחרת.

ב־1932 פירסם פרידריך שולצה־מאלצייר, חוקר־ספרות גרמני, חיבור על הבקורת־העצמית הגרמנית לאור הספרות הגרמנית החדשה. מטרת החיבור היתה להבהיר אי־אלה צדדים עיקריים באופי הלאומי הגרמני, בהסתמך על דבריהם של סופרים גדולים בשאלה זו. התוצאות שהעלה המחבר אפשר לסכמן על הצד היותר טוב בצייטוט הכותרות של ארבעת הפרקים העיקריים: „אינדיבידואליזם וקשי־עורף“, „בין המולדת לאנושות“, „האידיאליזם כסכנה“, „סתירות־עצמיות גרמניות“. הכותרת הראשונה מדברת בעדה. תחת הכותרת השניה מודגשת משיכתו של הגרמני אל הקוסמופוליטיות יחד עם הערכתו הרגשית לכל שהוא נכרי וזר. כך מוסבת תשומת לב ל„צדקנות־יתר כוזבת מצד הרבה גרמנים, שבעודם ששים להכיר בהשגיהם של זרים הם מקילים ראש בערך אנשיהם שלהם...“ בפרק השלישי שהוכרנו מטעים המחבר שהנטיה הגרמנית לאידיאליזם עלולה להכשיל פעולה מעשית המכוונת להשגת יתרונות מסוימים. גם כאן מדובר על הסכנות שבבקורת־עצמית מרחיקת־לכת: עלולה היא להביא לידי בגידת אדם בבני־עמו, לידי ותרנות סקפטית וטשטוש העצמיות. יש לציין שתוך כדי כך הוא מטעים את האידיאליזם של הגרמנים כמו גם את טיבה זה של הנפש הגרמנית, „שהיא רבת סתירות והפכים כל־כך“. מכאן הוא מגיע למסקנה שבצד קו־היסוד האידיאליסטי קיימת „נטיה, חזקה אולי לא־פחות, לעובדות ממשיות ומוחשיות“. הניגוד בין הנטיות האלו אוצר בתוכו „את אחת המתחיות העמוקות והפוריות ביותר בגאון הגרמני“. בפרק האחרון על הסתירות־העצמיות הגרמניות מודגש שהאופי הגרמני הוא פרובלמטי במיוחד, מצוין בסתירות עזות.

שולצה מבסס את השקפתו על איסוף חומר רב, בחלקו הגדול חוות־דעת של פילוסופים וסופרים בסוף המאה ה־19 ובתחילת ה־20, של אישים כלסינג, הרדר, גתה, שילר, פיכטה ואַרנט. אפשר להוסיף על העדויות שהוא מביא אוסף ציטטות שליקט זומבארט בספרו „על האדם“ (1938). די לנו אם נביא כאן כמה ציטטות טיפוסיות. גתה: „הגרמנים... הולכים אחר נטיות־לבם, וכל אחד מהם מנסה להעמיד חוק לעצמו; הגרמני אינו דואג לזולתו מפני שכל אחד מהם חדור רעיון של חירות־היחיד...“ אַרנט: „הגרמני... הוא קוסמופוליטי, שהאלוהים נתן לו את העולם כולו להיות לו לבית“.

ההשקפות על אופי הגרמנים, ששולצה מוצא בספרות הגרמנית וסומך עליהן ידיו,

דומה שהן שליטות בניתוח העצמי הגרמני. בשורות הבאות אוסיף על עדות זו מדברי סופרים שאינם מובאים (פרט לאחד) לא אצל שולצה ולא אצל זומבארט. בהודמנויות שונות תיאר ביסמרק את הגרמנים כעצמאיים ועקשניים, אנשיריבי ומדון, המצוינים במידה מועטה של תודעה עצמית ובהערצה מרובה לזר ולנכרי. הוא אמר שלא הכיר שום ארץ אחרת אשר בה „הרגש הלאומי הכללי ואהבת המולדת המשותפת משמשים מכשולים מבוטלים כל־כך על דרך ההפרזות במלחמת המפלגות... ההיסטוריה הגרמנית בכללותה מעידה על הלך־נפש זה, שאפשר לכנותו בשם אנוכיות או הרגשת עצמאות, כרצון איש ואיש...” הוא דיבר על „הסיוט, שעד לתקופה החדשה ממש דיכא את הרגש הלאומי שלנו: (הרעיון) שצרפת, ועוד יותר מכך אנגלי, הוא מכוח לידתו ולאומיתו יצור בעלה יותר מן הגרמני וכי ההסכמה מצד דעת־הקהל הכללית בפאריז ובלונדון היא הוכחה מהימנה יותר לערכונאנו מאשר דעתנו שלנו”. הצהרות מעין אלו מצויות ביצירותיהם של שאר סופרים דגולים בני אותה תקופה, בכתביו של רומניסט טיפוסי כדוגמת פֶּוֹנְטֶן לא־פחות מאשר בכתביו של פוליטיקאי טיפוסי כדוגמת נאומן. במיוחד בולט כלל התפיסות שאנו עוסקים בהם כאן ביצירותיו של היינריך פון־טרייטשקה, שהיה קרוב לוודאי, אחד הסופרים המדיניים מרובי־ההשפעה בדורו.

לדברי טרייטשקה מחוגים הגרמנים בסגולות מזהירות; יש בהם תודעה עצמית חזקה, הם סובלנים ונוח־ימוג, דמוקרטיים במובן עמוק יותר (בניגוד לאנגלים ולצרפתים); בצד האיטלקים הריהם העם האידיאליסטי ביותר בעולם.

אפיינית להם המשיכה אל האנושי־הכללי והאוניברסלי, ואולם סובלים הם מרגש לאומי רופף ומיחס־כבוד מוגזם לזולתם. מידה מסוימת של אנוכיות, ואפילו מידה של יוהרה, הן סגולות נחוצות בעם, אבל סגולה זו נעדרת לגמרי אצל הגרמני. משום שגאוה מוצקה זו מעטה מדי בקרב הגרמנים, צפויים הם תמיד לסכנה שיאבדו את הוויתם הלאומית... „אין לנו שום משפטים־קדומים לאומיים שאין איש רשאי לפגוע בהם; אין לנו אפילו מולדת הנחשבת קדושה בשיחה... רוב הגרמנים הם קוסמופוליטיים מלידה, ותמיד עליהם להתאמץ להמתיק את הכרתם הנצחית בגאון הזר כדי שיוכלו לחשוב גם על עצמם לפעמים. תכונה מוזרה זו שבעם הגרמני ראוי היה לכנותה טישושה־עצמיות...” הגרמנים ענווים הם מפדי שיכריזו בגלוי שהולנד צריכה להיכנס לאיחוד־המכס הגרמני. „בשום מקום בעולם אין שפע כזה של שוטים המלהגים על שוביניזם, ובשום מקום אין השוביניזם מועט כל־כך כאצלנו; הרי אנו מתביישים לתת ביטוי אפילו לצרכים הפשוטים ביותר של האומה”. עמים אחרים טבעם שונה לגמרי מזה. האנגלים והצרפתים יש להם אמנם הרבה תכונות רעות, והרבה פשעים היסטוריים רובצים על מצפונם, ואף־על־פיר־כן הם בטוחים בעצמם ומגלים פעילות לאומית. טרייטשקה מדגיש את ההירות הלאומית של האנגלים ואת „ההכרה הלאומית של הצרפתים, הראויה למלוא ההערצה...”

כמה וכמה אישים המייצגים מחנות פוליטיים שונים ותחומי־פעולה שונים אישרו

לאחר שנים את הנקודות העיקריות בניתוחו של טרייטשקה. פאול רורבך, אחד התעמלנים הלאומניים הבולטים ביותר בתקופת וילהלם, כתב בחיבורו הנודע ביותר, "הרעיון הגרמני בעולם", שהעם הגרמני סובל מעפבות פנימיות חזקות המחלישות את שאיפתו הטבעית להתפשטות לאומית. האינדיבידואליזם פוגם ברגש האחדות והפילוגים הפנימיים חוקים יותר מן השאיפה לתוקף כלפי-חוץ; לדברי טאציטוס היו דברים אלה נכונים אפילו לגבי הטבטונים הקדמונים. באנגליה, האומה שבה ראה רורבך את יריבתה של גרמניה במדיניות העולמית, המצב שונה לגמרי.

רעיון זה מילא תפקיד חשוב ביותר בתעמולה הלאומית בימי מלחמת-העולם הראשונה. הפילוסוף וילהלם וונט קרא לגרמנים להיפטר מן החולשות, אשר, "בשני מובנים הן בגדר מומי-אופי לאומיים; ראשית מפני שהן טיפוסיות לגרמנים יותר מאשר לכל עם אחר, ושנית, מפני שהן מזיקות לאומה כשלעצמה". חולשות אלו הן, "החיקוי העיוור של כל דבר נכרי וההתכחשות לכל מה שהוא שלנו". תומאס מן דיבר על האוניברסליות והבינלאומיות, על הרגש הלאומי הגרמני בחינת רגש כללי לאנושות. הוא הדגיש כי, "הפעולה באורח בלתי-גרמני ואפילו אנטי-גרמני היא למעשה חלק מן הרגש שהוגים הגרמנים לאנושות בכללה; שלפי השקפות מוסמכות הנטיה לקוסמופוליטיות השוחקת את הרגש הלאומי קשורה בלתי-הפריד בלאומיות הגרמנית; שאולי חייב אדם לאבד את זהותו הגרמנית על-מנת למצאה; שאולי לא תיתכן הרגשה נעלה יותר של הלאומיות הגרמנית בלי תוספת של נכריות; שהגרמנים הטיפוסיים דווקא היו אירופים שראו בהצטמצמות בגרמני-הטהור דבר של ברבריות".

באשר לבקורת-העצמית הלאומית יצאה הספרות הנציונל-סוציאליסטית מן המרשגים המסורתיים. היטלר התלונן על היעדר הרגש של הגרמנים לגדלות מולדתם ועל חתירתם המוגזמת לאובייקטיביות. תוצאתה של מלחמת-העולם הראשונה נחשבה פועל-יוצא מן הפילוג הפנימי הגרמני. מנעוריהם צריכים הגרמנים ללמוד, "להכיר בזכות עמם שלהם בלבד" כדי ליצור אותו רגש לאומי מוצק הקיים בארצות אחרות. בספר התעמולה הגרמני הנציונל-סוציאליסטי הראשון שהופיע בשוודית מוסבר: "אכן, כמעט אין עוד עם בעולם שבעומק נפשו הוא חפץ להימחק מבחינה לאומית כדוגמת העם הגרמני, על חתירתו הקנאית לאובייקטיביות ועל בקרת-העצמית חסרת-הרחמים. מדים ומצעדים ותשוואות וכל כיוצא בכך אינם אלא פיצוי-יתר על רגש עמוק של חוסר-בטחון... על-כל-פנים אין עוד עם הנוטה כל-כך לבינלאומיות כדוגמת הגרמנים". לאחר-מכן באה תכנית לאומנית נמרצת ביותר, כולל גוש מדינות מרכז-אירופי בהנהגת גרמניה, שהיה חלומם של הממשלה והמטה-הראשי הגרמניים בזמן מלחמת-העולם הראשונה.

בתיאורי האופי הלאומי הגרמני שצוטטו למעלה הועמדו האינדיבידואליזם, הפילוג הפנימי והזילול-העצמי הגרמניים לעתים קרובות בניגוד למחשבת-ההמונים, לאחדות ולתקיפות של עמים אחרים. אותו רעיון חוזר וגשנה בהרבה חיבורים

גרמניים מפורסמים על ארצות-חוץ. בִּסְפְרוֹ הגדול של דיבליוס על אנגליה — שהוא אולי התיאור הגרמני הטוב ביותר של התנאים המדיניים, החברתיים והדתיים בארץ זו במאה הנוכחית — מוצגת אנגליה כארץ ששלטת בה תרבות-המונים איתנה ואחידה, האנגלים מוצגים כעם-המון המוכן-ומוזמן לקבל עליו עולו של מנהיג, עם מצוין ביצרים בלתי-רציונליים חזקים. אף כי נראה בעליל שהמחבר השתדל להיות אובייקטיבי, הרי בכמה וכמה נקודות הוא מביע את סלידתו המובהקת מן האנגלים: „הגרמנים, ביסודו של דבר, פשוט אינם יכולים לסבול את התרבות האנגלית הזאת של אנוכיות חמרית, רצון והמון“.

חיבוריהם הידועים של זיבורג וקורטיוס על צרפת מצוינים באותה עמדה יסודית. נותנים הם בעם הצרפתי סימנים של תרבות אחידה, רגש לאומי משוחרר מכל פקפוק, מסורתיות ויציבות. „בצרפת הוגים חפשיים וקתולים אדוקים דומים הם ביסודו של דבר“, כותב קורטיוס. „מהפכנים ושמרנים משתמשים באותה פראזיור-לוגיה, אנשירוח מתערבים בקהל פוליטיקאים, איליה-הממון מבינים ללשונם של אמנים. דומה שפל המעמדות שבאומה יש להם אותו סולם של רגשות והם דורשים אותם דברים מן החיים. צרפת כחטיבה השיגה את מידת האחידות של איש יחיד. היא רואה עצמה כאישיות והיא רואה את ההיסטוריה שלה במושגים אישיים“. דבריו על הסתמכות הצרפתי על המנהג הם דוגמה לצורה שבה הוא מוכיח את הנחותיו. הוא מעלה סברה שעבודתו הסוציולוגית של טארד על יצר החיקוי קיבלה את כוח-ההחיפה שלה מתוך חשיבותו המכרעת של המנהג בחיים הצרפתיים. שלוש שורות לאחר-מכן מסב קורטיוס את תשומת-הלב אל ברגסון, „שהבקיע את הדרך להכרה בגורם היצירי באבולוציה“. אבל אף זה נכלל בדפוס הקבוע. דווקא העובדה שברגסון עומד בתוקף כה רב על אפשרותה של יצירה מקורית מוצגת כהוכחה לכך שהוא פונה בדבריו אל עם שהמנהג וההרגל מושלים בו.

מחברים דוגמת אלה שהזכרנו למעלה מתארים ברגיל את תקיפותה וכוחה של האומה הזרה בלשון של שבח והערצה. אך כמעט תמיד משתקף בביטוייהם אותו בון, שאינו נטול קנאה, שחש אדם החושב עצמו מעודן ומורכב כשהוא עומד בפני טיפוס בלתי-מורכב, שליו ושלם. הפשטות היא מכובדת, אך חסרת-ערך.

ב„על האדם“, ספרו של זומבארט שכבר הוזכר למעלה, הוא נוקט דרך-כלל יחס ספקני לטענות בנוגע לאופי הלאומי. אבל אין הוא דבק בנקודת-ההשקפה זו כשהדברים אמורים בקווי-האופי הגרמניים. הרי זה דבר שהוא עצמו ראוי לציון: מצטט הוא הצהרות גרמניות על עמים זרים, אך אינו גורס שזרים מסוגלים להוציא משפט על הגרמנים. „גרמנים הם שצריכים להעריך גרמנים; הריהם (אם גרמנים לאמיתם הם) השופטים היחידים ללא משוא-פנים, ורק הם יודעים את עמקותה של הנפש הגרמנית במידה המספיקה להם לדבר עליה...“ לפי דבריו הרי הצהרותיו של ארנט הן העמוקות ביותר מכל אשר נשמעו מעולם על האופי הלאומי הגרמני. הנה כן דומה שגם זומבארט מבסס את השקפתו על האובייקטיביות המיוחדת של הגרמני ועל הרגש האנושי-הכללי המיוחד שלו.

באפיון־העצמי הצרפתי נתקלים אנו באותן תצפיות בדיוק. הדברים שאמרו, למשל, טרייטשקה ותומאס מן על האומה הגרמנית, אילו תורגמו לצרפתית והוסבו על העם הצרפתי דומה שהיו מתקבלים ומוכרים בהתלהבות על־ידי המבקר הצרפתי. כגרמנים כך גם הצרפתים סבורים שהם מצוינים במתיחויות פנימיות, הפכים ומגמות סותרות, הם אינדיבידואליסטים קיצונים ומתוך כך נוטים הם למאבק פנימי ולצרות־עין מבית, יותר מדי הם מעריכים את הזר והנכרי ויותר מדי הם מזוללים בשלהם, והרגש הלאומי שלהם ביסודו הוא מעין קוסמופוליטיות.

קשה לאפיין את הצרפתים, מפני שמצויות בהם במידה מופלגת־במיוחד הסגולות השונות ביותר — זאת היא מחשבה אחת יסודית. בתוך שאר ביטויים שאותם נוהגים לצטט לעתים קרובות בנקודה זו, נביא כמה מדבריו של המבקר הספרותי א. מונטיגי (1858): „צרפת היא ארץ שלמראית־עין קל ביותר לדון אותה אך במובן העמוק ביותר היא הארץ שקשה ביותר לדונה. האמת היא שצרפת, ארץ ההפכים, היא בעת־ובעונה־אחת יוצרת ונועזת כמו גם שמרנית ועקשנית, מהפכנית ומסורתית, אוטופית וכבול־תמנהגים. זאת היא הארץ שבה המוסדות הם קצרי־ימים ביותר בפועל ומארכי־ימים ביותר בזכרון...”

ממש כך טוען טוקוויל שהעם הצרפתי הוא מלא ניגודים ובתוך כך הוא נוטה להגיע לקיצוניות בכל דבר. לפעמים מושל הצד המנהגי, ולפעמים הצד היצירי; במקרים מסוימים דומה שהצרפתים הם המרדנים שבכל האומות, ובמקרים אחרים דומה שהם הצייתנים ביותר. עוד הרבה סופרים, שעוד אחזור אליהם, נקטו במובנים אחרים וביתר פירוט אותו קו של מחשבה.

ואולם יש הסכמה באשר לאינדיבידואליזם של הצרפתים ולאהבת־החופש שלהם. מקובל כל־כך להדגיש קווי־אופי אלה עד שיכולים אנו לצטט כדוגמה כל אחד מן החיבורים שהזכרנו כאן. השקפה זו היא דרך־כלל המוטיב המנחה בחיבורים צרפתיים על הפוליטיקה הצרפתית. הסקר המפורסם של זיגפריד על משטר המפלגות בצרפת מבוסס כל־כך על תפיסת האינדיבידואליזם המיוחד של הצרפתים עד שהוא מחווה דעות שרירותיות, שלעתים קרובות ניכר שפמעט אין להן אחיזה, ביחס לשאלות פוליטיות ממשיות. סופרים לאומניים נוהגים במיוחד להשוות את אהבת־החופש של הצרפתים ואת עצמאותם הרוחנית לצייתנות וליצר העדרי של הגרמנים. „הטיפוס הגרמני המיוצר ב־65 מיליון טופס”, כתב שרל בנוֹאָה, „מגיב אוטומטית וכמו עדר, מתהלך ברוח נמוכה עם כל העליונים עליו מפאת מוצאם, דרגתם או עשרם, הוא ממושמע אפילו כשהוא מתקומם והוא מתעקש יותר מכל יצור אחר ברצונו להישאר מה שהנו ולהמשיך באורח־חיייו”. בגלל אחדותם של הגרמנים וצייתנותם העיוורת הם מסופנים לצרפתים המפולגים וקשי־העורף.

עליונותם של הצרפתים ביחס לעמים אחרים ואי־יכולתם להכיר בה זוכים להדגשה מופלגת אצל שרל מוראס, מנהיג הלאומנות המודרנית. הצרפתי הוא הפטרצי של אירופה, הוא מגלם את התבונה כמו גם את רגש החובה והנדיבות. אמנם,

ביחסים שבין הצרפתים לבין עצמם קיימות נטיות מסוכנות לקנאה וסכסוכים, אולם ביחסו לאחרים הצרפתי הוא נדיב ונתון יותר מדי להשפעות, ומתוך כך קל לרמותו. הוא מכיר ומחקה מתוך הערצה את הדראמה, הספרות והפילוסופיה של האנגלים והגרמנים. „איבדנו את הרגש הלאומי שלנו לטובת העמים הנורדיים“. עוד נציג של הקו הלאומני, אנדרה בלסור, עומד על „המצב הנפשי המצער של הצרפתי, המסוגל להפיק הנאה עגומה מן הבז והזילזול שלו כלפי עצמו...“ אותו רעיון אפשר למצוא בחיבוריו של איש־רוח קוסמופוליטי דוגמת ארנסט רנאן. צרפת היא מלח הארץ, אבל הצרפתים אינם מבינים את ערכם שלהם. בניגוד למוראס ובלסור מוצא רנאן כי הנטייה לבקורת־עצמית היא ההוכחה לגדלותה של צרפת. הסגולה המפוארת ביותר של העם הצרפתי היא שיותר מכל עם אחר הוא יכול לראות את מגרעותיו ולמתוח עליהן בקורת.

„במובן זה אנו דומים לאתונה, שבה היו המשכילים משתעשעים בהשמצת עירם־הם בעודם משבחים את מוסדותיה של ספרטה“. עוד 60 שנים לפני רנאן כתב בינלאומני אחר, שרל פֹורייה, שהצרפתים הם העם האובייקטיבי והעניו ביותר בעולם וכי הערצה מופרזת לדברים שמבחוץ נמנית על חסרונותיהם החמורים ביותר. גם בכמה חיבורים שהופיעו אחרי מלחמת־העולם הראשונה נעשו נסיונות שיטתיים לתהות על האופי הלאומי הצרפתי. גוסטב לאנסון, ההיסטוריון של הספרות, פירסם ב־1927 כמה כתבים העוסקים ב„האידיאל הצרפתי בספרות שבין הרנסנס למהפכה“, מיוסדים בעיקרם על הרצאות שהושמעו בסורבון בימי מלחמת־העולם הראשונה. הוא מוצא שבניגוד לגרמני הרי האידיאל הצרפתי הוא „אוניברסלי“, לא „פרטיקולרי“. האדם מוצג למעלה מן האומה; דבר זה הוא טיפוסי לצרפת. מכאן נובע ש„הרעיונות הצרפתיים אינם מן העשויים להצמיח טובות־הנאה לצרפת. הצרפתים אינם מבקשים אלא את הזכות להורות את הדרך למאמצים להגיע לכלל אנושיות אוניברסלית נעלה יותר. הצרפתי שבאידיאל שלנו הוא החירות מן האנוכיות, האוניברסליות; הקוסמופוליטיות היא תכונה לאומית“.

צד זה שברגש הלאומי הצרפתי הוא כוח ועוז. הוא שאיפשר את התפשטות האידיאל הצרפתי ונתן בחיילים הצרפתים את הכוח להביס את האויב. בנספח לניתוח הספרותי ההיסטורי שלו הביא לאנסון ניתוח זהיר יותר של האופי הלאומי הצרפתי. בדברו על סאגארה, אחד הסופרים הצרפתיים, הוא מסביר שהצרפתים, להבדיל משאר אומות, הראו בהיסטוריה שלהם, ועודם מראים, שהם מצוינים בסגולות שונות ביותר, בחלקן סותרות. משום כך כה קשה הוא להגדיר במדויק את אפיו של הגאון הצרפתי. ואולם קביעת עובדה זו מביאה אותנו לקו הראשון שבאפיון: „השוני הוא קרה־אופי המיוחד של צרפת“. האופי הצרפתי הוא מוגדר פחות ומוגבל פחות מזה של כל אומה אחרת. הוכח שהוא מסוגל לכל דבר. „בתוך כך קיימת אחדות רוחנית, שאפיינית לה עליונותה של התבונה. בהשוואה לטיפוסים לאומיים אחרים, הצרפתי הוא אדם בעל רעיונות כלליים“. לאנסון הוסיף והטעים שהצרפתים הם אינדיבידואליסטים, הגם שהם עומדים מאוחדים ברגעים של

הכרעה — ושהם בעת-בעונה אחת עבדי-המנהג ומהפכנים, עבדי ההרגל מפני שהם מחזקים בתיאוריה את הקיים בפועל, ומהפכנים מפני שבלכתם שבי אחרי איו תיאוריה הם מתאווים להפכה למציאות. האוניברסליות של הצרפתים מאלצתם להילחם על זכויות כל העמים המדוכאים, והנקל להם להבין את רגשותיהם ודעותיהם של עמים אחרים. „בשמחה אנו מקבלים את נימוקיהם של עמים אחרים אף בשעה שהם מתנגשים עם האינטרסים שלנו... בצרפת תמיד יש לאויב מליצי-ישר נלהבים והפטרויטיות שלנו, שפה גאה היתה לשעבר, אינה מתעוררת, אפילו כשאנו סופגים עלבונות, אם שיפוטנו מאלצנו לפקפק בצדקת ענייננו...”

מחקר מקיף ביותר על הגאון הצרפתי נכלל ביצירה שנתפרסמה בשנת 1936 על-ידי איש-מדע, האקדמיקן פול גולטייה. הצרפתים מצוינים ברגישות נבונה, המבדילה אותם מעמים אחרים ומעניקה להם אחדות בסיסית. אבל עידון זה בחיים הרגשיים מלווה סתירות חזקות באופי הלאומי. צרפת היא בעת-יובעונה אחת שמרנית ומהפכנית, קמצנית ונדיבה, זהירה ובעלת-יומה, אינדיבידואליסטית ובתוך כך תלויה במסודותיה יותר מכל ארץ אחרת בעולם. את הנטיות הקיצוניות האלו ממתיק איוה חוש-מידה, המונע את הצרפתים מלהגיע לקיצוניות בדומה לגרמנים. לאחר-מפן מדגיש גולטייה במיוחד את אהבת-החופש והאינדיבידואליזם של הצרפתים. בגרמניה תשע-עשיריות מן האוכלוסים נזונים מרעיונות שהוחדרו בהם בילדותם; לגרמני אפיניים „כניעה גמורה לשלטון, נכונות להאמין בכל דבר, סבילות והיעדר כל סגולות בקורת”. לעומת זאת הרי הצרפתי יש לו דעה משלו על כל דבר, הוא שש למתוח בקורת על הרשות ואינו מבקש לציית מבלי להבין את תכלית הפקודות שהוא מקבל. בעוד שהגרמנים מתאווים להיות יחד, הן בעבודתם הן בשעשועיהם, הנה הצרפתים מתנגדים לפעולות קיבוציות. על אף האידיאליזם הקיצוני שלו, הצרפתי הוא בכל-יזאת נוח למדי לניהוג והוא חברותי בהחלט. זאת היא תוצאה מאפיו הידידותי ומן הסגולות המובהקות של תבונה וחכמה, שהן סימני-ההיפר של רגישותו.

הצרפתים מכירים בעצמם, ביסודו של דבר, והם מאמינים בעליונותם על האחרים, אך עם זאת הרי בבואם בקהל זרים הם מזלזלים באורח שיטתי באומתם שלהם. אכן, הרגש הלאומי שלהם יש בו קווי-אופי מיוחדים. אין הם הוגים אי-אמון לעמים אחרים. אדרבה, עוזרים הם לאחרים להשתחרר. האנגלים לעומת זאת הם אדישים לתנועות-שיחרור מחוץ לארצם, והגרמנים מתנגדים להן. הרגש הלאומי של הצרפתי, בעיקרו הוא רגש אנושי-כללי. „הפטרויטיות של הצרפתים כה חזקה היא וכה אלטרואיסטית... עד שבדרך-הטבע היא מתפתחת לנקודה שבה היא מקיפה באותה מידה של אהבה לא את ארצם שלהם בלבד אלא את כל עמי התרבות, ובעצם את כל האנושות כולה”. מטעם זה דווקא נוחים הצרפתים להתאכזב. „הצרפתים נוחים להאמין שגם האחרים חוזרים רצון טוב בדומה להם ושואפים לאושר האנושות כולה. אין הם מבינים שעמים אחרים אין להם חלק בתעודה היחידה-במינה שהוטלה על צרפת, לפעול למען המשימות הנעלות ביותר”.

באשר לעמים אחרים, עלי להדגיש בעיקר שאותם נסיונות לפתח פסיכולוגיה גזעית שהגיעו לידיעתי מלמדים שבכל מקום האפיון העצמי מצטייר באותו דפוס. האידיאולוגיה המדינית המעניינת ששימשה משען לרודנות האוסטרית בשנות ה-30 למאה הזאת היתה מיוסדת על רעיון הטבע הקוסמופוליטי במיוחד, הסובלני, חסר-האנוכיות ואהב-השלום של האוסטרים. הואיל ולעתים קרובות היו בעלי אידיאולוגיה זאת מסתמכים על כתבים קודמים, מסתבר כמדומה שהיו להשקפות אלו שרשים עמוקים בארץ ההיא. רעיונות דומים, ואם גם לא מפותחים כל-כך, אפשר למצוא בכמה חיבורים אנגליים בני-זמננו. הדגש מושם בהפכים שבאופי הלאומי האנגלי, באינדיבידואליזם ובאהבת-החופש של האנגלים, בסובלנותם וביכולתם להכין את זולתם. הסופר הספרדי מאדאריאגה אומר, בחיבורו המפורסם על הפסיכולוגיה הגזעית, שספרד יודעת הקף רחב במיוחד של רגשות-אנוש. „האופי הספרדי משופע בנטיות סותרות. הוא קשה ורחום, ותרני ומרדן, נמרץ ונבער... כולל הוא את ביטויי כל הנטיות שאפשר למצאן במיקרוקוסמוס שבאדם”. בספרות הפן-סלאביסטית אנו מוצאים כי הרוסי הוא אוניברסלי ואנושי יותר מכל עם אחר; לאומיותו היא ביטוי למזג האוניברסלי הזה.

*

נסיונותיהם של בני-אדם לאפיין את עמם, לבדוק את אומתם, במידה שנדונו כאן, מצטיירים תמיד באותם קווים עיקריים. האומה שאליה משתייך הפסיכולוג הגזעי קשה לאפיין אותה בגלל תכונותיה הסותרות והמנוגדות, שלעתים קרובות הן מפותחות במידה יתירה. לעתים קרובות מאד נרמז כי אי-כזה האומה היא דמות-מיזערת של המין האנושי וכי אפיה היחיד-במינו נובע מעובדה זו דווקא. עם זאת אפשר להצביע על אי-אלה קווי-אופי לאומיים מובהקים. אחיו בני-עמו של הכותב הם אינדיבידואליסטים ואהב-חופש, מפולגים בתוכם וצרי-עין. רגשותיהם הלאומיים אינם מפותחים כראוי, הם סובלניים, נוחי-מזג וסבילים יותר מדי. הם מעריצים ומחקים ארצות זרות בעודם מזלזלים בארצם שלהם. בהשוואה לעמים אחרים, שהם מאוחדים, עזי-החלטה ותוקפניים בלאומיותם, הרי עמו שלו נאבק עם קשיים גדולים ובלתי-מוצדקים. הבעיה היסודית שלפניו היא הצירוף של סגולות נעלות וגאווה-עצמית לקויה. אף שהזרים משתבחים פחות בסגולותיהם, הריהם בעלי גאווה-עצמית מפותחת יותר.

מתבקשת כאן ההנחה שדעות מעין אלו מיוסדות על דגם ספרותי משותף או לפחות שהשפעות בינלאומיות נתנו כאן אותותיהן. עם זאת אין כל יסוד בלתי-אמצעי להאמין בקיומו של קשר כזה. רוב הסופרים שהבאנו כאן מדבריהם דומה שלא הכירו כלל את הספרות על הפסיכולוגיה הגזעית במקומות אחרים, וסברותיהם יש בהן משום חדות-הגילוי המוציאה מכלל אפשרות קבלת השפעות בידועים. נראה כי בכמה נקודות עיקריות חייב הניתוח העצמי הלאומי בהכרח להעלות מסקנות זהות.

קרוב לודאי שהניתוח-העצמי הלאומי אינו אלא כעין הרחבת הבריקה-העצמית האישית. קווי-הדמיון ברורים מאליהם. השבח-העצמי משזור רשת של בקורת עצמית. אנו מתלוננים על רגישות מוגזמת הסתכלות פנימית מוגזמת. על עכבות פנימיות וחוסר גאווה-עצמית, וצר לנו שהאדם המצויד במעלות בלתי-רגילות שכאלו אין אנינות-הדעת שבו מניחה לו לעמוד ולהעמיד עליהן. האני שלנו, שבעיותיו ידועות לנו, שלא כבעיותיהם של האחרים, נראה לנו מפולג ורב-הפכים. מודים אנו בחולשותינו אך למעשה, לאחר התבוננות קרובה יותר, אנו מדמים לראות בהן חותם של אצילות. האחרים, העומדים מבחוץ, נראים לנו בעלי אישיות שלמה, משוחררים מתסביכים ועידוני-אופי, מלאים כוח ועוז-החלטה, מצוידים בתכונות יסודיות להשגת מטרות מרחיקות-לכת. את חוסר-הבטחון המוכר הידוע באני שלנו אנו מעמידים בניגוד לבטחתם המפחידה של האחרים.

גלוי וברור כי העמדה שאותה תיארונו יש בה כדי להניע ולפעם נטיות לאומניות. חולשתנו ואנינות-הדעת שלנו יש בהן משום עליונות מוסרית. אנו מתפארים בכך שאין אנו נוהגים להתפאר. אנו מרוצים בזילזול-העצמי שלנו. שעה שאנו מגיבים נגד הזרים, הרי ברגיל לא די שאנו מגלמים רמה מוסרית געלה יותר אלא שגם ניצבים אנו לצד המהסס, המסובך והחלוש כנגד ההחלטי, הפשוט והחזק. שעה שלבסוף, על אף רוך-מזגנו, אנו הולכים למלחמה, הרי נעשה זאת במצפון נקי.

אורי ברנשטיין : פורטרט

יש גם בן. הבן
מצפן סיגריאות בן אסר זו.
האחריות שלטה בו רזון.
רק בלילות. במחזות ענבר
ישוטט: יקרא יצרות.
יצלח גם. עתים. בעבר.
בצערו בסך. הנה עוד נאסר
בידידים. עתה זה בן.
רצונו בבית אף בית דין.
שמושב לא בעלמא קדין.
ככלו באזקים. הוא מנתר
על ידיויות הנקנות מהר.
הוא מסתגר. גם הנשים
הטלו עליו בענשים:
הוא מבצה אותן אסת אסת.
יש לו גורל סרטי. בענן
הוא מטיל זכרונות. אף הים
סוצר ומקציף וגורף בלגן.
הוא לתמיד בן. לא יקנה אב.
הוא מבוי סתום. הוא מצב
של רגיפה. הוא חותם
את הימים הקהם.

זיק פרוור : ככר קרוסל

והסוס דָּמם
הסוס לא נֶאָנַק
הסוס לא נֶאָק
הוא צָמַד לו
הוא חָקָה
וְהִיָּה פֶּה יָסָה פֶּה צָצוּב פֶּה פָּשׁוּט
וְכֵה נְבוֹן
צַד שֶׁלֹּא יָכַל אָדָם צָצוּר בְּדַמְעוֹתָיו

הו
גְּנִים אֲבוּדִים
צְנִנּוֹת שְׂכוּחִים וּמְקִנָּה
שֶׁמֶשׁ בְּמִלּוֹא צְרָקָה
הוּ מְכֹאֹב
חֵידַת פְּרָצְנוֹת וְזִינָה
דָּם וְאוֹר-מֵאוֹב
חֲמֵדָה דָּוָה
אַחֲנָה.

(תרגום : א. אמיר)

בְּכֹפֶר קְרוּסֶל
בְּשִׁלְהִי יוֹם-קִיץ יָסָה
וְדָם שֶׁל סוּס
מְחוּץ נְתוּק-רִתְמָה
פָּקָה
עַל הַמְרָצָפֶת
וְהַסּוּס עוֹמֵד הִיָּה
זָקוּף
אֵינְ-גִיץ
עַל כְּגָלִים שֶׁלֹּשׁ
וְהַרְבִּיעִית הַסְּצוּפָה
סְצוּפָה וּתְלוּשָׁה
הִיָּתָה תְלוּיָה
בְּצַד בְּצַד
וְסָקִיָּה
אֵינְ-גִיץ
הִיָּה שֶׁם גַּם הַבָּב
וְכֵן הַמְרָצָקָה אֵף הִיא אֵינְ-גִיץ
אֵינְ-מוֹצִילָקָה בְּאוֹרְלוֹג אֲכָנֹב

יעקב פינס : הסוס הפצוע (הרפס'עץ)

אורסולה וסרמן: אוכל ותמורה חברתית

„אמור לי מי הם ידידך ואומר לך מי אתה“, הרי זו מימרה שבצורות שונות היא משותפת לעולם כולו. אמור לי מה האוכל שאתה אוכל, ואומר לך באיזה סוג חברה אתה חי ולאיזה דפוס של תרבות אתה שייך. זאת איננה מימרה עממית, אף כי ראוי שתהיה. עדיין רק מתחילים אנו לעמוד על הזיקה הקרובה בין אוכל לתרבות, רק מגשים אנו את דרכנו להפכה שהאוכל כשלעצמו הוא ביטוי לדפוס של תרבות. כולנו יודעים את הקשר ההדוק בין תזונה לבריאות, נהירות לנו קלקלותיה של תזונה לקויה, שבצורתו החמורה ביותר, היא צורת הרעב, הן מביאות לידי דיכדוך גופני ורוחני גמור. גופות מורעבים אינם מסוגלים לחולל תמורה חברתית גמורה. אבל גופים או חברות שהרעב מאיים עליהם יכולים להתרומם לתמורה חברתית, שבעקבותיה תבואנה בהכרח תמורות בדפוס התרבותי.

חיוסואה דה־קאסטרו, המנהל־הכללי הראשון של ארגון־המוזון־החקלאות־הבינ־לאומי, תיאר בספרו המצויץ „גיאוגרפיה של הרעב“ (הוצאת גולאנץ, לונדון, 1952), את זיקת־הגומלים בין הרעב לגידול האוכלוסיה. הארצות העניות ביותר הן בעלות שיעור־הילודה הגבוה ביותר, לא מפני שהטבע נחלץ לפעול בכל מקום שנשקף איום למין האדם, כפי שהניחו לשעבר, גם לא מפני שמהיעדר האוכל משמש המגע המיני ביליו־זמן יחיד, למעשה, אלא מפני שהרעב מגביר את פריונה של הקבוצה המדוכאה ומפני שמשפחה או שבט או אומה המתעטפים ברעב מסיקים את המסקנה המוטעית שפכל שתבינה הידיים המייצרות מזון כך תגדל אספקת המזון; הם שוכחים בתוך כך שנותרים עוד פיות רבים כל־כך לכלכלם.

„טיפוס מסוים של רעב“, כותב דה־קאסטרו, „הרעב לחלבונים, יכול להביא לידי דרגת פוריות גבוהה באדם ובבהמה כאחד... הסברה שמחסור בחלבונים מחזק את הפוריות איננה סתם השערה שהעובדות מאמתות אותה במקרה. מידת ידיעתנו בחילוף החמרים החלבוניים מספקת לנו לעקוב אחר התהליך שבו מיעוט החלבונים מביא לידי גידול הפוריות, בעוד ששפע חלבונים פועל פעולה הפוכה... שוב אין צורך אפוא לשער שמכוח איזה תהליך נסתר ומעורפל אמא־טבע מחישה את ריבוינו שעה שהתדלון מאיים עלינו. תהליך חילוף־החמרים בחי איננו מסתורי כל־עיקר. מיעוט החלבונים מביא לידי פיגור בפעולות הפכד. דבר זה מפחית או מחסל את כשרו של הפכד לשתק אֶסטרֶוגֶנים: עודף האֶסטרֶוגֶנים מגדיל את פוריותה של האשה. בדקנו גם את המכניזם הפסיכולוגי שבזכותו הרעב הכרוני מגביר את התאווה המינית ברבזמן שהוא מחליש את התיאבון לאוכל, ואת עזרתו של תהליך זה לקיום שיעור־ילודה גבוה בעמים הרעבים שבעולם.“

דה־קאסטרו יודע, כמובן, היטב את הגורמים המשניים העושים את שלהם, כגון

חוסר חינוך, שאינו מאפשר את תיכנון המשפחה ובדרך-כלל גם לא את השימוש הראשוני ביותר באמצעי-מניעה להבטחת פיקוח על הילודה. ארצות המצטיינות בתזונה חלבונית גבוהה יחד עם שיעור-השכלה גבוה ביותר, דוגמת הארצות האנגלו-סקסיות והסקנדינביות, נוטות מפבר למשפחה של שני ילדים. זאת ועוד, בריאות לקויה ושיעור פוריות נמוך מסייעים להרבות את הרעב ואת שיעור הילודה כאחד. „בריאות ירודה, אנרגיה שרירית מוגבלת, ועל הכל — התעייפות מהירה מחמת יגיעת העצבים, כל אלה מפחיתים את פרוין העבודה. כל אלה הם תוצאותיו של רעב. האיכר הסיני לפני סיום המהפכה בסין, עם כל מיעוט השטח העומד לרשותו לעבדו, מדומה הוא, לדברי דה-קאסטרו, ששרידי זרועותיו המסוגפים אינם יכולים לאלץ את האדמה להניב את מירב תנובתה. דלות כוחותיו נעשית בעיה דוחקת במשקו. ראשית-דבר חייב הוא להשיג איזו קרקע לגדל עליה מזונות לבל ימות ברעב. אחר-יכן עליו לדאוג להשגת עזרתם של עובדים נוספים. צורך דוחק ומתמיד בעזרה הוא ביסוד שאיפתו הלוהטת של הסיני להעמיד בנים הרבה. כוחות-עבודה חדשים שיעזרו לו במאבק נגד הרעב.“ בקשר לכך מעניין לציין שפיקוח-ילודה ותיכנון-משפחה, כולל ממכר אמצעי-מניעה בכל רחבי הארץ, נעשו עתה מעיקריה של המדיניות הסינית הנוכחית.

דבריו של דה-קאסטרו על האיכר הסיני לפני המהפכה כוחם יפה באותה מידה לגבי שאר אומות רעבות. „ידיים נוספות לעזרה במשק פירושו פיות נוספים שצריך לכלכלם, והרעב בעירומו יוצר אפוא מעגל סגור של רעב מתרבה והולך. אף כי אולי מן הנמנע הוא לעקור מן השורש את הרעב על-ידי פיקוח על גידול האוכלוסיה, אפשר בהחלט להפוך את התהליך על-פיו ולפקח על גידול-האוכלוסיה על-ידי חיסול הרעב. במסגרת הכלכלית של ימינו הרי עצם בלימתו של שיעור הילודה, בהתאם לעצתם של הניאור-מלתוסיאנים, רק תקצץ בייצור המזונות ותגביר את הרעב. ואילו הנוהל ההפוך, הרחבתו והשבחתו של האפשרויות הדמוגרפיות שבעולם, החזרת האדם לדרגת בריאות גבוהה יותר, ודאי שיביא לידי ייצור מזונות מוגדל...“ דה-קאסטרו כתב זאת שנים קודם הפעלתה של המדיניות הסינית החדשה. לשון אחרת, תברה שאימת הרעב עליה אינה מפתחת שום „דפוסי“ מזון מחוץ לדפוס הבסיסי ביותר: לאכול כל מה שאפשר לשתול יחד עם כל מה שגדל פרא. כולל דשאים, שרשים ועשבי-מאכל, רק שעה שחרב-דמוקלס של הרעב שוב אינה תלויה מעל ראשנו יכולה להתחיל התפתחותם של דפוסי-מאכל המשקפים דפוסיים של תרבות.

ברור שפאן תועלה הטענה שרק בקרב האומות הרעבות, בארצות שהמערב מתארן בשחצנותו כנחשלות, הגיעה אמנות הבישול לשיאה הגבוהים ביותר. כשלעצמי מסכימה אני כי בספריה-הבישול שבעולם מועטים הדברים שיוכלו להשתוות לקארי הודי, או לתבשיל אגוזי-האדמה של אפריקה המערבית, ושום דבר לא יוכל להתחרות, לדעתי, עם ניהוחו הערב של האוכל הסיני. ואולם כשאנו מדברים על האוכל ההודי או האפריקאי או הסיני ככל שהוא ידוע לנו, אין אנו מתכוונים לחופן

הארוז שהרוב מכריע של אוכלוסי השטחים הללו „מתקיים“ עליו יותר משהוא גזון ממנו. האמת היא שאנו מתכוונים למאכלים שעליהם התענג משך מאות-בשנים רק מיצוט זעיר — ראשי-השבטים, האצילים, האלופים הפיאודליים. ככל שגדולים התבדלים בתוך החברה, כך גדולה התהום בין הרגלי האכילה של העשירים והעניים, ו„דפוסי“ המאכל החכמניים ביותר מצויים באותן ארצות שבהן, כדברי דינוראלי, קיימות שתי אומות זו בצד זו.

אם השכבה השלטת או המעמד השליט מושרשים במידה מספקת בחברה שעליה הם שולטים, הרי אפשר שהאומה כולה תיהנה, בסופו של דבר, מן העידון הזה בשעה שיישבר הדפוס הפיאודלי, שפן החברה החדשה תנסה, מן-הסתם, לשמור על הערכים החיוביים של הישנה ולאמצם לה. נראה כי כך הוא הדבר בסין. כי גם אם המותרות, שבהם היה המעמד השליט שרוי בתוך הרעב אשר סביבו, עוררו קנאה ושנאה אף הביאו עליו לבסוף את אבדו, הנה טעמו בענייני אוכל נמצא נקי מפגם, ולא רק בסין עצמה אלא גם בכל חלקי תבל, מסן-פרנציסקו עד פאריז ומסינגאפור עד בואנוס-איירס. מהגרים סינים עניים, שלא היה להם דבר לקחתו עמם מארץ מולדתם, הביאו עמם יצוא סמוי של חכמת-בישול עילאית. חכמה זו הונצחה הן בסין הן מחוצה לה, ואף כי הנוסעים הבאים לסין כיום מודים כי השפיע האגדי שמלפני המהפכה הוא נחלת העבר, שהאוכל במסעדות שוב איננו מה שהיה למעטים בימי צ'ינג-קאי-שק, הרי האוכל בכללו עודו ערב לחן והרעב גורש מן הכפרים שהיו רעבים תמיד, ואנשים רבים יותר ויותר נהנים כיום ממאכלים שעוד לפני שנים-מספר בלבד היו זכות-יתר המיוחדת לקומץ השליט. לשון אחרת, המסורת לא אבדה, וככל שיתפשט השיגשוג על פני היבשת עתידה היא להיקלט בשלמותה בחברה החדשה, מבחינה תרבותית סין מגובשת כדי-כך שאינה צריכה לשנות את דפוסי-היסוד שלה, וודאי גם לא תראה צורך לעצמה להשליך אחרי-גו את המורשת היקרה מימים-עברו, שאפשר להצילה ולשמרה.

באפריקה המערבית, מקום שם עשתה כותבת השורות האלו לא מכבר חדשים אחדים, אין הדפוס שונה כל-כך, אף כי עדיין אין לומר איך הוא עתיד להתפתח בעשור הבא. המאכל המפורסם ביותר של מערב-אפריקה, הידוע כיום בשם ground-nut stew בשטחים הבריטיים לשעבר, או poulet à l'arachide בצרפתיים, הוגש לי כמה פעמים על-ידי ידידים אפריקאים בארצות-הברית או באומות-המאוחדות. תמיד תיארוהו לפני כתבשיל אפריקאי טיפוסני. מוכנה אני להודות שזהו מעדן-מלכים (קוראים בעל-יטעם יוכלו לכתוב אלי ולבקש את המתכון, אף כי, בדומה לכל מבשלת גאה וטבח בעל-שעוונות, אינני נשבעת למסור את ההוראות לכל פרטיהן). כשהגעתי לאפריקה המערבית התברר לי שתבשיל-אגוזי-אדמה הוא באמת מאכל שהוא בתחום השגידים של מלכים — או ראשי-שבטים, או ראשי-ממשלות — בלבד; וכן גם, כמובן, של אורחים נשואי-פנים

ותיירים נכרים. האפריקאי הממוצע לא יחלום להגיש את התבשיל הזה, לא יוכל להרשות לעצמו להגישו, חוץ מאשר לכבוד מאורעות מיוחדים דוגמת נישואים, הלוויה או לידת בן. שוב, כמו בסין או בהודו, הרי זה מאכלו של האציל בה"א הידיעה. מה שאוכל האדם-מן-הרחוב, במקום שיש רחובות, הוא מאכל הנקרא פופו, הממלא כאן את המקום שממלאים האורז בסין, תפוחי-האדמה ברוסיה, הלחם בגרמניה, הספאגטי באיטליה. פופו הוא מאכל-הקבע של העניים, דרך-כלל תערוכת של "קאסאוה"¹ ו"יאם"² שלפרקים מחליפים אותם בלחך ("פלאנטן") — מזו מגודל מדי שאינו מתוק. כותשים את הירקות העמילניים האלה עד שהם מתרפכים כתפוחי-אדמה ממויחים, ואחר כך מתבלים אותם הרבה ומבשלים אותם עד שייעשו דייסה. הם ממלאים את הקיבה, גם אם אינם מזינים ביותר לפי קניי המידה המודרניים, אבל שעה שמכינים אותו כהלכה יכול הפופו, בדומה לכל המאכלים הלאומיים, להיות משובש-מעיו של בעל-טעם.

ואלה דבריו של דה-קאסטרו על התפריט האפריקאי: "עלידי שריפת שטחים קטנים בלב היער, הכשירו הפושים את הקרקע לחקלאות-המחיה שלהם. פירוש הדבר בעיקר גידול "מאניוק" או קאסאוה, מזינים, לחכים, תפוחי-אדמה ויאם, בתוספת דגנים כדוגמת חטים, דוחן, סורגום ואורז. על יסוד הגידולים האלה, יחד עם אי-אלה פירות-שמן ועוד מוצרים של יער, בונה הכושי את תפריטו, הצמחוני בעיקרו. התפריט אפשר שלא יהיה משובח ביותר, אך מבחינה איכותית נקי הוא מאותם ליקויים העלולים להביא לידי פחיתות-תזונה לאמיתה. אמת שאין מגדלים בקר באיזור זה... ומפאן מסתבר שקיים מחסור בחלבונים טובים. אבל הכושי ממלא את החסר הזה כמיטב יכלתו על-ידי שהוא פונה אל יערה-עד ובו הוא צד ואוכל כל דבר בלי הבחנה, החל בסוסייארור ותנינים וכלה בעכברושים, נחשים, חגבים ונמלים... וכמויות הגונות של ויטמינים נמצאות לו ברטבים, המוכנים מצמחי ג'ונגל, ובשמן-התמרים, הממלא תפקיד גדול כליכך בתזונת האיזור הזה".

אולם מתפונת זו שובשה על-ידי המתנחל הלבן, שהעביר את האפריקאי לישובים עירוניים מקום שם שוב לא נמצאה לו תוצרת היער, המספקת את מזונות-המגן. תפריטו של הפועל האפריקאי נטה יותר ויותר לפחמימות, לירקות ולפירות העמילניים שאותם כבר הזכרנו, ואשר מהם מכינים פופו או עוגות-דגן, תערוכת של פולים כתושים ותירס מתוק המטוגנת בשמן רותח. הישוב העירוני האפריקאי, המנותק מן המקורות המקומיים של מזונות מגיני-בריאות, אין ידו משגת לקנות את מזונות-המגן — המובאים ברובם מבחוץ — שעליהם התקיים ומתקיים המתנחל, אף לא את המאכלים העשירים בחלבונים המיוחדים, דוגמת תבשיל-אגוזי-האדמה, המפארים את שולחנותיו של מיעוט קטן של אפריקאים עשירים. עדיין לא ברור אם עקב העלאתה של רמת-החיים אצל רוב האוכלוסים ישתלט תפריט אירופי

¹ מין תפוחי-אדמה, הקרוי כך במערב-אפריקה.

² צמח האיטי עשיר בעמילנים.

כביכול או התפריט האצילי האפריקאי. בכמה מחלקי אפריקה המערבית נעשו מאמצים לגדל בהמות ועופות על בסיס מדעי. אם בסופו של דבר יתפסו אומצת-הבשר או תבשיל-אגוזי-האדמה את מקומו של הפופו כתבשיל לאומי ועממי כאחד, דבר זה תלוי בדפוס-התרבות שתאמץ לה אפריקה המערבית תוך כדי מיפון ותיעוש. מבחינה תרבותית, אפריקה המערבית היא חטיבה אחת, והמעמד השליט החדש שלה — סוציאליסטים מארקסיסטיים ובלתי-מארקסיסטיים — יוצא במישרים מחלציהם של ראשי-השבטים הוותיקים, שהרי רק לשכבה העליונה היו האמצעים הדרושים לשלוח את בניה לאוניברסיטאות של לונדון ופאריז, שבהן למדו בפעם הראשונה מהו סוציאליזם ומהן הצורות המודרניות של הארגון החברתי. ואולם אותם צעירים עצמם ספגו אל תוכם את התרבות האירופית בכל צורותיה, ובשטחים הצרפתיים או הצרפתיים-לשעבר, דוגמת הרפובליקה של גיניאה, עדיין „הנכחות הצרפתית“ מורגשת בתחום המטבח — ואין זו ירושה רעה כל-כך! אם יקנו השליטים החדשים את לבות בני העם הרי קרוב ביותר לוודאי שהתרבות העתיקה, על כל הרגליה החברתיים כמו גם המטבחיים, תתמוג בלי מכאובים ולבטים עם החברה החדשה.

•

ואולם יש טיפוס-יחברה אחרים שבהם המיזוג קשה הרבה יותר. כאן עלינו לחשוב בראש-ראשונה על אותן אומות או עדות שבהן לא נקבעו שום מוסכמות על-ידי מעמד שליט מקומי אלא שנכבשו כליל בידי זרים או נפוצו בקרב עמים זרים. בניגוד מוזר לערכים תרבותיים אחרים, שאומות מדופאות או מיעוטים מדופאים נאחזים בהם כטובע בקש, הרי הרגלי-תזונה משתנים בהכרח על-ידי הדפוס הכלכלי שינדו של השלטון הזר מוצאת לכפותו.

באירלנד, למשל, מאכל-הקבע הוא תפוח-האדמה, אולם תפוח-האדמה עצמו הובא בתחילה על-ידי הכובש האנגלי, הן כדי להמציא מזון-קיום למניעת הרעב, החורר-ונשנה תמיד, הן כדי להמציא מאכל נוסף לשוק הפנימי האנגלי. תפוח-האדמה נשאר מזונה היסודי של אירלנד, ואף שהרפובליקה-של-האי שרויה בתנאים גיאוגרפיים ואקלימיים נוחים, לא התפתח כאן שום מטבח אירי לאומי. „התבשיל האירי“ (Irish Stew), על אף שמו, מקורו הוא באנגליה הצפונית, באותם גלילות שבהם יצא לאור-עולם גם סיר-החמים הלנקשיירי. כמות גשמים מרובה מסייעת לענף החלב של אירלנד, והחמאה האירית היא טעימה וזהובה-צהובה יותר מכל חמאה שראיתי וטעמתי מעודי, משל כאילו מכילה היא את כל ירקות-הדשא של כרי הארץ ואפריה שאין-מסלם. אפשר שמאותן סיבות גם עז טעמו של הוויסקי האירי הרבה יותר מזה של הסקוטי, כי יבולי השעורים מבורכים כאן הרבה יותר. דגים ומאכליים מצויים בשפע בארץ המוקפת אוקינוס, ובטיבם יכולים הם בהחלט להשתוות עם מיטב מה שמצוי באנגליה, הולנד או חופו של האי מיון; משיב-נפש הם, אם מכינים אותם כהלכה, ואף-על-פי-כן הכנתם נטולה מקוריות. אין ספק כי

הבישול איננו אחת התרומות הרבות שתרמו גלי המהגרים האיריים לארצות-הברית. הם הצטיינו שם כסופרים ואמנים, כמתקנים חברתיים וכפוליטיקאים, ואפילו כנגסטרס. אבל בניירורק או בסן־פרנציסקו, בשיקאגו או בבוסטון, קשה יהיה למצוא אדם המכיר איזו מסעדה אירית טיפוסית כשם שהוא מכיר מסעדה סינית ואיטלקית, מקסיקאית, שוודית או צרפתית. בתי־אומצה מהוללים מתקראים לעתים קרובות בשמות איריים, אבל האוכל המוגש בהם, שעליו מיוסדת תהילתם, הוא אוכל אמריקאי לאמיתו, ואולי האוכל האמריקאי האמיתי היחיד, שכן אומצות־בשר מעין אלו המוגשות ביבשת אמריקה, משיקאגו ועד בואנוס־אירס, מעולם לא „גודלו” מחוץ לחצי־הכדור המערבי.

המצב בפולין דומה לכך ביסודו, אף שקיימים הרבה הבדלים למראית־עין. מהיותה ארץ חלוקה וכבושה משך מאות בשנים, הרי מה שהיה ידוע בשם „מטבח פולני” לפני המלחמה, לאמיתו של דבר היה בישול צרפתי בשינויים מסוימים. פולין, החותרת כיום להשגת דפוס־תרבות מגובשים משלה, שפותחו כבר במידה רבה בשדות הספרות והמוזיקה והם מתפתחים בהדרגה בתחום האמנויות הגראפיות, עדיין לא הגיעה לכלל דפוס־מאכל מגובשים משלה. אינני מתכוונת כאן למחסורים זמניים שבעקבות מלחמה, כיבוש, או תיכנון לקוי, אלא לעובדה שעדיין קיימים זה־בצד־זה שלושה טיפוסים שונים של הרגלי־מזון — פרוסי, אוסטרי ורוסי — ומתוכם הרוסי מושל בכיפה, אך לעולם איננו מכריע את הכף ממש, ממש כמו שבדפוס־התרבות בכללותם הנטיות למערב משבשות תמיד את הנטיות למזרח. הוודקה, המשקה הלאומי, היא גם המשקה הלאומי של רוסיה; המאכלים הלאומיים, כמו קותל־חזיר למשל — הקותל הפולני ודאי שהוא המשובח בסוגו — מליחים וצלופחים מעושנים, מקובלים גם ברוסיה, ובעצם בכל ארצות הצפון, מהלסינקי ועד הליגולנד. התבשיל הלאומי, ביגוֹש, שיסודותיו העיקריים הם בשר, כרוב וכרוב חמוץ, בשום פנים אינו מיוחד לתחומי פולין והוא קיים, בנוסחות מתוקנות ומעודנות ובשמות אחרים, בכל רחבי אירופה התיכונה והמזרחית. מעניין יותר, מנקודת־המבט שלנו, הוא שהפולנים נוטים לסגור אפילו על הצדדים הגרועים ביותר של הבישול הפולני־כביכול, בהתלהבות היפה למסע־צלב לאומי (ומקבילה לה הגנתם הנלהבת של יהודים ממוזרח־אירופה על „גפילטה פיש”), בעוד אשר מצד שני הם מתעקשים להנהיג מטבח צרפתי־כביכול בכל המלונות והמסעדות המשרתים את האורח הזר ואת הנבחרים המעטים, אפילו את אנשי־הסגולה המעטים של פולין הקומוניסטית. המאבק בין הלאומיות ליחס־הכבוד המופרז, שלא לומר — ההתרפסות, כלפי ערכי הזרים וטעמיהם, משתקף איפוא בהרגלי־המזון של ארץ שלא מפכר נגאלה משלטון זר ובלתי־אמצעי ועדיין היא נתונה במצב של שיווי־משקל רופף בין המעצמות הגדולות אשר מעבריה. שום צרפתי לעולם לא יבקש להתנצל על ה־pot-au-feu שלו, שום דני לא יבקש להתנצל על ה־סמורגאספורד־שלו, שום אמריקאי על ה־hot dogs שלו, שום רוסי על ה־בורשט־שלו; לא מפני שמעולם לא היה תחת שלטון זר — כל אחד מהם ידע טעמו של כיבוש נכרי; לא

משום שהוא משוכנע תמיד בעליונות מזונו שלו, ויהיה סר־טעם ככל שיהיה, אלא מפני שפיוס הוא מגובש כל־כך, ביסודו של דבר, עד שדפוס־תרבותו בשלמותו הוא בעיניו בחינת מובן־מאלי, ושלמות זו כוללת את הרגלי המזון שלו.

ישראל, אף שהיא מקרה בפני עצמו, יש בה הרבה מסימניהן אלה של אירלנד ופולין, יוצאי הארצות השונות הביאו עמם כל אחד את הרגלי־המזון שלו ועד היום אין שום דפוס־מאכל משותפים. אפילו המתישבים מלפני 50 או 60 שנה לא פיתחו שום מתפונת הומוגנית. העובדה שבמושבות הוותיקות, כמו גם בקיבוצים, מושם הדגש במידה רבה בפירות, ירקות ומוצרי־חלב, משקפת את דרישות האקלים כמו גם את הפורח הכלכלי בארץ שעד לא מפכר סבלה מחסור חמור בבשר ודגים, ואשר בה מאכלים עשירים בחלבונים־מן־חיה עודם עולים ביוקר. עד שקמו עדר־בקר היה הבשר, מחוץ למנה החדשית הדלה, למעלה מהשגידם של רוב האוכלוסים. הדגים, המצויים בכמויות עצומות בים התיכון, צריכים היו להמתין ליצירתו של צי־דיג, ואף כיום, שעה שהשווקים מלאים סוגי דגים רבים מספור, ובשעה שהדגים זולים במידה ניפרת מן הבשר, עדיין לא תפסו מאכל־יהים את המקום הראוי להם בתפריט הלאומי. להוציא אי־אלו עדות מזרחיות, ששכנו מאז ומתמיד בחבל־עולם זה, עדיין אין הישראלים עם יס־תיכוני והם דבקים מתוך געגועים בהרגלי־המזון של ארצות־מושבם הקדומות. הים התיכון עשיר במאכל־יים לא פחות מפל וולתו, וכשהגעתי לכאן בפעם הראשונה לפני כשמונה שנים שמחתי לפגוש בידידים ותיקים ובדוקים דוגמת השיבוט האדום, חסיל־ים וסר־טנים. אך מעולם לא הגישום לי כאן, לא בבתים פרטיים ולא במסעדות, ועד היום הוזה חסיל־יהים נועדים ליצוא יותר מאשר לשוק המקומי. ואין זה, אגב, מפני שאינם כשרים, שכן אותם קונים עצמם המסרבים לקנות חסיל־יים בחנות־הדגים יעמדו בתור לקבל בשר־חזיר אצל הקצב שבסמוך. הסיבה היא בעיקר שטעמה של הקבוצה השלטת, יוצאי אירופה המזרחית והתיכונית, נוטה למאכל־יבשר ולא למאכל־יים. סימפטומטית היא, למשל, העובדה שהדג היחיד המקובל כאן באמת הוא הקרפיון, דג שהוא זר לגמרי לחבל־ארץ זה, שצריכים לגדלו בבריכות הנבנות במיוחד ובמחיר רב. אולם באירופה הצפונית והמזרחית הקרפיון נחשב מאכל־עדנים. בימי ילדותי היה הקרפיון המאכל המסורתי של ליל־חג־המולד בגרמניה הצפונית.

הבישול היהודי, או מה שידוע בשם זה, הוא כמובן בדיה. אני נודע לי עליו לראשונה בארצות־הברית, בבית־חולים יהודי שבו אושפזתי באיסט־סייד של ניו־יורק, ולאחר זמן במסעדות היהודיות המהודרות ב„מעלה העיר“, מקום שהיינו עשויים להיכנס לארוחת־ערב שלאחר ההצגה. ה„גפילטה פיש“ היחיד הטוב באמת שאכלתי מעודי הוגש לי במסעדה של לינדי בברודוויי, מן־הסתם מפני שרק ברוסיה ובארצות־הברית מצויים הטיפוסים הסוגים המרובים של דגים הדרושים כדי להפוך מאכל זה, המשעמם שבכל המאכלים, למאכל־עדנים. הקרפיון לבדו, כדרך

שמכנינים אותו כאן, לעולם לא יופק ממנו שום דבר שטעמו מעניין יותר מזה של פתיתים, אבל הצירוף של קרפיון, דג־סלע ואֶספרוֹן (white fish; שני האחרונים נמצאים רק במימי הצייר הצפוני) יוכל להעלות מנת־פתיחה טעימה ביותר. לימים, כשנודמן לי לשבת תקופות ממושכות באירופה המזרחית, תפסתי אל־נכון כי כל מה שקרוי בישול יהודי הוא, למעשה, בישול פולני, ומתוך כך רוסי (להוציא את החזיר); בורשט, עוף מבושל, מבושל בדרך־כלל עד לכליה, כיסנים, מליחים, קרפיונים — כל אלה הם מזונות עשירים בשומן ופסולים לגמרי באקלים סובטרופי אך מתאימים־להפליא לחורף הקר והארוך של רוסיה ופולין, הדורש תוספת נכבדה של שומן. תפריט זה, יחד עם המנה הנוספת של פירות וירקות שפבר הזכרנה, הועתק, על קרבו ועל כרעיו, לסביבה אחרת לגמרי, שפונתה „המולדת היהודית“ אלא שאז לא היתה למעשה אלא מקלטה של קבוצה קטנה מתוך יהודיה הגרופים של אירופה המזרחית.

כיון שנותקה במידה רבה מעברה שלה, כמו גם מאותן עדות יהודיות שנשארו תמיד בארצות הים התיכון, ניערה היהדות של אירופה המזרחית את הצנה מרוב מסורותיה, פרט למסורות הדתיות. ומאחר שרוב התלוצים הראשונים ניערו הצנם גם מן הדת, לא נותר להם דפוס־של־תרבות — וכאן נמצא האוכל אבר חיוני מאברי התרבות — אלא הגיטו ותחום־המושב, שעל אף האנטישמיות הפוגרומים קלט השפעה מרובה מן הסביבה שאינה יהודית. המזון המזרחי, בין ערבי ובין בלתי־ערבי, נדחה כנכרי, ברובזמן שלמעשה היה זה המזון היחיד השייך באמת לחבל־עולם זה. עם גבור זרם ההגירה מארצות־המזרח היו הגבירות הטובות ממחלקות־משק־הבית של כל מיני הסתדרויות־נשים־מתנדבות עושות כמיטב יכלתן לשינוי הרגלי־המזון של יוצאי האיזור הזה, ותחת להניח לנשים המרוקאיות להתענג על חומס ופיתה, קבב וששליק, ניסו ללמדן להכין בורשט וכיסנים וחיקוי עלוב של „גפילטה פיש“. הוותיקים רצו לסגל את החדשים לדפוסים שלהם — ולאסונו של המטבח הישראלי, כמעט שהצליחו.

אך אין זה מפתיע שעל אף כל המאמצים־שפנגד היסוד המזרחי כובש את מקומו יותר ויותר וקרוב לוודאי שינצח בקרב, החרישי לעתים קרובות והרועש לפרקים, על ההגמוניה התרבותית — וכמדומה, אין ספק שינצח בקרב הזה ככל שהוא מתבטא בהרגלי־מזון. יהודי המזרח, או אלה הידועים כספרדים, אף שלעתים קרובות היתה רמת־חיהם עלובה, הרי מבגדאד ועד קזבלנקה שמרו על רציפות גדולה הרבה יותר של מסורת תרבותית, רציפות שנוסף על כך גם הולמת היא את המסגרת הנוכחית. ודאי לא מקרה הוא שרוב המסעדות הראויות־לשמן בישראל כיום מגישות כמעט אך ורק אוכל מזרחי. מלונות־הפאר, המיועדים לתקופים המקומיים ולשאר־יבשרם מחוץ־לארץ, עומדים על תפריט אירופי־כביכול, שהוא למעשה אוכל רוסי־פולני, המוגש בשמות צרפתיים מסולסלים, ומוטעים לעתים קרובות, ומתוקן, לרעתו, בעטיים של חוקי־הכשרות. התושבים בכללם נוטים יותר ויותר למה שקרוי „אוכל מזרחי“, דומה לזה המקובל ברחבי חבל־הים־התיכון, מיוון

ותורכיה עד קצות חופיה של אפריקה הצפונית. אני עצמי אכלתי חומוס בפעם הראשונה באלזיריה וששליק באסטנבול. מעיזה אני להינבא שבעוד חמישים שנה יחזרו הרגלי המזון בישראל כליל למקורותיהם היס-תיכוניים, אם אך ייפטרו הישראלים מן „התסביך האירופי“ שלהם ויכירו באפיה של סביבתם הנוכחית. על רקעה העתיק, כל זמן שלא יגיעו לידי כך, יישאר הקרע במורשתם התרבותית כפצע דווח, שכן במקרה זה הרגלי-המזון הם בבואה נאמנה של הקרע באישיות הלאומית. לא בהרגלי-מזון ולא בשאר דרכי-חיים לא תוכל ישראל להישאר לאורך-ימים אומה מפולגת ולקוות בתוך כך למצוא את מקומה בעולם שיתכחש לה כל הזמן שתהיה היא דוחה אותו. מצד הרגלי-המזון הרי הישראלית-המזרחי עושה כבר עבודה חלוצית, לא מפני שקם לעשותה מתוך הכרה אלא מפני שהוא אבר מאבריה של ציביליזציה עתיקה, שהיהודים יוצאי-המערב מנסים לנצח או לפסלה, אלא שבעצם יוכלו רק להטמיעה ולסגלה לעצמם.

*

האוכל כביטוי תרבותי משקף איפוא בראש-וראשונה את מצבה הכלכלי של חברה ובשורה השניה את גיבושה וליכודה החברתיים. אולם שום חברה, ותהיה מגובשת ככל שתהיה, אינה נשארת סטאטית בתכלית, ואפילו בחברות ההומוגניות ביותר חלים שינויים בהרגלי המזון, שינויים המשקפים את התמורות בהתפתחות הכלכלית ובהתנהגות החברתית. דוגמה מעניינת לכך היא אנגליה.

אלה שהכירו את הבישול האנגלי רק בשנים האחרונות כמעט לא יוכלו להאמין שמשך מאות-בשנים יצא לאנגליה שם של גן-עדן-לזוללים. במכתבים וביומנים מן המאה ה־ט"ו עד למאה ה־י"ט אנו מוצאים שפע שבחים נלהבים לאוכל האנגלי, הצרפתים והאמריקאים, שלימים החלו לבוז לבישול האנגלי, היו מתחרים בדברי-קילוסים למטבח הבריטי. נתניאל הותורן, קונסול אמריקאי בליברפול, מספר שבמשתה אחד בשנת 1855 אכל „מרק-צבים, אלתית, חרטומן, דובשנית-צדפות ואינני-יודע-מה“, אף תמה היה „מה יעשה האנגלי בגן-העדן בלי פת-ערבית שלו?“ כעבור מאתיים שנה מתאר מסייה מיסון, סופר הוגנוטי שעקר לאנגליה בימי המלך גיימס השני, את ארוחת-הערב האנגלית ביו הלשון:

„תחילה יטלו נתח בשר-בקר מבושל, ואחרי-כן ימליחו אותו ימים אחדים מראש, ויערמו עליו חמש או שש ערימות של כרוב, גזר, לפת או איזה עשבים או שרשים אחרים, מפולפלים ומומלחים היטב ורוחצים בחמאה. עשרה או שנים-עשר מיני בשר מקובלים מופיעים תדיר על שולחנותיהם, ושני מאכלים משמשים להם לפת-ערבית: חביצה ונתח בשר-צלי. החביצה היא מאכל שקשה מאד לתארו, מפני שמצויים כמה וכמה מינים; קמח עם ביצים, חמאה, סוכר, פדר, מות, צימוקים וכר הם רכיביה השכיחים ביותר של תביצה. אופים אותם בתנור, מבשלים אותם עם בשר, מכינים אותם בחמישים צורות שונות. יבורך מי שהמציא את החביצה, שכן זהו מן הערב לחך כל; מן משופח יותר מזה שבמדבר, מפני שלעולם אין הבריות

קצים בו. ההאיזה דבר מצוין היא חביצה אנגלית; מי שבא בשעת-החביצה הרי זה כמי שבא ברגע המוצלח ביותר בעולם.

משהו מן המסורת נשתמר כמובן בעינו, ובשר-צלי עם חביצת-יורקשייר, אומצה עם פשטידת-כליה, סיר-חמים לנקשיירי, חביצה של חג-המולד הגדושה פירות ואגוזים לבליה-הכילי, או חביצה מאוידת חמה המוגשת עם treacle היו תמיד מעדנים מובחרים, עד ימינו אלה. אם אך שיחק לכם המזל ומצאתם פונדק כפרי נידה, בפרט בצפון, בחבל יורקשייר או במחוז-האגמים, או אם פגשתם בעקרת-בית ששמרה על מתכונים שנמסרו מדור לדור. אבל בערים הגדולות, על משכנות-העוני הדיקנסיים שבהן, לא יכלה חכמת-הבישול לשרוד אחרי המחצית השניה של המאה התשע-עשרה, שבעת-ובעונה-אחת שמה את הדגש בתיעוש גובר הולך ובפוריטניות ויקטוריאנית, שבוה לתענוגיה-הבשר וגזרה שפל הנעים הוא בלתי-מוסרי או מזיק לבריאות. המעבר מחברה כפרית-בעיקרה לחברה מתועשת ביותר הביא עמו תמורות שהשתקפו בכירור בהרגלי-המזון הלאומיים. ארוחת צהריה-היום נעלמה מן הגוף החברתי, כי אנשי-העסקים, הצוברים עושר חדש, שוב לא מצאו פנאי לחזור הביתה באמצע היום והתרגלו לאכול כריך חטוף ב„סיטי“. ארוחת-צהריים כבדה מצאה לה חילוף חלקי במה שנודע כיום בשם „ארוחת-בוקר אנגלית“, סעודה שלא היתה ידועה לפני המהפכה התעשייתית, שעה שארוחת-הבוקר (הפסקת הצום) לא כללה אלא כוס שיכר, שלאחר זמן בא על מקומה ספל תה או קפה. לעומת זאת, בצרפת, שמעודה לא ידעה מהפכה תעשייתית חריפה כליכך, נשתמרו עד היום הזה הרגלי הסעודה מימים-עברו. האנשים המבלים את כל היום ב„סיטי“, בלי ארוחה מבושלת כהלכתה, החלו לחוש צורך בארוחת-בוקר גדולה, מבושלת, כדי להחזיק מעמד, מבחינת האנרגיה, עד לארוחת-הערב המאוחרת. בתפריט הפועלי חלו שינויים מקבילים, והיה זה שינוי גמור לרעה מבחינת הרמה התזונתית. משהחלו יושבי הכפרים לנהור למשפנות-העוני התעשייתיים החדשים החלה להיעלם הארוחה של צהריה-היום, שעשירה היתה לשעבר בחלבונים וויטמינים — בשר בקר ועופות ממשקיהם שלהם או בשר-צבי שנצוד ביער, פירות וירקות שגדלו בגניהם שלהם או בגניו של שכן — ועל מקומה באה ארוחת-הערב שלאחר-העבודה, שבה נודע מקום חשוב הרבה יותר למוזנות עמילניים דוגמת תפוחי-אדמה ולחם. עם התמעט הייצור החקלאי, ועם עלות מחירי ההובלה, נעשה הבשר דבר של מותרות, וכמהו כן גם הדגים הטריים, שמליחים באו על מקומם. כמעט לא היתה אוכלוסיה שתזונתה דלה יותר מזו של הפועלים הבריטים בשלהי המאה הקודמת ובראשית המאה הזאת, כשהגיעה פריחת הקיסרות לשיאה. חביצות בצקיות, לא מן הסוג שאותו תיאר מסייה מיסון אלא כאלו שעיקרן קמח ומים; לחם ומרגרינה ואינו ריבה זולה; דגים בשוה-פרוטה ותפוחי-אדמה מטוגנים בשוה-פרוטה, עטופים בעתון יום-אתמול, נעשו מזון-הקבע לרוב-רובם של תושבי בריטניה. המחסור התזונתי הממושך הזה נתן אותותיו בבריאות הציבור; הרפכת נודעה עתה בשם „מחלה אנגלית“, ואילו רקבון-השניים נעשה תופעה לאומית

כללית כמעט. רק מאבק־הקיום המר בימי מלחמת־העולם השניה חולל את התמורה הנדרשת מכבר. אומה שהוטל עליה הסגר נאלצה לחזור אל משקיה הנטושים; אומה שניהלה מלחמה טוטלית נגד אויב טוטלי היתה מוכרחה לרכוש לה את הכושר הפיזי ללחימה ולייצור. השינוי הדראמטי ביותר בהרגלי־מזון בתקופה המודרנית הובא לעולם בתוך חמש שנים, על־ידי ממשלה שמבחינה פוליטית רחוקה היתה ביותר ממהפכנות. הקיצוב והחלוקה השווה של חמרי־המזון המצויים בעין, יחד עם מדיניות החלטית של שיפור תזונתן של הקבוצות הנחותות ביותר בחברה, הביאו לידי עליה מדהימה בבריאות הציבור וברוחות העם. מיציר־פירות, למשל, נעשו חלק בלתי־נפרד מן התפריט האנגלי, כולל התפריט הפועלי, ומדינת־הסעד שלאחר המלחמה, על השווינות החברתית שלה, ששום ממשלה שמרנית לא תוכל לעקרה כליל, נהרתה ברחמו של מיניסטריון־המזון של ימי־המלחמה. כיום, חמש־עשרה שנה לאחר המלחמה, מסתבר שהבריטים נוזנים היטב יותר משנוזנו אי־פעם מאז ימי בית־הסטיוארט. האוכל אפשר שעדיין איננו מעניין ככל שהנו מעבר לתעלה, אך מבחינה תזונתית וכמותית כמו גם איכותית הוא משקף גטיה גוברת לשוויון חברתי.

משעשעת היא גם ההתעניינות הגוברת בבישול זר, שחלה עם תום המלחמה. אומה זו, שלמה־לעצמה כל כך וגאה כל־כך על בדילותה, כיון שנחלצה משש שנים של מאסר כפול בתוך תחומיו של מבצר־האי, מיד החלה בחיזור נמרץ אחר המטבח של יבשת אירופה. מסעדות צרפתיות ואיטלקיות, יווניות והודיות מצויות היו תמיד בסוהו של לונדון, אך עתה החלו להופיע במחוזות הנידחים ביותר, ומשך זמן־מה כמעט איים ברה־האקספרו לדחוק את רגליו של ה"פאב" המסורתי. מעט־מעט, עם שחופש־התנועה נעשה שוב עובדה מקובלת וניטל ממנו ערך החידוש שבו, חזרו האנגלים לדפוסים נושנים ומכובדים; עקרות־בית החלו לגלות את מתכונות סבותיהן, עתונים החלו להכליל מאכלים אנגלים עתיקים בתוך התבשילים הזרים המרובים, בעלי הצליל האקוטי, במדורי־הנשים שלהם, ואני, למשל, שאינני ילידת אנגליה אלא שימים רבים ישבתי שם, נתבקשתי על־ידי הבי.בי.סי. להכין כמה תכניות מיוחדות על האוכל האנגלי. האנגלים, המגובשים־בתכלית במובן התרבותי, שאולי באורח זמני נפגעה גאוותם־העצמית ונתביישה הערכתם־העצמית, מחריבים היו לחזור למסורת ההולמת עד מאד את מעמדם הגיאוגרפי כמו גם את אקלימם, ואשר בימים־עברו היתה מקור לגאווה לאומית מוצדקת.

*

אמרו כבר שאפשר לחלק את העולם לאנשים האוכלים כדי לחיות ולא להחיים כדי לאכול. בדומה להרבה מימרות חלקלקות, הרי זו אמת־לחצאים. העניים ביותר מובן שהם אוכלים כדי לחיות, ודבר זה חל על יחידים ועל אומות כאחד. העשירים ביותר, ושוב הדבר חל על אלה כעל אלה, אף הם כך דיגים; כתיחידים הם מקפידים על דיאטה חמורה, כי הסכנה הצפויה להם היא אכילה גסה ולא תת־תזונה; כאומה

הם מתכננים את מדיניות-המזון שלהם במטרה להגיע לא למירב ההנאה אלא בעיקר למירב הבריאות הכללית, אף כי עד עצם היום הזה לא הושגה המדרגה הזאת בשלמותה. אולם חברה מאוזנת היטב מוצאת לה את שביל-הזהב שלה, כי חיי-האזרח הם החיים רבי-הצדדים — עבודה ומשחק, שמחה ועצב, צחוק ודמעות — והאדם או האומה המאוזנים היטב יאכלו כדי לחיות ויחיו כדי לאכול בעת-רובעונה אחת, בימי-חול ובימי-שבת, בזמנים קשים ובזמנים נוחים. שכן המזון הוא חלק מאתנו ואנו המעצבים את אפיו של אכלנו. משעה שהורחק צל-האימים של הרעב אין אנו חושקים ללעוט תופינים כל היום ובכל יום, ממש כמו שלא נקרא דברי-שירה כל היום ולא נלך מדי ערב לקונצרטים. האוכל הוא חלק מביטוינו העצמי, הן כיחידים הן כחברה. ואכילת מזון טוב בצורה תרבותית איננה דבר שצריך להתבייש בו.

„אליעז“: המועצה האוקומנית הכנסייתית

ב־20 בספטמבר 1870 קמו אלפיים חיילים עדויי־נוצה של הצבא האיטלקי החדש וכבשו בסערה את שער פורטה־פיאה העתיק שברומא. הוא השער שמיכאל אנג'לו עיטרו בסמליה של משפחת מדיצ'י.

הפעולה הצבאית הקצרה הזאת, שארכה חמש שעות וחצי, היו לה לפחות שלוש תוצאות: (1) היא שמה קץ למדינה האפיפיורית החילונית, שמקורה היה במתנת קרקע נדיבה שנתן הקיסר הרומי קונסטנטין לאפיפיור; (2) היא זיעזעה את מצפוננו של אחד מקציני הפולשים, הלויטננט אַמירנטה, עד כדי כך שעזב את הצבא הסדיר ונעשה כוהן; (3) היא הפסיקה את אחת המועצות הגדולות ביותר של הכנסייה, אותה מועצה אוקומנית שאישרה וקיבלה שהאפיפיור אינו עלול לשגות וכן גם את דוגמת ההריון־נטול־הדופי של הבתולה מרים.

ב־1959, כמעט שנה אחרי המאורעות הללו, הכריז האפיפיור יוחנן הכ"ג על החלטתו לקרוא למועצה כללית חדשה של הכנסייה, ואילו העצרת־הקדושה לפולחנים אישרה את ה„ביאטיפיקציה“ של אותו לויטננט אַמירנטה, ובכך פתחה לפניו את הדרך להיעשות קדוש רשמי של הכנסייה הרומית.

„לא נהפוך את המועצה הזאת למשפט היסטורי“, אמר האפיפיור, „לא ננסה לקבוע מי טעה ומי צדק. הכל נושאים באחריות במידה שווה. רק זאת נאמר, הבה גיועד יחד ונשים קץ לוויכוחים“.

החלטתו של האפיפיור הפתיעה את העולם הנוצרי כולו ועוררה ניחושים מרובים באשר לבעיות התיאולוגיות והמדיניות הכרוכות בהחלטה האפיפיורית. אך בטרם נגש לבדיקת הבעיות האלו, הבה ננסה לתאר בקצרה מהי מועצה אוקומנית, מה ההיסטוריה שלה, ומה פירושה באמת לנוצרים — וביתר־יחוד, לעולם הקתולי.

*

על פי משאלתו המפורשת של ישוע, הכנסייה היא ארגון הייררכי ומלוכד של גופים קיבוציים. ישוע בחר ב־12 שליחים, והללו נעזרו על־ידי 72 תלמידים, כמו שהיה משה נעזר בזקניי־ישראל. רוח־הקודש ירדה ביום הגז־השבועות לא רק אל שנים־עשר השליחים אלא לאסיפה של 120 איש, „מאוחדים בתפילות“, עם התפשטות האמונה הנוצרית, פותח רעיון הפיקוח הקיבוצי וההיררכי על תעודותיה, תחילה על פי קווי המבנה של בית־הכנסת היהודי, אחר־כך לפי מבנה ה„פוליס“ היוונית, ולבסוף לפי המבנה של הקיסרות הרומאית. הרבה היסטוריונים התרשמו מן העובדה שהמועצות האזוריות והאוקומניות של הכנסייה העבירו להיררכיה הנוצרית את תקנותיו של הסנאט הרומאי ומשהו מרוחו.

המועצות האויקומניות — „אויקומנה“ היא מלה יוונית שהוראתה „הארץ הנושבת“ — נקראו בפעם הראשונה על-ידי הקיסר הרומאי, שבעת ההיא ראה עצמו בחינת הרשות העליונה על העולם הנוצרי. פעמים רבות כינס את המועצה על פי בקשתו של האפיפיור; אך ברור, מכל־מקום, כי משך הרבה מאות בשנים היו המועצות עוסקות בשאלות אמונה ופוליטיקה כאחת.

כך, למשל, היו האסיפות שכונסו על-ידי הקיסר קונסטנטין להחליט בדבר מגמות וכפירות דתיות שהעמידו בסכנה את אחדותה של הכנסייה: ב־314 נגד הדונאטיזם וב־325 בניקאה, ליד קונסטנטינופול, נגד האריאניזם. המועצה הזאת השניה היא, אגב, הראשונה שנקראה „אויקומנית“ ולאחריה באו עוד חמש שבהן השתתפו גם הכנסייה המערבית בניהולה של רומא וגם המזרחית בניהולה של קונסטנטינופול. אבל אחרי מועצת ניקאה משנת 787 נשברה אחדותה של הכנסייה, ובכל המועצות האויקומניות מן העת ההיא הלאה נועדו אך ורק נציגי הכנסייה הלטינית של רומא. המועצה הבאה תהיה אפוא ה־22 לכנסייה הרומית וה־8 לאורתודוקסית (אם אמנם תחליט זו האחרונה להשתתף). קביעת מספרה של המועצה היא כשלעצמה, שאלה עקרונות חשובה מאד, ובשל כך נמנע הוותיקן עד עתה מלקבוע מספר למועצה העתידה.

אחת הבעיות הגדולות שבהן הכריעו המועצות האויקומניות במרוצת הדורות היא בעית היחסים בין המועצה לאפיפיור. אם גם קשה לדבר על דמוקרטיה אויקומנית במובן המודרני של המלה, הנה הרעיון שהמועצה מיצגת את כלל הכנסייה יצר אידיאולוגיה מיוחדת, הקרויה קונציליאריזם, שלפי גירסתה היתה סמכות המועצה האויקומנית עולה על זו של האפיפיור. אידיאולוגיה זו השפיעה במידת־מה על הריב שפילג לבסוף את הכנסייה הנוצרית המערבית לקתולים ופרוטסטנטים. מעניינת יותר היא העובדה שכמעט כל החידושים בתיאולוגיה הקתולית המודרנית היו למעשה בגדר תגובה בלתי־אמצעית על רעיון עליונותה של המועצה האויקומנית לגבי האפיפיור, תגובה שהביאה בסופו של דבר לידי קבלת הדוגמה שהאפיפיור אינו עלול לשגות.

על רקע הוויכוח הזה, הנמשך כבר דורות על דורות, מעניין לציין כי האפיפיור יוחנן הכ"ג אמר במפורש שפונתו היא להאיר את עיניו של העם הנוצרי במלוא המידה וביעילות באמצעות מועצה אויקומנית.

מעצם מהותה אין מועצה אויקומנית בבחינת פרלמנט אלא הפגנה לתמימות־הדעים הכנסייתית, בהתאם למסורת האוונגלית. ההבדלים העיקריים לעומת אסיפה פוליטית מודרנית הם אלה: —

1. משתפתי המועצה אינם נבחרים איש בעדתו. הם מיצגים אותן כדרך ש„הראש מיצג את הגוף“. סמכותם אינה באה להם מלמטה אלא מלמעלה. אין הם פועלים כעדים למצפוננו של המאמין אלא כנאמנים מטעם האמונה והמסורת האפוסטוליות.

2. הפלל היסודי של המועצה הוא תמימות־דעים ולא הכרעת־רוב. החברים מביעים כמובן את דעתם בהצבעה, אבל הצבעה זו נחשבת רק שיטה נחוצה להבהרת הלכיהדות העיקריים, שהמיעוט מצטרף אליהם בסופו של דבר. לפיכך אין לראות במועצה את הסך־הכל האריתמטי של משתתפיה אלא ביטוי למצפונה של הכנסיה בכללותה.

אין פירוש הדבר שמיעוטים אינם קיימים ושאינן אנשים מצביעים אפילו נגד הכרעת־הרוב הסופית. מקרים דומים אירעו אפילו במועצה האחרונה של שנת 1869. אך במקדם או במאוחר יש להגיע לידי תמימות־דעים, שהרי זאת משמעותה ותכליתה של המועצה האויקומנית. הואיל ובדומה לקומוניון נחשבת תמימות־הדעים פועל בלתי־אמצעי של הרוח הקדושה, מתקראות המועצות „אסיפות ברוח הקדוש“, ומתוך כך שוב אינן עלולות לשגות בכל הנוגע לעניינים שבאמונה. ואולם, הואיל וגם האפיפיור אינו עלול לשגות, מה טעם לקרוא למועצות אויקומ־ניות בזמננו?

התשובה על כך היא כפולה. מבחינה היסטורית כונסו המועצות תמיד ברגעים של משבר מיוחד, ובפרט של משבר בדוקטרינה. הן משמשות לכנסיה דרך טובה מאין כמוה להכריז על אמונתה ולהפיס את מצפונה המוטred. הפנסיה מעולם לא הצטמצמה בחזרה על דברי ה„התגלויות“ המובאים בכתבי־הקודש. חזקה עליה שמפעם לפעם תחזור ותגדיר את הערכים הכלולים ב„התגלויות“ האלו נוכח הבעיות והצרכים שההיסטוריה חוזרת ומעמידה בפניה בלי חסך. המועצות האויקומניות והאזורים כאחת תכופות אפוא יותר בשלבים הראשונים שבחי הכנסיה, או בתחילת השתרשותה בארץ חדשה שלא היתה נוצרית עד כאן. צירוף חכמתה וכוחה של מועצה ברור שהוא עולה על זה של איש יחיד, אף אם בדומה לאפיפיור, הוא מוקף יועצים מוכשרים־להפליא. לפיכך מכירים בכך שאם גם סמכותו של האפיפיור שווה לזו של המועצה „המכהנת“, הרי המועצה עדיפה משום „סמכותה המקיפה“.

מכל־מקום, סמכותו של האפיפיור נשאת מרעת הן בתוך המועצה הן מחוצה לה. האפיפיור הוא הקורא למועצות האויקומניות, הוא היושב בראשן והוא המאשר את החלטותיהן. כה גדול שלטונו על המועצה עד שזו חייבת להתפור אוטומאטית אם ימות האפיפיור בעצם עת כינוסה. האפיפיור הוא הקובע את סדר הדיונים, הוא המחליט בשאלות שארבע ועדות בנות 24 חברים כל־אחת צריכות להגיש למועצה בענייני האמונה, המשמעת, המסדרים הדתיים והפולחנים המזרחיים. במועצה האויקומנית העתידה אמורים להשתתף לפחות 1.600 איש, על פי זכות, 600 מהם מאירופה והיתר משאר היבשות נציגים אלה הם כל החשמנים, כל הבישופים הממונים על מחתכהונה, כל ראשי־המנזרים וראשי המסדרים הדתיים. היועצים המתלווים להגמונים אין להם זכות להצביע אלא רק לחוות דעה. לשונה המשותפת של המועצה היא, כמובן, הלטינית. המשתתפים במועצה אויקומנית

מצביעים הצבעה חשאית, וכל ההחלטות שהמועצה מקבלת בענייני אמונה או משמעת מחייבות את הכנסיה כולה משעה שנתן להן האפיפיור את אישורו.

*

האפיפיור כבר הבהיר את מטרתה העיקרית של האסיפה העתידה: „מטרתה“, אמר, „תהיה לא רק לשקוד על טובתם הרוחנית של הנוצרים אלא גם לקרוא לעדות הנפחדות לחפש אותה אחדות אשר נפשות כה רבות ברתבי העולם מתאוות אליה כל־כך לעת הזאת“.

דומה כי ארבע הן מטרתיה הרוחניות של המועצה. הראשונה היא המשך מלחמתה המסורתית של הכנסיה „נגד שגגות זמנר“, מושג רחב מאד העשוי לכלול את בעית הקומוניזם כמו גם, למשל, את זו של „הכוהנים־הפועלים“, המטרה השנייה היא, שוב לפי דבריו של האפיפיור, מתן אישור מחדש לתעודה האנושית הרוחנית ואפילו המטפיזית כנגד קריאתו של המטריאליזם, שנתחזקה בזמננו יותר מתמיד עקב התקדמות הטכנולוגיה. המשימה השלישית של המועצה אפשר מאד שתתבטא בליפוד שורותיה של הכנסיה נוכח התקפות לאומיות דוגמת אלו הניתכות עליה כיום בסין ובפולין. ולבסוף, התחדשות הרוחנית של ההיררכיה הפנסייתית והכשרתה למאמץ מיסיונרי מוגבר בימינו אלה. על המטרות הרוחניות האלו, הרחבות עד מאד, שהנקל הוא לעמוד עליהן מתוך נאומיו השונים של האפיפיור בחדשים האחרונים, אפשר אולי להוסיף את המשך הדיונים בכמה בעיות כלליות של הכנסיה, דיונים שהופסקו עם כיבוש רומא בידי הצבא האיטלקי, ואת העיון המחודש בתקנוני הפנסיה. בתחום מיוחד זה אולי תתקבל החלטה בבעיה הקשה של הקודיפיקציה של החוק המזרחי, דבר שיעורר מיד את השאלה העדינה של היחסים בין רומא לעדות הקתוליות־המזרחיות, ובפרט המארונים והמלכיים.

עם כל חשיבותן של שאלות אלו לפנסיה הקתולית, אין בהן כדי למשוך תשומת־לב בחוגים רחבים כנסיונו האמיץ של האפיפיור יוחנן הכ"ג להגיע למידה של אחדות בין הענפים הפוזרים והמנוגדים של הנצרות. נסיון זה לאיחוד נעשה גם במועצה האוקומנית האחרונה על־ידי האפיפיור פיוס ט', שבספטמבר 1898 פנה בקריאה לפטריארכים ולבישופים האורתודוקסיים „לבוא ולהצטרף לעצרת הכללית של בישופי המערב ובישופי העולם כולו, כמו שבאו אבותיכם למועצה השניה של ליון ולזו של פירנצה... להחיות את שלום הימים הראשונים“. אז החליט האפיפיור שאם יבואו הבישופים האורתודוקסיים למועצה תהיה סמכותם שווה בה לזו של הקתולים; אך עם זאת הבדיל בבירור בין האורתודוקסים לפרוטסטנטים, שפן אל האחרונים רק פנה בקריאה שיחזרו ויבחנו את דרכם וישאלו את עצמם אם אמנם צועדים הם בדרך הנכונה. שום הזמנה לא נשלחה לכנסיה האנגליקנית.

המענה על קריאותיו של פיוס ט' הסתכם כמעט בסירוב גמור. האפטריארך של קונסטנטינופול סירב אפילו לקבל את האיגרת האפיפיורית, והפרוטסטנטים השתמשו בהזדמנות לחידוש הקרב התיאולוגי הישן עם רומא. ושום בישוף שאינו קתולי לא בא לרומא.

אף כי האפיפיור של ימינו לא שלח שום איגרת במישרים לכיתות הנוצריות האחרות, הרי התגובה הראשונה על קריאתו לאיחוד באמצעות מועצה אויקומנית חדשה היתה שונה לגמרי.

האפטריארך של אנטיוכיה, תאודוסיוס ו', למשל, ענה רשמית על הצעתו של האפיפיור באמרו כי מן הדין שבראש המועצה יישב האפיפיור, מאחר שהוא ראשון בין „ראשי הפנסיה“ השווים; „היא צריכה להתנהל לפי עקרונות האמונה, הדוקטרינה והמסורת שנוהגים היו בכנסיה המאוחדת בטרם תפרוש ממנה כנסית-רומא...“ לשון אחרת, דומה כי התנאי העיקרי של הכנסיה היוונית האורתודוקסית הוא הפרה בשוויון ופרסטיז'ה יותר מאשר ענין-שבאמונה.

לא נודע דבר על תגובת הפנסיה הרוסית האורתודוקסית, המשתתפת בכל-זאת בתנועה האויקומנית שיצרה בשנת 1948 באמסטרדם את המועצה-האויקומנית-של-הכנסיות. הואיל ורבים מן הבישופים האורתודוקסיים השתתפו לתנועה זו, כמו האפטריארך של קונסטנטינופול, אתנאגוראס, הגיבו בחיוב על הקריאה האפיפיורית, הרי לא מן הנמנע הוא שאם ייענו רוב המנהיגים האורתודוקסים להזמנה תבוא גם איו תגובה מצד הכנסיה הרוסית.

מורכבות יותר הן תגובות הכנסיות הפרוטסטנטיות. כמה בישופים לותראניים שוודיים דיברו בהתלהבות על פעולתו הסנסציונית של האפיפיור. מנהיג הפרוטסטנטים הצרפתים, ה„רועה“ בגנה, אמר שאין לצפות לשום התקדמות במועצה אם לא יזמינו את כל הכיתות הנפרדות בעולם הנוצרי. ד"ר לילייה, נשיא הפדרציה הלותראנית הגרמנית, סבור היה כי ההחלטה האפיפיורית היא בעיקרה ענין קתולי שכוונתו לחזק את מעמדה של הכנסיה הקתולית.

הפהונה האנגליקנית עדיין לא הגיבה, אבל רבים ממנהיגיה באנגליה ובחבר-העמים הבריטי קידמו בכרכה את היוזמה שנקט האפיפיור. ד"ר ויסרט הופט, המזכיר הכללי של המועצה-האויקומנית-של-הפנסיות — שאליה, כפי שאמרנו, משתייכות כנסיות פרוטסטנטיות ואורתודוקסיות כאחת — היה זהיר מאד והדגיש כי השאלה העיקרית תהיה הדרך והצורה שבהן תכונס המועצה האויקומנית.

מכל-מקום, כמה סיבות עשויות לחזק את רצון ההבנה מצד הכנסיה הרומאית כלפי שאר הכיתות. הסיבה הראשונה היא חורבן ההגמוניה המדינית המערבית בעולם המודרני, הגמוניה שבעקיפים היתה ההגמוניה של רומא קשורה בה. העמדות נתהפכו עתה על פיהן, ואם נתן דעתנו לא רק על עלייתם של עמים בלתי-אירופיים, הנתונים להשפעתן של כנסיות פעילות לא-פחות מן הרומיות, אלא גם על עלייתה המרעישת של האומה הרוסית, הנקל הוא להבין מדוע תהיה האחדות

* דעה דומה לזו הובעה רשמית גם על-ידי מזכיר-המדינה של האפיפיור, הקרדינל טארדיני, ביום 31 באוקטובר 1959, במסיבת-העתונאים הראשונה שפינס הוותיקן בשאלת המועצה העתידה. משום-מה היו דבריו מסיוגים יותר מדברי האפיפיור בנאומיו. לאמיתו של דבר סירב טארדיני בנימוס לענות על כל השאלות הישירות באשר לאחדות הכנסיות הנוצריות ולא היה מוכן בנדון אלא זאת: „הפנסיה הקתולית מנסה תמיד, על פי דבר האלוהים, לחזור ולאחד את כל הצאן תחת גג אחד ורועה אחד“.

חשובה כיום בעיני רומא הרבה יותר משהיתה. עוד בעיה חשובה מאד היא זו של החלל בין-הפוכבי. האם יובאו הריבויות הדתיים הנוצריים גם אל הירח והכוכבים? אם אמנם ימשול העולם הנוצרי ביקום כולו, כלום לא מן הדין הוא שתושג מידה של הבנה ארצית בטרם יפליג האדם לכוכבים הנעלמים?
 אין אלו אלא אחדות מן השאלות שמאתרי הקלעים של המועצה. עוד רבות אחרות צפות ועולות מדי יום ביומו וגוספות ודאי תופענה משעה שתתחיל המועצה בעבודתה. לפיכך לא יהיה טעם לנתש ניחושים בדבר פתרוניהן.

•

עם זאת עשויה להתעורר בשלב זה השאלה בדבר השפעתה האפשרית של אסיפה חשובה כל-כך על היחסים בין היהדות לפנסיה הנוצרית, בין המאוחדת ובין הקתולית בלבד.

מנקודת-מבט תיאולוגית, ואם גם לא רשמית, אפשר להגדיר את הבעיה כך: הפילוג בפנסיה שרשיו הראשונים והעמוקים ביותר נעוצים בקרע הקדמון בין היהדות לנצרות. שום אחדות נוצרית לא תהיה מושלמת בלי האחדות המחודשת בין "ישראל" היהודית ל"ישראל" האוניברסלית. גם אם מבחינתה של הפנסיה צריך האיחוד המחודש בינה לבין היהדות לבוא ברוחה של "ישראל" החדשה, הרי אין זה משנה את העובדה היסודית שהגורל היהודי מוסיף להיות קשור בהדוק לגורלה של הכנסיה. דעה זו הובלטה עם תחילת החקר התנ"כי בכל רחבי העולם הקתולי, ובפרט בצרפת, מקום שאין להפריד בין ההתעניינות במדינת-ישראל ובין הגל האדיר של התעניינות הקתולים הצרפתים בברית-הישנה ובמסורת היהודית.

בעולם הקתולי רבים הם המאמינים שהיחסים בין ישראל היהודית לישראל הנוצרית צריכים לינוק השראה מאותו חלק באגרת פאולוס אל הרומיים, (יא, 16), האומר ש"אם ראשית העריסה קודש כן גם העריסה, ואם שורש העץ קודש כן גם ענפיו". "אל יגבה לבך", אומר פאולוס אל הנוצרי החדש, "כי אם לא חמל אלהים על הענפים האזרחים הלא גם עליך לא יחמול".

נוסף על המאמץ האויקומני להתאחד, או לפחות לתת לענפים את ההרגשה שהם שייכים לאותו עץ, יש לעשות עוד מאמץ בכיוון השורש, כדי ששוב, מתוך אחדות גדולה יותר, יזרום הלשד היהודי המקורי בכל העץ כולו.

לפיכך, כאשר תתכנס המועצה האויקומנית לדבר על אחדות, תעמוד לפניה בעיה של אחדות "אפקית", שתהיה בעיה של אחדות נוצרית. אך אפשר גם שתקום ותתיצב בפניה הבעיה של האחדות ה"אנכית", כלומר היחסים בין הנצרות ליהדות. מובן כי איש לא יעז לומר שבצעות עצומות מעין אלו תזכינה לפתרון, או אף לדיון מלא, בפנס הכללי העתידי של הכנסיה. אבל בעינה עומדת העובדה שזו תהיה המועצה האויקומנית הראשונה בהיסטוריה שבה תוכל הפנסיה הנוצרית להשקיף על הבעיה היהודית לאור תחייתה המדינית והגשמית של מדינת-ישראל.

יוסף בן-גל : הוד-סוסיות

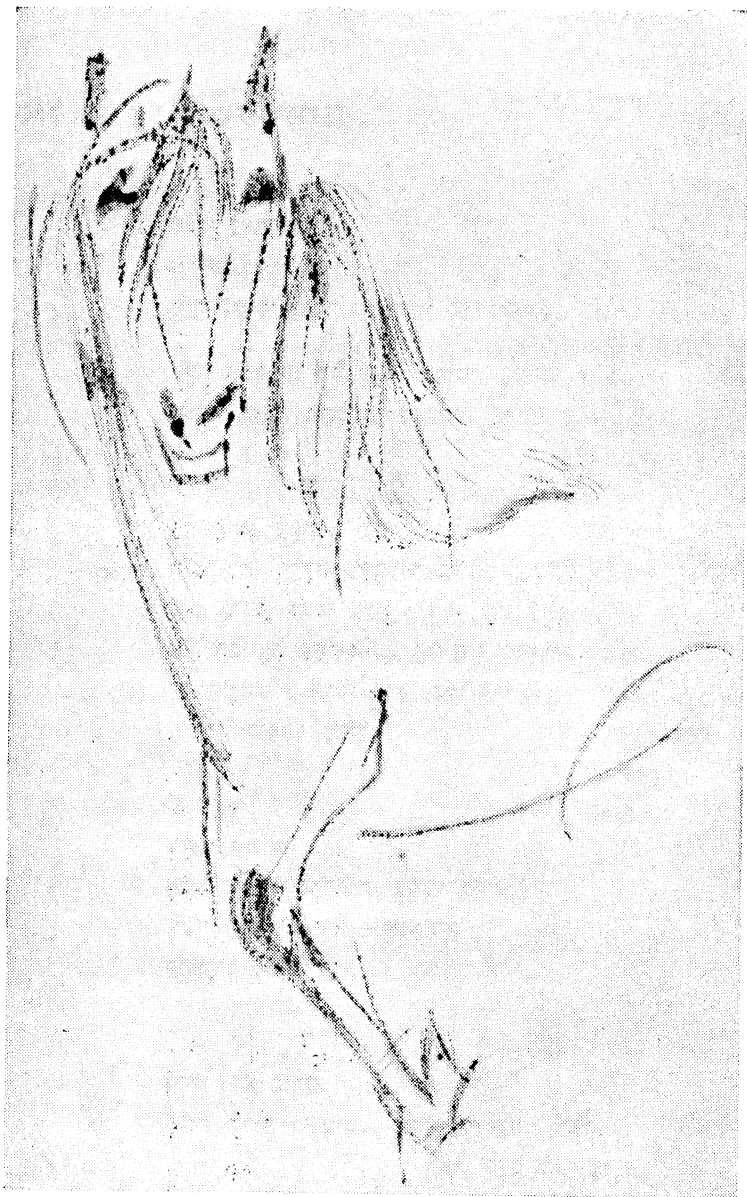
הקביצה הסופית נקבעת תכלית קביצה
על-ידי המושכות שמר משים על עצמו,
המתג שמר תוקע למו-קצה-פיו בידים מקרבות.
כדי לבלם את שטף הדהיכה הצוהלת,
כדי לא לאפשר חשיפת שנים גדולות וצהבות
מול כל עשב בצנן וצלה נוטף נרקות,
כדי לא לקום פתאם על אחוריותיה
בצחלה מקפיאת-דם ולרטש בפרסות מרשיפות
כל קדקד נבוב שאינו מודה ביפי בצמחה,
כל קדקד וקוף שאינו קד להוד סוסיותה,
לילך אט אט בתלם ובמצנית הממשממת
ולעולם לא לשטף עוד את הערכוח
ביחוס נכוחיה המגידות, השופצות בקצב אחיד ונספלא...

מה-פלא,

מה-פלא שאנו מסימים בקרקטי עור
חפוי-ראש ויגיצי עצבים לנד יצול-בשתי
של עגלת משא ישנה וחורקת, אי-שם
בצדי פרובינציות הסיים?

הנכרי

חולות נודדים מתחילים לנוע אט.
הבצוח הטובצניות גואות.
עשרות-אלפי-צינים חסרות עצבי ראיה
מתגלגלות ברום
אני נודד לאן
אני נודד לאן
עם אנני תבר וכל צפור אחר מונר
סכו לי.
אני בא.

גיני קלי : רישום

יחיאל חזק : משל יותם

א

אָנכי נצר פּנג.
חורש בְּצֶמֶר שְׁנָרִי.
נרם צְסִיסִי פּוֹצֵר דִּמְמוֹתָיו הַמְּבַלִּיחוֹת.
בְּקֶר הַמַּפְלָת. מָה פְּצַמו סְפִיסִי, צְמַחְתִּי פֶרַע
וְכִלְמוּ סוּסָה הַשְּׁלֵכְתִי הַצְּמָדִים וְאָרוֹץ בְּמִצְוֹתֶיךָ.

ב

גְּלִי הָרוּם הַקּוֹצִים לַחֲכוּ.
אָנכי כְּמוֹ הַדְּלָה בַּשֶּׁבֶלִים שַׁחְתִּי לְפָסֵר.
וְהֵם זָכְחוּ, פְּצַמו מַצִּין רוֹאִים. הֵיוּ לְעֲנָנִים.
אֵשׁ הַבְּוִיָּקָה מֵאַשְׁפוֹת... הֵם הֵיוּ לְאַסְדִּים...
כִּי הַשְּׂמֵשׁוֹת הִלְמוּ פְּרָשִׁי כְּמוֹ מַפִּיחַ.
נִדְרַחְתִּי, סוּסָתְךָ תִּשֶׁף.

ג

צְמִדֵי מַתִּים.
אָנכי אֲזוּק לְמַרְקָבוֹת. בְּשָׂרִי לוֹהֵט.
בְּשֵׁר הַמְּלָכִים נָרַד — שְׁנֵאֲתִיו.
הַתְּאֲנִים לַחוֹת אֲדָן.

ד

וְקוֹר וְלֹא כוֹרֵצ.
פְּלוֹשׁ לְרוּם מְשֻׁמִּים... אָבוֹי, הַתְּסֵלָה... רָאָה.
רָאָה שָׂדֵם לֹא יִכְסֶנָּה
וְאֲתִיחֶךָ.
נִרְגַר שְׁחוֹר מְחוּץ מִיָּנוּ.

מול המזבח

אָנִי וְקוֹסוֹת

לְשׁוֹנוֹ שְׁלוֹפָה,

רְדוּף.

רְדוּף.

רְדוּף

מִתְנַשֵּׁם עַד מִתְנַק

נֶס עָם נֶצֶן הַשָּׁמַר

וּבְאֵזֶלֶת פְּחוּתָיו לֹא נָח

עַד עָרַב,

כּוֹכֵב צְפוֹנִי עֲמָצָם אוֹרוֹתָיו.

נֶגַע צָנַח אֵל הַמִּזְבֵּחַ.

צְרִינִי לְקוֹם.

סִמְכִי יְדֵי אֵל הַמִּזְבֵּחַ

וְאֶלְפֵת אֵת קַרְנֵי

אֶלְפֵת אֵת קַרְנֵי.

אֲחֻזָּה עַד יְבִי תִגְדָּעָנָה...

הִקְמָצוּ אֵל קַרְנֵי.

דְּבִקוּ אֲגִרוֹפֵי

לְקַתוּהוּ...

נִינְצַת בְּקַר.

יְדֵי הַאֲדִימוּ.

מִה נָשָׂר מִיָּדוֹ

כְּמוֹ נֶרֶד עַל אֲבַק הַדְּרָף.

הַיַּעֲמֵד בִּי כֵס לְנוֹסֵף...

הַתִּיכִי אֲהַקְתִּינּוּ.

הַתִּיכִינִי...

אֲהַקֶּה פְּחִיטֵי גֶשֶׁה

וְתִדְרָר מִהַקְבָּעוֹת

אֵל הַדְּרָכִים הַחֲרוּכוֹת

וְהַאֲבַק כְּמוֹ צֵל רוֹדְפָה

נִינְשָׂר.

סימון לאקוטייר: מארוקו בלי הצרפתים

א. המלוכה

בחדש אוגוסט 1959 סיים מלך מארוקו, מוחמד ה', תקופה של נופש בשוייץ ובדרך שובו לארצו התעכב בפאריז — קצת משום שצריכים היו לנתחו שם, אך בעיקר משום שהיה עליו להיפגש עם הגנרל דה-גול. חשיבות מרובה נודעה לפגישה, כי הכל ידעו ששני ה"מלכים" יוצרכו לדון בבעיית אלז'יריה ובצעדים העשויים להביא לידי הפסקת המלחמה. אבל ב-4 באוגוסט נקרא המלך על-ידי בנו, הנסיך מולאי חסן, ועזב את פאריז באורח פתאומי. מהומות מדיניות פרצו במארוקו. לא היתה זו כלל פעם ראשונה שבה נתקל המלך בקשיים בארצו. זכורה לנו פרשת טאפילאט משנת 1957. וחוץ מזה היו העניינים בצפון... עד לחדש יוני 1959 לא היה מוחמד ה' מלך ממש על כל מארוקו. אך כשעברה הפמליה המלכותית ביוני

בהרי ה"ריף", אז נסתבר שנקשר איזה קשר עמוק. מן ה-7 באפריל 1956, כשהכירה ספרד בעצמאותה של מארוקו, חודש ימים אחרי צרפת. היתה "בעית הריף" מנסרת. המדובר היה באיחוד שני האזורים, הדרום הצרפתי לשעבר — והצפון. אך תמיד ניצבה "הבעיה" במונחים מופשטים: דובר על אחדות טריטוריאלית, איחוד המטבע, סלילת קווי-תחבורה ותנועה חפשית... אך מה היה על בני-האדם בתוך כל זה?

האמת היא שאיש לא הכיר כלל את אנשי הריף הללו אלא בזכות תהילתם כאנשי מלחמה נועזים ובזכות זכרו של עבד אל-כרים, הגולה שמצא לו מקלט בקאהיר. בגלל היעדר הכבישים לא היו הנסיעות קלות, ואנשי הריף, עניים מרודים שהעצמאות רוששתם עוד יותר, לא ראו את האיזור הדרומי בחלומם אלא בחינת גן-עדן שאין להם גישה אליו, שבו שופעים מימי הסכרים, שבו מנצנץ החשמל, שבו בתי-חולים ובתי-ספר מקבלים את כל אלפי הפילאחים, אחיהם. הם ראו בעצמאות את הנס שימציא מרפא לכל מצוקותיהם.

לא היו דברים מעולם. המינהל הנחשל בחבל הריף החמיר את קלקלות הנחשלות — כאן בוחרים היינו לומר: הקפאון — ואת אבטלת הפועלים החקלאיים, ששוב לא יכלו ללכת לעבוד באלז'יריה; ואוכלוסיה עניה מאד הגיעה עד פת-לחם ממש. מה היה אפוא המלך הזה עושה בארמונו בראבאת הבירה? דמיונם של הבריות היה מוכן לכל הרפתקה. כמו כמה אנשים שהבטיחו עצמאות לאמיתה, עצמאות של רפובליקה ריפית, שאם לחם לא הציעה לבריות הרי לפחות זימנה להם חלום-גיבורים. נאה ההולם את המסורת של בני-אזריאגל הפראיים, זו ברית-השבטים העצומה המונה כ-300,000 נפש. בסוף 1958 פרץ המרד.

המלך לא מיהר להגיב על חומרתה של אותה תנועה בדלנית, אך בסופו של דבר

היתה תגובתו נמרצת. הוא הוכיח שהוא יודע להלום בכוח. הוא שיגר את בנו, מולאי חסן, אל הריפים.

תוך כדי נסיעה בהרים שהורגעו מספר לנו הנסיך על מסע־המלחמה שלו. „מי שעוסק עם המרוקאים חייב להראות את כוחו, לעורר כבוד תוך כדי כיבוד האחרים, ולהשליט סדר. אם יש משמעת, הבריות עובדים ושמחים בחלקם... יש לי אדון, אני משרתו בנאמנות עד־תום. הוא שיגר אותי לריף... הסתערתי... לעולם לא אמצא די מלים בפי לשבח את מסירותם של הכוחות המזוינים המלכותיים, את מהירות הביצוע שלהם ואת כושר־הפעולה שלהם...

„הלמנו בחזקה. אבל אף כי הקשה המלך ידו עליהם, הריהו מתקבל בתשואות־הידד. עיניך הרואות“.

יפה הוא הלילה באלחוסיםאס, בעוד הנסיך מספר סיפורו, ועל שפת־הים זיקוקים של מלכות מצהילים את לבו של עם רב, הנחר מזה ימים על ימים מן ההרים שבסביבה. בכל מקום שמענו אותן תשואות. ועד לגיהנום של „טובוגאן“ מערבולת זו של הרים מבותרים ומתפוררים, צחיחים עד־לדפא, התנוססו דגלים אדומים על החורבות המבודדות, והאוכלוסים, שהתקהלו בצדי הכביש, היו מריעים לתמרות האבק שהיה המלך מעלה.

בעקנול, באגאדיר, במקומות שבהם ניטשו קרבות, שרות ורוקדות נשים בשמלות־חג. אך אחדות תבואנה לבקש חנינה לאסירים הפלואים עדיין בבתי־הסוהר.

בכל תחנה ותחנה אנו למדים כי למראית־עין כמעט אין הפופולריות של הנסיך נופלת מזו של אביו. הבריות עטים על מכוניתו, הגברים מנשקים את ידו. „היה אריה, ואכלני“. מולאי חסן אוהב להזכיר את הפתגם הערבי הזה, שהוא אינו מכחישו. הטנקים שלו קיעקעו את הכפרים המתמרדים שלא הניפו את הדגל השריפי. 55 מחיילי הכוחות המזוינים המלכותיים נפלו חלל. אך כמה מן הריפיים?

אבל באלחוסיםאס באו עשרים ראשי־שבטים לבקש מחילה, נפלו אפיים ארצה לרגלי המלך ונישקו את מנעליו. בפנים מתוחים כפני איש סובל, הקימם על רגליהם ומחל להם.

השנים, האב והבן, מולכים כיום על מארוקו. המלך, דיפלומט ממוחה, איש היודע את נפש עמו, מפתל דרכו בערמה בין ידידיו החדשים לאויביו הישנים, אנשי המפלגות, הנאמנים והפורשים, קציני הצבא המלכותי ולוחמי „צבא השיחרור“, בורגנים שמרנים ואותם כוחות צעירים של האסתקלאל או האו.מ.ט. (איחוד העובדים המארוקאים), הפ.ל.ג. („חזית השיחרור“ האלזיראית) והמאוריטנים, הצרפתים והאמריקאים, ראשי־הממשלה מלשעבר ולעתיד־לבוא.

המלך הוא גם מסורתה הישנה של מארוקו, „באבוש“ וג'לאבה, ואותה „ששיה“ אפורה ומזורה שחובש גם עלאל אל־פ'אסי על־פי דוגמתו. המלך הוא ה„משוארי“, כיכר־האורחות הנרחבה שבה חנו אלפי אנשים נשים וטף בבואם לקדם את פניו כאשר שב מגלותו. המלך הוא הארמון שעליו חולם עם רעב.

לאורחיו מחויף־לארץ הוא מאיר פנים, מחייך; הוא ממעט בדיבור עמהם, ותורגמן

הוא המתרגם ללשון האורח. אם צרפתי האיש, הרי המלך מבין את לשונו אך משיב לו ערבית. הוא דייקן, כחוק נימוסם של מלכים. הנסיך מולאי חסן הוא בן 30. צעיר, מלא רעיונות ותכניות, חוזה גדולות לארצו. דומה כי בגר הרבה בשנה האחרונה, והמערכה בריף הקנתה לו בעיני הצעירים הילת־זוהר שפמותה לא היתה לו מעולם. נוכח מחלוקת המפלגות, חילופי העלבונות בעתונות, החלל הריק במינהל, היעדר המדיניות במובן הרחב של המלה, רבים כיום הצעירים מן הזרמים שונים ביותר הסבורים כי האיש החזק הוא הנסיך. לאמיתו של דבר אין איש יודע כלל מה היה עושה אילו היה השלטון בידו, אך מקווים שהיה עושה דברים אחרים... ועוד: הצלחתן של מהפכות צבאיות בעולם של קולונלים ונגרלים מעוררת בהם הזיות. שפן מולאי חסן מחזיק בצבא ביד חזקה. צבא ממושמע, מאומן היטב, מנוהל היטב, שבכוח האדם שלו מתגלמת עילית בארץ הזאת.

נוכח הנחשלות הנוראה בבני־אדם, שמאות־שנים צריכות לעבור עד שתימצא לה תקנה, החליט מולאי חסן לגייס את האומה ולהעמיד את הצבא לשירותה של הארץ. שירות צבאי חלקי יונהג בקרוב. נמצא תקציב לחיול 10,000 איש בשנה. בנקודה זו הנסיך מתמלא חיים. „תראו, הכל ישתנה. 10,000 איש שילמדום קרוא וכתוב, שיקנו להם מקצוע... אני אבחר את הטובים ביותר ואתן את הפיקוד למוכשרים ביותר שייבחרו מתוך הפשוטים ביותר. עבר זמנם של הקאבינארים.“ * אשר למשכילים, הללו ילמדו בשיעורי־ערב. „לא יהיו עוד בורים.“ אחר־כך הוא מדבר בהתלהבות ובהתרגשות על הצבא, על הקצינים, על החיילים, משמעתם, נאמנותם.

„כך יקומו אנשי המחר. אותם אין את מכירה, איש אינו מפירם. אך שימי לב! הצבא צריך להיות מסגרת בלבד, הוא אינו צריך למשול.“

„ואולם הרי הוא האחראי למינהל בריף?“

„מפני שזהו תפקיד. אנשי הצבא המלכותי צריכים רק למלא את החסר במינהל. ראינו כבר במה הדבר יכול להסתיים.“

הנסיך סבור שהוא האיש החזק של מארוקו, יחד עם דריס מחמדי, מיניסטר־הפנים, שאיננו ממנה שום „קאיד“ בפפרים בלי לשאול בעצתו. „הבעיה מס. 1 כיום במארוקו היא בעיה של מרות. למערכה בריף קראתי ל־25 רופאים. איש מהם לא בא. קראו להם בשמם טלפוניתי. איש מהם לא הופיע. אז צייתי להביא כל אחד מהם כשהוא מלווה שני ז'נדרמים... כעבור ארבעים־ושמונה שעות היתה בינינו הבנה גמורה.“

הנסיך, המתחיל למלא תפקיד חשוב בהנהלתם של ענייני־הפנים, תופס מקום נכבד יותר ויותר גם בניהולם של ענייני־החוץ. השליחויות שהוא מקבל עליו בחוץ־לארץ, מסעיו לקאהיר, דמשק וביירות, ועל הכל — שיחותיו עם הגנרל דה־גול,

* כך קוראים בראבאת — וביחוד בערייהשדה — למשכילים הצעירים הממלאים את לשכות המיניסטרוניגים.

כל אלה הפכוהו למעשה למיניסטר-החוץ של ארצו. האיש הנושא בתואר זה, שהוא גם ראש-הממשלה, אינו מקבל זאת בקורת-רוח שלמה, ומזה חדשים הוא מרבה להופיע בחוץ-לארץ — ממונטריי עד קאהיר ומפאריז עד מונרוביה — כדי להפגין את קיומו.

אכן, השלטון בעיקרו נתון בידי המשפחה המלכותית, המלך ויורש-העצר, כל זמן שהם מחזיקים בו יחדיו. מספרים שיום אחד העלה מנהיג מדיני שמאלי לפני המלך את האפשרות של הקמת רפובליקה מארוקאית.

„או אז אהיה אני נשיאה“, השיב המלך.

מולאי חסן היה נכת.

ב. האסתקלאל המפולג

מזה שנתיים חל שינוי מעמיק בצביונה המדיני של מארוקו. תסיסה, פרישות, פילוגים, בריתות, מפלגה חדשה, העלילה מסתבכת, הפעולה מואצת והשחקנים מתחלפים. שלושה אנשים הם כיום ה„כוכבים“ בסרט-אפיזודות זה: עלאל אל-פאסי, ראש מפלגת האסתקלאל המסורתית; יוסופי, האיש המסתורי של פלג האסתקלאל הפורש; ואהרדאן, מיסד „התנועה העממית“.

עלאל אל-פאסי עודו האיש המפורסם ביותר במארוקו, אחרי המלך. כלום לא בו נתגלמה הלאומיות מאז 1934? לאחר שנאסרה מפלגתו ב-1937, אסרוהו, גירשוהו לגאבון, ואחר תר לו מקלט בקאהיר. עדיין הוא בבחינת סמל; מזהים את שמו עם זה של האסתקלאל, ה„עצמאות“. הוא ה„זעים“, המנהיג. גם כשחולקים עליו מכבדים אותו, גם כשמלעיגים עליו.

למען האמת אין עלאל אל-פאסי אחד אלא אחדים. מן העולם הערבי למדנו שאין אמת אחת אלא יש אמיתות אחדות המשמשות בעת-ובעונה-אחת. „סי עלאל“ הוא הוכחה חיה לכך. שכן היכן אפשר למצוא את האיש? בטרिפון העממי הזה שדבריו כמדקרות-חרב והוא מסעיר את ההמונים, במארח הזה החביב, בפלמוסן הזה הנמרץ, במוסלמי הזה המחמיר, באיש-השיחה הזה שכולו קשב ותשומת-לב?

הוא מדהים, הוא מדאיג את מי שרואה אותו בפעם הראשונה. פנים חיורים עטורי זקנקן בהיר, עיניים תכולות, ידיים ענוגות של איש-ספר, חיוך אירוני כלשהו. הערבית של נאומיו היא הצחה ביותר, הלירית ביותר שיכולה אזנו של מארוקאי לקלטה. אך אנחנו לרועיהמזול לא נודמן לנו לשמוע אלא את הצרפתית אשר למד בגלותו, בגאבון. „משום כך אני מדבר צרפתית-של-כושים“, הוא אומר בחיוך.

אך מי מכיר אותו, ומי הוא?

הוא מורכב ורב-צדדים. רב-גילויים תמיד, כן בגלגוליו ועקיב בדרכו, ובנוי שני יסודות הנשארים מבודלים: האיש והדיבור. האיש, הבוחר להיות הומאניסט, תרבותי ביותר, בעל-נימוסים, קשוב ומכניס-אורחים, הריהו בעת-ובעונה-אחת דמשק ובגדאד ופס, כל המעוזן המשכיל שבציביליזציה הערבית. זהו האיש הפרטי

המקבל את פנינו בקאהיר, בין אשתו וילדיו, וכיום בראבאת, כשסביבו אנשי מטהו הצעירים. „רואים אתם היטב“, אומר לנו אחד מהם, „שסיעלאל איננו קנאי, כמו סבורים בצרפת“.

„כן, אבל 44 מיליוני הצרפתים אינם זוכים לסעוד עמו הערב אל שולחנו. אין הם מכירים אותו אלא מתוך העתונות שלכם, שהיא ודאי אינה חופפת את דמותו של האיש המוכר לנו“.

הענין הוא בכך שבו חי הדיבור. זה הדיבור הערבי העשיר מדי, הלירי מדי, המוטעם, המתלהם, שזר לו הניתוח היבש והמדעי והוא נתפס לשבח נמלץ או לנאצה מופלגת. בקול הזה מתבטא ה„זעים“, בין שהוא פונה אל המון האסיפות ובין שהוא פונה אל קוראיו ב„אל-עלאם“, „אל-אסתקלאל“ או „צחארה אל-מע'רב“. חמתם של דברי ההסתה האנטי-צרפתיים שלו אינה משתקפת כלל בשיחתנו. שבה הוא מגלה עמדה נבונה ומתונה, מציאותית, רציונאלית. הוא מעיד על עצמו שידיד הוא לצרפת, אך מדי יום ביומו ימטיר האשמות נוראות על צרפת ועל הצרפתים. הוא מסביר ומתרץ: יש להבדיל בין דוקטרינה לטקטיקה. אך גם כאן לא הכל ברור. שכן הדוקטרינה נשאת מעורפלת, פרט לתשוקתו הסתומה והמהוגנת של אדם להיות שורר בביתו. אך לעתים קרובות מדי שאיפה זו מעורבת בחלומות מעורפלים, בהנחות שעבר זמנו, בסוציאליזם תמים ובהשקפות כלכליות הרחוקות ביותר מן המציאות.

מאז הקרע במפלגה, בינואר 1959, נזהגים להגדיר את מפלגתו כימנית, בורגנית, ריאקציונית, והוא חולק על כך בתוקף. בקאהיר היה מעורב עם חוגי השמאל. שם היה מיוחד עם מוכר-ספרים אחד, שבתוך הספרים המגיעים ממוסקבה היה מארח בחנותו את כל האינטליגנציה הקאהירית. מוכר-הספרים המסכן נמצא כיום בבית-הסוהר, אבל הפגישות היומיומיות אתו, משך שנים אחדות, פתחו אפקים חדשים לפני הבורגני הגדול הזה מן העיר פס. ובאותה חנות-ספרים הצהיר לפנינו יום אחד: „אני מעונין לשמור על מגע עם ההמונים. אם אנו המשכילים, לא נקבל עלינו סיכונים ואחריות, לא תהיה לנו סמכות והשכבות הרחבות תחוללנה מין מהפכה בלי ראש. לא יהיה לנו קיום אם לא נתקרב אל ההמונים“.

כלום יש לראות בכך, חמש שנים לפני הפילוג, את חזותו של העתיד להתרחש בינואר 1959? לא דווקא. כי בעצם אין זה קרע בין ימין ושמאל. מלבד זאת הרי, כטכססן ממולה, משליך סיעלאל את יהבו על הצעירים. כנגד יריבו בן-ברקא הקיף עצמו מאז חודש ינואר בחמשה או ששה „גוזלים“ מוכשרים, וכאן אפשר רק להצטער על כך שבארץ החסרה טכנאים אין אגרונומים ומהנדסים משמשים אלא עסקני-מפלגה. חלק מן הנוער והסטודנטים שומרים לו אמונים.

דרישותיו באשר למאוריטניה, סהרה, פינזי החיילות הצרפתיים ויציאת מארוקו מגוש-הפראנק מעידות יותר על איריאליזם מאשר על שנאה לצרפת. אפילו מן המתנחלים הצרפתים במקנס הוא דורש: „הישארו במארוקו, אין אנו יכולים למצוא לכם חילוף“. אך הוא גם הרבה להילחם לרפורמה אגררית, ולהחזרת קרקעות

שיתופיות מסוימות לשבטים, קרקעות שנקנו בזמנו במחיר נמוך, שלא לומר שנשדדו...

בקאהיר שלח את ילדיו ללמוד לימודים צרפתיים ובתו הבכירה סיימה לא מכבר את הליציאום של המשלחת-התרבותית-הצרפתית בראבא. וכלום לא ניאות להשתתף, יחד עם ישראלים, בקונגרס-פִּירנצה, שמכוון היה לנסות ולמצוא דרכים לשלום צודק בין ישראל למדינות הערביות?

עלי יאטה, ראש המפלגה הקומוניסטית המארוקאית, כך דעתו עליו: „עלאל אל-פאסי? זהו לאומני שמבחינה אובייקטיבית הוא מהפכן”. האמת מצויה, בלי ספק, בין דעתו של המארקסיסט לבין דעתם של המתנחלים הצרפתיים. מהי?

י ו ס ו פ י

פניו של יוסופי, כהים ולוהטים, שבתוכם יוקדות עיניים שחורות ועצמות, מזכירים לנו את הציורים על קברות נוא-אמון או, מוטב לומר, אותן תמונות-דיוקן שבתוך הגלוסקמאות בנוה-המדבר של פִּיאום. ואולם הדובר אליכם הוא פאריזאי, מישיר, עצבני, שלם, רציונאלי, מערבי.

בפאריז משתייך היה לחבורת אנשי האסתקלאל שפללה את בור-עביד, שנעשה שר-הכלכלה-ההכספים, ואת בן-ג'לון, כיום שגריר בפאריז. אז היה לומד משפטים. בשובו לטנז'יר, עיר מולדתו, אירגן את תנועת-המרי של 1953 בצפון — טנז'יר, טטואן — ובמדריד. מן השנים 55—1954 בא במגע עם הפ.ל.ג. ועד היום הוא האסתקלאלי המקורב ביותר לאלזיראים.

קשה היה להכירו בתוך הקהל הגדול בקונגרס האסתקלאל של 1956, כאשר דרש רפורמה מעמיקה ושלמה במפלגה, שלדעתו היתה מתאבנת והולכת. מתברגנת, תלושה מן הנוער ומן ההמונים. הוא פיתח את טענותיו אלו בתוך „הקבוצה הטנז'ירית”, שבה היה פעיל יחד עם בן-ג'לון. כעבור חדשים אחדים הצהיר לפנינו אחד מצעירי האסתקלאל: „יוסופי הוא האיש החשוב במארוקו, הוא האיש העולה. הוא האיש המיצג כוח שעדיין לא הופעל מבחינה מדינית, שהוא בלי ספק הכוח החשוב ביותר: תנועת-המרי”.

כעבור שנתיים, לאחר אותו חודש ינואר שבו חל הקרע במפלגת האסתקלאל, נעשה יוסופי אחד מאנשי-המפתח של המגמה החדשה, זו של „הצעירים”. בן-ברקא, האיש מס. 1 של האסתקלאל השמאלי הזה, מעריכו מאד והוא הטיל עליו לערוך את עתון המפלגה, „אל-תחירי”. שם הוא מפתח, בנעימה תוקפנית האפיינית לכל העתונות המארוקאית, את תורות הלאומנות הקיצונית, ומבחינת הדוקטרינה אין לראות שום הבדל בינו לבין הימניים ביותר באנשי עלאל. אבל הוא מיצג את המגמה השלטת, זו של עבדאללה אברהים ובור-עביד, ועודו המקורב ביותר לאו.מ.ט. ולאלזיראים.

אדם זה, נבון, מזהיר, מרדן, הוא לבדו היודע מה רצונו, מה יכלתו. את כוחות מפלגתו הוא רואה בעמלים ובצעירים. הוא סומך הרבה על המורים החדשים,

העשויים למלא במארוקו תפקיד כעין זה שמילאו המורים בצרפת משך 50 שנה. הוא מוסיף ואומר: „אין אנו סבורים כי הממשלה הנוכחית היא ביטויה של תנועתנו. אבל מעלתו של עבדאללה אברהים היא שהוא נהנה מאמונו של הארמון ומאמונם של ההמונים כאחד. אבל אנתנו חסרי-סבלנות ומצטערים אנו על אטיותה של הממשלה בטיהור המנגנון.

„הקרע של ה-25 בינואר היה בריא וחיובי. בזמנו היתה החלוקה בין המפלגות חלוקה אנכית. עתה החלוקה היא אפקית. כל השכבות הרחבות מתלכדות סביב מכנה־משותף אחד: המאבק נגד רודנים, נגד „זעימים“, כיום, לדעתי, רצוי שתקומנה שתי מפלגות גדולות. אך מצד הדחיפות הרי אלזיריה היא הבעיה מס. 1.“
קשה עדיין להעריך אל־נכון את כוחו של האסתקלאל החדש ואת כוחו של יוסופי בתוך מפלגתו. אבל כוחו של הראשון גדול הוא, והאיש יידע לנצלו.

ג. חזרה לאגדת הברברים?

מולנו איש גוף ויבש, שחום־פנים, מפטו בווער תחת מצח רחב, פיו כמו נוצר לפיקוד או לנאצה. אוקטובר 1957... מחג'זבי אהרדאן, שאז היה מושל גליל ראבאת, לשעבר קפיטן בצבא הצרפתי, לשעבר עוזרו של ד"ר ח'טיב, ראש אחת היחידות החזקות ביותר של „צבא השיחרור“, קיבץ את העתונאים כדי להביע לפניהם את התמרמרותו כאזרח נגד החלטת הממשלה לאסור על „התנועה העממית“, שהוקמה ב-28 בספטמבר 1957, שהכל יודעים שהוא אביה־מולידה.

אישיות מרתקת, בלתי־שכיחה. כשהוא מתישב, תוך כדי שיחה, הריהו נוטל עפרון ומצייר מיני ציורים מופשטים, פרועים, לוחטים, עיטורים לשיריו של סן־ג'ון פירס. או שהוא מעלה על הנייר בחטוף בית־שיר סאטירי, הזרוע משחקי־מלים. לצדו אשתו מרים, צרפתייה ססבר־פניה מפיק רוח וכובד־ראש. אהרדאן, מוצק־סנטר וקמוט־מצח, מדבר צרפתית במשפטים קטועים, בסגנון ציורי שדומה שהוא מתורגם מערבית, או אולי מברברית, שהיא לשון־אמו.

„עם מפלגת האסתקלאל שיתפתי פעולה כשהיה הדבר מסוכן. כתבתי מאמרים בעתונם בימי שלטון־החסות, כדי להראות שאין הבלד בינינו לבין הערבים ושכולנו לאומיים באותה מידה. אך לפני שנתיים החלו אנשי הארץ לדבר על לבי שאקים מפלגה שתיצגם. אז הלכתי להיפגש עם מיניסטרים אסתקלאליים מידידי והצעתי להם לכונן את האחדות הלאומית. כמה מהם עודדוני ליסד תנועה כפרית אשר תשתף פעולה עם הממשלה. כשנוסדה התנועה העממית בחדש שעבר, הקימו זעקות־שבר. והם אוסרים על מפלגתנו... חכם אחד מן העיר סוס אמר שהשגנו את העצמאות אבל איבדנו את החופש. ואני כשנעשה עוול הריני צועק... יגרשו אותי, אם רצונם בכך...“

למחרת היום, ה-29 באוקטובר, בשעה 7, באפרורית של השכמת הבוקר, נועדים כמעט כל המיניסטרים בחצר הארמון המלכותי, מחכים למוחמד ה', שאותו עליהם

ללוות לאזור פס שבו יוחל ב"מיבצע עבודה". ובתוכם, במחלצות מושל, אהרדאן, הצריך לצאת לפני הפמליה המלכותית עד גבולות מחוזו. לכאורה, הכל כתיקונו. המלך מופיע, לבוש כאדון בעל-אחווה, צעיר מאד, רגוע מאד. הכל מנשקים את ידו. אבל דריס מחמדי, שר-הפנים, מצטודד עם המלך. כעבור דקה אחת הוא קרב אל אהרדאן ולוחש לו: "אתה מודח מתפקידך. אין אתה נלווה אל הוד-מלכותו". כך החלו ייסוריו המדיניים של הלוחם-המשורר הזה, החייל הזה המלא הומור ודמיון, המושל הזה השונא את הממשל, מנהיג-המפלגה הזה שגמר אומר ללכת עד הסוף. אכן, דבר זה הביאו לבית-הסוהר. ומזוה, הוא נשאר ידיו ואיש-אמונו של המלך. ואם גם היה לו בעקיפים חלק-מה במאורעות ה"ריף", הארמון לא נפרע ממנו.

עברו שנתיים ואנו נלווים אל אהרדאן לסיור בלב-הארץ. לבוש לסיורגים בגדים אירופיים וג'לאבה, פונה הוא אל הכל באותה לשון ישראל, חיה, בוטה. אל הפרברים הוא מדבר ברברית. הוא מדבר אליהם על המלך ועל העצמאות ועל האחדות. הוא אומר להם מה זכויותיהם כלפי העירוניים, כלפי נציגי המימשל. אך הוא אומר להם גם מה חובותיהם. "אינכם עובדים די. יש לעמול בפרך ולא לחכות לנס מן השמיים..." ואחר-כך הוא מציג שאלות ומתחיל דו-השית. מדברים על הצאן ועל הבצורת, על המס הכבד, על חוסר הכבישים ועל מצבן הגרוע של הרכיסי. "בחור את המשרד שלכם ואחר-כך צאו לעבודה. אל תסמכו תמיד על ראבאת. בכספי מסיכם, שאתם עצמכם תשתמשו בהם, תוכלו ליוזם עבודות ציבוריות בכפר".

ומזה כמה ימים עברו אנשים ונשים בהרים כדי לשמוע את אהרדאן. אין ספק שמחוץ לערים הגדולות הוא המנהיג הפופולרי והאהוב ביותר בארץ. דריס מחמדי עודו שר-הפנים. כלום בשמו אוסר עליו מושלו של אחד מגלילות הדרום לשאת את דברו ומוסר לו, "שהוא יועצו שלא יציג כף-רגלו בעיר?" אף שתתמקלע מוסתר במכוניתו, אהרדאן חוזר כלעומת שבא. מיד הוא בא אל הארמון ומדבר אל המלך. מגילת-החירויות המלכותית כלום תיעשה פלסטר, עתה שמפלטת מופרת כחוק?

עדיין אהרדאן מעורר חששות. ביקשוהו שלא יתלווה אל המסע המלכותי בריף. ותנועת האסתקאלא מקפידה לאסור על כרוזת, "התנועה העממית" (המושלם) בזהירותם אסרו אז על כל כתובת מדינית שהיא).

אם נתן דעתנו על כך שמארוקו הכפרית מכילה 75% מן האוכלוסייה וכי 80% מן הכפריים הם ברברים, הנקל יהיה לנו להבין את חששותיהן של יתר המפלגות נוכח עליית כוחם של חסידי. עתה כבר מתחשבים בו. אחד מאויביו המושבעים הצהיר לפנינו: "אהרדאן? זהו גורם". ואחר אומר: "זהו כוח שצריך להביאו בחשבון". או: "אי-אפשר יהיה לעשות שום דבר מעמיק בלי הכפריים". ואפילו בארמון אומרים: "הרי זה יסוד לתקוה". מדברים כבר על ברית, אבל אהרדאן רוצה להישאר לבדו עם איבריו.

"יש לחזור ולמצוא את הסוציאליזם הפרימיטיבי של לב-הארץ, שיוכל לשמש

נקודת-מוצא לבנין סוציאליזם מדעי". בעית הרפורמה הקרקעית היא בעיה מפוצצת: "יש להתקדם צעד-צעד, להחזיר לשבטים את הקרקעות השיתופיות. להקים קואופרטיבים, ואחר-כך לחזור ולקנות את הנכסים הפרטיים, לחזור ולהפוך את הקרקע לקנין שיתופי". וקודם-כל, לא לץ את המארוקאים לעבד את האדמה. חייב האיכר להגדיל את הייצור.

מעט-מעט מתבהרת תורתו של חייל-פועל זה. עם חברו, ד"ר ח'טיב, וכמה משכילים צעירים — רובם ברברים שלא נתרופפו שרשיהם בפפר — בכוח-הדמיון של משורר ובעקשנות של איכר, אהרדאן לומד וחוקר. אחד מעמיתיו מצהיר לפנינו: „מארוקו זקוקה לרווח-פרצים, יש לטהר אותה מתסביך הלאומנות, המכתיב לממשלה האסתקלאלית את מדיניותה המינהלית והכלכלית והמרושש את הארץ. וכן יש להחזיר את ההתלהבות לנוער ולהמונים. המון-העם ספקן ונבוך, שוב אינו מאמין בשום דבר. יש ליצור מיסטיקה של מעש".

דומה כי התנועה העממית היא בקורעליה. עם זאת ידעה אכזבה לא מכבר ממשלתו של עבדאללה אברהים, שאך תמול היתה אסתקלאלית, היא שציותה זה-מקרוב להחזיר לשבטים חלק מן האדמות השיתופיות ולבדוק מחדש את חווי-החכירה לזמן ארוך, פעולה שהיא עצמה מעין רפורמה קרקעית חלקית. ואם לצרפתים זכור צעד זה בעיקר כפגיעה בחקלאים האירופים, שבמקרה הטוב ביותר נאלצו להמיר חכירה-לזמן-ארוך בתנאים נוחים ביותר — בממוצע 100 עד 200 פראנק להקטר, ולעתים אפילו 10 פראנק — בחכירה לזמן קצר ובתנאים תקינים. ואולם בעיני המארוקאים הרי זו בראש-וראשונה פעולה שמצד ממשלתו של אברהים היא מכוונת להשמיט את הקרקע מתחת רגליהם של מארגני „התנועה העממית", גם אם יוכלו הללו להשיב ולומר כי פעולתם או נאומיהם לטובת האיפרים הם שעוררו את יריביהם להחיש רפורמה שכל יושבי הכפרים היו מצפים לה...

ד. נצחון מר

המארוקאי חולה. תקפתו מין בחילה סארטרית. הוא מתעב את עצמו. ודאי, מדברים אנו על מיעוט קטן — שהוא לבדו החשוב — זו הבורגנות הלאומנית שתבעה את עצמאותה של מארוקו. היתר, ההמון, עדיין אינו נחשב כלל. בור הוא ונבער-מדעת ב-80%, אין הוא מעמיד שאלות מורכבות כליכך; הוא אינו מבקש אלא להתקיים.

אבל חניכי פאריז, שעד ינואר שעבר השתייכו למפלגת האסתקלאל, שנים או שלושה דורות אלה של אנשים נבונים ונחושי-החלטה — ואם גם קומץ בלבד — כיום דומה שהמאבק התיש את כוחם. משל כאילו, כיון שהושגה התוצאה, ניטל מהם טעם קיומם.

כלום גזלו מהם את נצחונם? כלום באמת האמינו שהעצמאות היא מטרה בפני עצמה? בסוף 1955 הקיפה הארץ כולה את השולטן שחזר מגלותו בהתלהבות

הגובלת עם שגֵעוֹן. חדשים על חדשים לא ידעה אלא חגיגות וגיל. אלפי אנשים, עם נשיהם, טפס וצאנב, שבאו מן ההרים או ממישורי הדרום הרחוקים, תקעו אוהלם ב„משוואר“, סביב ארמונו של השולטן. שבטים שלמים באו במשאיות. היתה זו תקופה בה הושבו השמחה והכבוד לעם. הסטודנטים הלאומנים הצעירים מפאריז היו עתה למיניסטרים. סוף־סוף יוכלו לבנות את מארוקו שלהם. ואחרי־כך צריך היה לחזור הביתה, לעבד שדה שנשכח ימים רבים מדי, להתישב במשרד. לעבד תקציב, להחליף את הצרפתים ששוב לא תפסו מקום גדול כל־כך בארץ העצמאית. נעשו הרבה דברים מצוינים: הבולשת, המשטרה והוֹנְדֵרמריה הן למופת, והצבא הוכיח שהוא מסוגל לפתור את הבעיות המוצבות לפניו.

כבישים רבים מדי ואנשים אין

אבל המארוקאים האחראיים הוצרכו להתמרד פתאום עם הקשיים הטברעים בעצם טיבה של מדינה מודרנית המבקשת לחיות בקצב העולם של ימינו — ובידיהם מכשיר הנטול שיווי־משקל: ארץ בעלת עודף אפשרויות טכניות וזעומת־אפשרויות במובן האנושי. תחילה לא חשד איש בקיומה של טרגדיה זו. 25,000 הפקידים ו־350,000 הנתונים הצרפתים הסתירו את החלל הריק הזה. כיום הרי זו ארץ בעלת רשת של כבישים, של סכרים, של תחנות־כוח, ארץ הזורעה בתי־חולים, בתי־חרושת ובתי־ספר, אלא שאין בה מארוקאים שיוכלו להחזיק בהם ולהפעילם. והטרגדיה גדולה כפליים משום שרצונו של המארוקאי, וחובתו, להרבות את מספר בתי־החרושת, בתי־החולים, בתי־הספר, המרכזים החקלאיים. „ייצורר“ של אדם מצריך זמן רב. חשבון־הנפש היה אכזרי. לעתים קרובות נסתיים ביאוש. במארוקו נוטים להאשים בכך את הצרפתים. בצדק, שעה שמאשימים את שלטון־החסות שלא הרחיב את החינוך עד קצה הגבול. לא בצדק, שעה שמנהיגי האסתק־לאל מצהירים כיום: „ביקשנו מכם כוס מים ונתתם לנו את הים. עזבתם אותנו בלא שתמסרו לנו את סוד מתפוזיכם“.

מזה ארבע שנים, עד תחילת 1959, עברה על מארוקו תקופה של פוליטיזציה כה עזה עד שאי־אפשר היה לגשת כהלכה לבעיות האמיתיות של החינוך, העבודה, הכלכלה. כעין תרדמה תקפה את מנהיגי ראבאת.

הכשרתם של מנהיגי האסתקלאל ולוחמיו היתה פוליטית בלבד. תפיסת השלטון על־ידי המפלגה פירושה היה פוליטיזציה קיצונית של כל הארץ. גלגלי המכונה הכבדה של המינהל הצרפתי נעצרו והלכו ככל שהוחלפו הפקידים במארוקאים. שעל הרוב נבחרו בזכות שייכותם למפלגה או בזכות התפקיד שמילאו בתנועת־המרי. (דברים אלה אינם אמורים במיניסטרים של הממשלות המארוקאיות השונות, שרובם גילו כושר־מעשה מבחינה טכנית).

ההשתלטות הזאת של האסתקלאל הרעה לכפרים יותר מאשר לשלטון המרכזי בראבאת; או אולי מוטב לומר שראבאת קיבלה אנשים מוכשרים, ואילו הכפר הוצרך לסבול ממספר רב של אנשים שאינם ראויים לתפקידם כל־עיקר.

הקדחת הפוליטית לא פסחה על האיגודים המקצועיים, ואיחוד העובדים המארוקאים חשוב כיום יותר כמפלגה פוליטית מאשר כגוף פועלי מרכזי במובן המקובל באירופה.

פוליטיזציה הרת-שואה זו של הצמרת הבורגנית של הארץ — הממשלה, המינהל, האיגוד המקצועי, תנועות הנוער — שנתלוה אליה המחסור באנשים, כמעט והרסה את אחדותה של מארוקו. עדי ארבייהי מתמרד ב־1957; „צבא השיחרור“ או חלקו הנשאר ללא פיקוח, פועל „על דעת עצמו“ בדרום; הברברים תוססים באטלס התיכון; לבסוף מתקומם ה„ריף“ ב־1958. „שני־שלישים מן הארץ כמעט ופרשו“, אמר לנו הנסיך מולאי חסן. בראש־וראשונה יש לתלות כאן את הקולר במינהל הלקוי ובמינהל הגרוע של הכפרים, שניתן בידי חדלי־אישים.

המשבר הכלכלי שהיה גובר והולך לא הקל על הקשיים המדיניים והמינהליים מבית. האבטלה ותת־התעסוקה, האורבים למארוקו תמיד, הפכו חי־שמהר מגפות המתפשטות בכל הערים, ובמיוחד בקזבלנקה, שבה מונים כיום קרוב ל־200,000 מובטלים מתוך 700,000 תושבים. ואולם בראבאת עובדו תכניות. אנשים צלולי־דעת, מסתייעים ביועציהם הצרפתים, הכינו מדיניות רחבת־הקף של עבודות קטנות. דובר על עבודה באמצעים הזעומים ביותר: מעט הון, מעט טכנאים, אבל הרבה ידיים. סין בזעיר־פנים.

אבל ההשגים בוששו לבוא. מחוץ לכביש־האחדות, שעורר התלהבות שלא השפילי לנצלה, ומחוץ ל„מיבצע עבודה“, שיכול היה להיעשות פתיחה לרפורמה קרקעית גדולה, לא הוחל אף באחד מן המפעלים המתוכננים. לא היה מחר לכביש־האחדות. על „מיבצע עבודה“ מרבים כיום למתוח בקורת, החל במיינסטריון־החקלאות וכלה בפלאחים שלא נושעו ממנו כלל.

מארוקו איכזבה את המארוקאים. כלום זו אפוא אותה ארץ עשירה? כלום זו אפוא עצמאותה? רבות מדי הבעיות, רבים מדי הקשיים שנצטברו עקב החלל שנפער בצאת מאה־אלף צרפתים. גם הזרים איכזבו כולם באותה מידה. רווחה היתה הסברה שהאחרים יזדרזו לבוא. אבל לא נמצא חילוץ להון הצרפתי שברח. הגרמנים אמרים ל א. האמריקאים משקיפים ומחכים, נותנים עזרה ששיעורה כזית, יש לכפר עוונות, „לקנות“ את הבסיסים, הסובייטים מפחידים. המצרים מעוררים שאט־נפש. בסיכומו של דבר עדיין מעדיפים את הצרפתים; הללו מוכרים, לפחות, נוח יותר „להסתדר“ אתם. אל צרפת פונים לבקש 700 מורים, מורים לספרדית ומוסמכים לערבית, רופאים, מהנדסים ומדריכים חקלאיים, במסגרת שיתוף־הפעולה הטכני.

כיום אכן הבינו המארוקאים: משך דורות אחדים, עד שיעוצבו ויחונכו בני־אדם, לא תוכל מארוקו לחיות ולהתפתח כפי שהיא מקווה.

רבים מבקשים לברוח... לברוח מן הנגע הפושה של משכנות־העוני, מן הילדים המצומקים בכפרי הדרום, מן המובטלים של קזבלנקה, מן המריבות בין האיגודים המקצועיים המסונפים לאיחוד המארוקאי לבין האיגודים האוטונומיים, מן המחסור ברופאים, מורים, רואי־חשבון ופועלים מקצועיים, מן האדמה המלוחה מדי, מן

ההרים המבוטרים, מן התפוזים שקשה למכרם, מן הסרדינים ששוב אין רוצים לשימם בקופסות; לברוח ממשמות-ענק אלו.

ובכן, מתחמקים. קונים מכונית יפה כדי לנסוע מהר. לשום מקום. עולים למטוס וטסים לצרפת, לשוייץ או לאיטליה. קוראים את „לה מונד“, „לאקספרס“, „לאובורוואטר“, וכיוצא בהם. אם מדברים על פוליטיקה, הרי מדברים על דה-גול, דברה, פינה, על ענייני-הפנים הצרפתיים, שהרבה מארוקאים מיטיבים להכירם יותר מן הצרפתים עצמם, על אלז'יריה, אולי על נאצר. לעתים רחוקות על מארוקו.

מצב פרדוקסלי: הצרפתים אוהבים את מארוקו והמארוקאים מתעניינים בצרפת... מי ישכיל להצמיח כאן את הרגש האזרחי והחברתי, שבלעדיו אין לגשת לשום מפעל? המארוקאים הבינו שאין נסים בעולם. שהשיגשוג הכלכלי איננו זכות. שלא הרי מי שאוחז בידו של ילד בן 6 כהרי מי שעושהו מהנדס. אבל מדוע רפיון-הידיים רב כל-כך?

עולי-הימים, שמאז הקרע באסתקלאל התרחקו מפוליטיקה, לא מצאו מרכז התעניינות אחר. הספורט, התרבות והאמנויות אינם מלהיבים אותם. הם אינם קוראים. אבל הם רוצים להצליח. מעטים התלמידים והסטודנטים הצרפתיים, למשל, שישתוו להם בחריצותם. זה הסיכוי לדורות החדשים. הדור של בני למעלה מ-30 הוקרב; האנשים מריינפש הם, מאוכזבים, ואינם יכולים להכשיר את הקרקע למשמרות הצעירות, לנוער היוצא משכבה חברתית רחבה הרבה יותר ולכפריים המשתוקקים לתפוס את מקומם בהנהגת ארצם. אבל מה תהיה האידיאולוגיה של הצעירים בבוא יומם?

מוחמד שרף: סעאדה

סחתי עם עצמי, שעה שישבתי בסככה: אינני ירא את השָׁדִים... בכלל אין שדים. אלא שהפחד פושה היה בלבי. וככל שנטתה השמש מערבה, כן עָצַם הפחד הצורא.

מופקד הייתי על שמירת מקשת האבטיחים והמלפפונים שלנו. בראש השדה נשתרכו ארבעה טורים של במיה. לעת הצהריים ראיתי מן הסככה דבר־מה מזדחל בינות לטורי הבמיה. גנב — אמרתי בלבי.

ירדתי השדה, זהיר־זהיר, כדי לתפסו. הסתננתי אל מאחוריו וראיתיו כורע בבוץ על ברכיו החשופות, כמתפלל. אחזתיו בגבו ולחצתי את פניו אל הטיף. צעקתי: מדוע תִּגְוֵב לָנוּ את הבמיה? וכי בשבילך זרענו אותה? ענה: אמי רעבה. היא חולה. אין לנו רוטב. מיתח את זרועותיו בתחינה. צרחתי: כל־כך חשוב הרוטב? ומדוע לא תבשלו את לבני הקיר? אמר: הרפה ממני. כל־לך, אמרתי. קם וברח. אך שוב מעד־נפל, והבוץ מרח את שוקיו ובטנו החשופה מבעד לסחבות. קם שוב, ורץ עד שיצא מן המקשה. ניצבתי לי וצחקתי. קראתיו שוב: שמע, רגֵב. נעצר מהסס. בוא אתן לך מלפפון, אמרתי. סירב להאמין, ונעצר על עמדו. גיריתיו, והוספתי לומר, עת הגשתי לו מלפפון יקוד־שמש: האם אכלה אמא שלך את שָׁדָה? האם ראית איך היא אוכלת את השדיים בלילה? ענה: היא חולה. שדה של סעאדה, אמו של רגֵב, נגוע היה, והמחלה אוכלת בו. ובינינו, בין זאטוטי הכפר, יצאה הברה שהיא אוכלת ממנו כשהיא רעבה. אמרתי לו: היא אכלה אותו כבר. המפקח לקח את השדה שלכם, ולא זרעתם השנה, ואין לכם דורה ושום דבר לאכול, ענה:

המפקה לקח גם את השדה של הדיבה ושל ג'ומעה ואחרים, ולכולם אין דורה. אמא לא אכלה את שדה. היא חולה. וכאשר תבריא, יגדל שוב.

שאלתי: האם תסיתו בי את השד שגר ליד הדלת שלכם? מדוע? — שאל. מכיון שהפיתי אותך ולקחתי ממך את הבמיה. לא, השיב רג'ב. הבוץ המרוח על בטנו החל להתפשט בחום השמש. הצעתי לו: בוא נרחץ בתעלה. אמר: אני חוזר הביתה. אמא חולה. היא לבדה בבית. אבא הלך לעבוד אצל הערבאים מיום שלקח המפקה את השדה. נתתי לו מלפפון נוסף, וביקשתיו למנוע את השד שבדלתם מלבוא אלי.

ועת האדימה כיפר השמש מאחרי האמירים היה הפחד אוחז בלבי. והשד השוכן לפתחו החשוך של בית רג'ב היה מתעמר בי. בא נוטר־הלילה לשמור על האבטיחים ועל המלפפונים. בדרפי הביתה מילאתי את כיסי ראשי־במיה. סעאדה ישבה בפתח ביתה, וסביב לחזה מטלית. הרקתי את הבמיה אל חיקה ואמרתי: אַל תשלחי בי את השד. אמרה: אל תפחד. ישבתי בסמוך לה. הציתה אש והרתיחה מים. הטילה את הבמיה במים והוסיפה מלה. והיכן העגבניות? — שאלתי. לא ענתה. שאלתי שוב: אין לכם עגבניות ושמן ובשר? לא, אמרה. תהיה טעימה, הבמיה.

עלה במוחי הקט כי משקרת היא, ולעת אלך מכאן תחתוך נתח משדה ותוסיפו על הבמיה. האופק חשך. קמתי לשוב לביתנו. כה רציתי לשאול אותה אם אין הסכין מכאיבה שעה שהיא חותכת בבשרה...

(מערבית: ש. סומך)

אדואר סאבליה :

עברתי בחמשת גלילות כורדיסטן

א. „העם הנשכח“ של המזרח הקרוב

פסנתר מתקדם לאטו, מתנווד ממעל לראשים המתורבשים אשר בבאזאר. הגבר השחוח מחזיקו על גבו ברצועת-עור פשוטה. אף בטרם נראהו זוקף את קומתו הגבוהה, מתקין את הסוּדֵר כחול-המשבצות ומצויץ-הגדילים המשמש לו כיסוי ראש, דורש את המגיע לו בקול צרוד וגס המעורר את צחוקם של פעוטות, כבר אנו עומדים על מוצאו — כורדי הוא. מקצה המזרח הקרוב ועד קצהו אֶחיו, שהעניות או הרדיפות גירשום מהריהם, משכירים עצמם לעבודה בעיר, שבה היו כוחם ובריאות-גופם למשל.

בכל השווקים שבין סואץ לים הכספי הסבלים, ה„חמאלים“, הם כורדים. בסמטות בגדאד, שהפכו אנטימיים בגשם, ראיתי כורדים שבעד פרוטות-מספר הם מסייעים על גבם את האפנדים החוששים לטנף ברפש את לבושם הבורגני. אין זה עיסוקם של כל הכורדים. אחרים, ה„מתמידים“ של העולם המוסלמי, נוהרים אל האוניברסיטאות, מצטיינים בלימודיהם, לוקחים להם לנשים את בנות האריסטוקרטיה העירונית. מזה מאות-בשנים מילאו הכורדים תפקיד חשוב בכוחות המזוינים, במינהל, במסחר, בפוליטיקה של המזרח הקרוב. צלאח אל-דין היה המהולל שבהם; הגנרל קאסם, שמיגר ביולי 1958 את המונרכיה העיראקית, הוא החדש שבהם, מצד אמו.

מקורו של עם קשוח זה לוטה בחשכת העבר הקדמון. קסנופון, חמש-מאות שנה לפני ישוע הנוצרי, עובר את כורדיסטן, מזכיר את ה-καρδούχοι חכמים ידועי-שם חיברו חיבורים חשובים הבאים להורות ששםם גזור אולי מן המלה האשורית „כרדו“, שפירושה חזק, גיבור. אחרים ראו בהם את צאצאי המדים והפרתים, ארצם היא גושי-ההרים שבלב המזרח הקרוב. הם מונים לפחות 9 מיליונים, מדברים לשון איראנית, מאמינים בדת המוסלמית. אך בעוד שהתורכים והאיראנים היו תמיד בגדר אומות הומוגניות, הנה הכורדים נשאו מפוצלים בכל הדורות, נתונים להלכה בעול שליטים זרים.

ההר שמר על קיומם. רמותיהם הגבוהות חולשות על ארץ-הנהריים, צופיות פני אנאטוליה ורמת איראן. אחדים משכטיהם ירדו אל המישור, גילו שם את תרבות שכניהם יושבי-הקבע. בג'זירה של סוריה הפכו עובדי-אדמה; בצפון נעשו ערמוניים ותגרניים הודות למגע עם הארמנים של תורכיה וס.ס.ס.ר.; באיראן, בעיראק, יסדו ערים חשובות.

אך בלב כורדיסטן, בין אגמי ואן, רזאיה והפסגות הנוראות־מגשת של הרי זאגרוס, נשארו נוודים־למחצה וחיייהם על המלחמה והשוד. מפות אירגונם השבטי ראשיהם, ה"אגא", הם אדונים מוחלטים על גורל השבט, עושים משפט, גובים מסים, חולשים על חיי כל איש — לשבט או לחסד.

מאבקו של עם גאה

הכורדים לא השלימו עם שיעבודם לעמים זרים. החל מסוף המאה שעברה, שחזתה בהתעוררותם הלאומית של העמים הכפופים לקיסרות העותומאנית, הופיעה הבדלנות בחוגי הכורדים שבאסטמבול. ב־1898 יסד קומץ של משכילים בבירה העותומנית את כתב־העת "כורדיסטן", שתחת מסוה של ספרות פולקלורית החל להגדיר את שאיפות האומה הכורדית. לכורדים היו מועדונים וטרקלינים משלהם. מעט־מעט הסתננה פעילותם של התעמלנים האלה לכורדיסטן, ומיום ליום רבו חסידיה. השערה־עליון החל לדאוג, הגביר את האמצעים המשטרתיים. אבל הקיסרות העותומנית היתה מתפוררת והולכת. ב־1919 ניצלו הכורדים את חורבנה של הקיסרות ועברו לפעולה: פלך דיארבקר התקומם, בהשראתו של שבט בדיר־ח'אן. המרד הוכתר תחילה בנצחון בכל האיזור כולו, וקרוב היה אפילו להעמיד בסכנה את התנועה הכמאלית. אבל הכורדים הם מוסלמים חסידים. אתאתורק, מנהיגה החדש של תורכיה, ניצל חליפות את הסולידריות המוסלמית שלהם ואת פחדם מפני היוונים והארמנים, וכך הצליח לשבור את ההתקוממות ואפילו לשסות שבטים כורדיים מסוימים ביחידות הבריטיות. על אף המהפך הזה, דומה היה שהעצמות הכורדית נגלתה בבירור עד כדי כך שהנושאים־ההנותנים על חוזה־השלום נאלצו להביאה בחשבון.

ב־10 באוגוסט 1920 נחתם בסוור החוזה שאפשר להגדירו כמגילת־הזכויות של המיעוטים. ציר כורדי הורשה להיות נוכח בשעת החתימה על החוזה, אשר בשנים מסעיפיו דובר על הקמת כורדיסטן עצמאית. המדינה החדשה היתה אמורה לכלול את גלילות מוצול, ואן, ביטליס ואַרזרום. בתחומיה נמצאו גם אשורים, מאותו מוצא אתני אך נוצרים בדתם.

אבל חוזה־סוור לא הוגשם מעולם. שורת פעולות צבאיות כמאליות, שינוי גמור במדיניות הפרנקו־בריטית ביחס לתורכיה — שמניעה העיקרי היה החשש שעוררו השגיה של המהפכה הרוסית — הניעו את מעצמות־הברית לתקן את מבנהו המדיני של המורח הקרוב. חוזה־לוזאן היה תעודת־הכרה בנצחונה של התנועה הכמאלית. זאת הפעם שוב לא דובר על כורדיסטן עצמאית. תורכיה הוצרכה רק להתחייב להגן על המיעוטים ממש כעל יתר נתיניה. בשמה של עיראק, שהוקמה על־פי חוזה זה, קיבלה, עליה בריטניה־הגדולה התחייבות דומה לזו. חלק מכורדיסטן הוכלל בשטח המנדט הצרפתי על סוריה, ואם להביא בחשבון גם את הקהילות הכורדיות בברית־המועצות ובאיראן, הרי שבכך בותרה הארץ העצמאית שנולדה בחוזה־סוור לחמישה בתרים.

פולין של המזרח הקרוב

מאותה שעה נעשית האומה הכורדית פולין של המזרח הקרוב. ברוב הארצות שהם כפופים לשלטון, נתונים הכורדים לדיכוי אכזרי. מחנקים את שאיפותיהם הלאומיות. באיראן, ובמיוחד בתורכיה, מנהלים החוגים השליטים מאבק נמרץ לטימועם. בעיראק מיסדת בריטניה הגדולה את מדיניותה על הפן-ערביות. עתידה היא לסייע לערבים לרמוס את הכורדים; חילה-אוויר המלכותי, וכן חיילות בריטיים, עתידים לא אחת להטביע בדם כל נסיון של מרידה.

ב-1938 עושות עיראק, תורכיה ואיראן יד אחת למלחמה בתנועה הכורדית. שלוש הארצות חתמו על ברית-סעדאבאד, אף הקפידו לכלול בברית זו את אפגניסתן כדי לאטום כליל את כל הגבולות שבהם היתה התעמולה הקומוניסטית עשויה להסתנן. ברית סעדאבאד עתידה להיבטל מן העולם בלא שתועיל כלל. אבל יומתה, היא בריטניה-הגדולה, אינה אומרת גואש. כעבור שבע-עשרה שנה עתידה ברית-בגדאד לאחד את תורכיה, עיראק ואיראן, שאליהן תצטרפנה פקיסתן ובריטניה-הגדולה, על-מנת להבטיח עזרה זו לזו במקרה של התקפה „הבאה מתוך המזרח הקרוב או מחוצה לר“. הסכנה החיצונית, הלא היא הרוסית; הפנימית, היא הכורדית.

אבל גם ברית-בגדאד ירדה לטמיון. ביולי 1958 עובר מטאטא-השמד של מהפכה על עיראק, מושבה של הברית. המלכות ההאשמית מוגרה. ועל הריסותיו של ארמון קצר אל-זהור, שעודן מעלות עשן, שופך מרותו גנרל לא-נדוע: עבד אל-כרים קאסם, בן אשה כורדית מקאראצ'יק. מכאן והלאה חל מפנה חדש בתולדות כורדיסתן.

מפסגת-הר אחת לחברתה עוברת השמועה כפתיל של אבק-שריפה. אחד המשטרים שמדכא היה את האומה הכורדית התמוטט ואיננו עוד. על מקומו קמה ממשלה השואבת את עיקר כוחה מתמיכת הכורדים וכוונתה ליצור פדרציה ערבית-כורדית. שוב יש מקום לקוות לעצמאות. ה„אגא“ מציידים את אנשי-המלחמה שלהם; בערים מניחים ה„חמאלים“ רגע את משאותיהם הכבדים ומקשיבים לקריאות שתחנות-השידור של ברית-המועצות ושאר ארצות משמיעות בלי הרף בלשון הכורדית. מסיוואס עד חמדאן התנועה עומדת על כוחה, המתעורר למחות את הגבולות המלאכותיים של חמשת גלילות כורדיסתן.

ב. בעיראק: כל תושב רביעי הוא כורדי

שמונה חדשים בשנה החום בעיראק כבד-מנשוא. מצהרי היום והלאה הרחובות מתרוקנים והתושבים פורשים למנוחת-יום ממושכת, עד שירד הלילה ויביא עמו צינה מעט. האיזור היחיד שבו הקיץ נעים הוא חבל כורדיסתן שבצפון הארץ. שם, בגיאיות הירוקים המבטרים את רמות הרי-זאגרוס בקווים מקבילים, יעמוד התייר כמופה-תדהמה נוכח מראות-נוף שאין כדוגמתם ליופי. בימי המשטר הישן היו הסוחרים העשירים, הפחווה, אף המלך עצמו, מבלים את

עונת-הקיץ בקייטנות המודרניות של צ'לאח אל-דין, בשנים שלא היו יוצאים לבלות חופשתם באירופה. אותה שעה — לא פעם הייתי עד לכך — היה צורך להסיע כוחות-צבא ניפירים. מחמת האירידנטיוזם הכורדי לא היה האיזור בטוח ביותר לאנשי-המעלה הבאים מבגדאד. הצבא העיראקי היה מורכב בעצם שלוש אוגדות, שאחת מהן, הצפונית, היתה מצוידת אך-ורק ללוחמת-הרים.

עם זאת עמדו כמה וכמה משפחות כורדיות לימין המלכות ההאשמית, מאז הוקמה המדינה העיראקית ועד רדתה. אבל היסודות האלה הסתערבו עד-מהרה, שכחו אפילו את המושגים היסודיים ביותר של סולידריות עם עם שלהם. נורי סעיד עצמו, אשר משך שלושים-וחמש שנה היה „האיש החזק” של עיראק, ריננו אחריו שהיה כורדי במוצאו. מכל-מקום, דבר זה לא מנעו כלל מתת את ידו לא פעם למסעות-דיכוי אכזריים נגד הלאומיות הכורדית. סעיד קזאן, שפעמים רבות כיהן בתפקיד שר-הפנים, וכן אחמד באבאן, ששימש כמעט בקביעות סגן-ראש-הממשלה, גם הם היו כורדים. כורדים היו גם מפקד המשטרה במחוז בגדאד, עלי-ע'אלב, מפקד המחוז הצפוני, סלים זאפי, ואחרים...

לאמיתו של דבר כמעט ונעשתה עיראק עצמה מדינה כורדית. שעה שדובר ב-1918 בהסדר עתידים של גלילות ארץ-הנהריים שנקרעו מן הקיסרות העות'מנית, עלתה לרגע ההצעה לתת את הכתר ל„אגא” כורדי אחד. אבל נימוק כבד-משקל בא ושינה את דעתם של ממליכי-המלכים הבריטיים: מעיינות הנפט של מוצול, שפולם נמצאים בטריטוריה כורדית ואשר לונדון בחרה להפקידם ביד שושלת ערבית מאנשי-שלומה.

חוט-השדרה של הארץ

המדינה העיראקית מונה כיום 1,200,000 כורדים, כלומר: רבע מאוכלוסיה. להלכה העניק חוזה-לחזן מידה של אוטונומיה לעדה הזאת. אבל התחוקה של 1930 מעולם לא הוגשמה. לכל היותר היתה כל ממשלה חדשה נותנת, דרך-מסורת, כמה תיקים בידי כורדים מסוערבים. הוראת הלשון הכורדית היתה אסורה למעשה, אוצרותיה של כורדיסטן — שהם, מחוץ לזהב השחור, הטבק והפירות המבפירים — היו נחמסים במחיר של-מה-בכך; כוחות-העבודה הכורדיים נוצלו בלי בושה.

מכאן מרידות חדשות לבקרים, שהשלטונות העיראקיים לא היו יכולים להדבירן אלא בסיועו של הצבא הבריטי. אבל כורדיסטן נשארה חוט-השדרה של הארץ: ההכנסות האגדיות של המדינה העיראקית באו לה מן הנפט של פרפון; חלקו הגדול של הפקר ליצוא בא מרמותיה של כורדיסטן. ברוב מפעלי התעשייה הקמים הולכים היה הסגל המקצועי כורדי.

אך על הכל היה „העם הנשכח” ממלא תפקיד חשוב בצבא. כמה וכמה פעמים התערב הצבא העיראקי בחיי הארץ: מדי פעם היו קצינים כורדים עומדים בשורה הראשונה. ב-1937 מכונן הגנרל הכורדי, באפר צדקי, את רודנותו בארץ. ב-1941 עתידה חטיבה כורדית לתמוך בתנועת-המרד של רשיד עלי; ב-1952, כשהרחוב

מתקומם בבגדאד, הצבא הוא המדכא את המרד: העומד בראשו, הרמטכ"ל הגנרל מחמוד סלמאן, הוא כורדי. שעה שמתקומם הצבא עצמו לבסוף, כעבור שש שנים, עומדים בראש התנועה קצינים כורדים או כורדים-למחצה, ובתוכם הגנרל קאסם, כורדי מצד אמו.

שיבת המורד הזקן

מן הימים הראשונים למהפכה, ביולי 1958, ברור הוא שלשאלה הכורדית תהיה השפעה מכרעת על התפתחות המצב בעיראק. המשטר החדש מרבה מאמצי לקנות את לבו של המיעוט הכורדי. סכומים גדולים מוקצבים לתיקון עוולות שנעשו בימי המשטר הישן. מתכננים רשת-כבישים שתסייע להוליך את המוצרים החקלאיים של כורדיסתן לשווקים הפנימיים. הגנרל קאסם הכליל אישיות כורדית ב„מועצת-הריבונות" שלו והעניק לבני-עמו כמה וכמה כהונות מיניסטרינויות. התחוקה הזמנית מצהירה כי „הערבים והכורדים שותפים הם באומה; זכויותיהם הלאומיות מובטחות בחטיבה הלאומית העיראקית”.

המנהיגים הלאומיים שנדונו בימי המונרכיה מקבלים חנינה. הללו שמצאו להם מפלט בארמניה הסובייטית מתקבלים במסע-נצחון בבגדאד. המהולל שבכל אלה הוא מולא מוצטפא אל-ברזאני. השועל הזקן, שכיום הוא בן 56, מצא לו ב-1947 מקלט מאחרי מסך-הברזל. קודם-לכן השתתף בהקמת הרפובליקה הכורדית האוטונומית של מתאבאד באיראן. לאחר שמוגרה אותה רפובליקה על-ידי הצבא הקיסרי האיראני שוב תר לו מפלט בעיראק, ולאחר תגרות עזות עם היחידות האיראניות שביקשו לגדור את דרכו הצליח לעבור, בראש כמה אלפי פרטיונים, את הארס ונמלט לטריטוריה סובייטית.

מאז היתה קרנו של מולא מוצטפא רמה והולכת. כחודש ימים לפני המהפכה העיראקית קלטו השירותים האמריקאיים בשידורים הכורדיים של ראדיו-בגדאד שירים מהפכניים של תהילה לברזאני. חזירתו עטורת-הנצחון של המנהיג הכורדי פותחת תקופה חדשה ביחסי העדה הכורדית עם השלטונות העיראקיים. בדרכו נתקבל ברזאני, עם עוד שבעה מנהיגים, על-ידי הנשיא נאצר. בהזדמנות זו העלה את זכר הקיסרות הערבית-הכורדית של צלאח אל-דין וקרא לאחדות בין הכורדים לערבים.

הנוער מגלה את כוחו

אך דומה שמעט-מעט נאחו ברזאני ברעיון של חטיבה כורדית במסגרת של פדרציה עיראקית. מבלי הרחיק לכת עד כדי ניתוק מבגדאד, הוא חותר לאוטונומיה תרבותית ומינהלית רחבה. לאמיתו של דבר כבר עבר כיום זמנו של הגיבור מיום אתמול. בתנועת-השיחורור בתוך כורדיסתן העיראקית חל מפנה חדש.

הנוער, שהצלחת המהפכה בבגדאד שילהבתו, נוטה פחות ופחות לשאת את עולם הפיאודלי של ה„אגא”. זו פעם ראשונה נשברת מרותם של הללו. בעיני המשכילים

הצעירים, המתחנכים — תמול באתר ואילו היום לעין השמש — על התעמולה הקומוניסטית, נראה מולא מוצטפא עצמו בחינת שריד מן העבר. זרם „פרוגרסיבטי“ חזק מתגבש והולך. במקביל למפלגה הקומוניסטית העיראקית קמה מפלגה קומוניסטית כורדית. כל הבעיה אינה אלא אם יבקשו מנהיגיהם הנוכחיים של הכורדים העיראקיים להגשים מיוזג עם האוכלוסיה הערבית, או שיכוונו דרכם להקמת כורדיסטן עצמאית. מכל־מקום, באפריל 1959 דופאה מרידת היסודות הפרו־נאצריים במוצול הודות להתערבותם של הקומוניסטים והפורדים.

ג. באיראן: זכר הרפובליקה הכורדית עודו חי

ביוני 1947 עברו מולא מוצטפא ולוחמיו בני־ברזאני לטריטוריה סובייטית. אותו יום הייתי בח'זי, בקצה הצפוני־המערבי של כורדיסטן האיראנית. כל היום התנהל חילופי־יריות עזים בין ח'זי למאקו. בחיפזון שאלנו את מכונתו של המושל, מר חאתמי, וכך הצלחנו ללוות ברכב את מסעם של הלוחמים הפורדים לצפון־מזרח. טוריהם נעו לאטם, ויחידות הצבא האיראני התנהלו בעקבותיהם במרחק־מה. למחרת היום שמענו בראדיו שצלחו את האראס והם נמצאים עתה בארמניה הסובייטית.

בהשוואה לאחיהם בתורכיה ובעיראק, אין גורלם של הכורדים האיראניים ביש, לאמיתו של דבר, כבכל גלילותיה של הקיסרות הפרסית העצומה, הריחוק מן הברירה פותח פתח לקלקלות מרובות. לעתים קרובות עושים פקידי הממשל עושר רב מנגישת השבטים. אם מסרב כפר לשלם את המס במלואו, הרי לעתים קרובות למדי יושמו שדותיו שממה ומטעי הטבק שלו ייעקרו. כמו בימים־עברו יש צורך בדרך־כלל בשיגור צבא לשם גביית המסים. אכן, קורה שהפורדים לוקחים בשבי את המוכסן עם החיילים הנלווים אליו.

אך בסך־הכל היו חייהם של בני המיעוט הכורדי — לערך 2,500,000 מתוך 20 מיליון תושבים — שקטים־ביחס עד לסוף המלחמה שעברה. אחרי מסע־הדיכוי של שנת 1945 בעיראק הרי באיראן מצאו בני ברזאני המתקוממים מחסה ומפלט. אך עוד ב־1944 הקימו כמה משכילים מכורדיסטן האיראנית „חזית כורדית מאוחדת“ נגד טהראן.

אותה תקופה היה כל צפונה של איראן כבוש בידי הצבא הסובייטי. אך דומה היה שהשלטונות הסובייטיים אינם מעוניינים כלל לעודד את צמיחתה של תנועה לאומית כורדית. רק סמוך לגמר פעולות־האיבה בעולם מתחילה תעמולה רוסית פעילה לתת אותותיה בישובים הכורדים. הקונסול הסובייטי ברזאיה, הקפיטן ג'עפארוב המפורסם, נוסע בקרב השבטים, לבוש בגדים כורדיים, כשהוא מסית את הנכבדים ואת המשכילים להתאגד על־מנת לשחרר את אחיהם־לגזע. ב־12 בספטמבר 1945 הזמין הקפיטן נאמאסאלייב, מפקד הצבא הסובייטי במיאנאבד, את ראשי־השבטים הכורדיים החשובים ביותר לבוא אליו לטורוז, ורפכת מיוחדת הוליתכם.

לבאקו. שם התקבלו על-ידי באגירוב, נשיא הרפובליקה הסובייטית של אורבייג'אן, שעוררם להקים ממשלה כורדית אוטונומית בגליל כורדיסטן האיראנית הכבוש בידי הצבא האדום.

הרפובליקה הכורדית הראשונה

לימים הומת באגירוב ביריה, מטעמים שאין להם שום קשר לשאלה הכורדית. אבל לפעולתו נודע בזמנו תפקיד מכריע במשיכת התנועה הלאומית הכורדית לתלם של מוסקבה. זמן קצר אחרי ביקור-הבזק שלהם בס.ס.ס.ר. הקימו המנהיגים הכורדיים מפלגה דמוקרטית כורדיסטנית, ואת נשיאותה נתנו בידי המהולל שבהם, קאזי מוחמד.

משהוקמה רפובליקה אורבייג'אנית אוטונומית, הפורקת את עולה של ממשלת איראן, הכריזו קאזי מוחמד אף הוא ב־15 בדצמבר 1945 על הרפובליקה העצמאית של כורדיסטן, שבירתה בעיירה הקטנה מחאבאד. הפיקוד-העליון על הצבא הכורדי נמסר למולא מוצטפא ברזאני, המקבל תואר מרשל ולובש מיד מדים סובייטיים לכל דבר, כולל מגפיים גבוהים, כתפות קשות וכובע-מצחה עטור סרט אדום.

הרפובליקה של מחאבאד לא האריכה ימים: שנה אחת בדיוק. העצמאות הכורדית שימשה קלף-מיקוח בין השלטונות הרוסיים לממשלת טהראן. הצבא האדום פינה את איראן, ותמורת זאת התחייבה הממשלה הקיסרית למסור לס.ס.ס.ר. את ניצול שדות-הנפט שבצפון הארץ. ההבטחה הזאת האחרונה לא קוימה, אך לאחר יציאתו של החייל הסובייטי האחרון ניגש הצבא הקיסרי לכיבושן המחודש של אורבייג'אן וכורדיסטן. אין ספק שלאחר-מפן בא דיכוי אכזרי. רבים הוצאו להורג. קאזי מוחמד, אָחיו ועוזריהם הראשיים נתלו בלא משפט. כפרים שלמים נמסרו לשבטים נאמנים לשלטון.

ביקרתי במחאבאד שבועות אחדים אחרי נפילת הרפובליקה הכורדית. בעמק קטן, מרחק-מה מן העיר, ניתן לי לראות ולצלם את קברו של קאזי מוחמד. כמה אבנים קטנות הושמו שם זה-מקרוב; על כולן היתה הכתובת הפשוטה הזאת: „קאזי מוחמד, קדוש“.

הקצינ' האיראני שלי היה אותי פיזר ברגלו את החומר החתרני הזה. אך עם כל נסיעה חדשה ניתן לי לחזור ולראות אותן כתבות.

נפוליאון בלתי-ידוע

אין ספק שזכרון האפופיאה הקצרה של מחאבאד עודו חי בזכרונם של הכורדים האיראניים. רבים מהם אינם רואים בכך התנקשות בריבונות האיראנית אלא רק נסיון להשיב לעם הכורדי את מסורתו התרבותית וההיסטורית.

במחאבאד ניגש אלי יום אחד מורה צעיר. בצרפתית רצוצה, נוגעת-אל-הלב, שאל אותי אם יש עמי חדשות על מר נפוליאון. תחילה חשבתי שנפלה כאן טעות כרונולוגית וערבתי את לבי להשיב כי המבוקש כבר מת. עדי-מהרה נסתברה אי-

התבנה: המדובר היה בנציגה של סוכנות הידיעות-הצרפתית, ששמו הראשון היה כשם הקיסר ולא מפבר ערך סיור רב-רושם באיזור.

אחרי-כן הוליכני איש-שיחי לבית-הספר. בסודי-סודות העלה איוה ספרון שדפיו הצהיבו, והושיטו לי בגאווה:

— זהו הדקדוק הכורדי של מר רוז'ה לסקו, שלפיו אנחנו מלמדים בסתר את לשוננו לתלמידים הצעירים — אמר לי. (רוז'ה לסקו, דיפלומט מזהיר של הקיי-דאורסי, הוא מן-הסתם אחד מגדולי הבקיאים בכורדית בעולם כולו).

הנה כי כן, כמו בעיראק כך גם באיראן הפורדים מחכים לשעתם. ממשלת טהראן דומה שעמדה על הצורך להעניק רפורמות לעדה הכורדית. בתוך השאר מתכוננים להקים בטהראן קתדרה לתרבות כורדית, ושש שעות בשבוע ילמדו את הלשון הכורדית בבתי-הספר של כורדיסטן. עתון יומי וירחון אחד מופיעים באין מפריע במחאבאד. במקומות רבים מקימים בתי-חולים ובתי-ספר. וכדי להשיב על השידורים הכורדיים ממצרים וס.ס.ס.ר, פתח ראדיר-טהראן בתכניות בלשון הכורדית.

בכללו של דבר אין השלטונות האיראניים נוהגים הפליה שיטתית כלפי המיעוט הכורדי. תוצרת כורדיסטן נמכרת תחת התווית: „קיסרות איראן—כורדיסטן“. הגפן והטבק שוב יכולים לצמוח בעמקי אגם רוז'ה בלא שיהיה פקיד שואף-בצע עלול לעקרו. כמו שכתב פייר רזנדו, מומחה נודע לענייני הכורדים: „בדרך שהתוו צעדים אלה, ודאי לא יהיה צורך במאמצים מרובים על-מנת שבתחומיה של איראן תכריע את הכף הקירבה הטבעית בין הכורדים לפרסים, הנמנים על אותו גזע ועל אותה קבוצה לשונית“.

ד. בתורכיה: איוה כורדים?

„הכורדים? הם אינם קיימים!...“ כמה פעמים קיבלתי תשובה זו כשהייתי שואל פקיד תורכי על גורל המיעוטים הכורדיים! שעה שבאיראן הנקל להכיר באופי המיוחד של המחוזות הפורדיים, בתורכיה השלטונות טוענים שאין להבדיל כלל בין הנתינים המוסלמים של המדינה. ממש כמו שכל פושטיד מוגדר כ„בוהמיי“, כך כל דובר-כורדית מכונה „הררי“ או „שרקלי“ (איש-המזרח).

אנשי-המזרח האלה מונים בתורכיה כשלושה מיליונים. קיומם מעמיד בפני השלטונות של אנקרה בעיה מתמדת, המוסיפה עומס שאין מגלים את שיעורו על תביעות ההגנה הלאומית. שפן מאז לידתה ועד למחרת מלחמת-העולם השניה נתקלה הרפובליקה הפמאלית בבדלנות הפורדית.

מאות על מאות בשנים שמרו הכורדים במסגרת הקיסרות העותומנית על תרבותם ומנהגיהם הלאומיים בלא שיהיו נתונים אי-פעם להפליה גזעית. המושגים החדשים שהביאה עמה המהפכה הפמאלית לא יכלו להתישב בנקל עם קיומו של מיעוט אֶתני המתימר להישאר מחוץ לתנועה הגדולה של התחיה התורכית.

הכורדים, הדבקים בדתם המוסלמית, לא קיבלו ברצון את חילון המדינה, שבו

החל אתאזורך. האיטור הכללי על הלבוש המזרחי מתנפל להתגדרות המסורתית של העם הזה, הקשוח למדי כשלעצמו. הלבוש הכורדי הוא נאה במיוחד: מקטורן רקום, מכנסיים מנופחים של צמר אפור, חגורת ארגמן עצומה, צניף של משי כחול עם גדילים, וכן — בלעדיהם תהיה התלבושת לקויה בחסר — כלי־נשק נהדרים בעל־פיתוחים, פגיון ואקדח, תכופות בצירוף תרמילי־כדורים עצומים. מדיניות הטימוע שניהלו השלטונות התורכיים מוכרחה היתה לגרום סבל מכאיב להרריים הכורדיים. נסיונות ההתקוממות, שדוכאו מיד, עתידים היו לאפשר לשלטון המרכזי לאכוף חוקי־חירום על המחוזות הכורדיים. נתמנה מפקח מיוחד, היושב בדירארפקיר, מצויד בסמכויות יוצאות־מגדר־הרגיל. אזורים שלמים הוכרו שטחים צבאיים ופוננו מתושביהם; אותם תושבים פונו, ולעתים קרובות לא קיבלו את הסיוע הדרוש להשתרש מחדש. כמה גידולים, דוגמת הטבק — שהוא מקור־העושר העיקרי של כורדיסטן — נאסרו מחמת המונופולים הממלכתיים. קיצורו של דבר, השלטונות עשו כל מה שבידם על־מנת לערער את רוח העם הכורדי ולאצו להשתלב באומה התורכית.

סכנה בגבולות

טעמיה של מדיניות תקיפה זו הם צבאיים בעיקרם. תורכיה, העומדת ביחסי־איבה עם העולם הסלאבי, רואה בדאגה את ריכוזם של יסודות עוינים לאורך גבולותיה. קיומו של מיעוט הומוגני חזק במעוז החיוני של הרי־המזרח עלול להעמיד בכל עת בסכנה את הגנת הארץ; כל־שכן שהכורדים של תורכיה באים במגע עם אחיהם־לגזע בסוריה, באיראן, בעיראק, ועל הכל בברית־המועצות — דבר שלמעשה שוב אינו מאפשר את אטימת הגבולות האסטרטגיים.

דיבוק זה יש בו כדי להסביר את המדיניות שנוקטת אנקרה מזה כעשרים שנה. לאחר ברית־סעדאבאד באה ברית־בגדאד; שתיהן כאחת נועדו לנקיטת פעולה משותפת נגד התקוממות כורדית אפשרית. רוב־רובן של פעולות ה"ועד נגד החתרנות", שפעל במסגרתה של ברית־בגדאד, התבטאו בחילופי־ידעות על תנועות שבטים כורדיים ועל עיסוקיהם של לאומנים כורדיים ברחבי העולם.

אחרי יולי 1958 נפל גנוך הברית בידי המהפכנים העיראקים. אבל תורכיה ממשכה במאמציה להקהות את עוקצה של הסכנה הכורדית האפשרית. לרוע־המזל דומה כי קשה לפתור בעיה בהכרזה שאין היא קיימת. דומה כי אם תחת הצעדים החמורים, המתנכלים בלי־הפסק לעם הכורדי, תבואנה רפורמות חברתיות — דוגמת אלו שיומה ממשלת איראן — עשירות התוצאות להיות טובות יותר.

טענות ותקוות

"אחינו הכורדים שבתורכיה יש להם מיטת־בית־חולים אחת ל־200,000 נפש, בית־ספר יסודי אחד של 150 תלמיד ל־40,000 נפש", סח לנו משכיל כורדי אחד. והוא הוסיף: "משק המכונות החקלאיות בתורכיה מונה 45,000 טרקטורים, שחלקם הגדול

אינם בשימוש; כנגד זאת הרי כורדיסטן התורכית לבדה יש בה 40,000 כפרים. הטענה הזאת האחרונה אינה מוצדקת בתכלית. משתמע ממנה, לכל היותר, שתורכיה עדיין אין לה אמצעים מספיקים לציודה הממוכן של כל הארץ. אבל קרוב-לודאי שבחלקות הציוד הקיים אין הכורדים זוכים לעדיפות דווקא. זאת ועוד, מזה זמן-מה נתרפך המשטר הכפוי על כורדיסטן. משפחות עקורות הורשו לחזור למחוז-מולדתן; ההפליה פגה בכמה שלבים של הסולם החברתי. אך ודאי הוא כי יש צורך ברפורמות מהירות, שאם לא כן יש סכנה שהכורדים של תורכיה יימשכו אחר הפיתויים שמציעים לפניהם השלטונות הסובייטיים לרגלי הרהררט.

השינוי רצוי הוא במיוחד, שכן, בלשונו של מנהיג כורדי אחד, "ייתכן למצוא פתרון צודק לשאלה הכורדית מבלי לפגוע בשלמות הטריטוריאלית של תורכיה". אלה הם דבריו של האמיר בדיר-ח'אן, אחד מנושאי-הדגל המסורים ביותר של השאיפות הלאומיות הכורדיות — והמתון שבהם; אולי כדאי יהיה לשמוע לו בטרם ילבש המאבק לשיחרור אופי מתון פחות.

ה. בסוריה: בעקבות צלאח אל-דין

הנוסע היוצא לחפש את הכורדים בחמש מאצות המזרח הקרוב צריך להעפיל בהרים, להתנהל במרומי הרמות. משעה שהוא מגיע לכפרים הכורדיים שבסוריה, הנוף משתנה. הכורדים הסוריים אינם יושבי-הר; מזה דורות אחדים קנו להם אחיזה במישור. תוך כדי מגע עם האיכרים הסוריים החרוצים היו לחקלאים, או, לעתים קרובות יותר, לרועים.

בג'זירה, כמין חצי-אי שנוצר על-ידי ברך הנהר פרת — מה שקרוי בסוריה "מקור הברווז" — מתגוררים 250,000 הכורדים הסוריים. כל ימות המנדט הצרפתי לא נתעוררה בלבאנט שום בעיה כורדית. הכורדים חיו בשלוה, זכו לאותה מידה של הגנה ככל יתר המיעוטים. הבדל יחיד לרעה היה זה ששלטונות המנדט סירבו בעקשנות להעניק לכורדים אותה אוטונומיה שנתנו, למשל, לעלאוים או לדרוויים. הסיבה היתה נעוצה ברצון שלא לפגוע בתורכיה, בעלת-הברית. ב־1939, כשנמסר חבל אלקסנדרטה לתורכיה, כסולקו המכשולים האחרונים מדרך הידידות הפרנקו-תורכית, נענו השלטונות הצרפתיים לדרישות מסוימות מצד אנקרה בנוגע לכורדים. הנה כך הורחקה מן הלבאנט משפחת האמירים לבית בדיר-ח'אן, ששקדו לטפח בדרכי-שלום את השאיפות הלאומיות. מאותם טעמים פורקה או הסתדרות הצופים הכורדיים.

אך בכללו של דבר יכלו הכורדים בשאר ארצות, כולל אלה שבארמניה הסובייטית, להתקנא במצבם של אחיהם-לגזע בסוריה. ואכן, הכורדים הסוריים שמרו אמונים לצרפת, אפילו בשנים של מבחן.

מתהוו־וּבוהו לדיקטטורה

יציאת החיילות הצרפתיים בסוף המלחמה האחרונה עירערה כליל את מאו־ן הכוחות הישן. מעט־מעט גברה האנארכיה בסוריה. גברה גם התרעומת על בעלי־הזכויות, שירשו את שלטונת־המנדט. בליל ה־29 במרס 1949 יוצאת האוגדה המשורינית של קונייטרה לדרך. בלי אף יריה היא נוטלת את השלטון לידיה ופותחת בכך תקופה ארוכה של הפיכות צבאיות. בראשה עומד קצין כורדי, הקולונל חוסני זעים.

זעים הוא דמות לוקחת־לב בהיסטוריה העגומה של סוריה החדשה. באגרוף קפוץ, אך בצדק, הוא מושל בארץ הנוטה להתפורר. אולם לא תהיה לו שהות כלל להראות את סגולותיו: הוא נרצח כעבור פחות מחמישה חדשים. הקושרים הורגים גם את ראש־הממשלה, מוחסן בראזי, כורדי אף הוא, ראש שבטי חמת החשובים. הרצח הכפול הזה עתיד לעורר את השבטים הכורדיים לנקמת־דם לאמיתה נגד יומי הקשר.

לא יארכו הימים והפיכה צבאית חדשה תעלה לשלטון רודן חדש, אף הוא ממוצא כורדי, הקולונל אדיב שישקלי. אף הוא ינסה להוציא את סוריה מן המבוך הסתום. אף הוא יודח מן השלטון.

עד־מהרה שוב יקומו שני כורדים למלא תפקיד מן המדרגה הראשונה. הבחירות הראשונות שנערכו לאחר נפילת שישקלי הקנו מקום בפרלמנט למועמד קומוניסטי. הקומוניזם אסור בסוריה, אבל נמצאה לכך תחבולה שקופה: הנבחר היה „מועמד מטעם החזית הלאומית“. האיש היה ח'אלד בגדאש, מנהיג הקומוניזם במדינות־המזרח הערביות. בגדאש נבחר במידה רבה הודות לקולותיה של שכונת־הכורדים בדמשק, שם ישב ושם נשאר במגע עם הקומוניסטים הכורדיים בעיראק, תורכיה ואיראן.

כורדים מימין ומשמאל

עוד סורי אחד ממוצא כורדי, מי שהיה בן־בריתו של בגדאש אך עד־מהרה נעשה יריבו, עתיד להשתלט על הארץ. הפעם ענין לנו בפוליטיקאי מחמת, שאר־בשרו של הקולונל שישקלי, עורך־הדין אכרם חוראני. הוא יסד את „המפלגה הסוציאליסטית הערבית“, ויחד עם „מפלגת־התחיה“ הקים את תנועת־הבעת', שפרשה מצודתה על סוריה והארצות השכנות. אכרם חוראני, שהקומוניסטים והשמרנים כאחד התנכלו להשפעתו, הוא העתיד להיעשות נושא־הדגל של האיחוד השלם עם מצרים. הקמת הרפובליקה־הערבית־המאוחדת בפברואר 1958 היא פרי פעלו בראש־וראשונה; כזכור, הרי בתחילת קיומה של הרפובליקה נתמנה סגן־נשיאה וקבע מושבו בקאהיר. בתוך כך בגדאש מתרחק. לאחר ישיבה קצרה ב.ס.ס.ס. הוא חוזר למזרח הקרוב. לפי השמועה הוא יושב בבגדאד, ומשם הוא מנהל את המאבק נגד המשטר המצרי, שהקומוניסטים האדוקים מוקיעים אותו.

מאז הקמת הרפובליקה־הערבית־המאוחדת אין מאירים פנים לפורדים בסוריה.

כמה ממשכיליהם נאסרו. כל מגע עם עיראק נאסר. היסודות הכורדיים בווערו מן הצבא; חשודים הם באהדה לס.ס.ס.ר. לפני שנתיים ומעלה בוצע טיהור ראשון: קצינים כורדים דוגמת הגנרל נזאם אל־דין, ראש־המטה־הכללי, הקולונלים שוקאת ח'דר, ראש הבולשת, וטלעאת כדור, מפקד חיל־האוויר, חוסלו כחשודים בנטיה מופרזת למערב!

ו. בברית המועצות: כורדיסתן נוסח־פוטמקין

לגבי זה, המצב בגלילות כורדיסתן השונים נעשה קשה יותר ויותר. האזורים הכורדיים בעיראק, באיראן, ובמיוחד בתורכיה, מוצאים „מחוץ לתחום“. רק בדי־עמל מקבל התייר רשות למסע חטוף. אבל קודש־הקדשים, האיזור האסור בה־א־הידיעה, הוא כורדיסתן הסובייטית. העובדה שהניחו לי לבקר בה היא מעין גס שצד היום אני נזכר בו מתוך תדהמה.

דומה כי רק מטעמים אסטרטגיים אוסרים על הזרים לגשת לאזורים אלה. ברית־המועצות מונה בשטחיה כמאתיים אלף כורדים, רובם מיוצאי תורכיה ופרס, שמשפחותיהם ביקשו בזמנו למצוא מקלט בחסות השלטונות הצאריים. הם חיים ברפובליקות הסובייטיות של ארמניה ואזרבייג'אן, מרוכזים בעיקר בשטחים אסטרטגיים בגבולות תורכיה ואיראן. השלטונות הסובייטיים, השומרים אמונים לחוק־המיעוטים שהנהיג סטאלין, הקצו גם לכורדים טריטוריה לאומית: החבל האוטונומי של נאכיצי'וואן.

להוציא את טעמי הזהירות הצבאיים, הרי השלטונות הרוסיים להוטים דווקא להראות מה טיב החיים שעליהם מתענגים „הכורדים שלהם“. נעשה מאמץ חינוכי נמרץ ומקיף להפליא. הלשון הכורדית נלמדת רשמית, לכל כפר כורדי יש בית־ספר וספריה משלו. בא־וואן, בירת ארמניה הסובייטית, יש לכורדים בית־ספר גבוה וגם תיאטרון.

בבאקו ביקרתי במערכת העתון היומי היחיד בעולם המופיע בלשון הכורדית. עורכו, מירז'אה אסאד, הראה לי בגאווה את רשימות המנויים הפזורים בכל רחבי ברית־המועצות. התנועה הספרותית הכורדית תופסת מקום־כבוד בכלל הספרות הסובייטית. משוררים דוגמת אוזבה בקו, פרוזאיקנים דוגמת ח'אנאדה קארדז' ואמירי אפדל, הם כורדים במוצאם, וסופרים רוסיים דוגמת מרת טאטיאנה פיודורובנה אריסטובה, מן האקדמיה־למדעים במוסקבה, התמחו בשטח ההיסטוריה והפולקלור של „העם הנשכח“. בא־וואן ראיתי תרגום כורדי מיצירות ויקטור הוגו, זולא ורומן רולאן.

יותר לעבוד לשטן

רוב הכורדים בס.ס.ס.ר., כאחיהם בארצות השכנות, הם מוסלמים בדתם. שומרים הם — בצורה ממותקת בהכרח — על המסורות הקוראניות. אבל מהיותם נמנים על האורתודוקסיה ה„סונית“, נבדלים הם מן הכורדים הפרסיים המשתייכים

ל"שיעה". משום כך הקשרים בין כורדיסתן הסובייטית לכורדים הפרסיים הדוקים פחות מכפי שאפשר היה לשער.

מהגם שהרבה מן הכורדים הסובייטים אינם מוסלמים כלל. ענין לנו כאן ביזידים. היושבים באזור זינגאזור בארמניה ובחבל גאראדיו באזורביג'אן, והעובדים לשטן דווקא. בגלל עבודת-הכוכבים שלהם, המצווה עליהם להאליה עצים, וכן גם חיות כגון הטווסים, בגלל תורתם האזוטרית, ידעו משך דורות את נחת זרועם של המוסלמים. השלטונות הסובייטים מגינים על אמונותיהם — דבר שאינו נטול יסוד של הומור בארץ המטריאליזם האתאיסטי — אבל לא הצליחו להשפיע על המוסלמים שיחדלו מלתעב את היזידים.

הקומוניסטים השקיעו מאמציהם בעיקר בפיתוח החברתי של העדה הכורדית. השלטונות הרוסיים מצאו פתרון לבעיה הכורדית על-ידי שניגשו לצד הכלכלי שלה ונלחמו בדלותם של השבטים. בקולח'וזים ובסב'ח'וזים שומרים הכורדים על מסורותיהם כחקלאים וכרועים. אך כמה מהם פנו העירה, מקום שהממשלה מאפשרת להם להתקדם בכל שטחי החיים, בלי שום הפליה מטעמי מוצא.

בעת מסעי בכורדיסתן הסובייטית היה מזכיר הוועד-המרכזי של המפלגה באזורבייג'אן הכורדי איסקנדרוב. שלוש שעות רצופות דיבר אתי על בעיות נפט, פיתוח באקו, חיטמולה של קורא. הוא סיפר לי איך ב-1929 הגיע יחף מכפרו ומשנה לשנה עלה בשלבי הסולם באיגוד המקצועי ובמפלגה. ביקרתי בכפר-מולדתו, קריה קטנה בת 30 בתים בשם אוזובאר, בביתו הבנוי חימר, שלא היה בו אלא חדר אחד המאוכלס סיעה של תשע פעוטות. אביו, כך אמר לי, אינו יודע אפילו מלה אחת רוסית, ולפי המסורת המוסלמית התחתן אף בלא שיפיר את כלתו. איש-שיחי העלה את הזכרונות האלה כדרך ביזנסמן אמריקאי הזוכר את ראשית דרכו כמוכר שרוכים.

אין ספק שהעדה הכורדית ב.ס.ס.ר. מפותחת מבחינה חברתית ומדינית יותר מן המיעוטים בשאר הארצות. הידיעות על גורל כורדיסתן ה"פוטמקינית" המוקמת בידי מוסקבה, המשודרות בשקידה בראדיו באקו ואריוואן בלשון הכורדית, עתידות לעורר תקוות — ואשליות — מעבר לגבולות המלאכותיים של ארבעת גלילות כורדיסתן האחרים.

ב.ס.ס.ר. קוטפת את פירותיה של מדיניות ממושכת. מסתבר כי רגשי האהדה של הכורדים נתונים לה. מ"מקורה-הברווז" הסורי ועד הריזאגרוס האיראניים. עם זאת, דומה כי הברכות שהושפעו על הכורדים בברית-המועצות אינן יעודות ליצוא. ראיה אחת לדבר היא שהאלפבית הערבי, המשמש את רוב העמים הכורדיים, הוחלף ב.ס.ס.ר. באותיות קיריליות. בדומה לתורכיה שעה שאימצה לה את האלפבית הרומי, ניכר שבירת-המועצות כוונתה לטמע את היסודות הכורדיים כמו גם את כל יתר מיעוטיה מסביב לתרבות אחת, שונה-בתכלית מתרבויות הארצות השכנות.

הנה על כן, על אף כל הדיבורים, אין מוסקבה מעוניינת ביותר לקומם את כורדיסתן על-מנת להציק למערב. לכל היותר יסתייע הקרמל בקשרי-הידידות שנקשרו ברמות

הפורדים על־מנת להפעיל לחץ זמני על הממשלות המקומיות. לפי־שעה, דומה כי אין להעלות על הדעת שום תנועה כוללת. שפן מושפל־ראשון, עתיק כתולדותיו של המזרח הקרוב — הוא גם שהביא רעות רבות על הפורדים — עודו עומד בתקפו: „המבקש את ידידותם של הפורדים מביא עליו מיד את איבת התורכים, הערבים והפרסים“.

אנדרה שוראקי: דרכי הכשרתה של עילית

הבעיה המרכזית שתעמוד בפני ישראל בעשר השנים הקרובות תהיה, קודם־כל, בעית התרבות. פול ואלרי אמר זאת: „התרבות היא מה שנשאר לנו לאחר שאנו שוכחים הכל”. עם זאת ראוי שילמד אדם משהו כדי שיוכל להרשות לעצמו לשכוח ולשמור בתוכו על הממד הזה, המאפשר את המגע בין אדם לחברו, שבו יש להכיר את עצם־עצמה של התרבות.

בתחום זה אין להשוות כלל את הבעיות העומדות בפני ישראל לאלו הטעונות פתרון בשאר ארצות תבל. השוני, האפייני להרכב האוכלוסייה בישראל, גם הוא מאלצה לראות בבית־הספר את הכור העיקרי להיתוכה של האומה. לאמיתו של דבר, בית־הספר הוא הדפוס שבו תעוצב ישראל שלעתיד־לבוא: לשונה, מחשבתה, רוחה. בעוד אשר ביתר הארצות האווירה הלאומית מאפשרת הרמוניה בין בית־הספר למשפחה, הרי כאן חייב יהיה בית־הספר, לעתים קרובות ביותר, לשמש מבצר נגד השפעות מפוררות. כוונתנו כאן לא רק לחדשים שמקורב־באו אלא גם לתושבים ותיקים ביותר ומושרשים בארץ, המקיימים בידם, תכופות בשיעור מדהים, את הרגלי המחשבה והחיים שהביאו עמם מארצות־מוצאם.

ההערות הבאות מכוונות להעמיד כמה בעיות על מקומן ולהציע אי־אלו תקנות, העשויות להמציא מרפא לכמה מן החולשות הבולטות ביותר במצבו הנוכחי של החינוך בישראל.

•

כיום הילד נמצא בבית־הספר משעה 8 בבוקר עד הצהריים, ובפיתות הגבוהות — מ־8 עד 1. הנה כך, משך התקופה החשובה ביותר לעיצובו הרוחני, תקופת הפיתות הנמוכות שבהן מתגבשים ההרגלים שייצרו את עצם מסגרתה של אישיותו, נשאר הילד 4 שעות תחת השפעתו של בית־הספר ואילו במשך 20 שעות ביום הוא נמצא תחת השפעת סביבת־המוצא שלו. תפיסה זו של ההוראה אולי אפשר לסנגר עליה בארצות בעלות רמה חברתית גבוהה ובעלת מסורות רוחניות עשירות; וככל שדיעתנו מגעת לא פותחה שיטה זו בשום מקום בצורה מוגזמת כל־כך כבישראל, ובשום ארץ אחרת בעולם אין היא ניתנת להגנה פחות מאשר בישראל.

בלי חשש הגזמה אפשר לטעון שאם נמשיך בשיטה זו צפויה לנו סכנה של מעין שואה לאומית בתחום התרבות. לא נפריז אם נאמר שבדרך כך חי הילד ארבע שעות בישראל ועשרים שעות באיראן, בפולין, בצפון־אפריקה ובשאר ארצות הפזורה היהודית. מבחינה פיזיולוגית קולט הילד יותר את השפעתו של חוג משפחתו, הממריץ את השוני והדואינטגרציה, בו בזמן שהאינטרס הלאומי מחייב

שהפוחות המלכדים והצנטריפוגליים יהיו חזקים מן הכוחות המפצלים והצנטרי-פטליים. בדרך זו סופג הילד יותר את הווייתם של הוריו ולא את ההשפעות שצריכות היו לנצח בקרבן מפות החינוך וההוראה שהוא מקבל. ואם, בהגיעו לבגרות, נשאר התלמיד בן־הפזורה יותר מאשר בן־הארץ, עתיד הוא להחדיר אותן השפעות בילדי שלו, ובכך ינציח בארצנו את הקשרים ואת ההרגלים המעכבים את שעת שיחוררנו האמיתי.

זאת ועוד, שעה שחוג המשפחה ירוד מאד ברמתו, הרי הנוהג הנקוט כיום נעשה כמין אסון ממש בשביל הילד. בבריטניה הולך התלמיד לבית־הספר משעה 9 עד 15.30 או 16. אבל בשובו הביתה שוב הוא מצוי, דרך־כלל, באווירה תרבותית הממשיכה את השפעתו של בית־הספר. בישראל, במידה שהדברים אמורים במחציתה של האוכלוסיה לפחות — וכוונתנו לחלק האמין ביותר שבאוכלוסיה, זה המקום משפחות מרובות־ילדים ומבסס את עתיד העם — נודעת לבעיה זו חריפות כה רבה עד שכל התרשלות בפתרונה של הבעיה עלולה להיעשות פשע נגד עתידה של האומה. הסופר הצרפתי שארל פגי הצהיר כי „אבותיהן של משפחות מרובות־ילדים הם ההרפתקנים של העולם המודרני“. יש לדאוג לכך שאצלנו לא תהיה הרפתקה זו לטרגדיה.

נשוב אל ילדנו. יוצא הוא מבית־ספרו, לאחר שלמד משך ארבע שעות את לקחה של ישראל. הוא חוזר למעונו, שלגבי מחצית תושביה של ישראל פירושו שיפון של 45×30 ממ"ר שבו מתגוררות שמונה או עשר נפשות. הילד הזה לא די שהוא עתיד לספוג את השפעתה של ארץ־אבותיו אלא שמשך עשרים השעות שיישאר בביתו תהיה בידו שהות מלאה לשפוח מה שניסה המורה להקנות לו בבית־הספר. אפילו יהיה התלמיד גאון כאיינשטיין הרי, במצב הנוכחי, לא יוכל למצוא במעונו את התנאים הדרושים ללימוד. אחרי צאתו מבית־הספר ישוטט בחובות המושב שלו עם חבריו הקטנים, ומשך שאר שעות היום תהיה לו שהות לשכוח מה שביקשו ללמדו. חוק פיזיולוגי הוא שהפעוט שוכח בתוך דקות־מספר מה שאירע לו. הזכרון אינו מתחזק אלא בהדרגה. אך נוסף על כך צריך הוא למצוא את התנאים המאפשרים לזכרון לפעול. מחמת עדיפותן של השפעות המשפחה על השפעות בית־הספר נשארים רוב התלמידים הישראליים כלואים במצב טרגי באמת, שבקרב ציבור המורים ובציבור בכללו הוא מחזק את הדעה שהילדים שמוצאם מן הארצות המוסלמיות אינם מוכשרים ללמוד ולהתקדם בשטח האינטלקטואלי.

אירע אפילו שיהיה מורה מחלק את כיתתו לשנים: מצד אחד, התלמידים שמוצאם מארצות מוסלמיות, ומצד שני התלמידים ממוצא אירופי. אין צריך לומר שמשדר־החינוך־והתרבות לא סמך ידו על שגגה זו. אף־על־פי־כן השערוריה קיימת, ונוספת עליה השערוריה התרבותית המתבטאת כיום בהקלת הגישה לחינוך התיכון לילדים יוצאי ארצות מוסלמיות על־ידי הענקת „נקודות“ נוספות — כמו שעושים במוצאי־סוסים מתוך התחשבות בחולשותיהם של המתחרים.

כשבא אדם וטוען שאת הנקודות הנוספות האלו מעניקים ל„עדות המזרח“ בצורה

שקטה מאד, אין בכך אלא כדי להחמיר את השערוריה על-ידי הטלת חשד בכל תלמיד שמוצאו מארץ מוסלמית ועל-ידי טיפוח המשפט-הקדום שפל שנולד בארץ מוסלמית הוא נחות לעומת יוצאי-אירופה.

הפליה זו לטובתם של ילדים מארצות מוסלמיות היא רעל הנמסך בנפש האומה. כל מי שדעתו נשמעת חייב לשאת קולו ולהתריע על כך כדי להציל את העם מקלקלה זו. אנשים שלמדו להכיר את הבעיות האלו מחוץ לארץ הזאת יודעים כי ביערות החשוכים ביותר של אפריקה השחורה, מקום שלבנים נפגשים על ספסלי-הלימודים עם צאצאיהם של אוכלי-אדם, מעולם לא הרשו הצרפתים, הבלגים או ההולנדים (ובפרט לא הפורטוגלים) מנהגי הפליה מעין אלה, המנוגדים לעקרונות היסודיים ביותר של החינוך ושל התרבות ההומניסטית.

אם יש חולשות, יש להמציא להן תקנה. אבל חולשות אלו לא בנפש התלמידים הן קיימות אלא בתנאי החיים המשפחתיים. אם רצוננו לעשות לקידום אחדותה של האומה, הרי יש לכך מרפא אחד בלבד, שיטה אחת בלבד: חיזוק השפעתו של בית-הספר בחיי התלמידים.

זהו פרדוקס שצריך להדגישו: ישראל היא ארץ שיש לה צורך יסודי ביותר בהגברת החינוך היסודי. בה גם אירגונו של החינוך היסודי הוא רופף ביותר. אם נטול את הדוגמה הצרפתית, המוכרת היטב לכותב השורות האלו, הרי שם נמצא התלמיד כל היום תחת השפעתו של בית-הספר. הוא שוהה בו משעה 8 עד 11.30 ומ-13 עד 16. סופו של היום נתון להכנת שיעורים תחת השגחה משעה 17 עד 19. בשעת ההפסקות בין הלימודים מקבל הילד תזונה, ברוב המקרים. אם הוא חוזר למעונו הריהו מביא עמו את אוירת בית-הספר, ושעה שיש צורך בדבר הוא נעשה מחנכם של הוריו.

מובן מאליו, השעות הנוספות שאותן הוא מבלה במסגרת בית-הספר מוקדשות לעיסוקי-לוואי, שתכליתם שלא להכביד על הילד בתכנית-לימודים עמוסה מדי. השעות הנוספות האלו מוקדשות להתעמלות, ספורט, ציור, משחקים, המוסיפים על חינוכו של הילד תרבות לאמיתיה, שתעשהו איש בריא ומאוזן.

דיברנו על תזונה. אפילו יהיה התלמיד גאון, לא יגיע לשום תוצאות אם לא תהיה תזונתו טובה. הפתגם הצרפתי, "בטן רעבה אין לה אזניים", יש לקבלו כאן כלשונו. בדרומה של מארוקו נודמן לי לעמוד על המקרה הבא: בית-ספר אחד של חברת כלי-ישראל-החברים, שנוסד ב-1925, לא הגיע למעשה לשום תוצאות עד לשנת 1945. בתוך עשרים שנה לא זכה בית הספר להשיג לתלמידיו אלא אחת-עשרה תעודות-גמר של החינוך היסודי; ואף אחד מאחד-עשר התלמידים שעברו את הסף הזה לא יצא מגדר בינוניות. הם חזרו כולם ל"מלאח" ולאורח-חיינו, והתקופה שעשו בבית-הספר לא הותירה בהם את רישומה כלל. ב-1945 מצאה ידה של חברת כ"ח לפתוח בבית-ספר זה מסעדה שבה מצאו להם הילדים אוכל-נפש, וכמו בדרך-פלא השתנה המצב מן הקצה אל הקצה.

הפרורמה הראשונה שהממשלה היתה צריכה לעשותה והאומה היתה צריכה לדרשה

היא, אפוא, הרחבת המסעדות האלו בכל בתי-ספר. כיום נזונים 120,000 תלמידים בבתי-הספר היסודיים בישראל. אין זה מספר מספיק. אין זה מספיק לא באיכות ולא בכמות. מן הדין הוא שכל הבא לבית-הספר ימצא שם אוכל לנפשו, ואוכל טוב — אם רוצים אנו להיות לעם ביום מן הימים. גוסף על כך יש להאריך את שעות הלימודים בכל יום ואת תקופת הלימודים בכללה. השיטה הצרפתית, שהשיגה תוצאות מרעישות בארצות נחשלות ואשר בצרפת הצליחה לעצב עם המשתבח בהיותו אחד העמים ה"מחונכים" ביותר בעולם, אין צורך לחקותה דווקא אך אפשר להתאימה לצרכים הישראליים: הארכת משך הלימודים בכל יום, כדי שיוכל הילד להישאר כמעט כל היום כולו במסגרת בית-הספר, ועם זאת גם הארכת מחזור הלימודים היסודיים. כיום הילד לומד בבית-הספר עד גיל שנים-עשרה; מן הדין היה שילמד בו עד גיל חמש-עשרה, ואת שלוש השנים האחרונות ראוי יהיה לנצל על-מנת להכשיר את הילד לעתידו כאיש באנשים.

*

יש עוד בעיה הצריכה לתשומת-לב מעמיקה יותר: חינוכו ותרבותו של עם כדוגמת העם הישראלי מצריכים עמידה עירנית ביותר על המשמר, אם נביא בחשבון את העובדה שהעם הזה מורכב שבטים יוצאי-מזרח ושבטים יוצאי-מערב. רחוק הוא המזרח מן המערב. מחשבתו של המזרח? אינה מתנהלת באותם אפיקים כזו של המערב; האחת היא מוחשית, סינתטית, אינטואיטיבית; השניה מופשטת, נתחנית, עיונית. האחד חושב בתמונות; השני במושגים. רבת-משמעות היא העובדה שהקתולים, למשל, העלו חרס בכל נסיונותיהם לתרגם את תומאס איש-אקווינה לאינו לשון מזרחית. הרוח המזרחית אינה מעכלת את ההפשטה. באורח ספונטאני היא נוטה להתבוננות. המקור החמור ביותר למבוכה המורגשת בתחום התרבות בישראל טמון בעובדה זו: המחנכים אינם מתחשבים די-הצורך בטבעם זה הכפול של התלמידים אשר נכחם. אין האחד נעלה על משנהו. אין לנו כאן ענין בעליונות המזרח על המערב או בזו של המערב על המזרח, אלא בשוני של טבעים שהדורות העתידיים לקום בישראל יצרכו להתגבר עליו. יישוב הסתירה הזאת יביא בלי ספק לידי התגלות תעודתה האמיתית של ישראל כמתווכת בין מזרח למערב.

ארגונו הנוכחי של החינוך כלום אין בו ממילא משום ערובה לנצחון המערב על המזרח? כלום אין הוא מקל יתר על המידה על הערכים המערביים המובהקים? כלום אין הוא ממעיט בערך האוצרות שהם נחלת המזרח? וכלום אין הוא מעכב את פריחתה של הארץ הזאת על-ידי שהוא גוזל ממנה את אחד מאוצרותיה הוודאיים ביותר? כלום אין אנו נפתים לשכוח שהתנ"ך הוא ספר מזרחי, יצירה אסיאתית, שמית, מוחשית, המעמידה את החזון בפסגת הערכים?

עובדה אחת מחמירה את הסתירות והניגודים האפשריים, והיא עובדת התנוונותן של ארצות המזרח במאות האחרונות. היהודים יוצאי ארצות האלו נאחזו בצור נחלת-מורשתם כדי שלא להיסחף בהתנוונות הזאת. כיום הם מגיעים לישראל כפליטיהן של ארצות נחשלות. יש לעזור להם בצורה ממשית לחזור ולהיחלץ מן

ההתנוונות הזאת, שאין הם אחראים לה, כדי שיוכלו להביא לישראל את מנחת כשרונם. תנהיגנא ישראל כולה לפחות במידת הענווה כלפי המזרח!

כאן אנו נוגעים בבעיה שפתרונה יבטיח עתיד תרבותי לאומה הישראלית. שיטת המלגות, ששררה בעשר השנים האחרונות, דומה שאינה הולמת את צרכי העם בישראל. הסכומים המוקצבים מטרתם להקל על מספר מסוים של תלמידים להיכנס לבתי-הספר התיכוניים והגבוהים, מבלי לדאוג כלל לקיומם. למעשה מקילה שיטה זו על מספר מסוים של תלמידים שממילא הם כבר מושרשים היטב בארץ, מבלי ליצור עילית בקרב כל שכבות האוכלוסיה. וכאן אפשר להבחין בפרדוקס הבא: שיטת המלגות הנוכחית, תחת שתיצור עילית, הריהי מכבידה על תלמידים מן המעמדות העניים הנמשכים אל ההרפתקה שמציעים לפניהם. הם נרשמים לאוניברסיטה, הפותחת לפניהם את דלתה קמעה, אבל תחת שילמדו מחוייבים הם לעבוד בפרך כדי שלא למות ברעב. הואיל ועניי-העניים בארץ הזאת הם חדשים שמקרוב באו אליה, והואיל והם מגיעים מכל ארצות האסלאם, הרי שוב רבים מאשרים לעצמם את האגדה שהיהודים יוצאי הארצות המוסלמיות אינם מסוגלים להשלים את מעגל-הלימודים. שוב, ואנו חוזרים על כך בתוקף, לא היסוד הטעון בילול הוא המכויב אלא השיטות הנקוטות על-ידי היסוד המבולל.

ראש-הממשלה, מר בן-גוריון, הבטיח בהקדם האפשרי חינוך תיכון וחינוך גבוה חינם. זהו שלב נחוץ, שחשיבותו נהירה לכל; אבל אין זה שלב מספיק. לאמיתו של דבר אין די בכך שיפתחו קמעה את דלת האוניברסיטה; יש לפתוח את דלתותיה לרווחה על-ידי פיתור התלמיד מכל דאגה חמרית. המלגה לא די שתהיה כמין נדבה שנותנים לילד כדי לכבדו במקום קטן וצנוע באיזה בית-ספר אלא כמין מקדמה, כמין השקעה, שהאומה מסכימה להשקיעה תוך בטחון שתקבל את פרי השקעתה.

כדי שלא תרד ההשקעה הזאת לטמיון, צריכה היא לאפשר לתלמיד להצליח בלימודיו, כלומר: לפטור אותו מדאגת הפרנסה בתוקפת לימודיו. וכאן הבה נראה שוב, למשל, את המתרחש בצרפת: החינוך היסודי, התיכון והגבוה ניתן שם חינם. המלגה היא מקדמה שהמדינה נותנת לתלמידים הראויים לה, למען יוכלו לתת לאומה את מיטב הכוחות הספונים בהם.

כדי להמחיש את הרעיונות, וכדי להדגיש איזו חשיבות מיחסת האומה הצרפתית לבעיה זו, די לנו אם נציין שב-1959 חילק מיניסטרוני-החינוך-הלאומי בצרפת 515,000 מלגות בסכום כולל ששיעורו 412,175,000 ל"י. מלגות אלו כך הן מתחלקות:

- (1) חינוך גבוה: 34,700 מלגות של 1,000 ל"י;
- (2) חינוך תיכון: 173,000 מלגות של 250 ל"י;
- (3) חינוך יסודי משלים: 126,000 מלגות של 150 ל"י;

(4) חינוך טכני: 181.300 מלגות של 250 ל"י.

יש להבין את המספרים האלה מתוך התחשבות בעובדה שהחינוך היסודי, התיכון, הגבוה והטכני ניתנים חינם בצרפת, כפי שאמרנו. הכסף שנותנת המדינה לתלמיד או לסטודנט נועד אפוא, כולו, להבטחת קיומו או שהוא בא לסייע למשפחתו לכלכלו.

נקבנו את מספר המלגות שמחלק מיניסטרוני-החינוך-הלאומי בצרפת. אבל המיניסטריון איננו היחיד הפועל בכיוון זה. השלטונות המחוזיים, מועצות הערים והכפרים, גם להם יש תקציב נכבד שנועד לסייע, בדרג המחוזי או העירוני, לילדים הראויים לכך להמשיך בלימודיהם. נוסף על כך הרי הרבה והרבה ארגוני-צדקה, איגודי חיילים משוחררים, איגודי התלמידים, הכנסיות וכן חברות מכל הסוגים יש להם תקציבים שמטרתם לסייע לתלמידים להשתלם בלימודיהם. יש מספר רב של מוסדות מיוחדים-לדבר המקבלים עליהם לשאת בכל הוצאות מחייתו ותלמודו של תלמיד המועיד עצמו לאומנות או למשלחיד מסוים, בפרט בתחום החינוך הגבוה המקצועי. הכל מכירים את ה"אקול פוליטכניק", את ה"אקול נורמל סופריור", את בתי-הספר של הצי, את בתי-הספר הימיים הגבוהים, שיצא להם שם בעולם כולו. "מוסד-טיאר" דואג לתלמידים המכשירים את עצמם להורות בפקולטאות למשפטים. אין מספר למלגות שנותנות אגודות פרטיות לסטודנטים המתפשרים לקריירה זו או אחרת. נוסף על כך קבעה המדינה עצמה זכויות-יתר לשני סוגים של מתמחים שצרפת מחשיבה אותם במיוחד:

- 1) העתידיים להיות מורים, מדריכים או פרופסורים: החל משנתם הראשונה ב"אקול נורמל" הם משמשים פקידים-מתלמידים ומקבלים שכר בהתאם לזה. אותן הקלות ניתנות לצעירים המכשירים עצמם לשמש בהוראת התעמלות, נגינה, ציור וכו'.
- 2) אנשי-המדע: מספר רב של מלגות נועד לסטודנטים הלומדים להשגת תואר-במדעים, ושיעורה של מלגה זו מגיע עד 2.000 ל"י.

אנשי-מדע ומורים זוכים להקלות המכוונות לעודד את כניסתם ללימודים. מלבד מערכת המלגות כדאי יהיה להקים גם רשת של פנימיות אשר תאפשר לילדי הכפר לעסוק בלימודיהם מתוך סיכויים שווים לאלה של ילדי העיר, ואשר תתן לכל מסגרת-לימודים שתאפשר לנפש הילד להימלט מן ההשפעות המשפחתיות ולהתרומם לקראת פסגות התרבות. אל לנו לשכוח שהעיליתות הרוחניות העליונות הקמות באירופה הן על הרוב חניכות של פנימיות, ובנקודה זו לא למותר הוא להזכיר כי יורש-העצר האנגלי עצמו מתחנך בפנימיה. כדאי לשאוף לכך שיימצא בישראל המשך לנסיון שעושה חברה כ"ת, למשל, בגימנסיה שלה בתל-אביב, שבה הקימה גם פנימיה.

*

לשעבר מניחים היו את עידודן של עיליתות רוחניות עליונות ליזמתו של הנדבן הפרטי. כך אפוא מוצאים אנו שבימי-הביניים חלה הפריחה האינטלקטואלית היחידה

בקרב היהודים בספרד המוסלמית, שעה שהשיגשוג הכלכלי שנתאפשר על-ידי הקמתה של קיסרות מוסלמית, שהשתרעה מן הפירינאים ועד הודו, הקלה על התהוותה של בורגנות יהודית עשירה שנטתה חסד למשכילים. הודות לבורגנות הזאת הוקמו בתי-ספר מקיירואן עד סאראגוסה והודות לה קמו הפילוסופים, הפייסנים, המדקדקים וכו' שהעשירו משך תקופה זו את מורשת בית-הכנסת. הרנסנס באיטליה ובצרפת הוא במידה רבה פועל-יוצא מאותו תהליך. ראוי גם ראוי לומר שיפה רווחה לפיתוחה של תרבות גבוהה, ואין צריך לומר שעשירות יפה לה. סוף-סוף, כדי שתפעל הרוח מתוך חירות, צריכה היא להיות פטורה מתביעות החומר.

להשלמת התמונה של המצב השורר בצרפת יש להדגיש שקיים מרכז-לאומי למחקר-המדעי, המעודד את שיגשוגה הרוחני המדעי של האומה על-ידי חלוקת אלפי מלגות לחוקרים המתמחים בכל שטחי הדעת וההשכלה. לפיכך יש להכפיל פייכמה את מספר 515,000 המלגות המחולקות בצרפת, אם רצוננו לאמוד אל-נכון את המאמץ שעושה האומה הצרפתית, בעלת מורשת דורות רבים של תרבות וחינוך.

לא תקומנה לנו בישראל עיליתות רוחניות גבוהות אם לא נבין שעלינו לעשות מאמץ מתאים למען נהיה ראויים להן. ודאי, ידוע לי שהאומה הצרפתית עשירה יותר מישראל; שבניה מרובים פיעשרים מיושבי הארץ הזאת. אך לעומת זאת הרי צרכינו בשטח זה גדולים פייכמה הואיל ומחצית אוכלוסינו הם יוצאי ארצות נחשלות ושומה על המחצית הזאת להקים לה עיליתות רוחניות וטכניות משלה. הצורך הזה גדול אצלנו פייכמה מאחר שהיזמה הפרטית אינה מסייעת במאומה להתהוותן של העיליתות שאנו זקוקים להן. מצד שני, מצבה של האומה מחייב מדיניות של שכר נמוך, וכדי שלא תהיינה לדבר תוצאות הרוח-שואה לגבי עתידה של הארץ, יש כאן צורך בעזרה כפולה-ומכופלת לתלמידים הראויים לתמיכה. הנתונים העובדתיים הנוגעים לצרפת, שנותחו למעלה, בתירגומם לתנאי הארץ הזאת, מאפשרים לנו להסיק את המסקנה שיהיה צורך בתכנונה של תכנית-מיוצר על פי הקווים הבאים:

חינוך גבוה: 2,000 מלגות של 1,000 ל"י;

חינוך תיכון: 1,000 מלגות של 250 ל"י;

חינוך יסודי: 15,000 מלגות של 150 ל"י;

חינוך טכני: 15,000 מלגות של 250 ל"י.

אל נאמר כי תיקונים אלה, שהממשלה מתעתדת להנהיגם, כמדומה, עולים ביוקר; עלינו לתת אל לבנו שלא יהיה עתיד לישראל אם לא תהיינה דרכי תרבותה סלולות. ההוצאות הדרושות לנורמליזציה של החינוך והתרבות בארץ הזאת יש לראות בהן צורך חיוני ולא מותרות או הוצאות-סרק. עתידה של ישראל יהיה תלוי במספרם ובאיכותם של בני העילית שלה.

ספרים

אהבת תפוח הזהב

דליה רביקוביץ היא משוררת צעירה מאד, וזה לה קובץ שיריה הראשון. דליה רביקוביץ ביץ היא גם משוררת תמימה מאד, אבל חכמה הרבה משוקעת בתמימותה.

מי שיבקש להעלות משיריה ציטטים להשיי פיל, ניסוחי-השקפות מחורזים ומיני וזים לתלות בהם דברים על בעיות-התקופה ולבי טי-הדור וכיוצא באלה, ודאי שינחל אכזבה. אבל מי שייצא לבקש בהם ערכים של שירה, ואתו נוחח-הידה-וקסם שאינן-לעמוד-בפניו, חמקמק ועם זאת ודאי, שהוא מסימניה של שירת-אמת בכל עת — הוא יבוא כאן על שכרו.

אין טעם לנסות ולהדביק תווית על שירתה של דליה רביקוביץ. אך אף שאין זו בחזקת "שירה בלתי-מובנת", במובן המקובל בימינו, הריהי בניה שכתובת-שכבות של פשט ורמו ודרש וסוד, רקומה סמלים, דימויים ו,הש-לכות" מעולם המקרא, המיתוס, האגדה והבאלאדה העממית. כאן גם אחד מסודות חינה העיקריים של שירה זו, שהיא פשטנית כל-כך מבחינה צורנית, אישית ובלתי-אמצעית כל-כך מבחינה תוכנית, ומיסטית כל-כך בשרשי יניקתה. אין ספק שרוב השירים המכונסים בקובץ זה ימצאו חן, מן הטעמים השונים ביותר, בעיני ילדי-גן, גימנזיסטיות חולמות-אהבה וקשישים למר-דיהיים — ועם זאת גם יהיו טרף משיב-נפש לפסיכואנליטיקנים ונתחגיג-שירה.

על אף הסתייגות שאפשר להעלות פה-ושם, מטבע הדברים, אם כלפי נטיה לרגשות המקלקלת את השירה (כמו בשיר "עומד על הכביש", ג' 16, או ב"תמונה", ע' 36)

ואם כלפי גילויים של נרקיסיזם מתפנקת, שהם "כמו שמן-המור ניגרים וזולטים מן הפך" (ר') במיוחד ב"כתמי אור", ע' 45), הגה הקובץ בכללותו הוא ציף-דרך נכבד, ומעודד, בדרכה של השירה העברית הצעירה. כי אכן, עוד יש תקוה לאחריתנו אם באקלים הרוחני הצחיח, שבו נתגדלו כמה וכמה "קולקטיבים" ו"משמרות" של נוער עברי, יכולים אנו לחוות, לפתע, בליבלוב מוריק, רענן ורטוב אשר כזה.

צ. ק.

מוקדם ומאוחר

כחוט של אור סגור בעששית
האירה כל דבר ולא נגעה בו.

שלש השורות האלו, מתוך אחד השירים האחרונים של לאה גולדברג ("שלושה ימי חלומות", ע' 255/7 בספר שלפנינו), יכולות כמדומה להתקבל כעדות ממקור ראשון, נאמנה ואכזרית, אולי שלא-מדעת, על יציר רתה הכוללת של הפייטנית הוותיקה, המכור בדת, המלומדת והאנינה.

הפרך הזה, החגיגי-למראה, מחזיק כ-130 ממיטב שיריה של לאה גולדברג, שרובם לקוחים מחמישה קבצי-שירה קודמים שלה. אין ספק שהוא בבחינת סיפום לחצי-יובל של עבודה חרוזה, בשדה השירה, כמו שגוהגים לומר בנשפים ספרותיים. גם אין ספק, אחרי הכל, שלאה גולדברג ידה רב לה בחכמת השיר, ואין להניח שיכול משהו לחדש לה משהו באיזה ענין הנוגע לצורות השירה, דימוייה, נושאיה, גלגוליה, קורותיה כליה ורומיה. אבל הסקירה המסכמת, המתיאפשרת, בשלב זה, בזכותו של "מוקדם ומאוחר", חוזרת ומעלה במשנה-תוקף את השאלה אם אמנם את חכמת-השיר ודעת-השיר ראוי לנו לבקש בשירה, וכן אם אין חכמה זו בעוכרי השיר עצמו; על-כיל-סנים, ב"מקרה" של מרת גולדברג...

פעלה השירי בן ה-25 של לאה גולדברג משקף יכולת ורסאטילית ביותר, ומקופל בו סולם עשיר למדי של צבעים וצלילים.

• דליה רביקוביץ: אהבת תפוח הזהב. שירים. הוצאת מחברות לספרות, תשי"ט.

היום בבושה מסותרת
 יחל לתחית מתי.
 הלכתי גאה וכופרת
 ומי ישמע תפילתי?

וביתר־חריפות, ב„הגיהנום המאשר“ (ע'
 126):

מפני חטאינו גלינו
 לארץ חרבה — —
 ובארץ קנאה ולהט
 לבכנו הבשיל בלא עת.

וכן, מתוך ניגודי תגובות מעין אלה: —

רקיע זה — ישר ורחב־שוליים.
 צחיה, איך־כנף ואיך־לבלוב,
 מול אבנותך שלך, ירושלים!

(„על הפרסיה“, ע' 94)

ומצד שני: —

כאן לא אשמע את קול הקוקיה.
 כאן לא יחבוש העץ מצנפת שלג,
 אבל בצל הארנים האלה
 כל ילדתי שקמה לתחיה. — —
 אקרא מולדת למרחב־השלג,
 לקרח ירקק כובל הפלג,
 ללשון השיר בארץ נכריה.

(„אורן“, ע' 182)

הרגשה זאת של נכר, תלישות ואי־שייכות
 נוכח „המולדת השנייה“, המאומצת, באה על
 ביטוייה, במפתיע, באחד משיריה האחרונים
 (Illuminations, ב'; ע' 275), בפגישה
 עם „ילדה ערבית“, אלו הן שורות חושפניות
 כל־כך עד שראוי להביאן כאן במלואן:

על פני אחת הגבעות
 מתעופפת צפור כתומה
 שאינני יודעת את שמה.
 אבל עצי הזית מכירים אותה,
 והרוח רודף אחריה ושר:
 פה ביתך.

בעיני ילדה ערבית
 במבואות הפטר ההרס
 מרחפת צפור כתומה
 שאינני יודעת את שמה.

(ההדגשות שלי — ב. מ.)

„מוקדם ומאוחר“ יש בו, אפוא, שירים
 „סתם“ ומחוריי־שירים וכלילי־שירים וסר
 גות ששורותיהן 14 (בגימטריה: זה"ב)
 כמו גם סוגות ששורותיהן 13 (בגימטריה:
 אהב"ה, כפי שמואלה המתברת להסביר
 בהצרת־שוליים). יש בו שירי אהבה (בלי
 גימטריה) ושירי געגועים ושירי טבע ונוף
 ושירים על פי מוטיבים סלאביים, ליטאיים
 ושבדיים, קלאסיים ותנ"כיים, ואפילו פרו־
 בנסליים ואיטלקיים. יש בו גם בבואות
 צלולות מאד ליצירתם של משוררים אירי
 פיים גדולים מן הרבע הראשון של המאה
 הזאת — ושל משוררים עבריים רביהשפעה
 מן הרבע השני, בסדר כרונולוגי מסוים. אך
 עם כל הורסאטליות הזאת המופלאה יש
 כאן מין גשימה שוויה, אחידה, סטאטית,
 קפואה כמעט, „אסתטית“ מאד אך חסרת־
 חיים, נטולת־ממש; מין יכולת „להאיר כל
 דבר“, בעקבות המצוטט למעלה, מבלי „לג־
 עת“ בשום דבר.

זוהי תופעה המעוררת אפילו הרגשה של
 צער, של השתתפות, ובלי ספק יש בה ענין
 מבחינה פסיכולוגית. אולי הסבר חלקי
 לתופעה נוכח למצוא בעובדת עקירתה של
 המשוררת מעולם־גערוריה ומנוף־ילדותה
 ושרותה, שכפי הנראה היא „מקובעת“ בו
 עד היום. הרי זו עקירה שהמשוררת חזרת
 בלי חסך „לחיות“ אותה ו„לכאוב“ אותה,
 בחרוזים שהם מן הבדודים ה„נוגעים“ בכל־
 זאת באיזה נימים בלבם של קוראיה —
 משום שניפרת נביעתם ממעמקים של
 חוויה. כך, למשל (עמ' 28):

שבילנו אבד וביתנו לא לנו...

או (עמ' 66/7):

עברי אשר לא אהבתי
 שוב נהיה עברי האהוב,
 בעולם אשר עזבתי,
 בשלגים, בקמילה, בבלבוב.

הלכתי לארץ אחרת,
 הרוחות מחו עקבותי.

* לאה גולדברג: מוקדם ומאוחר. מבחר
 שירים. ספרית פועלים, 1959. 279 עמ'.

לדון אותה, ואת הצידוק הפנימי הזה עלינו לבדוק — לא את מידת התאמתו לקטיגוריות חיצוניות הנקוטות בידינו. אנו.

רוב־רובם של שירי „מעגל החרפה” הם שירים שכלתניים, מה־שקוראים „שירי הגות”. ובעצם, יסוד האמירה ניפר בהם תכופות והרבה יותר מיסוד הגות, וק־לזת ניסוחיהם ה„פילוסופיים” אינה מניחה מקום רב לאמונה בעמקות מקורם החוויתי. יתר על כן: מתמיה כאן חלקם של שירים שעל אף תכנם ה„אפוקליפטי” הם „קלא־סיים”, שלא לומר שגרתיים, בכליהם האמ־נותיים, ואפילו בחמרם הלשוני (כך, למשל, המחזור „שיבת נפטון”, „מארש צבאי”, „אלגיה נוכח דף לבן ריק” ועוד). סתירה זו, וכן הגטיה החוזרת לאליטרציות, שעשׂו־ע־מלים ומיני גיגונים של „וירטואוזיות” מילולית, מעוררות בהכרח את השאלה אם אין גרעין עולמו הפנימי של משרורנו הצעיר קרוב יותר אל האקדמאיות הנשקפת מפליי־מלאכתו מאשר אל ה„מודרניות” הני־היליסטית המתבטאת, בקול גדול ונוקב, מאמירותיו.

חלק גדול משירת הדור, במדינת־ישראל כבשאר מדינות, דומה שהוא מכריז ותובע: „שברו את הכלים, ולא משחקים”. אף־על־פי־כן, המשחק נמשך, ולא עוד אלא שהמ־שוררים המתוספים ובאים נמצאים מטעמים את אפיו ה„משחקי”. זעקות־היאוש והכר־זות־האפסות מקפחות את חידושן, וכן גם את משמעותן, ואם א־י־עם היו בבחינת הצהרות פרוגרמטיות, ואישיות מאד, של „אני מאמין” או „איני מאמין”, הרי כיום הן נעשות והולכות, יותר ויותר, אמירות מוסכמות, רומנטיות וחזרות חמלה־עצמית, „קונבנציות” פיוטיות — בדומה לתיאורי הגמל, או לתיאורי מלון־אורחים־במדבר, בשירה הערבית הקלאסית.

במקרהו של מר בן־גל רשאים אנו לקוות כי אין אלו כי אם אמירות של פתיחה, של תשלום־מ־ל„רוח התקופה”, שאחריהן יבוא ביטוי שלם, חפשי ובר־משמעות לעולמו האישי באמת. מכל־מקום מוצאים אנו אחיזה לתקפה זו באחד משירי הקובץ הזה עצמו.

ספק אם חווית־מפתח זה, המשכנעת באותה־סיות שלה, היא לבדה המפתח להבנת עקרי־תו של עולמ־פיוט זה; המוגש לנו, במסופם, ב„מוקדם ומאוחר”; אבל אין ספק שהיא עשויה לסייענו הרבה בהבנתו.

ב. מ.

במעגל החרפה

„עייפים מאד ומנוונים מאד”, חוזר ומכריז המשורר הצעיר בן־גל, ב„במעמד עגל הדור־מן”, אחד השירים המרכזיים בחוברת שלפ־נינו. „אנו נעים במעגל החרפה... תשושים מאד ומנוונים להפליא”.

ובדומה לזה, ב„בוץ”, השיר הפותח:

אתם סבורים כמוכן שאיכפת

ואני אומר

לא איכפת. — — —

ואני אומר שאנו באמצע

לרגלינו מוות

על גבנו עול

אנחנו פשוט באמצע. זה הכל.

ועוד, למשל, בשיר „זרות”:

כמו תפוחים רקובים נושרים,

כמו צניחת ענפים עייפים, זקנים

ורועדים מאד.

רוב־רובם של השירים המכונסים ב„מעגל החרפה”, שמתוכם נחפנו כמו באקראי השו־רות שלמעלה, חותרים אל חוף האפסות, אם לא נאמר שהם רתוקים אליו בבידור, נעוצים בו במפורש.

לכאורה שרונים אנו כאן במעגל של ניהי־ליזם טהור. על־כל־פנים, של ניהיליזם־לתיאבון. דומה אף כי זהו הרושם שמר בן־גל מבקש לטעות בנו במודע, בכוונת־מכוון. אבל עיין חוזר בשירים האלה מעמיד בספק את שלמותו האורגאנית של „מעגל־זה”, את צידוקו הפנימי, וסוף־סוף, בבואנו לבדוק שיר, הלא מתוך עצמו שומה עלינו

• יוסף בן־גל: במעגל החרפה. שירים. הוצאת „נפטון ושות’”, 1959. עמ’ 58.

צולע כלשהו, מצופה שעוונת מוכתמת; תמונה של שירי־פת עבשים וקופסת־סרדינים מחלידה, ממולאה פיסות־נייר ממר ללות, וחלומות אֶרֶטִים עייפים, קצרי־יד, תלויים כקורי־עכביש מדולדלים בזוויות החדר, עם החשד המכרסם של הידבקות במחלת־מין קלה, ועם הרגשה מפצה — מתיהרת, אך גם כנה — של תלישות, של אי־שייכות, של ניתוק מפל הסובב.

אין עולם שאיננו „לגיטימי“ בשירה, גם לא העולם המצטייר מאחרי „חומות יריחו“ אלו, שנמוטו טרם קומן, כמדומה; אבל חייב אדם להיות משורר גדול הרבה, הרבה יותר ממר גילן של־מנת לשוות משהו עצמה פיוטית, או ענין אנושי, לכגון זה.

צ. ק.

עשב פרא

י. אורפו איננו נמנה על צעירי־הצעירים, אבל רק באחרונה עשה צעדים רציניים ראשונים בתחום הסיפור הקצר, ושחרי־ספרות החלו לתת דעתם עליו עם פרסום סיפורו „עשב פרא“ באחד הקבצים הראשונים של „קשת“. אותו סיפור, שעל שמו ראה מר אורפו לקרוא את קובץ־הביכורים שלו, מגלם באמת את הצדדים המשובחים ביותר בכשרונו.

ראשית, אורפו יודע לספר סיפור, ודומה שהוא גם אוהב לספר סיפור, נוכח אבדן הרגשת הרציפות, ההגיון והקשר הפנימי במעשי־אנוש בדורות האחרונים נוטים רבים, ככותבים כקוראים, לבקש בסיפור בן־זמננו רק את שברון הצורות וריסוק העלילה וכלל לא את שלמות הבנין הארדיכלי. אמנם לא חדל הצורך בסיפור־עלילה בנוי ומוצק, אלא שאינני־הטעם כביכול בוחרים לספק צורך זה בעיקר בקריאת הרומן הבלשי וסיפורי המדע הדמיוני, שהם בבחינת סינימה־בדפוס. המשר־בחים בסיפוריו של אורפו מצטיינים ברגי־שות, ברטט העצבני ובחירות הדמיון האפ־ניים למיטב הפתיחה המודרנית, אך עם זאת נשמרות בהם כמה וכמה סגולות חשובות, בנות־קיים, של הסיפור „קלאסי“: הענין באדם, בגיבור, הנכונות להזדהות עם הזולת, היכולת לצייר תמונה, לתאר נוף (לא רק

„סקיצה“, שהוא שיר־האהבה היחיד שב־מע־גל החרפה“ הוא בולט בו הן בייחודו הן בסגולתו. לאמיתו של דבר זה אחד אחד השירים היפים ביותר שנתקלנו בהם באח־רונה, ורק במאמץ מתאפקים אנו מלהביאו כאן בשלמותו. „במעגל החרפה“ כולו אינו כדאי אלא בשביל ה„סקיצה“ הזאת.

חומות יריחו

חומות יריחו, בכינה! חומות יריחו, דווינה!

הה, חומות יריחו! צאינה־וראינה איך כמוכן לכרוע תמנו, איך כמוכן שחוגר־קטנו!

ואתם, קוראי החביבים, השבעים, הבזויים, שנוא־ינפשי־תמיד! הלא היטב חרה לכם, הלא היטב עוררתי את סלידתכם, הלא היטב התפלצתם למקרא דברי־השיר האלה הבו־טים, המתיסרים, הקשים כאבני מפולת־חומות, לא כן?!

אולי, ואולי, בעצם, לא כלי־כן, למען האמת, כלל לא...

כי השירים הקטנים האלה, האסופים בחור־ברת הדקה הזאת, השירים האלה הקצוצים, הרצוצים, הנוזעמים כלי־כן, המבקשים בכל מאדם, „להרעיש את הבורגנים“, כמו שאומר הצרפתי, בסך־הכל אין בהם, כמדומה, אלא כדי לעורר המלה, בחינת הד לחמלה־העצמית העזה של הכותב, זו המפעפת מתוך חרי־קו־השן הנוראות הצורמניות במכוון — ובמאונס.

כי התמונה העולה מצורה־השירים הזו, בסיכומו, איננה דווקא תמונת עולם מהמר־טט בגבורת־אבדן, מתכסה במשאון למפץ אילי־ברזל או לתרועת שופר־אדירים, רחוק מזה, נכון יותר יהיה לומר כי זוהי תמונתו של חדר־רווקים מריי־עירי, חשוף־כתלים, ובו כיור מכורכם וברז דולף כלשהו, ושולחן

* מקסים גילן: חומות יריחו, שירים. „מקדה“, הוצאת ספרים לאומית, 1959. 61 עמ' ציורים: רימונה.

** יצחק אורפו: עשב פרא. רישומים: איקא. הוצאת מחברות לספרות, 1959. 152 עמ'.

השניה. במרכז התמונה עומד מכס, בוגר האוניברסיטה, בן־טובים הכותב שירים, צעיר יפה־נפש המצטיין בכל התכונות הכלליות של צעיר יפה־נפש ולא בהרבה תכונות המייחדות אותו כפרט. יתר הנערים והנערות גם הם, דומה, עניינו את הסופר כיחידות שפל אחת מהן יש לה מקום בחייה של קבוצה מסוימת, יותר מאשר כפרטים כש־לעצמם, בעלי מערכי־נפש המיוחדים להם.

כל פרק ופרק נושא את שמו של אחד מן הטיפוסים שבספר ומשחזר במידת־מה את חייו. ואולם, אף דבר זה, יותר משיש בו להבליט את האנשים כפרטים הריחו מציינ את הכלל, מדגיש את היחסים בין פרט אחד לזולתו, את מצבי־הרוח של חבר אחד, המעוררים תגובה ביתר החברים, את ההתלבטות המוסרית והרעיונית המכה גלים באורגניזם הקיבוצי.

עיקר ההתלבטות הזאת קשור ביחס אל התנועה הקומוניסטית. אפשר אולי לומר כי מטרתו העיקרית של הספר היא לתאר את יחסם של אנשים שונים מבני־הנוער לקומרניזם. ככל שהאדם נאור יותר, וככל שזיקתו אל השלמות המוסרית בעיה יותר, כך התלבה טוהו מסובכת יותר. בעיה אחת חשובה העומדת בפני מכס מזכירה בעיה שהביעה סארטר באמצעות כמה וכמה מגיבוריו: כלום רשאי אדם לוותר על האמת ועל הערכים האינדיבידואליסטים בשעה שצרכי המפלגה מחייבים זאת? מיכאל מזדהה עם התנועה בתום־נפש. אנדריאס מרחיק לכת עד כדי כך שהוא מוציא להורג את מיכאל בשעה שטובת המפלגה דורשת זאת, אף כי ידוע לו שאין בחברו כל אשם. מכס, לעומת זאת, אשר הוא מאבה אשתו של מיכאל ואשר מותו של זה עשוי היה להביא לו תועלת אישית, איננו יכול להעלים עין מן העוול המוסרי שנעשה כאן, ותחת שיתן ידו לדיבה שהוצאה על מיכאל, יישאר במפלגה וישא את אהובתו לאשה, הריחו נפרד גם מהתנועה וגם מנערת.

בנקודה זו נתקל מכס בבעיה שניה, שגם לה היה מקום חשוב בעולמו של הנוער האירופי בימי מלחמת־העולם השניה. לגבי מכס, כלגבי רבים אחרים, תא־המחלחלה

נוף „נפשי“ אלא גם „חיצוני“, אהבה לעצמים, כושר הסתכלות, עין רואה. שניה, אורפו משוחרר, בדרך־כלל, מכל „תיוה“, בין חברתית בין אמנותית, אף כי לכאורה סכנה זו אורבת במיוחד לדרך־כתיבתו שלו. אין הוא מבקש להוכיח שום דבר, לא להוקיע שום דבר, אף לא להצדיק שום דבר. הוא כותב מפני שהוא רוצה, צריך ויכול לכתוב, ואולי דווקא מפני שאין לו בכתיבתו שום פניות סוציאליות, לאומיות ואקטואליות, נמצא שסיפוריו הם סיפורים עבריים במובן המהותי ביותר של המושג, אף טעונים הם משמעויות־לוואי סוציא־ליות, לאומיות ואקטואליות.

שנים־עשר סיפורים בקובץ שלפיננו, הם חלוקים לשלושה שערים: א) „העין השלישית“, ב) „יחפת צוואר“, ג) „ראשים ועור פרת“. השער הראשון הוא הטוב ביותר הוא עולה הרבה על השני, שהוא מצדו עולה לאי־ערך על השלישי. נראה כי גאלמו כאן שלש אלומות משלבים נבדלים אף רחוקים למדי בהתפתחות כשרונו של אורפו. למראה הרמה שאליה הצליח אורפו להגיע בסיפוריו הבוגרים והבשלים ביותר, אי־אפשר שלא להצטער על כך שלא מצא כוח בנפשו לוותר על הכללתם של חמשת הסיפורים הפרימיטיביים יותר של „ראשים ועופרת“ — אף כי גם בהם מבצצים כבר סימני־ההיכר של אורפו „המאוחר“ — או להמתין עד שיצטבר במגירתו „מילוי“ טוב יותר, אחיד יותר בערכו, לקובץ־הבכורה שלו.

חוסר־האחידות מציינ גם את רמת רישומיו של איקא, שאחדים מהם קולעים ונעימים עד מאד.

י. ע.

פרברי אתונה

ב„פרברי אתונה“ מעלה לפנינו מ. פוליטי את הנוער באתונה בימי מלחמת־העולם

* מוריס פוליטי: פרברי אתונה. מצרפ־תית: ה. חכלילי. הביא לביה״ד ג. ע. הוצאת עם עובד / ספריה לעם, 1959. 314 עמ.

קות... אולם אם היה הריאליזם של שרווד אנדרסון אינסטינקטיבי במהותו, לא עסק במאבק בין כוחות חברתיים והתרכז ברצון האינדיבידואלי למצוא דרך־חיים חפשית יותר וצורת ביטוי אחרת, לא משהו מעיק ואובייקטיבי כריאליזם המוגדר, הגה למרדו, שהיה מרד בחייה הנוקשים והסגורים של עיירה קטנה במערב התיכון, היו תוצאות מרחיקות־לכת ורבה היתה השפעתו בספרות האמריקאית; יכול נוכל לומר שהוא אחד

הסופרים שהכניסו רוח חדשה בספרות זו. אנדרסון כתב: „הגעתי למסקנה שסיפורם של האמיתי של החיים הוא באמת סיפורם של רגעים, ורק ברגעים נדירים אנו חיים ממש.“ סיפוריו עוסקים ברגשיהם של אנשים ונשים חשוכי־אהבה, מחפשי־מוצא, החיים בעיירה קטנה האוחזת באנשיה כקוריו של עכביש, שמתחת למסווה שמרנותה השאננה שוטפים נהרות של רגש ויצר. שרווד אנדרסון דימה כי לביטויים ותיאורם של חיים אלה, של רגעים אלה, תידרש צורה ספרותית מתאימה, אחרת. „הרומן שוב אינו הצורה המתאימה לסופר האמריקאי“, כתב. „נדרשת צורה חדשה, משוחררת וחפשית יותר. וביינסבורג־אוהאיו, דומה, יצרתי צורה חדשה משלי.“ זו היתה הרגשתם של רגעים. קטעי־חיים ללא תחילה וללא סוף, מעין תמונות שנחתכו מאלבום־משפחה, מוארות לפתע אחת־אחת. הוא המחיש בכתובתו רגעים אלה שאצרו בתוכם התחלות ללא המשך, סבילות חלומית, וחפוש תועה אחר חיים — חיים אחרים ושונים־במהותם.

אהדתו היתה נתונה כולה לאנשים מובסים, שחיהם נהרסו מכפר או שהיו נהרסים והולכים. „כל אדם בעולם הוא הנוצרי, והכל נצלבים.“ היסוד האוטוביוגרפי רודף אחריו, כמדומה, כי „חיינו בוינסבורג לא היו מעתה אלא רקע לצייר עליו את חלומות גברותי.“ אולם אף כי בסיפורים אלה עולמו של אנדרסון הוא עולם אותנטי ושופע־חום, עולם מלא חלומות של אדם מיסטי במהותו, הרי רק בנדיר הצליח להמחיש את הטרנדיה האמיתית והאישית של גיבוריו, כמו בסיפוריה של אליס הינדמן, שרצתה כי יאהבנה מישהו, כי

הקומוניסטי היה הדרך להגשמת ההלכה האקסיסטנציאליסטית האומרת: עליך לקחת חלק פעיל במאורעות, עליך לקבוע את צורת חייך, לעשות את שלך בעיצוב דמות העולם בו אתה חי. רתיעתו של מכס מן השקר והזיוולל בכבוד האדם הניעתו לעזוב את התנועה הקומוניסטית, וכך הסתה אותו מן הדרך אל השלמות האישית, שאותה שעה לא ניתן לו להגיע אליה אלא באמצעות הפעולה נגד הפוכש הנאצי.

מכס מנסה להיות נאמן גם לחירותו האי־שית וגם למלחמה למען חירות האדם, והוא פותח במלחמה מהפכנית־אישית נגד האויב. פתרונו זה הוא בלתי־מציאותי ועל כן פגולתו אחת דינה להיפשל. כשלוך זה מתבטא במוות הנואל שמת מכס שעה שהוא מנסה להשיע את דברו בהפגנה ההמונית.

אכן, „יש כאן משהו“, ואם גם אין הספר מגובש די צרכו ואינו מצטיין, כאמור, בחדייה נפש גיבוריו, ואם גם לשונו (הספר תורגם מצרפתית) היא משנתית מדי, מבשר־רוחות העולה מ„פרברי אתונה“ טוב הוא לספרותנו.

ד. ש.

וינסבורג, אוהאיו

רבות כתבו על שרווד אנדרסון הריאליסט והמורד. האמת היא שהוא היה ריאליסט רק במידה שזיהה עצמו הזדהות גמורה עם וינסבורג־שליאהאיו ועם אנשיה. עיירה זו שבמערב התיכון של ארצות־הברית שימשה לו רקע ומקור לא־אכזב לספרו החשוב ביותר, ספר שבו ניסה לעצב דמויות, שבו חשף את האמיתויות הקטנות של החיים, שנראו לו יפות ביותר, ושבו גילה את הגרוטסקיות שבחיים: „עיקרו של דבר הן הדמויות שעברו לנגד עיניו של הסופר, כולן היו גרוטסקות, כל האנשים הנשיט שהכיר הסופר מעורו היו נעשות גרוטס־

* שרווד אנדרסון: וינסבורג, אוהאיו. מחררזת סיפורים מחיי עיירה באוהאיו. מאנגלית: אהרן אמיר. הוצאת עם עובד / ספריה לעם.

שונות. הנה „וינסבורג, אוהאיו“, הטוב בספריו, קנה לו את עולמו כאחד הספרים הקלסיים בספרות האמריקאית, ולבאים אח-ריו העניק ראייה חדשה, חושפנית של החיים אשר סביבם.

אחי גיבורי התהילה

„אחי, גיבורי התהילה“, שהופיע כיום במה-דורה חמישית, הוא ספר שקנה לו שם. זהו ספר שאם אנו חוזרים וקוראים בו תחזור ותתקפנו התרגשות קלה, אף יתעורר בנו רצון להזיל דמעה פה'ושם, ממש כבשעה שאנו חוזים במצעד צבא, כשהתופים רוע-מים, והחיילים צועדים בסך, והעם מריע לבניו.

ההתרגשות והדמעות נאמנות וכנות גם כאן וגם כאן, כי בשני המקרים אנו יוצאים מתחומם הצר הפרטי של חיינו וטעמים טעמה של חוויה אנושית כוללת גדולה, שאינה שמה לבה לפרטים אלא לרעיון אחד ולמטרה שלקראתה אנו צועדים ולה אנו מריעים. כעין התעלות תפקוד אותנו, כשאנו מודהים לפתע עם משהו הרואי, שממדיו מוגזמים, על-אנושיים כביכול.

מלחמת-המכבים, כפי שהיא מסופרת בידי שמעון המכבי, הבכור שבאחים והיחיד ששרד מהם, ללנטולוס סילאנוס, הצייר שבא לשאת-ולתת אתו מטעם הסנאט הרומאי, משמשת לפאסט עילה לתיאור הגיבור כפי שהוא משיגו, „הגיבור הנושא את לפיד תקוות האדם“, הנלחם כדי לשנות את תנאי חייו, השואף ל כוון את אפיקם של החיים. האיש השרוי בהרמוניה עם ההתפתחות ההיסטורית, והיכול להיעשות אדון לגורלו. כאלה הם המכבים, ובמיוחד יהודה המכבי, שמצאו את ייעודם ההיסטורי והיו לגיבורי זמנם.

כפי תפיסתו המארקסיסטית שולל פאסט את הספרות שהרסה את מושג הומו, את הגיונם הפנימי של אירועים ואת הקשר ההדדי בין בני-האדם לעולם החיצוני. פאסט חותר להעלות את אפיו ההיסטורי של האדם, לחזור אל התפיסה ההרואית שמקורה ברנ-סנס — לחזור ולהאמין באדם.

ייענה מישוה לקריאה הגוברת והולכת בתוכה“ ובליל-גשם אחד מתארעת לה ההרפתקה היחידה של חייה. היא עומדת ערומה בגשם וסבורה כי „הגשם תהיה לו השפעה פוריה ונפלאה על גופה“, ואו היא מבקשת למצוא „אדם בודד וגלמוד ולחב-קו“ — אולם אף הרפתקה זו סופה בדידות גדולה יותר ומפחידה יותר. אולם דרך-לכלל נתון אנדרסון לאנשיו רק במידה שהם מיציגים אמיתות מסוימות וכוללות („אמת הבתולים, ואמת התשוקה, אמת העושר והעוני, אמת החריצות וההוללות, האדישות וההפרכות, מאות-מאות אמיתות... יופות היו כולן“), וכאן גם תחילתן של מגבלותיו.

הפתרון האחד שאליו מגיע אנדרסון, כוח-החיים המשחרר היחיד לדמיותיו של אנדר-סון, הוא כוחו של האָרוס, ובמסגרת סיפוריו הרי זה גם הפתרון ההגיוני והמהותי ביותר. פתרון חלקי ורגעי — דרך בה גיבוריו מוצאים את עצמם, מתוך שיכחה גמורה של כל אשר סביבם, מאין יכולת להגיע לרוויה שלמה, למיציגים הרגעי והמ-סחרר של חושים ורגשות רדומים. האָרוס הוא המשחרר כאן את האדם, האהבה והי-צרים הם המחיבים כאן את החיים. אנדרסון לא גזק לציורה הכולל יותר של אמריקה החמרנית, האוכלת את יושביה, כדוגמת דרייוו, למשל. הוא בחר באפיק אחר, ובדומה לד. ה. לורנס כמו ביקש לחזור ולהוכיח את חשיבותו העצומה של הגוף ביחסי אנוש.

„אנדרסון היה נביא עזרוח אולם נאיבי, חוזה שאינו אלא סופר בינוני“, אומר טרילינג, המבקר האמריקאי, וחסר היה את היכולת הספרותית להאיר לפתע פינת חיים חשובה, במשפט אחד או בדימוי אחד. אנדרסון גם לא העמיק באספקט החברותי, הוא ראה אנשים על סודם האנושי הפעוט, סוד מר ומהותי, וכיון אותם אל הפתרון האחד שאותו הכיר. אולם אף אם כסופר לקה אנדרסון מבחינות

• הווארד פאסט: אחי, גיבורי התהילה. עברית: רות לבנית. ספרית פועלים / לכל. מהדורה חדשה, 1959. 250 עמ'.

ברכט: מבחר

שיריו המובחרים, כביכול, של המשורר והמחזאי ברטולד ברכט פורסמו ללא רגש־אחריות ספרותי כלפי יצירת המחבר. אפשר אמנם שברטולד ברכט, לזו זכה לחזות בתר־גומו והבין את הנעשה, היה מחייב חיוב גמור את הבחירה המגמתית המובהקת שלפניו; אולם שוחרי יצירתו ומעריצי כשרו הפיוטי אינם יכולים להודות עם בחירה זו.

הסיבה לכך אינה נעוצה בטיב תרגומו של מר אבי־שאל דווקא; לא הוא הפוגם בתמונה המתקבלת למקרא הספר בעברית, אלא המחבר.

מדוע? מפני שברכט היה, קודם־כל, משורר אקספרימנטלי־מגמתי, שהירבה להשתמש בצורת הבאלאדה העתיקה (בהסתייע בתר־מאטיקה חזישה ביותר) כדי ללמדנו לקח חברתי או מהפכני; ומפני ששיריו ה"פשו־טים" בלבד אינם יכולים בשום פנים לשקף את דיוקנו הלירי האמיתי.

בכוונה השתמשנו בתואר "לירי", המזורז אולי בקונטקסט של שירת ברכט, כדי להב־ליט את תכונותיה השיריות המובהקות של יצירתו. הוא אינו מסתפק, כפי שאפשר להניח למקרא התרגום העברי, בהחדרת לקח לתודעת הקורא על־ידי הריזה פחות או יותר פאתטית, אלא מספר בתוך כך, בחלקה הגדול של יצירתו, סיפור שודדים או שפחות הצובט את הלב — גם כשאנו יודעים היטב עד כמה הוא מלאכותי במכוון, אכזרי במודד או ציני־להכעיס.

כי יסוד הערך ביצירת ברכט (לעומת יסוד דות־הסרק הרבים שהטפה פוליטית שיר־טתית בכליה של שירה) אינו אלא הדמיון הפיוטי הרב והרוח הבאלאדית המופלאה הנודפת משירתו.

גם ב"מבחר שירים" ניכרת רוח זו, אף שהצליחו לכלאה בכלוב עלוב למדי: הנה "כתובת בלתי־מנוצחת" — המתורגם בצורה איומה, אך היודע להבליט נכונה את ערכו המיתי של סמל הפעם, שמו של לנין החרות על קיר של בית־אסורים; והנה "שיר על הפיל השמיני" — הלוקח מתוך

המכבים של פאסט עוסקים במאבק "עתיק־יומין, ובלתי־גשלים, על חירות האדם וכבו־דו". הם מיצגים את האמונה שאנשים חפשיים הם רק כשהם חיים במולדתם, כשהם משתייכים לקהיליה חיה, כשהם חלק מקבוצה אורגאנית ומאמינה ופועלים למען מטרה, גם אם אין מטרה זו מגיעה לכלל הגשמה.

כדי לבטא ניאור־הומאניזם זה של תקופתנו, נעשים גיבוריו של פאסט גדולים מן המצ־אות וכמו מרוחקים ממנה. הם סמל ממש למלחמת האדם באויביו, כעריצות, כשע־בוד וכעבדות, וגם לכמיהתו העזה לחופש.

מלחמת־המכבים, שאותה מתאר פאסט במ־שיכות־מכחול נרחבות, כנושאים רבים בספ־ריו האחרים היא משמשת לו רקע לרע־יותו, וממילא אין ברומן היסטורי מסוג זה ערך לאוטנטיות מיוחדת או אנאמנות קפדנית לפרטי האמת ה"היסטורית". הרעיון ההיס־טורי, וההשוואה המתמדת עם זמננו, או עם כל הזמנים בהם נלחמו אנשים לחירות, יוצרים את התמונה האחת והגדולה, והפ־רים נעשים כאן טפלים ומיותרים.

אין כאן חיטוט מוגזם בנפש האדם ואין עירוב־תחומים בין מחשבותיהם של בני־אדם למעשיהם. האדם הממלא את תפקידו וייעודו ההיסטורי הוא הקיים, והמות אינו חלק מתהליך, שכן מעשיהם החשובים של אנשים חיים וקיימים גם אחרי מותם, הופכים חלק מתהליכים רבי־ערך שמטרתם קידמה. אף כי יהיו ודאי שיחלקו בחריפות על גישתו של פאסט, קשה לכפור בכוחו כאמ־ן הסיפור, ודומה שבספר זה קיימת הודהות גמורה. בין הסופר לגיבוריו, הודהותו של מאמין עם אלה הנלחמים לחירותם.

ביד אמונה הוא נוטל פרקי־היסטוריה, מרווח אותם חום ומפיח בהם משב־רוח של גבורת־אנוש. ואפילו האווירה, אווירת הארץ הזאת, על הריה ועמקיה, איכריה ואציליה, צבעיה וריחותיה, היא אותנטית על הרוב, ואם גם "ספרותית" מדי לעתים.

ה. ב.

* ברטולד ברכט: שירים מובחרים; תירגם: מ. אבי־שאל; ספרית פועלים, תשי"ט.

העלות בדעתנו אפילו משורר בינוני אחד באיו מן האמות ה"נאורות" במאיתים הש" גים האחרונות שהיה מסכים לפרסמם בח" תימת-שמו אילו אירע המקרה ונתמלטו מתחת קולמוסו, בשעה של הסח"הדעת.

יש סוברים שמתוך כוונה אירונית כתב ג'ויס את שיריו ומתוך כוונה זו גם פירסמם. העובדה שחזר והדפיסם, עשרים שנה אחרי הופעתם הראשונה, מעמידה בספק את הכ" וונה המיוחסת למחבר. עם זאת, אפשר מאד ששירים אלה, כתיבתם ופירסומם, היו ביטוי לשאיפתה של אישיות עשירה, מסובכת ורבת-סתירות להליט עצמה בצעיף אחד נוסף, לשים פח נוסף בדרכם של המבקשים להבקיע אל גרעין-הרוים של פנימיותה. אפשר גם נוכל להסיק מתוך "המוזיקה הקמרית" הזאת שהגדולה, אפילו גדולתו של ענק-ירוח כג'יימס ג'ויס, תמיד ימצאו בה, איפה אישם, סדקים של קטגוריה-היכולת וליקוי חוש-הבוקרת. אם כה ואם כה, הענין שניתן למצוא בשירים אלה הוא, לכל המר טב, ענין ביוגרפי, עזר למי שחפץ להכיר אל-נכון את אישיותו ויצירתו של ג'ויס, שעד היום, כמדומה, הסתום שבהן מרובה מן המפורש.

מיצירתו של ג'ויס הורקו עד היום לעברית רק "דיוקנו של האמן כאיש צעיר" (בתרגום מם הקפדני והגבון של א. יבין וד. דורון) וקטעים בלבד מן ה"דובלינאים", Finnigan's Wake, יצירתו האחרונה, אינו ניתן למעשה לתרגום לשום לשון, אם בכלל ניתן הוא ל"הבנה" באנגלית, וספק רב מאד הוא אם אפשר, ואם כדאי, לתרגם לעברית את "אוליסס". מן הספרות העצומה שנתחברה סביב יצירתו של ג'ויס, בחייו ובמיוחד אחרי מותו, אין אנו מכירים בלשוננו ולא-כלום. יש, אפוא, צד של גיתוך בעובדה שמכל החומר הרב שנכתב בידי ג'ויס ועל ג'ויס זכה עתה הקורא העברי במהדורה, נאה והדורה כשלעצמה, של צורר-שירים שהוא אולי הפחות חשוב, הפחות מחכים והפחות דרוש בהקשר זה.

מדוע ראה מר הנעמי לתרגם דווקא את השירה הזאת? האם רק בשל הפרסטיז'ה הוודאית של שם המחבר? או אולי מפני

המחזה, הנפש הטובה מסצ'ואן" והחיות, אמנם, בצד התרגום-העיבוד שזכינו לשמוע שעה שהוצג מחזה זה בתיאטרון הקאמרי, לפני שנים אחדות.

לעומת זאת, בולטים בהיעדרם כל השירים המופלאים של "מאהאנוני"; כל שירי "אר פרה בגרוש"; כל הבאלאדות המופלאות שהולחנו על-ידי קורט וייל והן, לדעתנו, מיטב עזבונו הפיוטי של ברטולד ברכט. הקצרה: חסר פעלו השירי המובהק, בעוד שאת הפוליטיקה המחורזת שלי מגיש לנו המתרגם מלוא-הנפניים.

כיצד אירע הדבר? פשוט מאד: הוצאת "אופבאו" שבברלין המזרחית פירסמה בשנת 1953 מהדורה המכילה "מאה שירים" של ברט ברכט, ובה "מיטב" שירתו המגמתית של ברט ברכט וקצת משירתו הכללית יותר. נראה שמתוך מהדורה זו בחר המתרגם את "מבחר" השירים אשר העתיק לעברית — אלא שלא הסתפק בכך וקיצר וצימצם את היצירות כדי מיוצר של תעמולה המתבשלת ברוטב האדום הטבעי שלה.

מה-הבל שלא השתמש, לפחות ב-"Haus-postille", שהופיע לפני כמה עשרות שנים, קובץ שעל אף מגמתיותו כינס בו ברכט את שירי הטובים ביותר — אף צירף אליהם את הוראות ההלחנה! צר ש"ספרית הפועלים" לא העריכה נכונה את הפחים היקושים לרגליו של מתרגם אוהד, הבא להעתיק לעברית רק חלק מסוים ממורשת יצירתו של ברט ברכט. מו"ל

מוסיקה קמרית

"המוזיקה הקמרית" של ג'יימס ג'ויס אי-אפשר שלא תביא במבוכה את כל מי שקרא את יצירתו המהפכנית שבפרוזה. השירים הקטנים, הפסטורליים והמתקתקים האלה לא די שאינם הולמים אף במעט את שיעור-קומתו המוכר של מחברם, אלא שקשה לנו

* ג'יימס ג'ויס: מוסיקה קמרית. עברית: משה הנעמי. הוצאת מחברות לספרות, 1959. ציורים: פנינה ג.

כלומר: אל הטבע, האדמה וחיי החקלאים. את הזיקה הזו שבין הספר והאדמה אפשר לנשום בכל דף ובכל עמוד. האלטר מקבל תוך הסתייגות את התיאוריה הרואה ב"שירי השירים" אוסף של שירים בודדים ופירושו ערוך ומחולק לפי שיטה זו. אולם, הוא מדגיש הדגש היטב את הקשר הקיים בכל זאת ביניהם, המתבטא בהתפתחות האהבה בין הרוצה לרועה.

האלטר איננו מתעלם בפירושו זה מן „ההשפעות הזרות“ שגילה המחקר המקראי ב„שיר-השירים“, אף מצטט הוא דוגמות לכך, כגון אותו שיר מצרי עתיק שבולט דמיונו לשיה"ש א' 15—17 (עמ' 26). אולם אין הוא קובע מסמרות בכל הנוגע למוקדם ולמאוחר ומשתדל הוא ככל האפשר להימנע מקיצוניות האפיינית לרבים מן הפרשנים העוסקים בתחום עדין זה.

בראותו את הזיקה לטבע כמוטיב הדומי נאנטי ב"שיר-השירים", מרבה האלטר לעסוק בעולם הצומח והחי בספר. נביא לדוגמה את דעתו על השיר הפותח במלים „אני חבצלת השרון“ (פרק ב', 1—3): „השיר הזה עשוי בצורת דר'שיה. האשה היא הפותחת בשית, כשהיא מתמשלת בדבריה לפרחים: לחבצלת-השרון ולשושנת-העמקים. אין זה מענ' ייגנו להגדיר את הפרחים, אם חבצלת-השרון היא פרח-בר ממשפת הנרקיסים ואם שושנת-העמקים היא הלילום, כפי שקובעים כמה ממגדירי צמחי המקרא. מה שמודגש בהתמשלות זו היא ההתחדשות“ (עמ' 27).

משברוח רענן מציינ פירוש זה לשירי השירים. האלטר איננו מרבה לעסוק בפרטים טכניים. גישתו היא אורגאנית-ספורתית, ופירושו מבוסס על ראיית המקראות כפשוטן טם וכשלמותם. את הפירושים לביטויים הקשים ריפו המחבר בנספח מיוחד, וכן הוסיף סקירה קצרה על תולדות מחקר „שיר השירים“. אין ספק שפירושו של מרדכי האלטר הוא תרומה צנועה, אך לא־מבוטלת. לפרשנות „שיר השירים“.

ז. פ.

שהיא „קלה“ כל־כך לתרגום? אם כן, הרי עוול עשה לה, לפי שאת המוזיקליות אשר בשירים — היסוד היחיד המכפר לעתים על תפלותם — לא השכיל למסור בתרגומו אלא בנדיר. ואם כדי להמחיש זאת הביא המו"ל את השירים המקוריים בצד תרגומיהם, הרי אמנם צדקה עשה עם הקורא...

עוד נימה של גיחוך מוסיפים כאן ראשי־התיבות המרובים בשערי הספר. כך נמצאים אנו למדים כי הצירורים המלווים את הטקסט (שבטיבם אינם מאפילים, חלילה, לא על המקור ולא על תרגומו) הם מעשה־ידי „פנינה ג.“ מלבד זאת מודיענו המתרגם שהוא מקדיש את תרגומו ל„ג.“ וכי מודה הוא לרעו, „יצחק פ.“, על הסיוע שסייעו. באמת, כל זה מזכיר יותר מדי עלון־קיר של הכשרת־נוער בקיבוץ.

י. ע.

שיר השירים

המחקר המודרני אינו אחד בדעותיו ביחס למגילת „שיר-השירים“. נזכיר כאן את הגישה הפולחנית, למשל, הרואה בספר אוסף שירי פולחן, בחלקם לא־ישראליים. גישה אחרת רואה ב"שיר-השירים" דר'מה שגיבוריה הם הרועה, השולמית ובנות־ציון הממלאות תפקיד הדומה לכורוס היווני. תיאוריה אחת, רת, המקובלת על רבים גם כיום, רואה בספר קובץ שירי־אהבה־ונישואים בודדים ללא קשר ביניהם.

לכאורה נתמצו כבר הבעיות והגישות, ופירוש חדש ל„שיר השירים“ מעורר מיד את השאלה — מה החידוש שהוא נושא עמו. ואמנם, בפירושו החדש של מרדכי האלטר יש חידוש, ואולי לא דווקא בעצם הפירוש אלא באוריה שהוא משוקע בתוכה. האלטר, שהוא איש־קבוץ, מחזיר את שיר-השירים למקורו, לכור־מחצבתו,

* „שיר-השירים“, מבואר ע"י מרדכי האלטר. הוצאת „עבודה“, תל־אביב, תש"ך.

טימנטליות היהודית שלו, מוכן להסיק מסקנה סופית. עדיין הוא מבונן עמודים שלמים על השאלה הנושנה: "ההיתכן לויא- ליות כפולה?" פרט לכך שהוויכוח העיוני הזה קוטל את הספר מבחינה אמנותית, הרי דומה שאלו ברור היה לליכטמן שעליו לראות את עצמו אמריקאי או ישראלי היה הדבר מועיל לו וממילא גם היה נפטר מקצת מטענותיו. אילו השלים עם החיים באמריקה או בחל, סופית, ובאמת-ובתמים, בהפליה העדתית שנתקל בה שם ובא ארצה לחיות בה כישראלי, לא כאמריקאי שצריך לפצותו על הטוב שהניח אחריו באמריקה, אולי היה מוצא את מקומו כאן. קיפוחים שונים אפשר למצוא בכל מקום, אך אדם המודעה בשלמות עם סביבה ידועה יש לו יותר סיכויים שיפנה את מרצו מן ההת- לוננות העקרה אל העבודה היוצרת, המס- פקת, והמבטלת ממילא את הרגשת הקיפוח. "המגן והצלב" יותר משהוא יצירה ספרותית הוא תעודה למבוכתם של כל הגוזרים על עצמם לבטים של "לויאליות כפולה". חבל רק שספר זה, שנכתב בידי סופר-חובב, יש בו תוקפנות השוללת ממנו אותה נעמיות של כתיבה בלתי-אמצעית, המציינת, לפעמים, ספריהם של חובבים.

חוק פרקינסון

טוב נעשה כולנו, אלה מאתנו המידפקים על דלתות משרדי הממשלה ואלה מאתנו היושבים אל שולחנות-הכתיבה, כוסי-התה הצוננת בידם האחת והעט בשניה, אם נקרא את "חוק פרקינסון", מאת הפרופיסור ל. ק. פרקינסון. הקהל הרחב ילמד לדעת מתוכו כי ה"סחבת" היא מחלה בינלאומית, הנפוצה משני עברי מסך-הברזל ומסך-הבמבוק, והפקיר דים שלנו יחדלו לתלות דברים ב"תנאים המיוחדים" של הארץ.

רבים סבורים כי הפקידות שלנו היא תופעה יוצאת-מן-הכלל, שצצה באיזה קונגרס ציוני רחוק, "בחוץ-לארץ...". אומרים אנתנו, ונא נחים אנחה עמוקה, לרמו ששם הכל נע ביעילות מדהימה. הפרופיסור פרקינסון מגלה לנו כי הפקידות הישראלית (אף שאין הוא

בין המגן והצלב

דומה כי הדבר שהשפיע על הוצאת "הדר" להדפיס את "בין המגן והצלב" הוא העובדה שאחד מפרקי הספר מביא את פרשת "אל- טלנה", מפי ע-ד-ראיה, טייס אמריקאי יהודי שאירע מקרהו להודמן למקום המעשה ונדהם לראות את קרב-האחים המביש שהתחולל על פני הים בעצם מלחמת-1948.

אכן, עדות זו דומה יש בה לשכנע את המשוכנעים, והפעם כך הדבר אולי יותר מאשר במקרים אחרים, משום שאותו טייס, ליאון בקר, או, ויליאם ליכטמן, הסופר, אינו נאמן עלינו ביותר. ודאי, אין הוא מסלף את הדברים במתכוון, אבל כל מה שהוא רואה הוא רואה מנקודה אישית ולא בהקף כללי. כך, למשל, מרבה הוא להדגיש את ערך פעולותיו האוויריות בימי מלחמת-1948, ומאחר שאינו מספר דבר על פעולת- תיהם של אחרים שאינם מבני קבוצתו מתקבל הרושם שהוא וכמה מידידיו הס-הם שהצילו את ישראל מכשלון באוויר.

על גבורותיו בקרב לא גמלו לו כראוי. בקר-ליכטמן מלא טענות על חיל-האוויר הישראלי ועל מנהליו בחוף-לארץ ובארץ. אכן, הרגשת הקיפוח היא השלטת בספר. המחבר מלא מרירות לא רק על חיל-האוויר אלא גם על יחסם של האמריקאים ליהודים באמריקה, על חיי העוני שסבל בילדותו, על נשים שונות שפגש בדרכו ושגילו כלפיו יחס אנטישמי. אגב, יחסו לנשים, ובכללן גם הנערה שאותה אהב באמת, גדוש גסות של נער מתבגר.

כפי שהתברר לפעמים — מן המחזה "הבט אחורה בזעם", למשל — הרי טענות-ומענות, גם אם נכונות הן, אינן מושכות את הלב אלא "מנדנדות על הנשמה". נוסף על כך דחה אותנו ההרגשה שאחרי ככלות הכל אין ליכטמן, עם כל קיצוניותו ועם כל הסג-

* ויליאם ליכטמן: בין המגן והצלב. עברית: גורית ריינס. "הדר", 1959. 200 עמ'.

** עברית: יוסף גובה. רישומים: ר. אוס- בורן ואי. לנקסטר. הוצאת "הדר", 1959.

הפרק העוסק ביחס ההפוך שבין ירידת הקיסרות הבריטית לגידול מספר הפקידים הממשלתיים שהיא מעסיקה, מצטיין בכל ההומור הראוי לו. הקבלות לתופעה זו נוכל למצוא גם אצלנו בלי קושי, בגושי-מוסדות מסוימים שלכאורה בטל מפבר טעם-קיומם הראשון.

בפרק הנקרא „פיננסים גבוהים, או הנקודה בה נעלמת ההתעניינות“ מרחיק הפרופיסור פרקינסון לכת עד כדי מסירת הדברים בצורה מערכון, שהמשתתפים בו הם מר עקשני, מר רכרוכי, מרת תעוזתי ויושבר-ראש. אמנם אין המחבר מנסה לעצב „טיפוסים“ אלא הוא בא להוכיח תיאוריה האומרת כי הפקידות נוהגת להקדיש לדיון בפעולות הקשורות בהוצאות קטנות זמן רב יותר מאשר לדיון בפעולות הקשורות בהוצאות גדולות, אבל תיאור הדברים, וחיקוי קולותיהם של הצדדים השונים, מעידים על הפרופיסור פרקינסון שיש בו שמינית של דראמתורג או קומיקאי, ושמינית זו היא המנייה את התיאוריה בדבר היחס ההפוך שבין ההוצאות ובין גודל המפעל, ואת כל היתר, המצטרפות לבקורת קולעת על הפקידות באשר היא פקידות.

ד. ש.

מזכירה כלל) שועלת בדומה לפקידות באנג' ליה, שרואים בה את הטובה בעולם. ואם לא נזדמן לנו לפתח כמה מן הפרטים הדקים שמזכיר פרקינסון, הרי אין ספק שגם לכך נגיע למועד.

אכן, איידיעותה של פקידות נובעת כנראה, מעצם מהותה, ואין כאן כל „הבדלי דת וגזע“. כי הפקידות, שנוצרה כדי לשרת מטרות ידועות, הפכה, ובמופרך, מטרה כשלעצמה. „העבודה מתרחבת בהתאם למידת הזמן המוקצב להשלמתה מלכתחילה“. זהו חוק-פרקינסון. הנחותיו המשניות הן: „רצונו של הפקיד להגדיל את מספר הכפופים לו אך לא את מספר מתחריו“, ו„טיבם של הפקידים שהם מיצרים עבודה זה לזה“. פרטים אלה ואחרים כדוגמתם הופכים את הפקידות מכלי המשרת מטרה ידועה לאורג-ניזם חי, אשר ככל אורגניזם חי הוא לוחם את מלחמת-קיומו ומגן על קיומו, לפעמים על חשבון „אחרים“ — ולו גם אלה שלמענם נוצר מלכתחילה.

אף שהפרופיסור פרקינסון נעזר בסטטיסטיקה להוכחת דבריו, אין הוא מגיש לנו מחקר מדעי יבש אלא ספר משעשע, כי יודע הוא להבליט את כל הגיחוך שבמנגנון הפקידות.

ילידים

כולם ביחד

כותרת-המשנה לספר היא: „סיפורים לילדים בשני קולות” — קול מעיר וקול מכפר. כדי להישאר בתחום ההגדרה המוויקלית, מתבקשת כאן ההערה כי הקוטר אפונקט של מר שמיר צולע קצת: הקול מן הכפר אינו עולה יפה בסולם אחד עם הקול מן העיר; זה האחרון יוצא נשכר מחולשתה של ההרמוניה — צלילו באקורד מודגש יותר, אחיד יותר.

סיפורי הכפר, שהם הראשונים לפי סדרם, הם, כאמור, החלשים שבכולם. ניפרות בהם יומרות פיוטיות שאינן יוצאות מפותח-יומרה אל פועל-פיוט, ונשארות, במקרים אחדים, בגדר ששועי-לשון בלבד.

הסיפורים „למה גדלו העצים?” ו„ידידי הגדולים של גדי” הם למעשה אגדות פסטורליות, נאות ותמימות, אלא שמגמה „חינר כית” מודגשת מקלקלת כאן את השורה. מגמתיות זו מגיעה לממדים של „ציונות” ממש בסיפור „למה בכתה זיוה בחגי-הביי-פורים?” אין בכוננתו לפסול מגמה חינר כית בספרות-ילדים. נהפוך הוא. אלא שאין אנו סבורים כי בגדון זה יש להתחסן לספרות-ילדים באמת-מידה שונה מאשר לספרות הכללית. וכשם שאין אנו גורסים „ספרות מחנכת” למבוגרים, כן אין אנו מאמינים כי יש הצדקה להלעיט בה ילדים, את הערכים החינוכיים יקלוט הילד בעצמו, מבלי שיוגשו לו לעוסים ומעופלים-למחצה ישר אל פיו — ורק בתנאי, כמובן, שיקרא ספרות טובה.

חלקו השני של ספר זה — „קול מעיר” —

אף הוא אינו נקי מהחסרונות שמנינו בקודמו. לשבחו ייאמר כי סיפוריו מעניינים יותר, יש בהם פעילות ותנועה ואף ציורי גוף ואווירה נאמנים יותר מאשר בסיפורי-הכפר, המדיפים „ריח-השדה”. ניכר כי כוחו של מר שמיר רב לו יותר בבנין-עלילה ובתיאור-מעשים, בעוד שחולשותיו מבצבצות במקום המוקצה לרחשי-נפש ומחשבה ולאפיון-דמויות; או שמא סבור משה שמיר כי רסיסי „סלנג”, כינויים „מצחיקים” וכיוצא באלה סממנים חיצוניים עשויים לבוא — אפילו בסיפורים המיועדים לקוראים שאינם (עדיין) „מבוינים” מספרות — במקום דמויות המורכבות, פחות או יותר, גם גורמים אחרים מחוץ לצבע השער וממדי הגוף?

לא ברור לנו אם הליקויים הללו הם פרי כוונותיו הטובות של מחבר שיש לו דעה משלו על האופן שבו יש לכתוב סיפורים לילדים, או שהם נובעים, פשוט, מחולשה אמנותית מצויה. אם כה ואם כה — מדבר אחד קשה להתעלם: החוויות המתוארות כאן הן חוויות-ילדות נאמנות, אך דומה שאפשר לחוש ברבדי הזמן שנערמו עליהן מאז תקופת ילדותו של המספר. לעתים מצליח הוא לחשוף את רובן ולעתים אף לא את קצתן. אותנו — שחוינו אותן חוויות בילדותנו — אין הן חוזרות ומפעיר מות עתה.

לגיונגל הידד

לעתים רחוקות למדי זוכים אנו ליטול לידינו ספר מרגין בצורתו כזה שלפנינו. עשוי הוא לעמוד בתחרות עם המשובחים שבספרי-הילדים מן הסדרה האמריקאית של „ספרי הזהב” (בהוצאת סימון ושוסטר). ספר זה הוא מופת של עימוד — הטקסט משולב אל בין הציורים, ולא להפך, כמקובל. הציורים עשויים במבחר מצומצם של צבעים אך בטכניקה מעניינת המקנה רושם של עושר צבעוני. תחפיד נכבד בו ממלא הרקע הלבן של הנייר עצמו. לא רק הטכניקה של הציור (שהיא מלאכת-מחשבת כשלעצמה) אלא אף

* משה שמיר: כולם ביחד, מבחר סיפורים לילדים; מעוטר בידי יחוקאל קמחי; ספרית פועלים/אנקורים, הוצאת הקיבוץ הארצי; השומר הצעיר, מרחביה, 1959; 149 עמ'.

** ין בזכוח: לגיונגל הידד; עברית: בנימין טנא; צייר: שמואל כץ; הוצאת מחברות לספרות (22 עמ').

לילדים, ל"אגש" את החיה ולהעניק לה הלך־מחשבה והגיון־מעשים אנושי — אם כאמצעי לעשותו מובן ומקובל יותר על הילדים, ואם על דרך המשל, כדי להצליף בו או לשבחו בשל תכונות־האדם שהוא מייצג בדמותו ה"מאונשת" — דרך זו אינה דרכו של סיפור זה. דומה כי צ'חוב החליט להתיחס אל הדברים שהוא מספר באובייקטיביות ככל־האפשר. אין הוא מתערב לא במהלך המאורעות ולא בהלך־המחשבה של ערמונית, הנראית כלבית למדי הן במושגי הטוב־והרע שלה, הרחוקים מן המקובלים בקרב בני־האדם, הן כשהיא מייצגת פילוסופית־חיים הנראית שאולה מעולם האדם («את כל האנושות חילקה ערמונית לשני חלקים מאד בלתי־שווים: לאדונים וללקוחות; בין אלה לאלה היה הבדל מהותי: הראשונים רשאים היו להכותה, ואת האחרונים רשאת היתה היא עצמה לנעוץ שניה בסוכך רגליהם»).

לעומת דעות כלביות אלו על מין־האדם, מביע הנגר את דעת האדם על נציגת מין־הכלבים: «את, ערמונית, הנך יצור ממין החרקים ולא יותר מזה. לעומת האדם כמוד כחרש־עצים לעומת הנגר...» משפט אחד ויחיד זה, הנזרק כבדרך־אגב מפי הנגר, ואשר לכאורה אינו הכרחי כלל למהלך הסיפור — יש בו כדי להאיר דמות בבוק־של־פתע, לרמוז על טבעה והלך־נפשה.

ההומור האנין והאגבי של צ'חוב, המשוכן תיאורים עובדתיים («בערוב היום היה כבר הנגר שיפור, כמו סנדלר»), או ההומור הנוגה המיוחד השמור עמו להארת מצבים מדאיבים, הוא השג שילדים עשויים אולי לעתים ליהנות ממנו אך לא למצונו ולהעריכו כראוי לו. לא נותר אפוא אלא לקוות כי יחזרו ויקראו בספר זה בימים יבואו, וכשיפיקו את מלוא ההנאה מן הסיפור, יחייכו בסלחנות לזכר הימים בהם קראו את הסיפור בפעם הראשונה, בעודם ילדים.

הדובה ירוקת היפות

כריסטיאן פינג, מי שהיה שר־החוץ של צרפת, מחברו של ספר זה, כתב למהדורה

ההומור המסוגנן שלו מזכירים במידה רבה את עבודתם של בני־הזוג פרובנסן, שעיתרו בכשרון, בדמיון ובהומור נדירים בסוגם ספרים לילדים ואף למבוגרים (מאלה ידוע ביותר ספר של שירי־עמים, בהוצאת האמ"ר ייקאית הנ"ל) והעמידו בכך משקל־שפנגר לסגנונו הנודש מכבר של וולט דיזני שספרות־הילדים — ולא האמריקאית בלבד — אינה מסוגלת להשתחרר ממנו, משום מה. השגו האישי החשוב של הצייר שמואל כץ, במקרה זה, אינו נפגם כל־עיקר מהשפעה זו; אדרבה, מאחר שקשה להימנע מהשפעתו, מוטב לבחור בהן ביודעים, ותבוא הברכה על מר כץ שהלך אחר אלה שהביאי משברוח רענן מעולמה של האמנות, המר־דרנית אל עולמם של הילדים (להפתעתם ולהנאתם של אלה האחרונים, לפי מיטב נסיונו וידיעתנו).

סיפורו המחורז של ין בוכוה, אם תרצו — הריהו מהתלה נאה וחסרת־יומרות, ואם תרצו — תוכלו לראות בו סאטירה על איש־המצלמה של ממלכת־הסרטים, שאין דבר העומד בפני רצונו ומקצועיותו.

ערמונית

ערמונית היתה כלבתו של נגר, עני ושיכור מועד, שלא חסך ממנה חרפות ובעיטות. יום אחד איבדה את אדוניה ונאספה אל אדונים חדשים — מוקיון של קרקס. ואף כי אצל זה האחרון סמוכה היתה אל סיר־הבשר, זכתה ליחס עדין ואוהד ומצאה גם ענין באימוניה לקראת ההופעה בקרקס — בכל־זאת תקפוה געגועים אל ביתה הישן. בעצם הופעת־הבכורה שלה בקרקס שמעה את אדוניה הראשון, שישב בין הצופים באולם, קורא בשמה; כהרף־עין דלגה מעל המחסום, חזרה אל ביתה הישן וכמתנערת מחלום מבוהל מחתה מחייה את פרק־הביניים.

הדרך השגורה ברובם של סיפורי־החיות

* א. פ. צ'חוב: ערמונית; תרגם מרוסית; יעקב ענף; צייר: צ. קרדובסקי; הוצאת מחברות לספרות, תל־אביב, תשי"ט; 71 עמ'.

מוצר־אמריקה, ניסה לשרוק, אך לטשו אליו עיניים.

וסימו של הסיפור — היקיצה. האם מגלה כי הדובה אינה במקומה, וכשהילדה מסבירה לה שזו „הלכה לארץ־הדובים“, מגיבה האם בדרך ההגיון האמהי הספונטני ביותר: „שובי שכבי, יקירתי, אמדוד לך את החום.“

אותה ספקנות מפוכחת של מבוגרים לנוכח דמיונם הפדאי של ילדיהם אינה עושה עדיין את „האמת“ של אלה האחרונים פחותה מן „האמת“ של הראשונים. ואף הסיפורים האחרים שבספר מצטיינים בכך שמחברים מעדיף תמיד לעמוד על צדו של הדמיון, כל אימת שזה מתמודד עם המציאות. ולא דווקא משום שבשדה המציאות כוחו אינו רב לו. אדרבה, בתוך הפנטזיות שלו בולטים קטעים והערות המעידים על מחברן שהוא בעל ראייה ריאליסטית נוקבת, כגון בסיפור על הכלב בעל־שלוש־הכפות, בו הוא אומר: „הבריאה לא התייחסה בשנאה אל הנכה, אלא פשוט באירוניה“; או בדברו על תחש זקן המחונן בסגולות של מנתח מצויץ: „אין לו תעודה, אבל בעולם החיות יודעים אנחנו להסתפק במדע“; ובקטע מתוך הסיפור „הפרח היבש“: „המדובר הוא באחת הטרי־גדיות הקטנות של הטבע, כפי שהן מתרחות שות יום־יום ועליהן העתונים אינם כותבים. החיות אוכלות אלו את אלו; בני־האדם גם כן, אך בצורה אחרת, מה שמוכיח כי אלו קרובים לאלו מבחינה שכלית.“

ההומור בו טח המחבר את עוקציהן השנונים של הערותיו הוא הומור למבוגרים, ללא ספק (וכן גם סיפוריו — לפי עניית־דעתנו); אך הילדים — הם שיקראו אותם ראשונים, ואף אם לא ירדו לעמקם של ניתוחיו הריאליסטיים, ודאי יינשאו על כנפי הדמיון, הדמיון המופלא ורבי־המצאות, שאליו דווקא מתייחס מר פינו ברצינות רבה.

ולבסוף, מאמינים אנו — ולא נותר לנו אלא לקוות לכך — כי הפוליטיקה תהיה נבונה יותר אם עושיה יתנו אל לבם, או לפחות יקראו מדי פעם, ספרות־ילדים טובה, ולא יפסחו אף על זו שנתחברה בידי אחד מחבריהם (או ירביהם) המדינאים. ד. ל.

העברית הקדמה מיוחדת שבה אך חוזר הוא ומדגיש, למעשה, כי „הסיפורים הללו נכתבו בשביל כל ילדי העולם.“

דובת־קטיפה, שניתנה מתנה לילדה בת שש, היא גיבורת הסיפור ששמו קורא על הספר. בלילות מכניסה הדובה את הילדה לעולם הדובים, הכולל דובים חיים, כגון זה המופיע בקרקס ואשר „שמר לעצמו גוף של בשר ודם, אולם איבד את חירותו“, וכן דובים עשויים עץ, קטיפה ומתכת, ואפילו דובים־ממתקים. כל אלה אינם אלא משכך־ארעי לנשמותיהם של דובים שמתו; לכן, „חובה על האנשים שייצרו עוד הרבה דובים, למען תמצאנה כל נשמותיהם ... את מנוחתן הזמנית אליה הן שואפות.“

בטוילי־ליל אלה לומדת הילדה להכיר עובי דות, מנהגים וטיפוסים שעולמם של הדובים אינו חסר אותם, ממש כעולמם של בני־האדם. היא לומדת לדעת כי דובים הנראים לה שבעים ומוגנים אינם מאושרים בכך, מאחר שניתלה מהם חירותם; היא מקבלת הסבר על טכס־כלולות של דובים, שבו החתן חייב להילחם בדוב אחר, מפלי להסתכן בכך — לדברי הדובה המסבירה — מאחר ש„כמו באגרופנות אצלכם, הכל מסודר מלכתחילה“; היא נוכחת במסיבה בה מתנהגים הדובים „כקראים במסיבה אנגלית“, וכל זאת — על־מנת לעזור בבוא היום לדובה להכין את מרד־הדובים ומנוסתם לארצם שלהם, אל החופש.

המסע אל ארץ־הדובים אינו חסר הרפתקות וקשיים (דוביה־עץ, למשל, „החוזקו בלתי־יעילים“), וכולל אף מקרה עצוב: „דוב־הסוכר שנרדם בחמה, נמצא נמוג בשעות אחר־הצהרים... לא נשתיירה ממנו אלא ערמה קטנה ורודה.“

בהגיעם אל ארץ־הדובים מתקבלים הם על־ידי המלך הנושא לכבודם נאום, „אשר למד בעל־פה בספר־לימוד של נאומים בשביל דובים“. התגובות לגאוס הן, כמובן, מחיאות־כפיים סוערות, ורק „אחד, דובון של קטיפה,

* כריסטיאן פינו: הדובה ירוקת־הכפות. עברית: אליהו מייטוס. הוצאת „מסדה“, 1959. עמ' 135.

המשתתפים בחוברת

דבריו של ת. ס. אליוט בשער החוברת לקוחים מספרו, "מסות עתיקות וחדשות" א. ל. י. ע. השתתף בחוברת קודמות של "קשת" במאמרים על שאלות מדיניות וכנסיותיות. אהרן אמיר פירסם עד כה בפרוזה שני ספרים: קובץ סיפורים, "אהבה" (1952), ורומן, "ולא תהי למוות ממשלה" (1955). הפרקים שהובאו כאן הם מתוך ספר שאתו בכתובים. יוסף בן-גל החל את דרכו הספרותית בכתיבת סיפורים, שכמה מהם נדפסו בזמנו ב"גליונות" של י. למדן. ב-1957 הופיע קובץ שיריו הראשון, "אדוה", וב-1959 השני, "במעגל החרפה" (ר' מדור הבקורות הקצרות בחוברת זו). אורי ברנשטיין, בן 24, לשעבר מעורכי "עכשיו", הוציא את שיריו במקובץ ב-1955 ("אביב ושריר"). פואימה בפרוזה מפרי עטו, "המים ההולכים מנגד", הופיעה ב-1959. יהושע גלבוש עשה תשע משנות חייו בברית-המועצות, מתוכן שבע במחנות-גירוש באסיה התיכונה. ב-1949 הגיע למדינת-ישראל, היה חבר מערכת "דבר", עורך "זמנים" ולבסוף איש-מעריב, המתמחה בעניינים סובייטיים. זה מקרוב הופיע ספרו, "על חרבות התרבות היהודית בברית-המועצות" (ר' בקורת ב"קשת" ה'). אברהם הירש פירסם משיריו בכמות שונות זה כ-15 שנה אך עד היום לא כינסם. הוא מטאורולוג במקצועו. ישראל הירש פירסם משיריו ב"קשת" ג'. אדם ואז'יק הוא משורר ותיק, מגדולי השירה הפולנית שלאחר טובים. הפואימה למבוגרים "מפרי עטו, שהופיעה ב-1955 בשבועון הספרותי "גובה קולטורה", נמנית על גילויי המרדנות החשובים ביותר בחיי-הרוח של פולין החדשה, אחד האותות שבישרו את "אוקטובר". אורסולה וסרמן נולדה בגרמניה, התחנכה באנגליה, פעלה בעיקר בארצות-הברית — בעתונות הליברלית ובמרכז האו"ם. היא מרבה לסייר בעולם, משתתפת בכתבי-עת בארצות שונות (בפרט אנגליה, פולין, ארגנטינה ומערב-אפריקה). מאמריה נדפסים גם ב"הארץ". פרט לכך קנתה לה בקיאות בעסקי בישול ותזונה. יחיאל חזק הוא "ח. חיליק", שהפרוזה השירית שלו ("נספג בחצות") נתפרסמה ב"קשת" ג'. פרופ' הרברט טינקסטון, בן 64, הוא העורך הראשי של העתון השוודי הגדול, "דאגנס ניהטר", שבניהולו נעשה מכשיר ראשון-במעלה בעיצוב דעת-הקהל השוודית. באגרת דיפלומטית סובייטית צוינה עמדתו השלילית של ה. טינקסטון לביקורו של כרושצ'וב בשוודיה כאחד הטעמים לביטולה של אותה נסיעה. הוא נחשב אחד ההוגים והמבקרים הבולטים ביותר בארצו כיום. בשנים האחרונות ביקר פעמיים במדינת-ישראל. אברהם (ב.) יהושע, המספר הצעיר, שסיפורו, "מכע-הערב של יתיר", נדפס ב"קשת" ב' ועשה רושם עז על קוראיו, שוקד על הכנת קובץ-סיפורים ראשון. סימון לאקוטייר, שבהוברת הקודמת

של "קשת" כתבה על "קפאון התרבות במצרים", עשתה חמש משנות חייה במארוקו, ככתבת סוכנות הידיעות-הצרפתית, ולעתים מזומנות היא חוזרת לאותה מדינה. עם בעלה, זין לאקוטיר, הוציאה ב־1958 את הספר *Le Maroc à l'Épreuve* ("מארוקן במבחן"). אדואר סאבליה, פאריזאי ממוצא מוזחי, הוא "מלך" העתונאים-המזרחנים בצרפת, ואולי במדינות-המערב כולן. הוא חבר מערכת "לה־מונד" וכותב בו בקביעות, מזה שנים רבות, על ענייני המזרח. סיפומי מסעותיו התכופים במדינות האיזור משמשים תמיד מקרא מאלף למזרחנים, מקצועיים וחובבים כאחד. ששון סומך, בן 26, הוא יליד בגדאד, סטודנט להיסטוריה באוניברסיטה של ת"א. הוא מכין עתה לדפוס אנתולוגיה קטנה מן השירה הערבית בתימינו, כמו גם קובץ ראשון של שירים עבריים מפרי עטו. "כיכר קארוסל", מאת המשורר הצרפתי הנודע ז'ק פרוור, לקוח מתוך צרוד שירים המופיע בימים אלה, בתרגומו של אהרן אמיר, בהוצאת "עקד". קאן קיקוצ'י הוא מחזאי יפאני מהולל בן־זמננו. טוביה ריבנר, יושב מרחביה, מכין לדפוס קובץ שירים חדש ("שירים למצוא עת"). אורי רפ, סוציולוג ומבקר המרצה בסמינר-הקיבוצים, מוכר לקוראינו כמנחה, או כמשתתף, בשנים מתוך שלושת הסימפוזיונים־של-"קשת" שהתקיימו עד כה. הוא מכין לדפוס קובץ מסות על בעיות המשפחה המודרנית. פרופ' אנדרה שוראקי, יליד מארוקו, חניך הסורבון וכיום תושב ירושלים, הוא חבר ההנהלה העולמית של ה"אליאנס" (כ"ח) ובעל נסיון עשיר בשדה החינוך. הוא תירגם לצרפתית את ספר תהילים ואת "חובות הלבבות" לאבן־פקודה. הוציא ספרים על ההיסטוריה של יהודי צפון אפריקה ומעמדם המשפטי של היהודים במארוקו, ובימים הקרובים תופיע בפאריז ביוגרפיה של ת. הרצל מפרי עטו. הוא השתתף בסימפוזיון־של-"קשת" על הנושא "עדות — או אומה?" (ר' חוברת ה'). רינה שני, מן המשתתפות הקבועות ב"קשת", זכתה באחרונה בפרס אקרס לשירה. מוחמד שרף הוא מן הסופרים השמאלנים הצעירים במצרים.

תיקון טעות:

בשיר "כך קארוסל" לד' פרוור (ע' 114), נפלה טעות מצרעת. בשורה 15 יש לקרוא, כמובן, לא "זפקוה" אלא "זקופה".

„הדר” הוצאת ספרים בע”מ
רחוב הרצל 10 - טלפון 97132 - ת.ד. 2993 תל-אביב

רוח מן ההרים

א. ב. קראוס

רומן על חיי קיבוץ

הסופר ישב שנים מספר בקיבוץ ומשהותו זאת שאב את החומר וההשראה לרומן זה, שעורר פולמוס חריף.

ד”ר ב. קורצווייל מציין במשאל שנערך ב”מערבי” כי זהו אחד הספרים החשובים שקרא בעשר שנים האחרונות.

חוק פרקינסון

ועוד עיונים בבעיות מינהל

מאת פרופסור נ. פרקינסון

מאנגלית: י. נרבה

ספר שחולל סערה גדולה בקרב חוגי השלטון ומנגנון הפקידות בארצות רבות. תורגם להרבה לשונות והופיע בעשרות מהדורות ברוב מדינות תבל.

המחיר: 3 ל”י

הוצאת מחברות לספרות

ספרים חדשים:

דליה רביקוביץ

אהבת תפוח הזהב

שירים ליריים שמשוך עליהם גם חן של סגנון הבלדה

יצחק אורפז

ע ש ב פ ר א

ספורי אהבה וספורי מלחמה ישראלים
רישומים מאת איקא

ג'יימס ג'ויס

מוסיקה קמרי

שיריו העדינים והמוסיקליים של מחבר „אוליסס“

טכסט עברי מול טכסט אנגלי

תרגם משה הנעמי רישומים פנינה ג.

יאן בז'כווה

לג'ונגל - הידד

ספור הרפתקאות בחרוזים

תרגם בנימין טנא

ציורים בצבעים: שמואל כץ

מתקבלת חתימה על

אוצר המחשבה של היהדות

המשה ספרי יסוד במחשבה היהודית

בשבעה כרכים

ספר חובות הלבבות

מאת רבי בחיי אבן פקודה

ספר הכוזרי

מאת רבי יהודה הלוי

מקור חיים

מאת רבי שלמה אבן גבירול

מורה נבוכים (2 כר')

מאת רבי משה בן-מימון (רמ"בס)

ספר העיקרים (2 כר')

מאת רבי יוסף אלבו

מחיר הספרים — 60 ל"י

לחותמים — 40 ל"י בתשלומים

הוצאת „מסדה“

במלאת שנה לפטירתו של

ד"ר ש. פרלמן ז"ל

יצא לאור

בהוצאת מוסד ביאליק על ידי „מסדה“

(ספרית „לגבולם“)

ספר חדש (עשירי) מכתבי היינריך היינה

מסע - הרץ נורדנני

להשיג ב„מסדה“ סניפיה, ואצל כל מוכרי
ומפיצי הספרים

*

ספרי

מרדכי עובדיהו

מהדורת יובל

במלאות חמישים שנה לסופר ושלשים שנה

ליצירתו מגישה הוצאת „מסדה“ לקורא

את אוסף הספרים החדש

תחנה אחת קודם

מבחר דבריו בעשור האחרון

*

יהושע יהודה

מן המהפכה הצרפתית עד להקמת

מדינת ישראל

מחקר מעמיק בתולדות האמנציפציה היהודית

מאת חוקר והוגה-דעות מקורי ביותר

הוצאת ספרים ש. פרידמן תל-אביב
רח' פינסקר 2, טל. 20291

הוצאת ספרים נ. טברסקי
חברה בע"מ
רח' צ'לנוב 2, תל-אביב טלפון 67318

הסדרה הקלסית

דברי ימי העולם העתיק

נכסי תרבות ראשונים במעלה:

דברי ימי מצרים

עם 200 תמונות ומפות
מאת ג'יימס הנרי ברסטד

דברי ימי יוון

עם 300 תמונות ומפות
מאת ג'. ב. ביורי (Bury)

דברי ימי רומא

עם 250 תמונות ומפות
מאת ד"ר מ. קארי (Cary)

כל הספרים בלתי-מקוצרים

ערוכים עריכה מדעית מעודכנת

מבחר ספרות העולם

כל משלי קרילוב	תרגם ח. ריכמן
כל משלי שמינברג	" ח. ריכמן
חרופאים אי-ב	מאת א. סוביראן
גויה	" ל. פויכטוונגר
היהודי זים	" ל. פויכטוונגר
האדם הצוחק	" ויקטור הוגו
השלושה	" מקסים גורקי

דוגית

גלריה לאמנות

תמונות

ספרים

קרמיקה

רח' פרישמן 43, תד. 11174, טל. 27586

הוצאת הקיבוץ המאוחד

יצאו לאור:

אהרן מגד: מקרה הכסיל

מחזור סיפורים. 310 עמ'.

יעקב בהט, מרדכי רון: ודייק

ספר לשיפור הלשון ולחיקון הסגנון. 344 עמ'.

נלסון גליק: אפיקים בנגב

מחקר ארכיאולוגי והיסטורי בתקופות

פריחתו ושמונו של הנגב. 280 עמ'.

נלסון גליק: מעבר לירדן

הסקר הארכיאולוגי בחלק הצפוני של

עבר-הירדן המזרחי. 360 עמ'.

גבריאל בר: ערבי המזרח-התיכון

מחקר סוציולוגי ודימוגרפי בחברה

הערבית של זמננו. 256 עמ'.

מנחם דורמן: בכף הקלע

מסות פוליטיות (1956—1959). 272 עמ'.

ג'ון ריד: עשרת הימים שזעזעו

את העולם

הריפורטאז'ה הנודעת על 10 ימי הסערה

של מהפכת אוקטובר. 376 עמ'.

מבחר

השירה והסיפור

ההגות

העיון והבקורת

ק ש ת

פרסים למנויי הבוקר

לשנת 1960

לקראת שנת 1960 מגיש „הבוקר“ למנויו — המשלמים למפרע — פרסים רבי-ערך.

המשלם בעד שנה מראש מקבל כפרס אחד הספרים הבאים:

1. אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל (4 כרכים)
2. גדולי המוסיקה בעולם (3 כרכים)
3. מלון הספרות החדשה, העברית והכללית
מאת אברהם שאנן — 1082 עמודות
4. נושאים בתנ"ך, מאת ברוך ששון (3 כרכים)

המשלם בעד חצי שנה מראש מקבל כפרס אחד הספרים הבאים:

1. פניני תורה, מאת שלמה יהלומי
2. הלב של ד'אמיציס — ספר קלאסי לנוער ולמבוגרים

המנויים הרוצים לשלם למפרע מתבקשים לפנות תיכף להנהלת „הבוקר“ או לאחד הסניפים בארץ ולסדר את התשלום, כי מספר הפרסים הוא מוגבל.

„נשר“ בראש היצואנים בישראל

בשנת 1959 נשלחו ע"י ביח"ר „נשר“ כ-250,000 טון מלט לכל חמש היבשות בשווי של בערך 4,000,000 דולר. מספרים מאלפים אלה מעמידים את בית-חרושת „נשר“ בראש היצואנים בישראל והוא כיום היצואן התעשייתי הגדול בישראל.

הודות לטיבו המעולה והאחיד רכש לעצמו מלט „נשר“ שם בכל רחבי תבל. מלט „נשר“ מיוצר בהשגחתם המתמדת של מעבדות בין-לאומיות מאנגליה וארה"ב ונבדק על ידם בקביעות. הוא עולה על התקן הנדרש של B.S.S 12/1958 ו-A.S.T.M.C. 150/56

„ נ ש ר „

הצמנט הידוע בטיבו - בארץ ובעולם כולו

הספר על ישראל
שכבש את העולם
הספר העולמי
הכובש את ישראל

א ק ס ו ד ו ס

השבועון „לאשה“ גאה להודיע כי
ברחבי הארץ מתקיימת החלוקה של הספר

אקסודוס

מאת ליאון יוריס — עברית י. נדבה

מהדורה מיוחדת בשני כרכים
למנויי מפעל הענק של „לאשה“

החתימה בכל תחנות ההרשמה
של „ידיעות אחרונות“ בארץ

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית לאספקה של
העובדים העברים בישראל, בע"מ

מוצרים בעלי

- טיב
- איכות
- מחיר עממי

בכל סניפינו:

- תל-אביב
- חיפה
- ירושלים
- באר-שבע
- אילת

עם הספר בע"מ

בראשונה במקובץ בעברית

שקספיר :

טרגדיות

תשע הטרגדיות הגדולות

רומיו ויוליה, יוליוס קיסר
המלט, אותלו, ליר המלה, מקבת
אנטוניוס וקלאופטרה, טימון
איש אתונה, קוריולנוס

בתרגומיהם של ר. אבינועם, פרופ' י. אפרת,
א. א. ליסיצקי, ב. נ. סילקינר, פ אלעד

מהדורת-פאר

המחיר: 29 ל"י, תשלומים נוחים

שרל דה-יגול :

מאבק לחרות

א. אל הדגל (1940-42)

ב. אחדות במערכה (1942-44)

ג. ישועה וגאווה (1944-46)

זכרונות משחררה של צרפת ונשיאה הנוכחי

(הוצאת "עם הספר" בע"מ)

סעיף כב. „כל אדם, כחבר החברה, זכאי לבטחון סוציאלי וזכאי לתבוע שהזכויות הכלכליות הסוציאליות התרבותיות, שהן חיוניות לכבודו כאדם ולהתפתחות החפשית של אישיותו, יובטחו במאמץ לאומי ובשיתוף פעולה בינלאומי בהתאם לארגון המדינה ומשאביה“.

סעיף כה. „(1) כל אדם זכאי לרמת־חיים נאותה לבריאותם ולרווחתם, שלו ושל בני ביתו, לרבות מזון, לבוש, שיכון, טיפול רפואי, שירותים סוציאליים כדרוש וזכות לבטחון במקרה של אבטלה, מחלה, איבוד כושר עבודה, אלמון, זקנה או מחסור אחר במסיבות שאינן תלויות בו“.

„(2) אמהות וילדות זכאיות לטיפול מיוחד ולסיוע, כל הילדים, בין שנולדו בנישואים ובין שלא בנישואים, יהיה במידה שווה מהגנה סוציאלית“.

מתוך הכרזה בדבר זכויות האדם של מגילת האומות־המאוחדות

הביטוח הלאומי שם לעצמו למטרה, בהתאם להכרזה בדבר זכויות האדם, להעניק בטחון סוציאלי מינימלי לכל תושבי מדינת־ישראל, ללא הבדל דת, גזע ומין, בשעה שנבצר מהם להתפרנס מסיבות שאינן תלויות בהם, כגון: זיקנה, איבוד כושר־עבודה, תקופת לידה וכדו'.

בישראל הונהג עד עתה ביטוח ממלכתי בענפי הביטוח הבאים: זיקנה ושאיירים, אמהות, נפגעי עבודה, משפחות מרובות ילדים.

מאז הקמתו של הביטוח הלאומי קיבלו כחצי מיליון תושבים גימלאות בסכום העולה על 100 מיליון לירות.

50,000 קשישים ואלמנות מקבלים מדי חודש בחדשו קצבות זיקנה ושאיירים. לגבי רובם קיצבה זו היא הבסיס העיקרי בתקציב קיומם לעת שיבה, ולגבי אחרים הרי זו הכנסה עצמאית של הקשיש הזוקפת את קומתו מעניקה לו הרגשת איתלות ומחזירה לו את מקומו המכובד בחברתו.

כ־300,000 אמהות זכו למענק־לידה ודמי־לידה מן הביטוח הלאומי, אשר הפחיתו את הוצאותיהן המיוחדות בעת המאורע החשוב של הגדלת משפחתן, כיסו את הוצאות האשפוז בבית־החולים ואיפשרו חופשת־מנוחה לאם לפני הלידה ולאחריה. זוהי בלי ספק אחת הסיבות לכך שתמותת התינוקות בישראל היא מן הקטנות בעולם.

על אף המספר הרב של תאונות־עבודה, נפתרה בעית קיומו של הנפגע בעבודה בזמן שאינו כשר לעבודה, למעלה מ־200,000 נפגעי־עבודה, שכירים ועצמאיים, נרפאו מפציעיהם על חשבון המוסד לביטוח־לאומי וקיבלו תשלומים קבועים מן המוסד לאחר אסונם.

ולבסוף, 40,000 משפחות מרובות־ילדים, שרמת הכנסתן הירודה מספיקת את בריאותן, קיבלו קצבות משפחתיות על־מנת להבטיח לילדיהם את הלבוש ואת התזונה ההכרחיים להתפתחות תקינה ובלתי־מופרעת.

הביטוח הלאומי הוא המכשיר לעזרה הדדית בין כל אזרחי החברה.

הוגש ע"י המחלקה ליחסי ציבור של המוסד לביטוח־לאומי